

**TÜRK DIŞ POLİTİKASI EKSENİNDE
TÜRKİYE-TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ
(Siyasi-Ekonomik-Kültürel Anlaşmalar-1991-2021)**

Venhar AYDIN

**Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı
Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL
2024
Her Hakkı Saklıdır.**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**Venhar AYDIN
ORCID ID: 0000-0002-5151-7304**

**TÜRK DIŞ POLİTİKASI EKSENİNDE
TÜRKİYE-TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ
(Siyasi-Ekonomik-Kültürel Anlaşmalar-1991-2021)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL**

ERZURUM – 2024

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **"Türk Dış Politikası Ekseninde Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri (Siyasi-Ekonomik-Kültürel Anlaşmalar-1991-2021)"** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

☐ Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

İSTİSNAİ DURUMLAR*

☐ **Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ **Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ **Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

[14.01.2025]

[Venhar AYDIN]

Aslı ıslak imzalıdır

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL danışmanlığında Venhar AYDIN tarafından hazırlanan “Türk Dış Politikası Ekseninde Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri (Siyasi-Ekonomik-Kültürel Anlaşmalar-1991-2021)” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 5.12.2024

Kabul / Ret İmza

Jüri Başkanı

(Ad-Soyad-Unvan)

Saadettin Yağmur GÖMEÇ Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi

Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi

(Ad-Soyad-Unvan)

Mevlüt YÜKSEL Doç. Dr.

Atatürk Üniversitesi

Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi

(Ad-Soyad-Unvan)

Firdes TEMİZGÜNEY Doç. Dr.

Atatürk Üniversitesi

Aslı ıslak imzalıdır

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKASYA VE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE İLİŞKİLER

1.1. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ.....	6
1.1.1. 1991-2001 Yılları Arası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	7
1.1.2. 2001-2011 Yılları Arası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	21
1.1.3. 2011-2021 Yılları Arası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	26
1.2. TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ (1991-2021)	28
1.2.1. 1991-2001 Yılları Arası Türkiye-Kazakistan İlişkileri	30
1.2.2. 2001-2011 Yılları Arası Türkiye-Kazakistan İlişkileri	34
1.2.3. 2011-2021 Yılları Arası Türkiye-Kazakistan İlişkileri	38
1.3. TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN İLİŞKİLERİ (1991-2021).....	41
1.3.1. 1991-2001 Yılları Arası Türkiye-Kırgızistan İlişkileri	42
1.3.2. 2001-2011 Yılları Arası Türkiye-Kırgızistan İlişkileri	46
1.3.3. 2011-2021 Yılları Arası Türkiye-Kırgızistan İlişkileri	48
1.4. TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİ (1991-2021).....	51
1.4.1. 1991-2001 Yılları Arası Türkiye-Özbekistan İlişkileri	52
1.4.2. 2001-2011 Yılları Arası Türkiye-Özbekistan İlişkileri	60
1.4.3. 2011-2021 Yılları Arası Türkiye-Özbekistan İlişkileri	62
1.5. TÜRKİYE-TÜRKMENİSTAN İLİŞKİLERİ (1991-2021)	65
1.5.1. 1991-2001 Yılları Arası Türkiye-Türkmenistan İlişkileri.....	66
1.5.2. 2001-2011 Yılları Arası Türkiye-Türkmenistan İlişkileri.....	69
1.5.3. 2011-2021 Yılları Arası Türkiye-Türkmenistan İlişkileri.....	71

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-BALKANLAR VE KIBRIS TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ

2.1. TÜRKİYE-BATI TRAKYA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021).....	73
2.2. TÜRKİYE-BULGARİSTAN TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)	81
2.3. TÜRKİYE-GAGAUZ TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)	91
2.4. TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ (1991-2021)	97
2.5. TÜRKİYE-KOSOVA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)	113
2.6. TÜRKİYE-MAKEDONYA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021).....	121
2.7. TÜRKİYE-ROMANYA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER TÜRK TOPLULUKLARI

3.1. TÜRKİYE-AHISKA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021).....	134
3.2. TÜRKİYE-DOĞU TÜRKİSTAN İLİŞKİLERİ (1991-2021)	139
3.3. TÜRKİYE-IRAK TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)	143
3.4. TÜRKİYE-İRAN TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)	153
3.5. TÜRKİYE-KIRIM TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021).....	159
3.6. TÜRKİYE-RUSYA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021).....	159
3.7. TÜRKİYE-SURİYE TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021).....	180

SONUÇ.....	189
KAYNAKÇA	191
EKLER.....	234
ÖZ GEÇMİŞ.....	237

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DIŞ POLİTİKASI EKSENİNDE
TÜRKİYE-TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ
(Siyasi-Ekonomik-Kültürel Anlaşmalar 1991-2021)

Venhar AYDIN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL

2024, Sayfa: 237+VIII

Jüri: Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ (Başkan)

Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL

Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY

Doğuda Çin'den, batıda Avrupa'nın ortalarına, kuzeyde Sibiry'a dan güneyde İran, Irak, Suriye ve Kıbrıs'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşayan Türkler, yüzyıllardır hem ırki hem de dini olmak üzere çeşitli baskılara ve asimilasyon politikalarına maruz kalmıştır. Bu yüzden Türk Cumhuriyetleri ve günümüzde hala bir takım siyasi ve kültürel asimilasyona maruz kalan Türk toplulukları için Türkiye Cumhuriyeti, önemli bir konumdadır. Kurduğu ve desteklediği birçok resmi kuruluş veya sivil toplum örgütleri ile Türk dünyasına yönelik ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye, zaman zaman Türk Dünyasının birlik içerisinde hareket etmesi için de önemli çabalar sarf etmiştir. Diğer taraftan Türk dünyası da Türkiye ve dış politikası açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bulundukları coğrafyadaki konumları ve sahip oldukları jeostratejik zenginlikler, ticaret, eğitim ve güvenlik meseleleri ile maruz kaldıkları politikalar Türkiye'nin Türk dünyası politikalarını oluşturan temel etkenler olmuştur.

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin 1991 Sovyetler Birliği'nin dağılmasından 2021 Şuşa Beyannamesine kadar geçen süreçte Türk Cumhuriyetleri ve Türk topluluklarına yönelik izlediği dış politika ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Dış Politika, Sovyetler Birliği, Şuşa Beyannamesi, Türk Dünyası.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****TÜRKİYE-TURKIC WORLD RELATIONS ON THE AXIS OF TURKISH
FOREIGN POLICY****(Political, Economic and Cultural Agreements 1991–2021)****Venhar AYDIN****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mevlüt YÜKSEL****2024, Pages: 237+VIII.****Jury: Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ (Chairman)****Assoc. Prof. Dr. Mevlüt YÜKSEL****Assoc. Prof. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY**

Living in a vast geography stretching from China in the east to the middle of Europe in the west, from Siberia in the north to Iran, Iraq, Syria, and Cyprus in the south, Turks have been subjected to various forms of violence, oppression, and assimilation policies, both racial and religious, for centuries. Therefore, the Republic of Türkiye holds an important position for the Turkic Republics and Turkic communities that are still subjected to political and cultural assimilation. Türkiye, which has sought to improve its relations with the Turkic World through many official institutions and non-governmental organizations it has established and supported, has also made significant efforts at times to encourage unity within the Turkic World. On the other hand, the Turkic World holds a very important place in Türkiye's foreign policy. Their geographical location, geostrategic significance, trade, education, and security issues, as well as the policies they are exposed to, have been the main factors shaping Türkiye's policies towards the Turkic World.

This study discusses the foreign policy of the Republic of Türkiye towards the Turkic Republics and Turkic communities during the period from the dissolution of the Soviet Union in 1991 to the Shusha Declaration of 2021.

Keywords: Republic of Türkiye, Foreign Policy, Soviet Union, Shusha Declaration, Turkic World.

ÖNSÖZ

Türk dünyası, aynı köklere, ortak tarihe ve zengin bir kültürel mirasa sahip geniş bir coğrafyayı kapsar. Sınırları tam olarak çizilemese de bu coğrafya; Doğuda Çin'den, batıda Avrupa'nın ortalarına, kuzeyde Sibiry'a dan güneyde İran, Irak, Suriye ve Kıbrıs'a kadar uzanan geniş bir sahadır. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren ırki, tarihi ve kültürel bağlar üzerinden bu geniş sahadaki Türk devletleri ve toplulukları ile ilişkiler kurma veya mevcut ilişkileri geliştirme çabası içerisinde olmuştur. Özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) sınırları içerisindeki Türk toplulukları bunların başında gelmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Sovyetler Birliği ile dostane ilişkiler geliştirilmiş olsa da bu ülkenin sınırları içerisindeki Türklerle istenilen seviyede bir yakınlık kurulamamıştır. Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yeni bir sayfa açılmış ve Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında siyasi, diplomatik ve ticari ilişkiler tesis edilmiştir.

Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğü tarafından SYL-2023-12186 Numarasıyla Yüksek Lisans Tez Projesi olarak desteklenen bu çalışmada, Türkiye'nin Türk dünyası ile olan ilişkilerini siyasi ve ekonomik boyutlarıyla üç ana bölümde ele alarak, konunun bütüncül bir perspektifle incelenmeye çalışılmıştır. Literatürde Türkiye ve Türk dünyası ile ilişkileri ele alan birçok akademik çalışma mevcuttur. Fakat bunların neredeyse tamamı yalnızca belirli alanları kapsayan çalışmalardır. Türk Dış Politikası perspektifinden bakılmak suretiyle hazırlanan bu çalışma ise özellikle karşılıklı üst düzey ziyaretler ve çeşitli kurumlar vasıtasıyla kurulan ya da geliştirilen siyasi, ekonomik, diplomatik ve kültürel ilişkilerin ortaya konulması ile oluşturulmuştur. Söz konusu bu ilişkiler, başta Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) olmak üzere devletleşmiş olanlar ile Balkanlarda, Orta Doğuda ve diğer birçok ülkenin sınırları içinde varlığını sürdüren Türk topluluklarıyla yapılan akitler ve yürütülen faaliyetler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu vesileyle çalışmanın sonradan yapılacak daha özel ve spesifik çalışmalar için ilk adımı teşkil etmesi hedeflenmiştir.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde; “Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkiler” başlığı altında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi Türk Cumhuriyetlerinin 1991-2021 yılları arasındaki

tarihi gelişimleri kısaca ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin, söz konusu dönemde bu devletler ile kurduğu diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkileri ile karşılıklı ziyaretlerin analizi yapılmıştır. Ayrıca taraflar arasında imzalanan anlaşmalar genel çerçevede ele alınarak belirtilen ilkeler doğrultusunda önemi ortaya konulmuştur.

“Türkiye-Balkanlar ve KKTC Türkleri İlişkileri” başlıklı ikinci bölümde ise, Batı Trakya, Bulgaristan, Gagauz, KKTC, Kosova, Makedonya ve Romanya Türklerinin 1991-2021 yılları arasındaki tarihlerine kısaca değinilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bu topluluklarla kurduğu kültürel ilişkilerine ek olarak, TİKA, TÜRKSOY, Yunus Emre Enstitüsü gibi uluslararası kuruluşların bu coğrafyalardaki faaliyetlerine yer verilmiştir. Bunların yanı sıra, Türkiye ile KKTC arasındaki diplomatik, ekonomik ve kültürel işbirlikleri ile karşılıklı ziyaretler hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde de “Diğer Türk Toplulukları” başlığı altında Ahıska, Doğu Türkistan, Irak, İran, Kırım, Rusya ve Suriye Türklerinin 1991-2021 yılları arasındaki tarihi bilgileri özetlenerek, Türkiye'nin bu topluluklarla geliştirdiği kültürel bağlar detaylandırılmıştır.

Başlangıçta, çalışmanın konusu ile ilgili arşiv malzemeleri, yurtiçinde yapılmış bilimsel kaynaklar, kitaplar, makaleler ve tezler temin edilmiştir. Ayrıca, konuya ilişkin gazete ve internet haberleri toplanmış ve Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında imzalanmış anlaşmalar da elde edilmiştir. Toplanan bilgiler, titizlikle analiz edilmiş; bu süreçte bilgilerin güvenilirliği ve geçerliliği dikkatlice değerlendirilmiştir. Veriler, tematik ve kronolojik kriterlere göre kapsamlı bir sınıflandırma sürecinden geçirilmiş ve ardından akademik standartlara uygun bir metne dönüştürülmüştür.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde bilgi ve tecrübeleri ile bana yol gösteren, her zaman destekleyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Mevlüt Yüksel'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, eğitim hayatım boyunca bana inanan, desteklerini esirgemeyen ve her daim yanımda olan sevgili aileme minnettarım. Bu süreçte motivasyonlarını ve dostluklarını eksik etmeyen tüm arkadaşlarıma ve dostlarıma da sonsuz teşekkürler.

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
bk.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
CA	: Cumhuriyet Arşivi
CBDA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
der.	: Derleyen
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
Ed.	: Editör
EOKA	: Ethniki Organosis Kyprion Agoniston
haz.	: Hazırlayan
HÖH	: Halk ve Özgürlükler Hareketi
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KFOR	: Kosova Barış Gücü

KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KTDP	: Kosova Türk Demokratik Partisi
KTFD	: Kıbrıs Türk Federe Devleti
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MÖ	: Milattan Önce
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
RF	: Rusya Federasyonu
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
ss.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDB	: Türk Demokratik Birliği
TDP	: Türk Demokratik Partisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜRKSOY	: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
UNMIK	: Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu
ZC	: Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

Günlük hayatta sıkça kullanılan dış politika kavramı bir devletin, ulusal çıkarları doğrultusunda diğer devletler ve uluslararası kuruluşlarla olan siyasi, hukuki ve ekonomik ilişkilerini içine alan politikalar şeklinde tanımlanabilir.¹

Dış politika kavramı üzerinde özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra, ulus-devletler ve demokratik yönetimlerin yaygınlaşmasıyla birlikte ciddi bir biçimde düşünölmeye başlanmıştır.² Bir devletin dış politika oluşumunda uluslararası sistemdeki yeri, jeopolitik konumu, askeri ve yumuşak gücü,³ dış politikadaki amaçları ve buna ulaşmak için kullandığı diplomasi ile ekonomik yaptırımları etkili olmuştur.⁴ Devletlerin, bu doğrultuda benimsedikleri stratejiler, kendi ideolojik yapılarına ve iç dinamiklerine göre şekillenmiştir. Devletler, askeri, ekonomik veya yumuşak güç gibi çeşitli araçlar arasında nasıl bir denge kuracaklarına karar verirken, bu araçların etkileri ve etkinlikleri üzerinde de değerlendirmeler yaparlar.⁵ Belirtilen bu stratejiler ile bunlara bağlı politikalar, bir kısım ölkelerde değişmez nitelikte olabildiği gibi bazı devletlerde ise mevcut iktidarların bakış açılarına göre şekillenebilmektedir.

Türkiye, Soğuk Savaş dönemi⁶ boyunca Sovyet tehdidi nedeniyle Batı Bloğunda⁷ yer almak zorunda kalmıştır. Dönemin bitmesi, tehdit unsurlarının da çeşitlenmesine yol

¹ Serkan Kekevi, *Batının Çöküşü ve Türk Dış Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, 149.

² Ömer Kürkçüoğlu, ““Dış Politika” Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35 (1), 1980, 311.

³ Yumuşak güç, bir ölkenin diğerlerini etkileme kapasitesini, askeri veya zorlayıcı yöntemler yerine cazibe, değerler ve kültürel unsurlar aracılığıyla gerçekleştirmesidir. Joseph Nye tarafından ortaya atılan bu kavram, diplomasi, kültürel etkileşim ve ekonomik yardımlar gibi araçlarla itibar artırarak, diğer ölkelerin davranışlarını değiştirmeyi hedeflemektedir. Cengiz Özel, “Yumuşak Güce Bütünsel Bakış”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 2018, 5-6.

⁴ Mahmut Bali Aykan, “Türkiye'nin Dış Politika Anlayışı”, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Barış Platin Kitap, Ankara 2008, 31.

⁵ Hasan Akyol, “Realizm ve İdealizm Arasında Yeni Türk Dış Politikası: Hedefler, Yöntemler ve Araçlar Karşılaştırması”, Mehmet Seyfettin Erol (Der.), *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları “Türkiye'nin Güncel Güvenlik Sorunları: Ölkeler, Bölgeler, Örgütler”*, Barış Kitap, Ankara 2011, 12-15.

⁶ ABD Başkanı Harry Truman tarafından 1947'de Komünizm tehdidine karşı hazırlanan Truman Doktrini ile başlayıp 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla sona eren süreç, Soğuk Savaş olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde SSCB ile ABD arasında süren ideolojik, siyasi ve askeri gerilim, iki süper gücün kapitalizm ve sosyalizm rekabeti çerçevesinde şekillenmiştir. Dönemi belirleyen önemli olaylar arasında nükleer silahlanma yarışı, Kore Savaşı, Vietnam Savaşı ve Afganistan Savaşı gibi bölgesel çatışmalar bulunmaktadır. 1991'de SSCB'nin yıkılması, bu dönemin ve rekabetin sona ermesine yol açmıştır. <https://www.milliyet.com.tr/molatik/tarih/soguk-savas-nedir-soguk-savas-donemi-ve-nedenleri-nedir-77609>, (Son Erişim: 8.12.2024).

⁷ ABD öncülüğünde NATO ile ittifak yapan ölkelere Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İtalya, İzlanda, Kanada, Lüksemburg, Norveç ve Portekiz'den oluşan guruba Batı Bloğu adı verilmiştir. SSCB öncülüğünde Komünist rejimi belirleyen Bulgaristan Halk Cumhuriyeti, Çekoslovakya Sovyet Cumhuriyeti, Doğu Almanya, Macaristan Halk Cumhuriyeti, Polonya Halk Cumhuriyeti ve Romanya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti gibi ölkelere ise Doğu Bloğu adı verilmiştir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Do%C4%9Fu_Bloku; <https://tr.wikipedia.org/wiki/NATO>, (Son Erişim: 8.12.2024).

açmış ve bunun karşısında birçok devletle birlikte Türkiye de uluslararası konumunda ve ilişkilerinde köklü değişiklikler yapmıştır. Bu durum, ulusal güvenlik kavramının yeniden tanımlanmasını ve dış politikanın da bu değişimlere uygun olarak yeniden şekillenmesini zorunlu kılmıştır. Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasıyla Türkiye, kendisinden daha zayıf ülkelerle çevrili hale gelmiştir. Bu süreçte ise bir yandan NATO'ya bağlı kalmaya devam etmiş, diğer yandan da AB üyeliği için çaba göstermiştir.⁸

Türkiye'de 1991-2002 yılları arasında hiçbir parti tek başına iktidar olmayı başaramadığından, bu dönemde koalisyon hükümetleri kurulmuştur. 1991-1996 yılları arasında Doğru Yol Partisi (DYP) öncülüğünde kurulan koalisyon hükümetlerinin dış politika önceliği Kıbrıs sorunu olmuştur. Bu dönemde, Kıbrıs sorunu ulusal temellerle ele alınarak, Yunanistan ile ön koşulsuz ikili görüşmelere ve NATO ile de güvenlik yapılarına önem verilmiştir. Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ise ancak 1993 yılı itibarıyla hükümet programında yer bulmuştur.⁹ Bu dönemde Türkiye, bağımsızlığını yeni kazanmış olan bu devletleri tanıyan ilk ülke olmuştur. DYP Hükümetleri, ise söz konusu cumhuriyetler üzerinde “ağabey devlet” rolü üstlenmeye çalışmıştır. Ancak hâlihazırda Rusya gibi bir ağabey devletin boyunduruğundan çıkmış olan Türk cumhuriyetleri, Türkiye'nin bu çabasına pek olumlu yaklaşmamış ve bağımsız bir ülke olma gayreti içinde olmuşlardır.

1997-2002 yılları arasında Bülent Ecevit'in liderliğindeki Demokratik Sol Parti (DSP) Türk siyasetinde önemli bir rol oynamış, bu dönem koalisyon hükümetlerinde etkili olmuştur. DSP döneminde de Türk dış politikasının temel önceliği Kıbrıs meselesi olmuştur. Türkiye'nin millî güvenliğinin sağlanmasıyla Kıbrıs'ta yeni müzakere zemini hazırlanması ve Batı ülkeleri ile ilişkileri sürdürmeyi, bunun yanında bölge ülkeleriyle de dostluk ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu dönemde kurulan koalisyon hükümetleri, genellikle barışçıl ve uluslararası hukuka dayalı bir dış politika izlemeye çalışmıştır. DSP Hükümetleri, Türk Cumhuriyetlerine ise temkinli ve dengeli yaklaşmıştır. Hükümet, bu devletlerle ekonomik işbirliği ve kalkınma odaklı bir politika takip etmiştir. Önceki döneme nazaran “Türk Dünyası” söyleminden uzak duran DSP,

⁸ Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, s. 202-203; Gökhan Koçer, “1990'lı Yıllarda Askerî Yapı ve Türk Dış Politikası”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 29 (1), 2020, 123-124.

⁹ Nejat Doğan, “1980-1999 Dönemi Türk Hükümetlerinin Dış Politika Anlayışları”, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Barış Platin Kitap, Ankara 2008, 747-753.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) aracılığıyla bölgeye kültürel ve ekonomik yardımlar yapmaya devam etmiştir. Ancak bu politikaların somut ve uzun vadeli bir çerçeveye oturtulması konusunda yetersiz kalmıştır. Koalisyon hükümetlerinde iç politikaların dış politikayı gölgede bırakması, Türkiye'nin Ege ve Kıbrıs gibi kritik konularda uzlaşma sağlayamamasına yol açmış, bu durum kalıcı çözüm önerilerinin geliştirilmesini de zorlaştırmıştır.¹⁰

Türkiye'deki koalisyon hükümetleri dönemi, Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin, 2003 yılı Kasım ayındaki seçimlerle iktidara gelmesiyle sona ermiştir. Dış politikada ilk döneminde Avrupa Birliği (AB) ve Batı ile uyumlu bir yaklaşım ortaya koyan Erdoğan Hükümeti, zamanla Orta Doğu'ya yönelik bir açılım başlatmıştır. AK Parti dönemi Türk dış politikası, çok boyutlu ve proaktif¹¹ bir yaklaşımla dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. İlk yıllarında, Türkiye'nin uluslararası örgütlerle mevcut ilişkilerini güçlendirme ve bölgesel krizleri barışçıl yöntemlerle çözme amacı ön plana çıkmıştır. Ancak zamanla, bölgesel ve uluslararası tehditlerin artması nedeniyle güvenliğin öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu süreçte de ulusal güvenlik çıkarlarını ön planda tutan Erdoğan Hükümeti, askeri gücünü ve stratejik manevra alanını da arttırmaya çalışmıştır. Bu nedenle de askeri operasyonlar ve dış politika hamleleri yapmıştır.¹²

AK Parti döneminde, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri politikası da değişmiştir. Başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler, İran tehlikesine karşı Türkiye'yi, Türk Cumhuriyetlerine bir rol model olarak göstermiş ve bu cumhuriyetler ile ilişkilerinde Türkiye'yi "köprü ülke" olarak nitelendirmiştir. Önceki dönem hükümetleri ise söz konusu cumhuriyetler ile ilişkilerini "ağabey devlet" rolü üstlenerek geliştirmeye çalışmışlardır. Ancak bu ifadeler, AK Parti döneminde yerini "merkezi güç" söylemine bırakmıştır. Söz konusu dönemde Türkiye bölgesel sorunlarda güvenilir bir arabulucu ülke olmuştur. Ayrıca, Türk Cumhuriyetleri ile stratejik ve diplomatik ilişkilerini güçlendirerek enerji projeleri, ekonomik işbirlikleri ve kültürel entegrasyonu artırmıştır.

¹⁰ Doğan, *1980-1999 Dönemi Türk Hükümetlerinin Dış Politika Anlayışları*, 753-756; Yegane Yiğit-Merve Durmuş, "Rekabetten İş Birliğine: Türkiye'nin 1991-2001 Yılları Arasındaki Orta Asya Politikası Üzerine Bir Değerlendirme", *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 2021, 217-222.

¹¹ Bir durumu önceden tahmin ederek, sorunlar ortaya çıkmadan önce önlem alma ve harekete geçme anlamına gelir. <https://www.cnnturk.com/kultur-sanat/proaktif-ne-demek-tdk-sozluk-anlami-nedir-proaktif-olmak-ne-demek-1822698>, (Son Erişim: 8.12.2024).

¹² Erdem Eren, "Bütüncül Teori İnşası: AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası'nın Analizi (2002-)", *UPA Strategic Affairs*, 2 (2), 2021, 13-20.

Yine bu dönemde yapılan anlaşmalar, karşılıklı destek ve yatırımlar da ilişkilerin derinleşmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra Orta Doğu, Kafkasya ve Balkanlar'da yaşayan Türk topluluklarıyla da kültürel bağlar ve projelerle işbirliği sürdürülmüştür.¹³

AK Parti Hükümetleri döneminde Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında gerçekleştirilen karşılıklı üst düzey ziyaretler kapsamında birçok akit imzalanmıştır. Bu akitler, ikili ilişkilerin siyasi, diplomatik, ekonomik, adli, askeri ve diğer birçok alanda gelişmesini hızlandırmıştır. Siyasi yakınlaşmanın yanında ekonomik bir birlikteliği de sağlayan bu akitler, taraflar için oldukça memnuniyet verici gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.

Söz konusu yıllarda Türkiye'nin izlediği dış politika ekseninde Türk dünyası ile kültürel ilişkilerde ilerleme yolunda önemli bir mesafe katetmiştir. Türkiye'nin Türk dünyası ile kültürel ilişkiler kurmasında veya mevcut ilişkilerini geliştirmesinde 1992 yılında *Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı* (TİKA) adıyla kurulan ve günümüzde ise *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı* adıyla varlığını sürdüren teşkilatın önemli katkıları olmuştur. Bu teşkilat eğitim ve sağlık başta olmak üzere, tarım-hayvancılık, altyapı çalışmaları, temiz suya erişim ve kültürel hayata katkı sağlamak amacıyla pek çok alanda oldukça değerli bir rol üstlenmiştir. Bundan başka bu alanda faaliyetler yürüten diğer bir teşkilat ise kısa adı TÜRKSOY olan *Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı*'dır. Bu kuruluş da Türk toplulukları arasındaki gönül birlikteliğini, kardeşliğini güçlendirmek ve ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak amacıyla kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlerde bulunmuş, Türk Dış Politikası ekseninde Türkiye'nin Türk dünyasına yönelik yumuşak güç ilkesinin önemli bir yürütücüsü olmuştur.

Bunlardan başka, 2009'da aktif bir şekilde faaliyetlerine başlayan *Yunus Emre Enstitüsü* de, bilhassa eğitim alanında çeşitli projelerin yürütücüsü olmuştur. Türk Dünyasının çeşitli merkezlerinde kurulan bu enstitüler; Türk kültürünün, tarihinin, dil ve edebiyatının daha iyi tanıtılması ve öğretilmesi için araştırmalar yapmak ve sertifika programlarıyla eğitim-öğretim uygulamaları gerçekleştirmektedir. Günümüzde 65 ülkede 85 şubesi bulunan Yunus Emre Enstitüsünün, Türk dünyasında ise; Bakü (Azerbaycan), Azez (Suriye), Tiflis (Gürcistan), Tahran (İran), Lefkoşa (KKTC), Komrat (Moldova),

¹³ Cemil Doğan İpek, "Türkiye'nin Türk Dünyası İlişkilerinin Dünden Bugüne Dönüşümü", Yalçın Sarıkaya (Der.), 2023'e Doğru Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Karşısında Türk Dış Politikası Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAM), Ankara, 2020, 326-352.

Bükreş ve Köstence (Romanya), Moskova ve Kazan (Rusya), Üsküp (Kuzey Makedonya), İpek, Priştine ve Prizren, (Kosova), Astana (Kazakistan) ve Pekin (Çin) gibi merkezleri bulunmaktadır. Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki kültürel ilişkilerin tesisi ve geliştirilmesinde etkin rol oynayan bir diğer kuruluş ise *Türkiye Maarif Vakfı*'dır. 2016'da hayata geçirilen bu vakıf, her kademede eğitim kurumları açmak, bu kurumlara öğretim materyalleri ve araç-gereç temin etmek, yaygın eğitim kursları açmak, öğrencilere burs ve barınma imkânları sağlamak amacıyla faaliyet yürütmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin başta Orta Asya Türk Cumhuriyetleri olmak üzere tüm Türk dünyası ile kurduğu çok boyutlu ilişkiler, belirtilen ilkeler doğrultusunda ele alarak mevcut literatüre bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKASYA VE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE İLİŞKİLER

1.1. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

Kafkasların geçiş noktası üzerinde yer alan Azerbaycan, Orta Asya Türkleri ile Türkiye ve Avrupa Türkleri arasında bir köprü konumundadır. Azerbaycan'ın güneyinde İran, kuzeyinde Rusya Federasyonu (RF), kuzeybatısında Gürcistan, batısında Ermenistan ve doğusunda Hazar Denizi yer almaktadır. Başkenti Bakü şehri olan Azerbaycan, 66 vilayet ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nden oluşmaktadır. Yaklaşık 10 milyon nüfusa sahip olup nüfusun büyük çoğunluğunu Türkler teşkil etmektedir.¹⁴ Ülke, zengin doğalgaz ve petrol yataklarına sahiptir. Bu kaynaklardan elde edilen ham petrol ve doğalgaz, boru hatları ile Avrupa'ya ulaştırılmaktadır. Ülkenin ekonomisi ise büyük ölçüde bu kaynaklardan elde edilen gelirlere dayanmaktadır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nde 1985'te başa gelen Mihail Gorbaçov'un başlattığı Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılanma) politikaları Azerbaycan'da da etkili olmuştur. Azerbaycan'da aydınlar, Sovyet rejimi tarafından uğradıkları haksızlıkları dile getirmeye ve bağımsızlık konusunda ses yükseltmeye başlamışlardır.¹⁵ Ancak Azerbaycan'da bağımsızlık meşalesini ateşleyen hadise Karabağ meselesi ile ortaya çıkmıştır. Karabağ meselesi bu dönemde; Gorbaçov'un ekonomiden sorumlu başdanışmanı Ermeni asıllı Abel Aganbekyan'ın 1987 yılı Kasım ayındaki Fransa ziyaretinde Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesini Gorbaçov'a önerdiğini açıklamasıyla ortaya çıkmıştır. Bu açıklamadan sonra her ne kadar Gorbaçov sessiz kalmış olsa da bu söylem, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. Bunun üzerine SSCB Yüksek Sovyeti¹⁶ 12 Ocak 1989'da aldığı kararla Dağlık Karabağ'ı Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti idaresinden alarak doğrudan merkez yönetimine bağlamıştır. Bu karar karşısında Azerbaycan halkının protesto gösterileri düzenlemesi ve Azerbaycan Meclisi'nin baskıları sonucu

¹⁴ <https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-kunyesi.tr.mfa>, (Son Erişim: 26.07.2023).

¹⁵ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, 71.

¹⁶ Sovyetler Birliği bünyesinde yer alan cumhuriyetlerin yasama organı statüsündeki parlamentosudur. Davut Özyurt-Abdulkadir Saka, "Kolektif Başkanlık Teorisine Göre Yüksek Sovyet: İcra Kurulu Olarak Yüksek Sovyet Presidyumu ve Hükümet Organı Olarak Bakanlar Sovyeti", Ankara Barosu Dergisi, 79 (2), 2021, 85.

SSCB Yüksek Sovyeti, 28 Kasım'da ilgili kararını lağvetmiş ve Dağlık Karabağ tekrar Azerbaycan'a bağlanmıştır.¹⁷

Azerbaycan'da bu gelişmelerin neden olduğu gergin ortam devam ederken 1990 yılı Ocak ayından itibaren Ermenistan kaynaklı olarak dünya kamuoyuna Azerbaycan Türklerinin Ermenistan'da olaylar çıkardığı ve Ermenileri hedef alan katliamlarda bulundukları şeklinde haberler servis edilmiştir.¹⁸ Bu haberlerin artması üzerine Rusya Federasyonu duruma müdahil olmuş ve Kızıl Ordu birlikleri 19 Ocak 1990 tarihinde Azerbaycan'a girmiştir. Kızıl Ordu'nun müdahaleleri esnasında 131 Azerbaycan Türkü hayatını kaybetmiş, 744 Azerbaycan Türkü de yaralanmıştır. Ayrıca; 400 Azerbaycan Türk ise gözaltına alınmıştır.¹⁹ Tarihte "Kanlı Yanvar/Ocak Katliamı" olarak anılan bu hadiseler sonrasında (24 Ocak 1990) Ayaz Muttalibov, Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olarak ülkenin başına getirilmiştir. Akabinde 1990 yılı Eylül ayında gerçekleştirilen seçimlerde de Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmiştir.²⁰

Kızıl Ordu'nun müdahalesi Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık isteklerini arttırmıştır. Böylelikle başlayan bağımsızlık mücadelesinin ilk aşamasını teşkil eden 5 Şubat 1991'de ülkenin adı Azerbaycan Cumhuriyeti olarak değiştirilmiş, yeşil, üzerinde 8'li yıldız bulunan kırmızı ve mavi şeritlerden oluşan bayrak da resmen kabul edilmiştir. Azerbaycan Meclisi'nde 30 Ağustos 1991 günü okunan bağımsızlık bildirgesi, 18 Ekim 1991 günü onaylanmış ve Azerbaycan Cumhuriyeti 20. yüzyılda ikinci kere bağımsızlığını ilan etmiştir.²¹

1.1.1.1991-2001 Yılları Arası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Türkiye, Azerbaycan'da ve SSCB'de yaşanan olayları yakından takip etmiş olup başlangıçta meydana gelen gelişmeleri SSCB'nin iç meselesi olarak değerlendirmiştir. Öyle ki, 18 Ekim 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi karşısında dahi Türkiye Azerbaycan'ı hemen tanımamıştır. Fakat bu durum Türk kamuoyunda sevinçle

¹⁷ Ramin Sadıgov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara 2020, 29-30.

¹⁸ Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, 72.

¹⁹ İlknur Dalkılıç, *Azerbaycan'ın Bağımsızlık Süreci ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1991-2000)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2015, 43.

²⁰ Cavid Abdullayev, "Azerbaycan'da Anayasalaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı*, 7 (1), 112.

²¹ Sadıgov, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, 31.

karşılanan bu hadise Türkiye'nin tavrından ötürü tepkilere de neden olmuştur. Tepkilerin artması üzerine Türk Hükümeti Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Büyükelçi Bilal Niyazi Şimşir başkanlığında bir heyeti, 12-17 Eylül 1991 tarihleri arasında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a ziyaretlerde bulunmak üzere görevlendirmiştir.²² Heyet çalışmalarını tamamlamasının ardından ülkeye dönmüş, adı geçen cumhuriyetler hakkında hazırladığı bir raporu hükümete sunmuştur. Raporda Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov'un daha önce hiçbir ülkeye tanınma talebinde bulunmadıkları ve Türkiye tarafından tanınmayı arzuladıkları şeklindeki ifadelerine de yer verilmiştir.²³ Bununla birlikte Azerbaycan Parlamentosu da 29 Ekim 1991 günü aldığı kararla, dünya devletleri ve Birleşmiş Milletler (BM)'e Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması için çağrıda da bulunmuştur. Ayrıca; Azerbaycan'ın bir kısım siyasetleri de 1991 yılı Kasım ayı başlarından itibaren bazı Türk devlet adamları ile görüşerek tanınma taleplerini resmi olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne de iletmışlerdir. Bu kapsamda Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hüseyin Sadıkov, Türkiye'nin Bakü Başkonsolosu Altan Karamanoğlu ile Azerbaycan Parlamenterlerinden İtibar Mehmedov TBMM Başkanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı Hasan Hasanov da Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Mesut Yılmaz ve Süleyman Demirel gibi isimlerle görüşmüştür. Bu görüşmeler derhal netice vermiş ve dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, 9 Kasım 1991 tarihli Kabine toplantısının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıma kararı aldığını açıklamıştır. Böylece Azerbaycan'ı resmen tanıyan ilk ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.²⁴

Türkiye'nin Azerbaycan'ı resmen tanımasının ardından Büyükelçi Bilal Niyazi Şimşir başkanlığında yeni bir heyet, Azerbaycan ile diplomatik ilişkiler kurulması amacıyla 13 Ocak 1992'de Bakü'ye gönderilmiştir. Heyet, yaptığı görüşmeler neticesinde 14 Ocak 1992 tarihinde Bakü'de, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki diplomatik ilişkilerin tesisini ve karşılıklı Büyükelçilikler teşkilini öngören bir protokol imzalamıştır.²⁵ Bu protokol ile Türkiye Azerbaycan'da büyükelçilik açan ilk ülke olmuştur.

²² Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan (Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2011, 240.

²³ Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerine Yapılan Ziyaretler Hakkında Rapor (12-29 Eylül 1991)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, 14.

²⁴ Şimşir, *Azerbaycan*, 262-268.

²⁵ Şimşir, *Azerbaycan*, 282-286.

Türkiye ile başlayan bu yakınlığa rağmen Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov, dış politikada Rusya'ya yakın bir politika izlemiştir. Ancak Türkiye ile ilişkilerini de geliştirmeye çaba göstermiştir. Muttalibov, kendisine yapılan davet üzerine 23-24 Ocak 1992 tarihlerinde Türkiye'ye resmi bir ziyarette de bulunmuştur. Bağımsız Azerbaycan Cumhurbaşkanının bu ilk yurtdışı ziyaretinde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile bir “*Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması*”²⁶ imzalanmıştır. Anlaşma iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesini ve taraflar arasında siyasi, ekonomik, ticari, kültürel, ulaştırma ve haberleşme gibi alanlarda işbirliğini öngörmektedir. Fakat bu anlaşma Azerbaycan'daki iktidar-muhalefet gerginliği ile Karabağ sorununun ortaya koyduğu mevcut durumdan ötürü Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanmamıştır.²⁷ Buna karşın Muttalibov'un ziyaretinden kısa bir süre sonra dönemin Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, diplomatik ilişkiler kurmak ve geliştirmek amacıyla diğer Türk Cumhuriyetleri ile Tacikistan ve Ukrayna'yı kapsayan 28 Şubat-6 Mart 1992 tarihleri arasında gerçekleştirdiği gezinin ilk durağı Bakü olmuştur. Çetin, Bakü'de, Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov, Başbakan Hasan Hasanov ve Halk Cephesi lideri Ebulfeyz Elçibey ile görüşmeler yapmıştır. Önemli bir bölümünü Karabağ sorunu üzerine yapılan müzakerelerin teşkil ettiği bu görüşmeler sonucunda; Türkiye ile Azerbaycan arasında vize muafiyeti ile Milli Eğitim ve Dışişleri Bakanlıkları arasındaki işbirliklerini içeren anlaşmalar imzalanmıştır.²⁸

Hikmet Çetin'in bu ziyaretinden sonra 26 Şubat 1992'de Hocalı'da Ermeniler tarafından yaklaşık 1.000 Azerbaycan Türkünün şehit edildiği bir katliam yaşanmıştır. Hem bu hadise ve hem de Karabağ'daki toprak kayıpları Ayaz Muttalibov'un kamuoyu baskısına maruz kalmasına ve 6 Mart 1992'de istifa etmek zorunda kalmasına yol açmıştır. Muttalibov'un istifasının ardından Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı'na Meclis Başkanı Yakup Mehmedov'a vekâlet etmeye başlamıştır.²⁹ Bakü'deki bu siyasi gerilim sürerken Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Âli Meclis Başkanı Haydar Aliyev, 22-24 Mart 1992 tarihleri arasında Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Aliyev'in bu ziyareti kapsamında yapılan görüşmeler neticesinde Türkiye ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında; ulaşım, tarım, ekonomi, eğitim vb. gibi alanlarda işbirliği

²⁶ T.C. Resmi Gazete, 21531, 21 Mart 1993, 6.

²⁷ Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001, 122.

²⁸ T.C. Resmi Gazete, 21246, 2 Haziran 1992, 1-4; Şimşir, *Azerbaycan*, 301-306.

²⁹ Eyüp Zengin, *Bağımsızlığının 30. Yılında Azerbaycan (1991-2021) 1*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2022, 264.

yapılmasını öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Türk Hükümeti, ilgili anlaşma kapsamında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne 100 milyon dolarlık bir kredi tahsis etmeyi taahhüt etmiştir.³⁰

Aliyev'in Türkiye ziyaretinden bir müddet sonra da dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, 27 Nisan-3 Mayıs 1992 tarihlerinde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan bir gezi düzenlemiştir. Bu gezinin son durağı Bakü olmuştur. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ziyaret eden ilk Türk Başbakan olan Demirel, Bakü'de Türkiye Büyükelçiliğinin açılışını gerçekleştirmiştir. Ortak bir bildirinin de yayınlandığı Demirel'in bu ziyareti kapsamında Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri arasında hava taşımacılığı, eğitim-öğretim ve radyo-televizyon yayıncılığı alanlarında işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.³¹

Süleyman Demirel'in ziyaretinin akabinde Azerbaycan'da 7 Haziran 1992 tarihinde seçimler yapılmıştır. Neticede oyların yaklaşık % 64'ünü alan Halk Cephesi lideri Ebulfez Elçibey Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı olmuştur.³² Türk Milliyetçisi ve Atatürk hayranlığı ile tanınan Elçibey, dış politikada Türkiye'ye özel önem vermiştir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)³³ Zirvesi'ne katılmak amacıyla 24-27 Haziran 1992 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı sıfatıyla ilk yurtdışı gezisini de Türkiye'ye yapmıştır.³⁴ Önemli konuların prensipte görüşüldüğü Elçibey'in bu ziyaretinden yaklaşık iki ay sonra Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tevfik Kasımov da Türk mevkidaşının daveti üzerine 10-12 Ağustos 1992 tarihlerinde Ankara'ya gelmiştir. İki bakan arasındaki görüşmeler sonucunda taraflar arasında bir "*Konsolosluk Sözleşmesi*" ve buna ek bir protokol ile askeri eğitim alanında işbirliğini öngören bir anlaşma imzalamışlardır.³⁵

Başbakan Süleyman Demirel'in 27 Nisan 1992'de çıktığı Orta Asya ziyaretlerinde Türk devlet başkanları düzeyinde bir toplantının düzenlenmesi de kararlaştırılmıştır. İlgili

³⁰ Bilâl N. Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, 93-95.

³¹ *T.C. Resmî Gazete*, 21624, 1 Temmuz 1993, 4-14; *T.C. Resmî Gazete*, 21284, 14 Temmuz 1992, 1-11; Şimşir, *Azerbaycan*, 348-396.

³² Zengin, *Bağımsızlığının 30. Yılında Azerbaycan (1991-2021)*, 1, 264.

³³ Türkiye'nin öncülüğünde 25 Haziran 1992 tarihli İstanbul Zirvesi ile kurulmuştur. Karadeniz havzasında yer alan ülkelerin ekonomik işbirliğini amaçlayan bir kuruluştur. <https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa>, (Son Erişim: 8.12.2024).

³⁴ Mustafa Gökçe-Tuba Tombuloğlu, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, 60.

³⁵ *T.C. Resmî Gazete*, 21559, 21 Nisan 1993, 1; Şimşir, *Azerbaycan*, 396-452.

karar neticesinde 30-31 Ekim 1992 tarihleri arasında Ankara’da Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi düzenlenmiştir. Zirvenin 29 Ekim Cumhuriyet Bayramına denk gelmesi nedeniyle Ebulfeyz Elçibey’den başka, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov, 28 Ekim 1992 günü Ankara’ya gelerek ertesi gün yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına da katılmışlardır.³⁶

Türk Zirvesi, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın ev sahipliğinde 30 Ekim 1992 tarihinde toplanmış, taraflar 31 Ekim 1992 tarihli “*Ankara Bildirisi*”ni imzalamışlardır. Bildiride toplantının katılımcı devletler nezdinde sağlayacağı faydalar ve tarafların birbirleriyle girişecekleri işbirliği alanları ön plana çıkarılmıştır.³⁷ Zirvenin ardından Elçibey, Ankara’da Azerbaycan Büyükelçiliğinin açılışını gerçekleştirmiştir. Ayrıca Elçibey ile Türk Hükümetinin ilgili bakanları arasında ulaşım, eğitim, hukuk, ticaret, sanayi ve ekonomik alanlarında işbirliğini içeren toplamda 14 anlaşma imzalamıştır.³⁸

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkilere yön veren bir diğer üst düzey ziyaret ise Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından gerçekleştirilmiştir. Özal, 1993 yılı Nisan ayında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsamak üzere çıktığı 12 günlük ziyaretlerinde son olarak Bakü’ye gitmiştir. 13-15 Nisan tarihleri arasında bulunduğu iade-i ziyaret görünümündeki bu gezisi, Dağlık Karabağ bölgesinde Ermeni işgalinin hız kazandığı günlere rastlamıştır. Bu yüzden Özal’ın bu ziyareti Elçibey’e destek olarak algılanmıştır. Fakat Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Bakü’den döndükten bir gün sonra 17 Nisan 1993 günü geçirdiği kalp krizi nedeniyle vefat etmiştir. Bunun üzerine Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey ve Nahçıvan Meclis Başkanı Haydar Aliyev Türkiye’ye başsağlığı mesajları göndermişler ve Özal’ın Ankara’daki cenaze törenine katılmışlardır.³⁹

Türkiye’de Özal’ın vefatından dolayı meydana gelen gelişmeler esnasında Azerbaycan’da da siyasi gerilim de iyice tırmanmıştır. 1993 yazında Elçibey’in Savunma

³⁶ Şimşir, *Azerbaycan*, 453.

³⁷ Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, 832-834.

³⁸ Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)*, 125, Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, 184-254.

³⁹ Şimşir, *Azerbaycan*, 493-540.

Bakanlığından aldığı Rahim Gaziyev ve onunla birlikte görevine son verdiği Suret Hüseyinov isimli bir Albay, Elçibey'in ülkeyi yönetemediğin iddiasıyla Gence'de bir isyan başlatmışlardır.⁴⁰ Sovyet döneminde bir yün fabrikasında müdürlük yapan Albay Hüseyinov, bölgeye yaptığı maddi ve manevi destekle nüfuzunu arttırmıştır.⁴¹ Bu hadiseler karşısında Elçibey, Türkiye ve ABD'nin açık desteğini almış olmasına rağmen Rusya'nın Hüseyinov'u desteklemesi ve Azerbaycan Türklerinin başarısızlıklardan duyduğu memnuniyetsizlik karşısında direnememiştir.⁴² Görevini Bakü dışında yürütmeye karar veren Elçibey, 18 Haziran 1993 gecesi, doğum yeri olan Nahçıvan-Ordubad'a gitmiştir.⁴³

Ebulfeyz Elçibey, isyan günlerinde Nahçıvan Meclis Başkanı Haydar Aliyev'i Azerbaycan Meclis Başkanlığı görevine getirmiştir. Elçibey'in Bakü'den ayrılmasından sonra Azerbaycan Meclisi, 24 Haziran 1993 günü aldığı kararla Cumhurbaşkanlığı yetkilerini Ebulfeyz Elçibey'den alarak Meclis Başkanı Haydar Aliyev'e devretmiştir. Meclisin kararını anayasaya aykırı olarak gören Elçibey, Cumhurbaşkanlığı yetkisini kendisine halkın verdiğini ve ancak halk tarafından alınacağını ifade ederek referandum önerisinde bulunmuştur. Fakat Elçibey'e güvenin sorgulandığı 29 Ağustos 1993 tarihinde yapılan referandumunda halkın %70 hayır cevabı vererek Ebulfeyz Elçibey döneminin sona ermesini sağlamıştır.⁴⁴

Kendisini “*Atatürk'ün Askeri*” olarak tanımlayan Ebulfeyz Elçibey, Türklüğünü ön planda tutan bir devlet adamı olmuştur. Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu kırmayı ve tamamen bağımsız olmayı, millî bir ordu kurarak Rus askerlerini ülkesinden çıkarmayı amaçlamıştır. Rusya'ya ve İran'a uzak, Türkiye'ye ve Batı'ya yakın bir dış politika yürüten Elçibey, Dağlık Karabağ sorununun Türkiye'nin desteği ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde sorununun çözülmesinden yana bir siyaset izlemiştir.

Elçibey, AGİT'ten beklediği desteği görememiştir ve Türkiye'den de “*Biz Bakü için savaşa giremeyiz*” yanıtını almıştır. Elçibey, Dağlık Karabağ'daki yaralıları sevk

⁴⁰ Şimşir, *Azerbaycan*, 493-540.

⁴¹ Cemal Celil Karaman, *Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, 24-25.

⁴² Seçkin Akdoğan, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri (1991-2000)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 16.

⁴³ Şimşir, *Azerbaycan*, 564.

⁴⁴ Şimşir, *Azerbaycan*, 570-610.

etmek için Türkiye’den bir helikopter talebinde bulunmuş, ancak bu konuda da beklediği yanıtı alamamıştır. Bu süreç, Türkiye’den umduğu desteği bulamayan Elçibey için hayal kırıklığı yaratmıştır.⁴⁵

Ebulfeyz Elçibey, her alanda Türkiye ile işbirliği yapmayı amaçlamıştır. Bu amaçla iktidarda olduğu süre boyunca Türkiye ile askeri, eğitim, ekonomi, enerji vb. gibi alanlarda işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Elçibey döneminde; Türkiye Yüksek Öğretim Kurumu yardımı ile Azerbaycan’da üniversiteye giriş sınavları gerçekleştirilmiş, 929 burslu öğrenci ve 200 askeri öğrenci Türkiye’ye gönderilmiştir. Ayrıca; Türk Hükümeti, Azerbaycan’da yatırım yapacak Türk işadamlarına vergi indirimi uygularken, Türk Eximbank da Azerbaycan’a 300 milyon dolar kredi tahsis etmiştir. Elçibey ile Özal’ın İzmir’de bir otel odasında 5 Aralık 1992 gecesini gerçekleştirdikleri görüşmede Elçibey, Özal’a Türkiye’yi petrol işine sokmak istediğini ve Bakü’ye iki yetkili göndermesi talebinde bulunmuştur.⁴⁶ Bu görüşmede Bakü-Ceyhan Boru Hattı Projesi de şekillenmeye başlamıştır. Özal, bunun üzerine Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) mensubu iki yetkiliyi Batılı şirketlerle petrol konusunda görüşmeler yapmak üzere Bakü’ye göndermiştir.⁴⁷ Elçibey ise, 1993 yılı Mart ayında State Oil Company of Azerbaijan Republic-Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Başkanı Sabit Bağirov’u Ankara’ya göndermiş ve Azerbaycan petrollerinin Ceyhan’a taşınmasını sağlayacak gizli bir anlaşma imzalanmıştır.⁴⁸

Petrol konusundaki ilişkiler bu boyutta şekillenmeye başlayınca Türkiye, isyan ve darbelere karşı Elçibey’i açıktan destekleyen bir politika izlemeye başlamıştır. Fakat bir yandan da Demirel’in hem Rusya ile karşı karşıya gelmek istememesi hem de Kafkasya ve Orta Asya’da İran’a karşı Rusya ile hareket etme isteği Azerbaycan ile yakınlaşmasının önünde bir engel teşkil etmiştir.⁴⁹

Elçibey’in yönetimden uzaklaştırılmasının ardından, Meclis Başkanı Haydar Aliyev, 1993 yılı Ekim ayında yapılan seçimlerde Cumhurbaşkanı olmuştur.⁵⁰ Aliyev,

⁴⁵ Karaman, *Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, 21-23, Şimşir, Azerbaycan, 608.

⁴⁶ Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)*, 124-125

⁴⁷ Nuray Erdoğan, *BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) Ham Petrol Boru Hattının Siyasî Boyutu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, 59.

⁴⁸ Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)*, 126.

⁴⁹ Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)*, 132-133.

⁵⁰ *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1993.

Cumhurbaşkanı olur olmaz önce ülke içindeki sorunlara yönelmiştir. İktidara geldiği esnada devam eden Ermeni işgalleri, ekonomik sorunlar ve bunun sebep olduğu ayaklanmalar Aliyev'in en önemli gündemi olmuştur. Aliyev, iç politikada “*Kuvvetli Merkezi Yönetim*” anlayışını benimsemiş, dış politikada ise “*Denge Politikası*” yaklaşımını temel almıştır. Çünkü ona göre, dış politikada başarılı olabilmek için öncelikle iç politikada istikrarın sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, ülkedeki isyanlar kısa sürede bastırılmış; isyanların önderlerinden bazıları tutuklanmış, bazıları ise ülke dışına çıkarılmıştır.⁵¹ Diğer taraftan, Elçibey'e karşı gerçekleştirilen darbenin ileri gelenlerinden Suret Hüseyinov'u da Başbakanlığa getirmiştir.⁵²

İktidarının başlangıcında Türkiye ile mesafeli bir ilişki yürüten Haydar Aliyev, İran ile Elçibey dönemindeki gerginliği sona erdirmek amacıyla çeşitli adımlar da atmıştır. Bununla birlikte Ermeni işgallerine son vermeyi de isteyen Aliyev, Elçibey'in aksine Rusya'ya yakın bir politika izlemiştir. Bu yüzden de 24 Eylül 1993 tarihinde düzenlenen Moskova Zirvesinde Azerbaycan'ı Elçibey'in çıkardığı Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na⁵³ yeniden dâhil etmiştir.⁵⁴ Burada şunu da belirtmek gerekir ki; şayet Elçibey görevde kalsaydı, 30 Haziran-3 Temmuz 1993 tarihleri arasında gerçekleştireceği Londra ziyareti sırasında, Türkiye'nin de dâhil olduğu, İngiliz ve Amerikan petrol şirketlerinden oluşan bir konsorsiyum ile petrol anlaşması imzalamayı planlamıştır.⁵⁵ Ancak Aliyev, bu girişimleri askıya almış ve batılı şirketlerin ülkedeki faaliyetlerini durdurarak banka hesaplarını dondurmıştır. Ayrıca, petrol konsorsiyumunda Rus petrol şirketi Luk-Oil'e Azerbaycan petrollerinden %15'lik bir pay vermiştir.⁵⁶ Bu durum, Türkiye'de yankı bulunca Aliyev yönetimi, Türkiye'nin Bakü Büyükelçisi Altan Karamanoğlu ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ile görüşerek konsorsiyum anlaşmasının şimdilik askıya alındığını ve Türkiye'ye karşı herhangi bir olumsuz tavrın olmadığını iletmişlerdir.⁵⁷

⁵¹ Cavid Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, 117-118.

⁵² Şimşir, *Azerbaycan*, 620.

⁵³ Rusya, Ukrayna ve Belarus tarafından 8 Aralık 1991'de kurulmuştur. Sonradan Sovyetler Birliği'nden ayrılan diğer ülkeler de katılmıştır. Fuad Hüseyinov, “Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (4), 2003, 389.

⁵⁴ Eda Tutak, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Yeniden Yapılanması ve Bu Süreçte Türkiye İle İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, Eylül 2014, 42.

⁵⁵ Şimşir, *Azerbaycan*, 625.

⁵⁶ Karaman, *Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, 32-33.

⁵⁷ Şimşir, *Azerbaycan*, 625.

Fakat bir müddet sonra Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki işgallerini arttırmaları, Haydar Aliyev'in Rusya yanlısı politikalarından beklediği sonuçları alamaması Rusya ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır. Yine de Rusya'nın tepkisini çekmeden yeniden Türkiye ve Batılı ülkeler ile ilişkiler kurmaya yönelmiştir.⁵⁸ Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhurbaşkanı sıfatıyla ilk resmi ziyaretini 1993 yılı Aralık ayında Fransa'ya gerçekleştirmiştir. Süleyman Demirel'in arabuluculuğunda düzenlenen bu ziyaretin ardından, Batı ülkelerine yönelik resmi ziyaretlerini arttırmıştır.⁵⁹

Haydar Aliyev, Ankara'ya ilk resmi ziyaretini ise 8-11 Şubat 1994 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini “*İki Devlet Tek Millet*” sözleriyle niteleyen Aliyev, Ankara'da iki ülke dostluğunun ebedi olduğunu ve bu dostluğa sadık kalacağını da vurgulamıştır.⁶⁰ Bu kapsamda taraflar arasında toplamda 10 protokol ve 5 anlaşma imzalamıştır. Söz konusu anlaşmalar, bilim-teknik, eğitim-kültür, ekonomi-tarım, tıp-sağlık, spor ve haberleşme alanları ile gümrük konusunda işbirliğini esas alan akitlerdir. Anlaşmalar ayrıca; iki ülke sınırlarına ilişkin konuların düzenlenmesi için çalışma gruplarının oluşturulmasını, karşılıklı yatırımları ve dostluğun geliştirilmesini de içermiştir.⁶¹

İlerleyen zamanlarda artık Rusya'dan umudunu kesen Aliyev, askeri gücü ile Dağlık Karabağ'ı geri almak amacıyla 1993 yılı Aralık ayında Ermenilere karşı bir askeri harekât başlatmıştır. Ancak büyük askeri kayıplar verilen bu harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁶² Bu vesileyle Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu daha da karmaşık hale gelmiştir. Bunun üzerine 1994 yılı Mayıs ayı başlarında BDT Parlamentolararası Konseyi dâhilinde bir kısım Kırgızistan Parlamenterler ile Rus Dışişleri Bakanlığı temsilcileri arabuluculuğunda iki ülke parlamento başkaları bir araya getirilmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde 5 Mayıs 1994'te taraflar arasında “*Bişkek Protokolü*” adıyla bir akit imzalanmış ve taraflar arasında ateşkes sağlanmıştır.⁶³

⁵⁸ Nazim Cafersoy, “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya”, *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı*, 7 (1), 294.

⁵⁹ Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı*, 121, Eyüp Zengin, *Bağımsızlığının 30. Yılında Azerbaycan (1991-2021)*2, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2022, 357.

⁶⁰ Karaman, *Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, 34.

⁶¹ T.C. Resmi Gazete, 21630, 7 Temmuz 1993, 8-9; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CBDA), *Cumhuriyet Arşivi (CA)*, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 775, Gömlek: 563, Sıra: 7.

⁶² Cafersoy, *Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya*, 294.

⁶³ Nazim Cafersoy-Araz Aslanlı, “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, *Ermeni Araştırmaları*, (53), 250.

Azerbaycan, 1994 yılına kadar başta NATO olmak üzere birçok ülkede Türk yetkililer tarafından temsil edilmiştir. Bununla birlikte birçok ülkenin Azerbaycan temsilcileri de Bakü yerine Ankara’da bulunmuştur. Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, 4 Mayıs 1994 tarihinde Brüksel’de düzenlenen NATO Zirvesi’ne “Barış İçin Ortaklık Programı” çerçevesinde katılmış, zirve dönüşünde ise Ankara’yı ziyaret etmiştir. Bu ziyareti, Süleyman Demirel’in daveti üzerine 9-10 Haziran 1995 tarihlerindeki ikinci bir ziyaret takip etmiştir. Aliyev, bu ziyaretler aracılığıyla Ankara’daki yabancı ülke temsilcileri ile bir araya gelerek, ülkesine yönelik uygulanan enformasyon ablukasını kırmayı amaçlamıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye’deki yerli ve yabancı gazetecilerle bir basın toplantısı düzenleyerek, basını Azerbaycan hakkında bilgilendirme yapmıştır.⁶⁴

Haydar Aliyev, 1994 yılının güzünde daha önce askıya aldığı petrol konsorsiyumu anlaşması tasarısını da yeniden gündemine almıştır. Bu bağlamda başlatılan çalışmalar neticesinde Türkiye Petrol Ofisinin de dâhil olduğu Batılı Petrol Konsorsiyumu ile Azerbaycan Hükümeti arasında 20 Eylül 1994’te “*Asrın Petrol Anlaşması*” imzalanmıştır. Azerbaycan’ın dünya petrol sektöründe önemli bir yer edinmesinde etkili olan bu anlaşmanın imzalanmasını takiben 4 Ekim 1994’te Başbakan Suret Hüseyinov’a bağlı birlikler Gence’de ayaklanmışlardır. Haydar Aliyev’i devirmeyi amaçlayan bu isyan halk desteği alamadığı için 5 Ekim günü hükümet güçleri tarafından bastırılmıştır. Başarısız darbe girişiminin sorumlusu olan Başbakan Suret Hüseyinov, görevinden alınmış, ardından dokunulmazlığı kaldırılarak 9 Ekim’de tutuklanmıştır. Başbakan Hüseyinov isyanı sırasında Haydar Aliyev’in yanında olduğunu açıklayan özel polis birlikleri komutanı Albay Ruşen Cevadov, Aliyev’in bu özel teşkilatı dağıtmak istemesi nedeniyle 16 Mart 1995’te yeni bir isyanın belirleyicisi olmuştur. Albay Ruşen Cevadov’un 17 Mart 1995’te öldürülmesiyle söz konusu birliklerinin direnişi sona ermiş ve isyan bastırılmıştır.⁶⁵

Azerbaycan’da meydana gelen bu iki isyan Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.⁶⁶ İki ülke ilişkilerinde soruna neden olan bir diğer gelişme ise; Türkiye’nin, hem ABD Kongresi’nden sözde Ermeni soykırımı yasasının geçmesine engel olmak, hem de Dağlık Karabağ sorununun çözümüne katkı sağlamak düşüncesiyle

⁶⁴ Aygün Askerzade, “NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları”, *Karadeniz Araştırmaları*, (20), 2009, 2; Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı*, 125-126.

⁶⁵ Şimşir, *Azerbaycan*, 683-718.

⁶⁶ Zengin, *Bağımsızlığının 30. Yılında Azerbaycan (1991-2021)*, 2, 357.

ABD'nin de isteği doğrultusunda Ermenistan sınır kapılarını açma meselesini gündeme alması olmuştur.⁶⁷

Azerbaycan ile ilişkilerin gerildiği bu ortamda dönemin Başbakanı Tansu Çiller, 12 Nisan 1995'te Bakü'ye bir çalışma ziyaretinde bulunmuştur. İki ülke arasındaki mevcut durum dikkate alındığında Çiller'in Azerbaycan ziyareti taraflar arasındaki sorunların çözümü noktasında önemli bir adım teşkil etmiştir. Çiller'in ziyareti ile Türkiye ile Azerbaycan arasında bir de anlaşma imzalanmıştır. Bu Azerbaycan petroleri konsorsiyumunda Türkiye'ye verilen pay %1,75'ten %5,75'e yükseltilmiştir.⁶⁸ Bu gelişmeden birkaç ay sonra da dönemi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 7-9 Aralık 1995 tarihleri arasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in davetine icabetle Bakü'ye gitmiştir. Demirel, Ekim 1993 seçimlerinden sonra Azerbaycan'a giden ilk cumhurbaşkanı olmuştur.⁶⁹ Türkiye bu vesilelerle başlayan yakınlaşma dâhilinde muhaliflere karşı Aliyev yönetimini desteklediğini açıkça ortaya koymuştur. Bu süreçte Azerbaycan muhalefetine eleştirilerine rağmen Türkiye bölgede istikrarın ve güvenliğin sağlanması gerekçesiyle Aliyev yönetimine neredeyse koşulsuz destek vermeyi sürdürmüştür. Zira Süleyman Demirel'in 1995 yılı Aralık ayındaki Azerbaycan ziyareti de bu bağlamda önemli bir adım olmuştur.⁷⁰

Tansu Çiller'den sonra iktidara gelen Başbakan Mesut Yılmaz da Azerbaycan ile kurulan ilişkileri önemseyen bir bakış açısı sergilemiştir. Yılmaz, 14-15 Nisan 1996 tarihleri arasında Azerbaycan'ı ziyaret etmiş,⁷¹ Aliyev ile yaptığı görüşme neticesinde düzenlenen basın toplantısında iki ülke ilişkilerinin geleceği ile ilgili olarak önemli açıklamalarda bulunmuştur. Yılmaz ayrıca Ermenistan sınırındaki Alican sınır kapısının açılmasının da Azerbaycan topraklarındaki Ermeni işgalinin sona ermesine bağlı olacağını ifade etmiştir.⁷²

Mesut Yılmaz'ın ziyaretinden yaklaşık bir yıl sonra Haydar Aliyev, Süleyman Demirel'in davetlisi olarak 5-8 Mayıs 1997 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu

⁶⁷ Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı*, 127.

⁶⁸ *Dışişleri Bakanlığı 1995 Tarihçesi*, Dışişleri Eğitim Merkezi, Ankara 1995, 263.

⁶⁹ *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1995.

⁷⁰ Mitat Çelikkpala, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri", İsmail Aydınğün-Çiğdem Balım (Ed.), *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2012, 332.

⁷¹ *Dışişleri Bakanlığı 1996 Tarihçesi*, Dışişleri Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara 1996, 28.

⁷² *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1996.

ziyaret kapsamında iki ülke arasındaki işbirliğinin derinleştirilmesine yönelik bir deklarasyon imzalanmıştır. Karabağ'a geniş bir özerklik verilmesi gerekliliğine önem atfedilen deklarasyonda Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarını terk etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Taraflar ayrıca Azerbaycan petrolünün uluslararası piyasalara taşınması için kullanılacak nakil hattının Türkiye toprakları üzerinden geçmesi için de görüş birliğine varmıştır.⁷³

Haydar Aliyev, 1998 yılında Türkiye'yi üç kez daha ziyaret etmiştir. Bu sene zarfındaki ilk ziyaretini, 13-14 Şubat 1998 tarihlerinde Trabzon Deriner Barajı'nın açılışını yapmak üzere gerçekleştirmiştir. İkinci ziyaretini de 26 Nisan 1998'de Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Cumhurbaşkanlarının bir araya geldiği "Üçlü Trabzon Zirvesi"ne katılmak üzere yapmıştır. 1998'deki üçüncü Türkiye ziyaretini ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 75. Yıldönümü kutlamalarına katılmak üzere 29 Ekim tarihinde gerçekleştirmiştir. Aliyev'in bu ziyaretlerine karşılık aynı yıl içerisinde Süleyman Demirel de iki kez Bakü'yü ziyaret etmiştir. Demirel ilk ziyaretini Aliyev'in doğum günü münasebetiyle düzenlenen törenlere katılmak üzere 10 Mayıs'ta, ikinci ziyaretini ise Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia/Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) üzerindeki taşımacılığı düzenlemek amacıyla toplanan konferansa katılmak üzere 7-8 Eylül tarihlerinde gerçekleştirmiştir.⁷⁴

17 Ağustos 1999 Depremi'nde Türkiye'ye yardım elini uzatan ilk ülke Azerbaycan olmuştur. Bakü yönetimi, Türkiye'ye arama kurtarma ekipleri ve yardım malzemesi göndererek yaraları sarmaya çalışmıştır. Deprem sonrasında ise Süleyman Demirel, 18 Ekim 1999'da bir günlük Bakü ziyaretinde bulunmuş, kendisine burada Azerbaycan'ın en yüksek nişanı olan İstiklal Nişanı tevcih edilmiştir. Bundan yaklaşık iki hafta sonra da Haydar Aliyev 31 Ekim-2 Kasım 1999 tarihlerini kapsayan bir Türkiye'ye ziyareti yapmıştır. Aliyev, ziyareti kapsamında depremden etkilenen Kocaeli'nde incelemelerde bulunmuştur. Ona bu ziyareti sırasında Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh ilkesi doğrultusunda dünya barışına katkıda bulunan kişilere verilen Atatürk Barış Ödülü takdim edilmiştir.⁷⁵ Bu ziyaretin ardından Aliyev, 17-19 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da düzenlenen AGİT Zirvesine katılmak üzere yeniden Türkiye'ye gelmiştir.

⁷³ *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1997.

⁷⁴ *Dışişleri Bakanlığı 1998 Tarihçesi*, Dışişleri Eğitim Merkezi Yayınlar, Ankara 1998, 8-88.

⁷⁵ *Dışişleri Bakanlığı 1999 Tarihçesi*, Dışişleri Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara 1999, 39-83.

Aliyev bu suretle, Rusya ile Ermenistan yakınlaşmasına karşılık Türkiye ve NATO ile ilişkileri güçlendirmeyi hedeflemiştir. Zirvenin önemli bir gündem maddesini Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi oluşturmuştur.⁷⁶ Ayrıca Süleyman Demirel, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve Dağlık Karabağ sorununu da gündeme getirerek Azerbaycan ve Gürcistan'ın karşılaştığı sorunlara yönelik “*Kafkasya İstikrar Pakti*” isimli bir çözüm önerisi sunmuştur.⁷⁷ Bununla birlikte, zirvede son şekli verilen “*İstanbul Protokolü*” çerçevesinde, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na ilişkin paket anlaşmalar, 19 Kasım 1999 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze tarafından imzalanmıştır.⁷⁸

Türkiye'nin Azerbaycan'ı destekleme politikasını, Demirel'in halefi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer de devam ettirmiştir. Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ilk resmi ziyaretini Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'ne yapan Sezer, ikinci resmi ziyaretini de 11-12 Temmuz 2000'de Azerbaycan'a gerçekleştirmiştir. Sezer'in Haydar Aliyev'in davetine icabetle Bakü'ye düzenlediği ziyaret, gerek Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin geliştirilmesi ve gerekse bölgesel dinamiklerin güçlendirilmesi açısından önemlidir. Sezer, Bakü'deki temasları sırasında Azerbaycan-Ermenistan gerilimi ile ilgili olarak Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal altında tutmasının bölgedeki barışı tehdit ettiğini ifade etmiştir. Sezer'in Bakü ziyareti sırasında iki cumhurbaşkanı bir de ortak bildiri yayımlamışlardır.⁷⁹

Sezer'in Bakü ziyaretinden yaklaşık sekiz ay sonra 12 Mart 2001'de Haydar Aliyev, Sezer'in davetiyle Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA)'nde sağlık kontrolünden geçmek üzere Ankara'ya gelmiştir. Kontrolünün ardından gerçekleşen müzakereler neticesinde taraflar arasında, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'na paralel olarak Şahdeniz doğalgazının 2004 yılından itibaren bir hatla Türkiye'ye taşınmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır.⁸⁰ Ayrıca iki ülke arasında Adalet, Maliye ve Kültür Bakanlıkları arasında işbirliğini içeren bir anlaşma ile SOCAR ve BOTAS

⁷⁶ Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, Der Yayınları, İstanbul 2016, 340.

⁷⁷ Çelikpala, *Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri*, 333.

⁷⁸ *T.C. Resmî Gazete*, 24557, 18 Ekim 2001; Erdoğan, *BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) Ham Petrol Boru Hattının Siyasî Boyutu*, 99.

⁷⁹ *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 2000.

⁸⁰ *Cumhuriyet*, 13 Mart 2001.

arasında doğalgaz alım-satım sözleşmesi de imzalanmıştır. Öte yandan taraflar, Kars-Gence ve Giresun-Şeki şehirleri arasında kardeş şehir anlaşmaları da yapmışlardır.⁸¹

Bu anlaşmaların ardından Türkiye-Azerbaycan ilişkileri 2000-2009 yılları arasında belirgin bir durağanlık dönemine girmiştir. Bu durağanlığın yaşanmasında bazı önemli faktörlerin etkisi olmuştur. Bu dönemde Haydar Aliyev'in sağlık durumunun bozulması, Türk iç siyasetinde yaşanan istikrar sorunu ve bunun sebep olduğu 2001 ekonomik krizi gibi meseleler iki ülke ilişkilerini etkilemiştir. Ayrıca önceki dönemde gelişen liderler arasındaki iletişimin, Ahmet Necdet Sezer döneminde yeterince tesis edilememesi önemli rol oynamıştır.⁸²

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkiye ile ekonomik ilişkiler de kurulmuştur. Kapalı bir kara devleti olan Azerbaycan'ın Avrupa pazarlarına ulaşması bakımından Türkiye, güvenli bir ülke olmuştur. Ancak Türkiye, 1990'lı yıllarda yaşadığı ekonomik ve siyasi sorunlar nedeniyle bölgede önemli bir ekonomik güç olamamıştır.⁸³ İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler 1 Ocak 1993 tarihli “*Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması*” çerçevesinde yürütülmüştür.⁸⁴ Bunun yanı sıra taraflar arasında 1991-2001 yılları arasında ekonomik alanda işbirliğini teşvik eden birçok anlaşma da imzalanmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rolü olan diğer bir faktör de “*Karma Ekonomik Komisyonu*”dur. Bu komisyon, 1991-2001 yılları arasında iki toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıların ilki 25 Mart 1997'de, ikincisi ise 29 Mart 2001'de yapılmıştır.⁸⁵

Türkiye ile Azerbaycan arasında bu dönemde imzalanan anlaşmalar kapsamında ilk on yıllık süreçte Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 2 milyon dolar olurken ithalatı ise 466 bin dolar seviyesine gelmiştir.⁸⁶ Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracat ettiği ürünler arasında tuz, kükürt, taş, alçı, çimento, kâğıt, karton, sabun, sebze ve meyve yer almıştır.

⁸¹ T.C. Resmî Gazete, 24422, 4 Haziran 2001; <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/4556/turkiye-cumhuriyeti-ile-azerbaycan-cumhuriyeti-arasinda-imzalan-anlasmalar>, (Son Erişim: 2.08.2023).

⁸² Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı*, 134.

⁸³ Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı*, 248-249.

⁸⁴ Ayça Ergun, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, Mustafa Aydın (Der.), *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Eylül 2007, 260.

⁸⁵ Araz Aslanlı, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25 (1), 18-19.

⁸⁶ <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul>, (Son Erişim: 10.08.2023).

Buna karşılık, Türkiye, Azerbaycan'dan pamuk, bakır, alüminyum, plastik ve hayvansal ürünler ile makine, mekanik cihazlar ve orman ürünleri ithal etmiştir.⁸⁷

Türkiye, bu dönemde Azerbaycan topraklarının işgali ve ülkede yaşanan darbe girişimlerinin sürdüğü bir ortamda, Azerbaycan ile diplomatik ilişkiler de tesis etmeye çalışmıştır. Türkiye, tarih, kültür ve ırk birliği hususlarından hareketle yaşadığı tüm olumsuzluklarda Azerbaycan'ın yanında olduğunu her fırsatta vurgulamış, Karabağ'da meydana gelen işgali dünya kamuoyuna taşımış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Ayrıca, darbeler karşısında demokrasi vurgusu yaparak ülkedeki mevcut seçilmiş yönetime destek vermiştir. Haydar Aliyev'in yönetime gelmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri ileri bir boyuta taşımış ve Aliyev'in ifadesiyle, bu ilişkiler “*İki Devlet, Tek Millet*” ilkesiyle yürütülmüştür. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi söz konusu ilişkiler 2000'li yılların başında başlangıçtaki dinamizmini koruyamamış ve durma noktasına gelmiştir.

1.1.2.2001-2011 Yılları Arası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Kasım 2002 seçimlerinden sonra yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Seçimlerde AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, AK Parti'nin lideri Recep Tayyip Erdoğan'ı telefonla arayarak tebrik etmiştir.⁸⁸ Ardından Erdoğan, 7-8 Ocak 2003 tarihinde AK Parti Genel Başkanı sıfatıyla Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Aliyev ile Erdoğan arasındaki görüşmelerin ardından basına bir açıklama yapan iki lider Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesinin hızlandırılması konusunda görüş birliğine varıldığını belirtmişlerdir.⁸⁹

Recep Tayyip Erdoğan'ın Bakü ziyaretinden birkaç ay sonra Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, 21 Nisan 2003'te Askeri Akademinin 30. kuruluş yıldönümü töreninde konuşma yaptığı sırada rahatsızlanmış,⁹⁰ 3 Mayıs'ta Ankara'ya, GATA'ya sevk edilmiştir. Bu süreçte, Recep Tayyip Erdoğan, Aliyev'in tedavisiyle yakından ilgilenmiş ve 10 Mayıs'ta kendisiyle bir de görüşme yapmıştır.⁹¹

⁸⁷ Hilal Alpdoğan-Mustafa Akal-Gündüz Hasanov, “Türkiye ile Azerbaycan'ın Dış Ticaret Gelişimi”, *Journal of Business and Trade*, 1 (1), 2020, 23-25.

⁸⁸ <https://www.bbc.com/azeri/region-44798810>, (Son Erişim: 2.08.2023).

⁸⁹ *Milliyet*, 9 Ocak 2003.

⁹⁰ *Cumhuriyet*, 22 Nisan 2003.

⁹¹ <https://www.bbc.com/azeri/region-44798810>, (Son Erişim: 2.08.2023).

Aliyev'in rahatsızlığı nedeniyle ülkedeki siyasi istikrarın sağlanması amacıyla 2003 yılı Ağustos ayında iktidarın babadan oğula geçişini kolaylaştıracak bir yasal düzenleme yapılmış, bunun neticesinde de İlham Aliyev başbakan olmuştur. İlham Aliyev başbakanlık görevini üstlenmesinin ardından ilk resmi ziyaretini de 5 Eylül 2003'te Türkiye'ye yapmıştır.⁹² Temasları sırasında Türkiye ile ilişkilerini babası Haydar Aliyev'in bıraktığı yerden devam ettireceği mesajlarını veren İlham Aliyev, iki ülke ilişkileri için “*Türkiye neredeyse, Azerbaycan oradadır, Azerbaycan neredeyse, Türkiye oradadır*” şeklinde ifadeler kullanmıştır.⁹³

Rahatsızlığı iyice artan Haydar Aliyev, ABD'de altı ay tedavi gördükten sonra 12 Aralık 2003'te hayatını kaybetmiştir.⁹⁴ 15 Aralık günü yapılan cenaze törenine Türkiye üst düzey bir katılım göstermiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök ile birlikte Türkiye'den 76 milletvekili, 10 bakan ve 15 bürokrat cenaze törenine bizzat katılmışlardır.⁹⁵

Bağımsızlığın ilanı sonrası darbeler nedeniyle istikrar sağlanamayan Azerbaycan'da iç huzuru tesis etmeyi ve Batı ile Rusya dengeli bir ilişki kurmayı başaran Haydar Aliyev'in ardından 16 Ekim 2003'te oğlu İlham Aliyev Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁹⁶ Babasının bıraktığı yerden devam eden İlham Aliyev, Cumhurbaşkanı sıfatıyla ilk yurtdışı gezisini 13-15 Nisan 2004 tarihleri arasında yine Türkiye'ye yapmıştır.⁹⁷ Aliyev'in bu ziyareti kapsamında Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan “*Ortak Bildiri*” ile Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği vurgulanırken, iki ülke arasındaki her alanda işbirliğinin geliştirileceği de belirtilmiştir.⁹⁸

İlham Aliyev'in ziyaretine karşılık Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ise 29-30 Haziran 2005'te Azerbaycan'a gitmiştir. Erdoğan, Bakü'de Türk Büyükelçiliği'nin yeni binasının temel atma törenine katılmış ve o tarihlerde gündemde olan Kıbrıs meselesi konusunda İlham Aliyev'den destek istemiştir. Erdoğan'ın bu talebi üzerine İlham

⁹² Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası c. III*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, 480.

⁹³ Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı*, 135-136.

⁹⁴ *Cumhuriyet*, 13 Aralık 2003.

⁹⁵ *Cumhuriyet*, 16 Aralık 2003.

⁹⁶ *Cumhuriyet*, 17 Ekim 2003.

⁹⁷ Çelikkpala, *Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri*, 334.

⁹⁸ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/6204/turkiye-cumhuriyeti-ile-azerbaycan-cumhuriyeti-arasinda-ortak-bildiri>, (Son Erişim: 2.08.2023).

Aliyev, 2005 yılı Temmuz ayı itibariyle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne (KKTC) direkt uçuşların başlatılması yönünde önemli bir adım atmıştır.⁹⁹

Erdoğan'ın bu ziyaretinden yaklaşık bir yıl sonra Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Azerbaycan'a gitmiştir. 4-5 Nisan 2006 tarihlerinde Bakü'de bulunan Sezer, Aliyev ile petrol ve doğalgaz boru hatları ile Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı hakkında müzakerelerde bulunmuştur. Ayrıca Dağlık Karabağ ve Kıbrıs meseleleri de derinlemesine değerlendirilmiştir. Sezer'in Bakü'deki temasları sırasında herhangi bir anlaşma imzalanmamış olması, bu dönemde Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerindeki durağanlığın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁰

2009 yılına kadar bu şekilde devam eden Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, bu tarihten sonra yerini gerilime bırakmıştır. 2009 yılı itibariyle Türk Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Ahmet Davutoğlu'nun izlediği "*Komşularla Sıfır Sorun Politikası*" kapsamında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde uzlaşmaya dayalı yeni bir sürece girilmesi, Azerbaycan ile ilişkilerin gerilmesinin başlıca nedenidir. Davutoğlu'nun Ermenistan'ın "sözde soykırım" iddialarından vazgeçmesi ve Batı'nın bu iddiaları Türkiye'ye karşı kullanmasını engellemesi gerekçesiyle başlattığı süreç Azerbaycan'ın tepkisine neden olmuştur.¹⁰¹ Sürecin diğer bir aktörü ise dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'dür. Gül, 19 Şubat 2008'de Ermenistan'da yapılan seçimler sonrasında cumhurbaşkanı seçilen Serj Sarkisyan'a gönderdiği tebrik mektubunda iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesini temenni etmesi Azerbaycan'daki tepkinin artmasına neden olmuştur. Bu mektuba olumlu geri dönüş yapan Sarkisyan, Abdullah Gül'ü 6 Eylül 2008'de Erivan'da oynanacak Ermenistan-Türkiye maçına davet etmiştir. Bu davete icabet eden Gül, Erivan'ı ziyaret eden ilk Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olmuştur.¹⁰² Buna karşılık Sarkisyan da Abdullah Gül'ün daveti üzerine 14 Ekim 2009'da Bursa'da oynanan Türkiye-Ermenistan maçı için Türkiye'ye gelmiştir. Ancak maç sırasında Azerbaycan bayraklarının stada alınmaması Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki gerginliği iyice arttırmıştır. Çünkü Azerbaycan yönetimi de Bakü'de bulunan Türk Şehitliği'ndeki ve Bakü Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği önündeki Türk

⁹⁹ <https://www.bbc.com/azeri/region-44798810>, (Son Erişim: 3.08.2023).

¹⁰⁰ Çelikpala, *Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri*, 335.

¹⁰¹ Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı*, 149.

¹⁰² <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59802160>, (Son Erişim: 3.08.2023).

bayraklarını kaldırmıştır. Bunun üzerine Türkiye'nin Azerbaycan'a bir nota göndermesi, iki ülke ilişkilerini iyice sarsmıştır.¹⁰³

Normalleşme süreci kapsamında Türkiye-Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin tesis edileceği ve sınır kapılarının açılacağı haberleri Azerbaycan'ı rahatsız eden diğer bir konu olmuştur. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 14 Mayıs 2009'da gerçekleştirdiği Bakü ziyaretinde Ermenistan'ın Karabağ'ı terk etmeden bu ülke ile sınır kapılarının açılmayacağını vurgulaması gerilimin azalmasına sebep olmuştur.¹⁰⁴ Ancak, Türkiye ile Ermenistan arasında Zürih'te imzalanan protokollerde sınır kapılarının açılması ve diplomatik ilişkilerin kurulmasına vurgu yapılırken Dağlık Karabağ konusuna değinilmemiştir. Bu durum Azerbaycan'ın tepkisini çekmiş ve ilgili protokollerde Karabağ konusunun da yer alması yönünde taleplerde bulunulmasına sebep olmuştur.¹⁰⁵ Diğer taraftan Zürih'te imzalanan bu protokol, Ermenistan Anayasa Mahkemesi tarafından onaylanmamıştır. Mahkemenin, protokolün ancak 1915 olaylarının tartışmasız kabul edilmesi anlamına gelen bir şart sunması, Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Dolayısıyla Ermenistan'ın isteklerinden vazgeçmemesi, ilişkilerin bu aşamada sonlanmasına neden olmuştur.¹⁰⁶

Türkiye-Ermenistan arasında başlatılan ve herhangi bir sonuca varmayan bu süreç, Türkiye ve Azerbaycan'ın birbirlerinin stratejik önemini daha iyi anlamalarına neden olmuştur. Türkiye, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ konusunda tavizsiz olduğunu anlamış ve bu konudaki tutumunu netleştirmiştir.¹⁰⁷ Taraflar arasındaki ilişkilerinin yeniden canlandığı bu dönemde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı'na katılmak üzere 7 Haziran 2010'da İstanbul'a gelmiştir.¹⁰⁸ Bu konferans kapsamında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile İlham Aliyev arasında imzalanan bir anlaşmayla Türkiye'nin Azerbaycan'dan aldığı doğalgazın fiyatı belirlenmiş ve Şahdeniz doğalgazının Türkiye'den Avrupa'ya taşınması konusunda mutabakata varılmıştır.¹⁰⁹

¹⁰³ Çelikpala, *Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri*, 340-341.

¹⁰⁴ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59802160>, (Son Erişim: 3.08.2023).

¹⁰⁵ Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı*, 151.

¹⁰⁶ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59802160>, (Son Erişim: 3.08.2023).

¹⁰⁷ Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı*, 155.

¹⁰⁸ *Cumhuriyet*, 8 Haziran 2010.

¹⁰⁹ Sönmezoglu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 705-706.

Diğer taraftan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de 16-17 Ağustos 2010 tarihleri arasında Bakü'ye gitmiştir. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki krizin giderilmesi açısından önemli olan bu ziyaret kapsamında bir de Stratejik Ortaklık anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma taraflardan herhangi birinin, fesih girişiminde bulunmadığı takdirde, kendiliğinden on yıllık sürelerle uzatılma şartını haizdir. İki ülke arasında arasında askeri teknik ve ekonomik alanlarda işbirliğini öngören bu anlaşma, ayrıca akademik düzenlemeler de içermektedir.¹¹⁰

Gül'ün ziyaretinden bir ay sonra İlham Aliyev, 16 Eylül 2010'da İstanbul'da toplanan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirvesi'ne katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Zirvenin ardından Türkiye temaslarına başlayan Aliyev, Recep Tayyip Erdoğan ile “*Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşması*” imzalamıştır.¹¹¹ Bu anlaşma gereğince “*Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi*” adıyla her yıl toplanması kararlaştırılan bir teşkilat kurulmuştur. Konsey, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış politika meseleleri, doğalgaz fiyatı ve Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP) gibi meselelerde izlenecek yolun belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu konsey 25 Şubat 2020 tarihine kadar toplamda sekiz kere toplanmış; ticaret, savunma ve eğitim gibi birçok alanda anlaşmalar imzalamıştır.¹¹²

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde bu dönem yaşanan duraksama ekonomik ilişkilere de yansımıştır. Türkiye-Azerbaycan Karma Ekonomik Komisyonu, 2005-2011 yılları arasında dört toplantı gerçekleştirmiş, bu toplantılarda uzun vadeli ekonomik ve ticari işbirliği ile TPAO ile SOCAR arasında çok yönlü işbirliğinin güçlendirilmesi kararı alınmıştır.¹¹³ Türk işadamları 2001-2011 yılları arasında Azerbaycan'da genellikle petrol dışı alanlarda yatırım yaparken, Türk işadamlarının yatırımları enerji, telekomünikasyon, gıda, bankacılık, otomotiv, inşaat, tekstil, eğitim, medya ve fırıncılık sektörlerinde yoğunlaşmıştır.¹¹⁴ Türkiye'nin bu dönemde Azerbaycan'a ihracatı yaklaşık 10 milyon dolar iken Azerbaycan'a ithalatı ise 2 milyon dolar seviyesine gelmiştir.¹¹⁵

¹¹⁰ T.C. Resmî Gazete, 27889, 29 Mart 2011; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi (ZC), D: XXIII, C. XCVI, s. 429-436.

¹¹¹ https://www.mfa.gov.tr/eylul_tr.mfa, (Son Erişim: 4.08.2023).

¹¹² Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı*, 161.

¹¹³ Aslanlı, *Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri*, 19.

¹¹⁴ Ergun, *Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, 260.

¹¹⁵ <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul>, (Son Erişim: 10.08.2023).

AK Parti'nin iktidara gelmesi Türkiye ile Azerbaycan arasındaki tarihsel dinamizmin yeniden canlanmasını sağlamıştır. İki kardeş ülke, kısa bir dönem boyunca soğuk bir ilişki süreci yaşamış olsa da, Recep Tayyip Erdoğan ve İlham Aliyev, önceki dönemde kurulan Süleyman Demirel-Haydar Aliyev iletişimini yeniden tesis etmiş ve iki ülke arasındaki ilişkileri zirve noktasına ulaştırmıştır.

1.1.3.2011-2021 Yılları Arası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri 2011-2021 yılları arasında önemli bir ivme kazanmıştır. 2011 Genel Seçimleri ile 2014 ve 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında Recep Tayyip Erdoğan, KKTC'nin ardından ikinci yurtdışı ziyaretlerini Azerbaycan'a yapmıştır. Bu durum Recep Tayyip Erdoğan'ın Azerbaycan'a verdiği önemi göstermektedir. Bu ziyaretlerde Erdoğan, önemli bulduğu Azerbaycan ile ilişkilerin derinleştirilmesi ve güçlendirilmesini vurgulamıştır.

Özellikle 2012'den sonra ileri seviyede gelişen Türkiye-Azerbaycan ilişkileri her alanda hissedilmiş ve olumlu neticeler vermiştir. Bu bağlamda, 26 Haziran 2012 tarihinde TANAP Projesi ile ilgili olarak “*TANAP Boru Hattının Uygulanmasına İlişkin Azerbaycan-Türkiye Hükümetler Arası Anlaşma*”sı imzalanmıştır. Recep Tayyip Erdoğan, “*İki Devlet, Tek Millet*” anlayışıyla tanımladığı Türkiye ile Azerbaycan'ın güçlü kardeşlik bağlarına sahip olduğunu ifade etmiş, ilgili anlaşmanın iki ülke arasındaki işbirliğinin derinleşmesine önemli katkılar sağlayacağını vurgulamıştır.¹¹⁶

Karşılıklı ziyaretlerin durmaksızın devam ettirildiği iki ülke ilişkilerinde Türkiye'de 15 Temmuz 2016 tarihinde meydana gelen hain darbe girişimi sonrasında da iki ülke arasındaki ilişkiler bir kat daha yakınlaşma sürecine girmiştir. 15 Temmuz sonrasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Recep Tayyip Erdoğan'a gönderdiği mektupta hain darbe girişimini kınayarak Azerbaycan halkının Türkiye'nin yanında olduğunu bildirmiştir. Bundan başka Azerbaycan'daki çeşitli kurum ve kuruluşlarla parlamento üyeleri ve resmi yetkililer Türkiye'de yaşanan darbe girişimini kınayarak Türk Hükümetinin yanında oldukları mesajını vermişlerdir. Ayrıca bu süreçte

¹¹⁶ Sühendhan Arıkan-Ercan Çelebi, “Türkiye ve Azerbaycan Arasında İmzalanan Uluslararası Anlaşmalar (1991-2016)” Mehmet Serhat Yılmaz-Cevdet Yakupoğlu-Namıq Musalı (Haz), *I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu: 12-14 Mayıs 2016-Kastamonu: Bildiriler* (ss. 416-429) , Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu 2016, 425.

Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)'nün Azerbaycan'daki yapılanmasına ve faaliyetlerine de derhal son verilmiştir.¹¹⁷

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde 2020 yılında tarihi bir dönüm noktası yaşanmıştır. Ermenistan'ın 1993 yılından itibaren işgal altında tuttuğu Dağlık Karabağ'da Azerbaycan-Ermenistan çatışması uluslararası arenada çözüme kavuşturulamamış, Ermeniler sivil yerleşim yerlerine saldırılarını devam ettirmişlerdir. Ermenistan'ın Cebail, Ağdam ve Fuzuli gibi Türk şehirlerine 27 Eylül 2020 tarihinden itibaren gerçekleştirdiği saldırılar, Azerbaycan'ın karşılık vermesiyle kısa zamanda bir savaşa dönüşmüştür. 44 boyunca devam eden savaş sonucunda Aliyev öncülüğündeki Azerbaycan ordusu Dağlık Karabağ'daki Ermeni işgaline son vererek başta Şuşa olmak üzere 30 yılı aşkın bir süredir Ermeni işgali altında bulunan topraklarını geri almıştır. Azerbaycan'da Vatan Muharebesi, dünya kamuoyunda İkinci Karabağ Savaşı olarak isimlendirilen 44 günlük savaş neticesinde Azerbaycan 5 il, 4 kasaba ve 286 köyü Ermeni işgalinden kurtarmıştır.¹¹⁸

Azerbaycan'ın bu başarısında Türkiye'nin de önemli bir payı bulunmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan arasında 2010 yılında imzalanan “*Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması*” kapsamında iki ülke arasında birçok ortak tatbikat düzenlenmiştir. Bu tatbikatlar Azerbaycan ordusunun manevra kabiliyetini geliştirirken, Türk yapımı insansız hava araçları (İHA) ve silahlı insansız hava araçlarının (SİHA) Karabağ Savaşında kullanılması Azerbaycan'a saha üstünlüğünde önemli avantajlar sağlamıştır.

Türkiye, 17 Kasım 2020'de Türk askerlerinin Azerbaycan'a gönderilmesini içeren Tezkere TBMM tarafından kabul edilirken Türk halkı da evlerine Azerbaycan bayrağı asarak, insani yardım göndererek ve Ermenistan'a karşı kınama mitingleri düzenleyerek destek olmuştur.¹¹⁹ Bu desteğe karşılık Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 10 Aralık 2020'de gerçekleştirilen Zafer Törenine Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı

¹¹⁷ Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı*, 165-166; *Dünya*, 27 Haziran 2012.

¹¹⁸ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanin-zafer-kazandigi-2-karabag-savasinin-uzerinden-2-yil-gecti/2695589>, (Son Erişim: 4.08.2023).

¹¹⁹ Fatih Erarslan-Fatma Nur Özdemir, “Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 129 (255), 2021, 328-330.

davet etmiştir. İki liderin huzurunda Azatlık Meydanı'nda gerçekleşen törende Türk askerleri de yer almıştır.¹²⁰

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde 2011-2021 döneminde ekonomik ilişkilerde de önemli artışlar olmuştur. Türkiye bu dönemde Azerbaycan'dan petrol ve petrol ürünlerinin yanında doğalgaz ve elektrik enerjisi ithal etmiştir.¹²¹ Türkiye'nin ithalatı yaklaşık 4 milyon dolar iken ihracatı 20 milyon dolara ulaşmıştır.¹²² Diğer taraftan Karma Ekonomik Komisyonu'nun üç toplantı gerçekleştirdiği bu dönemde Türkiye-Azerbaycan Mesleki Eğitim Kurumu'nun faaliyete geçirilmesi ve petrol sahası ortaklıklarının kurulması da dikkat çekici önemli gelişmelerdir.¹²³

Günümüzde de güçlü bağlarla birbirine bağlı olan Türkiye ile Azerbaycan, “*Tek Millet İki Devlet*” sloganıyla ilişkilerini devam ettirmekte, Recep Tayyip Erdoğan ile İlham Aliyev arasında her geçen gün daha da ileriye taşınan dostluk Türkiye ve Azerbaycan halklarını da kapsamaktadır. Her vesileyle iki ülke liderleri ve halkı daima birbirlerinin kardeşi olduklarını ve aynı tarafta yer alacağını dünya kamuoyuna deklare etmektedir.

1.2. TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Orta Asya coğrafyasının en geniş yüzölçümüne sahip ülkesi olan Kazakistan; Rusya, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Çin ve Hazar Denizi ile komşudur. Ülke, 14 vilayet (oblast) ve Astana/Nur-Sultan, Almatı ve Çimkent olmak üzere 3 özel bölgesi bir idari yapılanmaya sahiptir. Yaklaşık 18 milyonluk nüfusun çoğunluğunu Kazak Türkleri oluşturmaktadır.¹²⁴ Ülke zengin petrol, doğalgaz, kömür, uranyum, altın, gümüş ve kurşun yataklarına sahiptir.¹²⁵

¹²⁰ <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-daglik-karabag-zaferini-askeri-gecit-toreniyle-kutladi/2072445>, (Son Erişim: 7.08.2023).

¹²¹ Giray Saynur Derman, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Siyasi ve Ekonomik Boyutları ve Kamu Diplomasisi”, *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 2022, 144.

¹²² <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul> (Son Erişim: 10.08.2023).

¹²³ Elvin Jabrayılzade, *Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021, 57-58.

¹²⁴ <https://www.mfa.gov.tr/kazakistan-kunyesi.tr.mfa>, (Son Erişim: 6.09.2023).

¹²⁵ Güljanet Kurmangalyeva Ercilasun, “Kazakistan Cumhuriyeti”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası* Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara 2020, 80.

SSCB’de Stalin döneminden itibaren devam eden Rus milliyetçiliğine dayalı Türk Cumhuriyetlerini bölme ve Sovyetleştirme politikası kapsamında Kazakistan topraklarında yetmiş yakın Ruslaştıma kampları kurulmuş, ülkenin önemli yerlerine de Ruslar yerleştirilmiştir. Bu suretle Kazakistan’da Türk kimliği ve kültürünün zayıflatılması amaçlanmıştır.¹²⁶ Ancak durum Sovyet liderlerin umduğu gibi olmamış, 1986 Jeltoksan Olayları Kazakistan’da bağımsızlığın fitilini ateşlemiştir. Bu dönemde Gorbaçov, Kazakistan Komünist Partisi 1. Sekreteri Dinmuhammed Kunayev’in de dâhil olduğu birçok Sovyet Cumhuriyetinin 1. Sekreterini değiştirmiştir. Gorbaçov’un 16 Aralık 1986’da görevden aldığı Kunayev’in yerine Rusya’dan Gennady Kolbin getirilmiş, bu durum Kazak Türkleri tarafından haksız bir atama olarak değerlendirilmiştir. Bu haksızlığa karşı örgütlenen genç Kazak Türkleri, değişime tepki göstermek amacıyla 17 Aralık’ta Almatı’nın Brejnev Meydanı’nda toplanmışlardır. Sovyet yönetimi Kazak Türklerinin bu ayaklanmasının giderek yayılmasından tedirginlik duyarak ayaklanmayı sert ve kanlı bir şekilde bastırmıştır.¹²⁷

Yaşanan ayaklanmayı milliyetçi bir hareket olarak gören Sovyet Hükümeti, çok sayıda Kazak aydını tutuklayarak toplama kamplarına göndermiş, bağımsızlık için mücadele edenleri de infaz etmiştir. Jeltoksan Olayları Kazakistan’da yeniden diriliş ve bağımsız geleceğin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.¹²⁸ Bu olaylar, Türkiye kamuoyunda da yankı bulmuştur. Türk basınında geniş yer verilen Jeltoksan Olayları milliyetçi bir ayaklanma olarak değerlendirilmiştir.¹²⁹ Olayların ardından Gorbaçov’un yenilikçi politikaları ile birlikte Sovyetlerde rejimin baskıcı tutumları da giderek yumuşamaya başlamıştır. Kazakistan’da 1988 yılı itibarıyla, Stalin döneminde milliyetçi olmakla suçlanarak öldürülen ve Alaş aydınları olarak isimlendirilmiş Alihan Bökeyhan, Yakup Akbayev, Ahmet Baytursinov, Magcan Jumabay, Muhamedcan Tınışbayev gibi Kazak Türkü aydınların eserleri yeniden basılmaya başlanmıştır.¹³⁰

Kazakistan halkının tepkisine neden olan Golbin kararından 1989 yılında dönen Sovyet Hükümeti, Golbin’i görevden alarak yerine Kazak Türkü Nursultan Nazarbayev’i

¹²⁶ Mustafa Edip Çelik-Recep Çelik, “Soğuk Savaş’ın Bilinmeyen İsyanı: Jeltoksan Ayaklanması”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 2018, 741-742.

¹²⁷ Kurmangaliyeva Ercilasun, *Kazakistan Cumhuriyeti*, 101-104.

¹²⁸ Mustafa Edip Çelik-Recep Çelik, *Soğuk Savaş’ın Bilinmeyen İsyanı: Jeltoksan Ayaklanması*, 743.

¹²⁹ Abdullah Gündoğdu-Cafer Güler, “Kazakistan’ın Bağımsızlığının Tanınma Süreci ve Türk Kamuoyundaki Yankıları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36 (61), 2017, 78-80.

¹³⁰ Kurmangaliyeva Ercilasun, *Kazakistan Cumhuriyeti*, 109.

getirmiştir. Bu durum Sovyet yönetiminin Jeltoksan Olaylarından etkilenmiş olduğunu göstermektedir.¹³¹

Tüm bu gelişmelere bağlı olarak giderek artan milliyetçi akımlar, Sovyet politikaları sonucu yaşanan ekonomik krizler ve merkezi yönetimin zayıflaması gibi faktörler, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesine neden olmuştur. 1990 yılı itibarıyla iktidara gelen Mihail Gorbaçov, gerçekleştirdiği reformlarla bu dağılmayı engelleyememiştir. Kafkasya'da başlayan isyan, Baltık ülkelerine de sıçramış ve SSCB dağılma sürecine girmiştir.¹³² Kazakistan milliyetçileri, bölgede yaşayan Rus nüfusu dolayısıyla SSCB ile ilişkilerine temkinli yaklaşmış, dağılma sürecinde bağımsızlık ilanını bir süre bekletmiştir. Nitekim 16 Aralık 1991 günü Kazakistan'da bağımsızlık ilan edilmiştir.¹³³

Bağımsızlık ilanından hemen sonra 21 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan'ın başkenti olarak belirlenen Almatı'da bir zirve düzenlenmiştir. Zirveye Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova, Kazakistan, Azerbaycan, Ermenistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan liderleri katılmışlardır. Zirve sonunda Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuş, bu ülkeler yönetimindeki Gorbaçov'un yetkilerine son verildiğini açıklamışlardır. Böylece 74 yıllık SSCB tarih sahnesinden çekilmiştir.¹³⁴

1.2.1.1991-2001 Yılları Arası Türkiye-Kazakistan İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti, 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan eden Kazakistan Cumhuriyeti'ni aynı gün tanıyan ilk devlet olmuştur.¹³⁵ İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Orta Asya ve Ukrayna ziyaretleri kapsamında 2 Mart 1992 tarihinde imzalanan “*Diplomatik İlişkiler Tesisi Hakkında Protokol*” ile kurulmuştur. Aynı gün iki ülke arasında bir de “*Vize Muafiyet Anlaşması*” imzalanmıştır.¹³⁶ Diplomatik İlişkiler Tesisi Hakkında Protokol gereği Türkiye Cumhuriyeti'nin Kazakistan'daki Büyükelçiliği 12 Nisan 1992 günü Almatı'da

¹³¹ Çelik-Çelik, *Soğuk Savaş'ın Bilinmeyen İsyanı: Jeltoksan Ayaklanması*, 744.

¹³² <https://tr.euronews.com/2021/12/26/sovyet-birligi-neden-coktu#:~:text=Burada%20g%C3%B6stericilerin%20C3%BCzerine%20ate%C5%9F%20a%C3%A7%C4%B1ld%C4%B1,resmen%20ayr%C4%B1lan%20ilk%20C3%BClke%20oldu>, (Son Erişim: 8.09.2023).

¹³³ Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 375-376.

¹³⁴ *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1991.

¹³⁵ https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_tr.mfa, (Son Erişim: 8.09.2023).

¹³⁶ *T.C. Resmî Gazete*, 21246, 2 Haziran 1992, 1-4; Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, 321-323.

açılmıştır.¹³⁷ Kazakistan Cumhuriyeti'nin Türkiye'deki Büyükelçiliği de aynı yıl Mayıs ayında Ankara'da açılmıştır.¹³⁸

Türkiye ile Kazakistan arasında diplomatik ilişkilerin tesisinin ardından karşılıklı ziyaretler de başlatılmıştır. Bu bağlamda gerçekleşen ilk resmi ziyaret dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel tarafından yapılmıştır. Demirel, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in davetine icabetle 29 Nisan-1 Mayıs 1992 tarihleri arasında Kazakistan'ı ziyaret etmiştir. Demirel ile Nazarbayev, Türkiye ile Kazakistan ilişkileri ve önemli uluslararası sorunlar hakkında görüş alışverişinde bulunmuş, iki ülke arasındaki ekonomi, eğitim-kültür, bilim, spor, ulaşım ve radyo-televizyon alanlarında işbirliği protokolleri imzalamıştır.¹³⁹

Demirel'in ziyaretinden aylar sonra bu kez Nazarbayev Türkiye'yi ziyaret etmiştir. 31 Ekim 1992'de Ankara'da gerçekleştirilen Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi'ne katılmak üzere Türkiye'ye gelen Nazarbayev, Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfeyz Elçibey, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov ile birlikte 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına da katılmıştır.¹⁴⁰

Türkiye'den Kazakistan'a gerçekleştirilen bir başka üst düzey ziyaret de dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın gezisidir. Özal, 4-15 Nisan 1993 tarihleri arasında çıktığı Orta Asya gezisi kapsamında 9-11 Nisan 1993 tarihlerinde Kazakistan'a gitmiştir. Ziyaret esnasında Nursultan Nazarbayev ile enerji nakil hatları konusunda önemli görüşmeler gerçekleştirilmiştir.¹⁴¹ Bu ziyaretten yaklaşık bir buçuk yıl sonra da Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, hem Özal'ın ziyaretini iade etmek, hem de Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları İstanbul Zirvesi'ne katılmak üzere 18-19 Ekim 1994 tarihleri arasında Türkiye'ye gelmiştir.¹⁴² Nazarbayev'in bu ziyareti kapsamında Türkiye ile Kazakistan arasında “*Dostluk ve İşbirliği Anlaşması*” imzalanmıştır. Böylece ikili

¹³⁷ <https://astana-be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, (Son Erişim: 8.09.2023).

¹³⁸ Serdar Yılmaz, “Türkiye-Kazakistan İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), 20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, 90.

¹³⁹ T.C. Resmi Gazete, 21784, 10 Aralık 1993, 4; Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, 326-373.

¹⁴⁰ Şimşir, *Azerbaycan*, 453.

¹⁴¹ Sönmezoglu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 376.

¹⁴² Aidarbek Amirbek-Almasbek Anuarbekuly-Kanat Makhanov, “Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 2017, 169.

ilişkiler daha yüksek bir seviyeye çıkarılmıştır.¹⁴³ Bu anlaşmanın dışında taraflar ayrıca siyasi, ticari, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliğini arttırmayı öngören anlaşmalar imzalamışlardır.¹⁴⁴

Turgut Özal'ın vefatının ardından Cumhurbaşkanı görevine gelen Süleyman Demirel, bu sıfatla 12-14 Haziran 1995 tarihleri arasında Kazakistan'a gitmiştir.¹⁴⁵ Demirel ile Nazarbayev arasında yapılan ikili müzakereler neticesinde “*Mutabakat Bildirisi*” adıyla bir anlaşma imzalamıştır. Bununla Türkiye, Kazakistan'ı destekleyeceğini taahhüt etmiş, taraflar iki ülke arasındaki mal, sermaye ve hizmetlerin dolaşımının artarak devam etmesini kararlaştırmıştır.¹⁴⁶

Demirel'in ziyaretinden iki ay sonra ise 15 Ağustos 1995'te bu kez dönemin Başbakanı Tansu Çiller, resmi bir ziyarette bulunmak amacıyla Kazakistan'a gitmiştir.¹⁴⁷ Çiller'in Kazakistan temasları kapsamında Hazar Denizi'nde bulunan petrolün Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı aracılığıyla Avrupa'ya taşınması için Türkiye ile Kazakistan arasında ortak bir şirket kurulması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda “Petrol Hattı Nihayet Protokolü” adıyla bir de anlaşma imzalanmıştır.¹⁴⁸ Ayrıca, taraflar adli, askeri, teknik ve eğitim alanlarında işbirliği anlaşmaları da imzalamıştır.¹⁴⁹

İki ülke arasındaki üst düzey ziyaretler 1996 yılında da devam ettirilmiştir. Nursultan Nazarbayev, tatilini geçirmek üzere 27 Temmuz-15 Ağustos 1996 tarihleri arasında Antalya'ya gelmiştir. Nazarbayev, Antalya'da basına verdiği demeçlerde Asya'nın zengin yeraltı kaynaklarının keşfedilmesi ile yeniden dünyanın merkezi haline geldiğini söylemiştir. Kazakistan'ın yeraltı zenginliklerine de değinen Nazarbayev, Türkiye'nin bu kaynakların dağıtımında önemli rol üstleneceğini ifade etmiştir.¹⁵⁰ Bu ziyaretinden aylar sonra Nazarbayev, Kazakistan'ın 5. Bağımsızlık yıldönümü

¹⁴³ T.C. Resmi Gazete, 22996, 22 Mayıs 1997, 2; Hasan Emre Deniz-Ekrem Yaşar Akçay, “Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, Hasan Acar (Ed.), *Türkiye-Kazakistan İlişkileri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2021, 195.

¹⁴⁴ İsmail Yasin Kılınçarslan, *Türkiye-Kazakistan İlişkileri (2003-2017)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, 25.

¹⁴⁵ CBDA, CA, 30-18-1-2/813/712/2.

¹⁴⁶ Deniz-Akçay, *Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Siyasi Boyutu*, 195.

¹⁴⁷ CBDA, CA, 30-18-1-2/819/735/2.

¹⁴⁸ Deniz-Akçay, *Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Siyasi Boyutu*, 195.

¹⁴⁹ Tacibayev Raşid İbrahimoglu, “Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı”, *Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu 1-2 Kasım 2013- Almatı: Bildiriler* (ss. 111-124), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, 118-119.

¹⁵⁰ Serdar Yılmaz, *Kazakistan'ın Türkiye Politikası (İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni)*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, 91-92.

kutlamalarına Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i de davet etmiştir. Demirel, bu davete icabetle 15-17 Aralık 1996 tarihleri arasında Kazakistan'da bulunmuştur. Demirel, ziyaret öncesi havaalanında yaptığı açıklamada ilgili ziyaretlerin iki ülke ilişkilerinin ve işbirliğinin daha ileri bir seviyeye taşınmasına katkı sağlayacağını vurgulamıştır.¹⁵¹

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Mesut Yılmaz da Kazakistan'ı ziyaret eden Türk liderler arasında yer almıştır. Yılmaz, 9-11 Eylül 1997 tarihleri arasında Kazakistan'da gerçekleştirilen Kazakistan-Türkiye işbirliğinin geliştirilmesi konulu konferansa katılmıştır. Yılmaz, ilgili konferansa katılmasının iki ülke arasındaki siyasi, ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi potansiyeli üzerinde durmuştur.¹⁵²

Yılmaz'ın ziyaretinden yaklaşık 9-10 ay sonra Süleyman Demirel, 1998 yılında yeniden Kazakistan'a gitmiştir. 10-12 Haziran 1998 tarihleri arasında gerçekleştirilen Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 5. Zirvesine katılan Demirel, Almatı'ya resmi bir ziyarette de bulunmuştur.¹⁵³ Bundan birkaç gün sonra, 14-18 Haziran 1998 tarihleri arasında Nazarbayev de Ankara'ya gelmiştir. Nazarbayev'in ziyareti kapsamında Türkiye ile Kazakistan arasında turizm alanında işbirliğini öngören bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁵⁴ Nazarbayev ayrıca 29 Ekim 1998 günü Cumhuriyetin 75. yıldönümü kutlamalarına katılan devlet adamları arasında da yer almıştır.¹⁵⁵

Türkiye-Kazakistan ilişkilerinde 1999 yılında bir duraksama dönemi yaşanmıştır. Nazarbayev'in yeniden cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine gerçekleştirilen yemin törenine katılmak üzere 22 Ocak 1999 tarihinde Astana'ya giden TBMM Başkanı Hikmet Çetin, iki ülke arasındaki durağan durumu dile getirirken Nazarbayev de bu durumdan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Türkiye, bu dönemde Kazakistan ile yürüttüğü ekonomik ilişkilere belirli bir standart getirmek amacıyla 1998'de Almatı'da Türk Standartları Enstitüsünün bir şubesi açmıştır.¹⁵⁶

Türkiye'den Kazakistan'a Cumhurbaşkanlığı seviyesindeki resmi ziyaretler Ahmet Necdet Sezer döneminde de devam etmiştir. 2000 yılı Ekim ayında Orta Asya gezisine çıkan Sezer'in, 19 Ekim 2000 tarihindeki durağı Astana olmuştur. Sezer ile Nazarbayev

¹⁵¹ Dışişleri Bakanlığı 1996 Tarihçesi, 258-260.

¹⁵² Yılmaz, *Kazakistan'ın Türkiye Politikası (İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni)*, 91-92.

¹⁵³ Amirbek-Anuarbekuly-Makhanov, *Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması*, 176.

¹⁵⁴ Dışişleri Bakanlığı 1998 Tarihçesi, 53.

¹⁵⁵ Dışişleri Bakanlığı 1998 Tarihçesi, 13.

¹⁵⁶ Yılmaz, *Kazakistan'ın Türkiye Politikası (İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni)*, 93.

arasındaki görüşmenin ardından iki lider ortak bir basın toplantısı gerçekleştirmiştir. Sezer, Kazakistan'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan projesine verdiği desteğin önemli olduğunu vurgulamış, ayrıca Kazakistan'ın da bu projeye katılmasını istediğinin altını çizmiştir. Bu ziyaret sırasında taraflar arasında bir de “*Terörle Mücadele İşbirliği Protokolü*” imzalanmıştır.¹⁵⁷

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkiler ise “*Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Protokol*” ile başlamıştır.¹⁵⁸ İlk on yıllık dönemde ekonomik alanda Mayıs 1992’de “*Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması*”, Ağustos 1995’te “*Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması*” ve Eylül 1997’de *Ticaret ve Ekonomik Teknik İşbirliği Anlaşması*” adlarıyla imzalanmıştır.¹⁵⁹ Türkiye, bu zaman diliminde Kazakistan’dan taşkömürü katranı, ham petrol, demir-çelik, metaller, hububat, deri-post ve mineral maddeler ithal ederken, bu ülkeye tekstil, metal eşya, kimyasal-plastik ürünler, makine, büro cihazları, kâğıt, gıda, giyim, mobilya, kara ulaşım araçları, radyo ve televizyon gibi ürünler ihraç etmiştir. Türkiye’nin bu süreçte Kazakistan’a yaklaşık 1 milyar 136 milyon dolarlık ihraç ettiği, Kazakistan’dan da 1 milyar 113 milyon dolarlık ürün ithal ettiği kayıtlara geçmiştir.¹⁶⁰

Türkiye ile Kazakistan’ın aynı dil, tarih ve kültür bağlarına sahip olmaları, stratejik konumları dolayısıyla birbirlerine ihtiyaç duymaları, ilk yıllarda iki ülkeyi birbirine etkenler olmuştur. Rusya ve Çin arasında yer alan Kazakistan, Türkiye’nin istikrarlı bir yapıda olması nedeniyle Türkiye’yi bu iki ülke arasında dengeleyici bir unsur olarak görmüştür. İki ülke ilişkileri ilk on yıllık dönemde diplomatik ilişkilerin tesisi, karşılıklı ziyaretler ve ikili anlaşmaların imzalanması ile sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır

1.2.2. 2001-2011 Yılları Arası Türkiye-Kazakistan İlişkileri

Türkiye-Kazakistan ilişkileri, 21. yüzyılda yeni bir döneme girmiştir. Bu süreçte taraflar, işbirliğini güçlendirmek ve derinleştirmek amacıyla çeşitli faaliyetlerde

¹⁵⁷ Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 377.

¹⁵⁸ Mehmet Yüce, “Kazakistan’ın Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri”, Hasan Acar (Ed.), *Türkiye-Kazakistan İlişkileri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2021, 238-239.

¹⁵⁹ *T.C. Resmî Gazete*, 22199, 11 Şubat 1995, 1-9; *T.C. Resmî Gazete*, 23360, 2 Haziran 1998, 2; <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/kazakistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-alt-yapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>, (Son Erişim: 25.09.2023).

¹⁶⁰ Nihat Batmaz, “Türkiye-Kazakistan Arasındaki Ticari-Ekonomik İlişkiler, Türk Müttebbislerinin Bu Ülkede Yaptıkları Yatırımların Boyutu ve Karşılaştıkları Sorunlar”, *Biliş*, (29), Ankara, 2004, 88-89.

bulunmuştur. Bu bağlamda, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in girişimleriyle kurulan Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı Örgütü'ne Türkiye de katılmıştır. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Almatı'da 4 Haziran 2002 tarihinde gerçekleştirilen örgütün ilk zirvesine iştirak etmiştir. Bu hamle, Türkiye'nin Kazakistan ile ilişkilerini uluslararası düzeyde daha da güçlendirme çabalarının bir göstergesidir.¹⁶¹

Nursultan Nazarbayev, 21-23 Mayıs 2003 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in davetine icabetle Türkiye'ye gelmiştir.¹⁶² Sezer ile Nazarbayev, gerçekleştirdikleri görüşmeler sonrasında basın mensuplarına yaptıkları açıklamada iki ülke arasındaki ilişkileri ele aldıklarını yeni işbirliği alanlarını değerlendiklerini ve gerek bölgesel gerekse uluslararası konular hakkında görüş alışverişinde bulunduklarını belirtmişlerdir. Taraflar görüşmeler sonucunda bir de "*Ortak Bildiri*" imzalamışlardır.¹⁶³ Nazarbayev bu ziyaret sırasında Kazakistan'ın Türkiye Büyükelçiliğinin açılışını da yapmıştır.¹⁶⁴

Nazarbayev, bir yıl sonra bu kez İstanbul'da gerçekleşen NATO Zirvesi'ne katılmak üzere yeniden Türkiye'yi ziyaret etmiştir. 28-29 Haziran 2004 tarihleri arasında Türkiye'de bulunan Nazarbayev, İstanbul Zeytinburnu'nda Abay İlköğretim Okulu'nun açılışını yapmış, düzenlenen törende yaptığı konuşmada iki ülke ilişkilerinin kurumsallaşması gerektiğini vurgulamıştır. Nazarbayev'in bu ziyaretinden yaklaşık bir yıl sonra da dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 26-27 Mayıs 2005'te Astana'ya gitmiştir. Erdoğan, Astana temasları sırasında yaptığı açıklamalarda Türkiye ile Kazakistan ilişkilerinin kurumsallaşması gerekliliğini ifade etmiştir. Erdoğan'ın bu açıklaması Nazarbayev'in Türkiye-Kazakistan ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine çıkarma konusundaki ısrarına karşılık verdiğinin bir göstergesidir.¹⁶⁵

Türkiye-Kazakistan ilişkilerinde bu dönem karşılıklı nezaket ve saygının üst seviyeye ulaştığı dikkat çekmektedir. Dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Aralık

¹⁶¹ Yılmaz, *Kazakistan'ın Türkiye Politikası (İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni)*, 163-164.

¹⁶² <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/5743/kazakistan-cumhurbaskani-nazarbayevin-ulkemize-yapacagi-resmi-ziyaret>, (Son Erişim: 13.09.2023).

¹⁶³ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/5755/kazakistan-cumhurbaskani-nursultan-nazarbayev-ile-heyetlerarası-gorusmelerden-sonra-basina-yaptiklari-aciklama>, (Son Erişim: 13.09.2023).

¹⁶⁴ Deniş-Akçay, *Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Siyasi Boyutu*, 196.

¹⁶⁵ Yılmaz, *Kazakistan'ın Türkiye Politikası (İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni)*, 164-165, Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 727.

2006'da Astana'ya giderek Kazakistan'da yeniden Cumhurbaşkanlığına seçilen Nursultan Nazarbayev'in yemin törenine katılmıştır. Buna karşılık Nazarbayev de 2007 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçilen Abdullah Gül'ü ziyaret eden ilk Cumhurbaşkanı olmuştur.¹⁶⁶ Gül, Nursultan Nazarbayev'in davetine icabetle yedi ay arayla iki kez Kazakistan'ı ziyaret etmiştir. İlk ziyaret, Kazakistan'ın bağımsızlık törenlerine katılmak üzere 12-15 Aralık 2007 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş,¹⁶⁷ ikinci ziyaret ise Astana'nın başkent ilan edilmesinin 10. yıldönümü törenleri münasebetiyle 4 Temmuz 2008'de yapılmıştır.¹⁶⁸ Gül, ikinci Astana ziyaretinde Türkiye'nin Astana Büyükelçiliğini ziyaret etmiş, burada yaptığı açıklamada; Türkiye-Kazakistan dostluğunun, uluslararası alanda ve Türk dünyasında bir örnek teşkil etmesini arzuladığını söylemiştir.¹⁶⁹

Türkiye-Kazakistan ilişkileri, Nazarbayev'in 22-24 Ekim 2009 tarihleri arasındaki Türkiye ziyareti ile yeni bir döneme girmiştir. Nazarbayev'in ilgili ziyareti kapsamında iki ülke arasında "*Stratejik Ortaklık Anlaşması*" imzalanmıştır.¹⁷⁰ Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Nursultan Nazarbayev'e Türk Dünyasının Aksakallısı olması nedeniyle bir devlet nişanı takdim etmiştir.¹⁷¹

Türk-Kazak ilişkilerinin bir diğer dönüm noktası ise yine Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı sıfatıyla 23 Mayıs 2010 tarihinde gerçekleştirdiği Astana ziyareti olmuştur. Gül, bu ziyareti esnasında, 1991 yılında Türkiye ile Kazakistan arasında işbirliği ile kurulan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi binasının açılış törenine katılmıştır. Törende, Abdullah Gül'e Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi tarafından fahri profesörlük unvanı verilmiştir.¹⁷² Gül, Astana'da Türk Büyükelçiliğinin açılışını da yapmıştır. Nursultan Nazarbayev'in Büyükelçiliğin önünde Atatürk heykelinin

¹⁶⁶ Yılmaz, *Kazakistan'ın Türkiye Politikası (İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni)*, 165.

¹⁶⁷ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari--abdullah-gul-/1723/14892/kazakistana-yapilacak-resmi-ziyaret>, (Son Erişim: 13.09.2023); <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari--abdullah-gul-/1723/14896/kazakistana-hareketlerinden-once-basina-yaptiklari-aciklama>, (Son Erişim: 13.09.2023).

¹⁶⁸ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari--abdullah-gul-/1723/15144/kazakistana-hareketlerinden-once-yaptiklari-aciklama>, (Son Erişim: 13.09.2023).

¹⁶⁹ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/7888/cumhurbaskani-gul-turk-kazak-kardesligi-butun-dunyaya-ornek>, (Son Erişim: 18.09.2023).

¹⁷⁰ *T.C. Resmî Gazete*, 27631, 4 Temmuz 2010; Yılmaz, *Türkiye-Kazakistan İlişkileri*, 93.

¹⁷¹ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/8561/kazakistan-ve-turkiye-arasinda-stratejik-ortaklik-anlasmasi>, (Son Erişim: 18.09.2023).

¹⁷² <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9021/kazakistan-turkiye-avrrasya-cografyasinda-buyuk-is-birligi>, (Son Erişim: 18.09.2023).

dikilmesine yönelik yaptığı girişim, Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkilere verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır.¹⁷³

2010 yılındaki gelişmeler de iki ülke arasındaki ilişkiler açısından oldukça önemlidir. Yıl içerisinde Abdullah Gül ve Nursultan Nazarbayev çeşitli sebeplerle üç kez bir araya gelmişlerdir. İlk görüşme, 1 Temmuz 2010'da Astana'da düzenlenen kutlamalar vesilesiyle gerçekleşmiştir. Bu toplantı, Nazarbayev'in 70. doğum günü ve Astana'nın kuruluş yıldönümü etkinlikleri çerçevesinde yapılmıştır.¹⁷⁴ İkinci buluşma, 15 Eylül 2010'da İstanbul'da toplanan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nde,¹⁷⁵ üçüncü ve son görüşme ise 1-2 Aralık 2010'da Kazakistan'da düzenlenen AGİT Zirvesi'nde gerçekleşmiştir.¹⁷⁶ Bu toplantılar, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin derinleşmesi ve işbirliğinin güçlendirilmesi açısından önemli adımlar teşkil etmiştir.

Türkiye ile Kazakistan arasında ikinci on yıllık devrede ekonomi alanında üç anlaşma imzalanmıştır. Taraflar Mayıs 2003'te "*Gümrük Konularında Karşılıklı İdari Yardım ve İşbirliği Anlaşması* ve *Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması*", Aralık 2007'de ise "*Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması*" imzalamıştır.¹⁷⁷ Türkiye'nin, ikinci on yıllık süreçte Kazakistan'a 6 milyon dolarlık ihraç kalemleri; tekstil, gıda, temizlik ürünleri, demiryolu ve denizyolu ulaşım araçları, muhtelif madenler ve madeni eşyalardır. Buna karşılık Kazakistan'dan yaklaşık 10 milyon dolarlık pamuk, hayvansal ürünler (deri, post), mineral yakıt ve yağlar, hububat, makine, kimyasal ve metal ürünler ithal etmiştir.¹⁷⁸

Verilen tüm bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye-Kazakistan ilişkileri, 2000'li yılların ikinci on yıllık döneminde stratejik ortaklık düzeyine yükseltilmiş, bu durum ikili temasların artmasını sağlamıştır. Bu ilişkilerin gelişimi, yalnızca tarihsel ve kültürel bağlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda ortak çıkarların da varlığına

¹⁷³ Celalettin Yavuz, "Türkiye-Kazakistan İlişkileri", Hasan Acar (Ed.), *Geçmişten Günümüze Türkiye-Orta Asya İlişkileri*, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara 2020, 64.

¹⁷⁴ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9104/cumhurbaskani-gulun-kazakistan-ziyareti>, (Son Erişim: 18.09.2023).

¹⁷⁵ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9192/turk-dili-konusan-ulkeler-zirvesi-oncesi-ikili-gorusmeler>, (Son Erişim: 18.09.2023).

¹⁷⁶ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9379/cumhurbaskani-gulun-agit-zirvesi-temaslari>, (Son Erişim: 18.09.2023).

¹⁷⁷ *T.C. Resmi Gazete*, 26953, 31 Temmuz 2008; <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/kazakistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>, (Son Erişim: 26.09.2023).

¹⁷⁸ <https://www.trademap.org/>, (Son Erişim: 26.09.2023).

dayanmaktadır. Dönemin liderlerinin, ortaya koydukları çabalar, iki ülke arasındaki işbirliğinin derinleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu süreç, her iki tarafın da uluslararası arenada daha etkin bir şekilde yer almasını sağlamış ve bölgesel işbirliği güçlendirmiştir.

1.2.3.2011-2021 Yılları Arası Türkiye-Kazakistan İlişkileri

Türkiye-Kazakistan ilişkileri son on yılda da güçlü bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemde, her iki ülkenin uluslararası meselelerde benzer görüşlerde olması, ikili ilişkilerin olumlu bir seyir izlemesini sağlamıştır. Bu bağlamda, özellikle Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğinde Türkiye'nin Kazakistan ile ilişkileri güçlendirme yönündeki girişimleri, başta Nursultan Nazarbayev olmak üzere Kazakistan devlet adamları nezdinde oldukça olumlu bir etki bırakmıştır. Dolayısıyla bu durum, iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel bağların derinleşmesine yol açmıştır.

Türkiye ile Kazakistan ilişkilerinin kurumsallaşması amacıyla Başbakan sıfatıyla Recep Tayyip Erdoğan'ın 22-24 Mayıs 2012'deki Kazakistan ziyareti kapsamında “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi” oluşturulmuştur. Bu konsey, iki ülke arasındaki ilişkilerin siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda daha yapılandırılmış bir çerçeveye kavuşmasında lokomotif bir rol üstlenmiştir. Ayrıca bölgesel meselelerin incelendiği bir yürütme kurulu niteliğine de sahiptir. Konsey sayesinde, Türkiye-Kazakistan işbirliği daha sistematik ve sürdürülebilir bir boyut kazanmıştır.¹⁷⁹ Konseyin ilk toplantısı ise Nursultan Nazarbayev'in 11-12 Ekim 2012'de Türkiye'ye düzenlediği resmi ziyaret sırasında gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁰

2015 yılına gelindiğinde, Türkiye-Kazakistan ilişkilerinde stratejik adımların atılmaya başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda, 15-17 Nisan 2015 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Nursultan Nazarbayev'in daveti üzerine Kazakistan'a gitmiştir. Erdoğan ile Nazarbayev, baş başa görüşmelerinin ardından ortak bir basın toplantısı düzenleyerek, iki ülke için önem arz eden konular hakkında görüşlerini kamuoyu ile paylaşmışlardır. İki lider toplantıda ayrıca; ülkeleri arasındaki ticari ilişkileri geliştirmeyi hedeflediklerini de vurgulamışlardır. Erdoğan, Kazakistan temasları kapsamında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin ikinci toplantısına da

¹⁷⁹ Yılmaz, “Türkiye-Kazakistan İlişkileri”, 93.

¹⁸⁰ Abdulvahap Kara, “Kazakistan Cumhuriyeti”, Abdulvahap Kara-Fahri Solak (Ed.), *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2017,115.

katılmıştır.¹⁸¹ 2015 yılı Kasım ayında ise Türkiye ile Rusya arasında bir uçak düşürme krizi meydana gelmiştir. Nazarbayev, bu süreçte gerginleşen Türkiye-Rusya ilişkilerinin iyileştirilmesinde arabulucu rolü üstlenmiştir. Nazarbayev'in hem Recep Tayyip Erdoğan ile hem de Vladimir Putin ile ilişkilerinin iyi olması, iki ülke arasındaki krizin yatıştırılmasında ve Erdoğan'ın Haziran 2016'da Putin'e yazdığı mektubun kabul görmesinde de etkili olmuştur.¹⁸²

2016 yılı, Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin derinleştiği bir dönem olmuştur. 6 Şubat 2016'da dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, Kazakistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette, Nursultan Nazarbayev ve Başbakan Kerim Masimov ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Taraflar, bu görüşmelerde iki ülke arasındaki ekonomik, ticari, kültürel, ulaşım, enerji, turizm ve inşaat alanlarındaki işbirliğinin geliştirilmesi konularını ele almışlardır.¹⁸³ Ardından 2016 yılı Nisan ayında Nazarbayev İslam İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'ne katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Nazarbayev, ziyareti sırasında mevkidaşı Recep Tayyip Erdoğan ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme sonrasında iki cumhurbaşkanı ortak bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride adalet ve barış için birlik ve dayanışma, devletlerin toprak bütünlüğü ve egemenliğine saygı, İslami yakınlaşma sürecinin gelişmesi gibi konularda ortak hareket vurgusu yapılmıştır.¹⁸⁴

Nazarbayev'in Türkiye'ye olan desteği bu dönemde de belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır. Türkiye'de 15 Temmuz 2016 günü meydana gelen hain darbe girişimi sonrasında Türkiye'yi ziyaret eden ilk devlet başkanı Nazarbayev olmuştur. 2016 yılı Ağustos ayında gerçekleşen ziyaret kapsamında Nazarbayev, FETÖ ile mücadelede Türkiye'nin yanında olduğunu ve Türkiye'nin Kazakistan'ın en önemli ortağı olduğunu vurgulamıştır.¹⁸⁵ Nazarbayev, bu vurgunun ardından ülkesindeki FETÖ terör örgütünün uzantılarını temizleme konusunda da gerekli adımları atmıştır.¹⁸⁶

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise 8 Eylül 2017'de Kazakistan'ı ziyaret etmiştir. 15 Temmuz hain darbe girişimi sonrasında Türkiye'yi ziyaret eden ilk devlet

¹⁸¹ <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/30159/avrasyanin-iki-buyuk-ulkesi-turkiye-ve-kazakistanin-buyuk-potansiyeli-var>, (Son Erişim: 19.09.2023).

¹⁸² Kara, *Kazakistan Cumhuriyeti*, 115-116.

¹⁸³ <https://www.cnnturk.com/dunya/basbakan-davutoglu-kazakistandaydi>, (Son Erişim: 19.09.2023).

¹⁸⁴ <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/42545/13-islam-zirvesi-oncesi-turkiye-kazakistan-ortak-bildirisi>, (Son Erişim: 19.09.2023).

¹⁸⁵ Deniz-Akçay, *Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Siyasi Boyutu*, 198.

¹⁸⁶ Yılmaz, *Türkiye-Kazakistan İlişkileri*, 94.

başkanının Nazarbayev olduğunu vurgulayan Erdoğan, Kazakistan'ın bu süreçteki desteğini asla unutmayacaklarını ifade ederek Türkiye ile Kazakistan arasında terör örgütlerine karşı işbirliğinin artırılacağına altını çizmiştir.¹⁸⁷ Erdoğan'ın ziyaretinden bir yıl sonra da 13 Eylül 2018'de Nursultan Nazarbayev, *Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi*'nin toplantısına katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Bir yıl sonra yeniden bir araya gelen iki cumhurbaşkanı gerçekleştirdikleri görüşmeler neticesinde askeri, ekonomi, kültür ve tarım alanlarında olmak üzere 5 anlaşma imzalamışlardır.¹⁸⁸

Kazakistan'da 2019 yılında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Şubat ayında, Nursultan Nazarbayev, ekonomik ilerleme sağlanamadığı ve halkın refahının artırılamadığı gerekçesiyle hükümetin istifa etmesini istemiştir.¹⁸⁹ Yaklaşık bir ay sonra da, Nazarbayev, görevinden istifa ettiğini açıklamıştır.¹⁹⁰ İstifasının ardından, görevlerini önemli bürokrat Kasım Cömert Tokayev'e devreden Nazarbayev, Kazakistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı olarak 30 yıl boyunca sürdürdüğü görevini bu vesileyle bırakmıştır.¹⁹¹ Onun iktidarda olduğu süre zarfında gerçekleştirdiği reformlar ve uyguladığı politikalarla Kazakistan'ı Orta Asya'da lider bir ülke konumuna yükselttiği bilinen bir gerçektir. Nazarbayev'in istifasının ardından, Kazakistan Parlamentosu, 19 Mart 2019 günü aldığı bir kararla, onun adını başkent Astana'ya vermiştir.¹⁹²

Nazarbayev'in görevinden ayrılmasından sonra tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 Pandemisi yaşanmıştır. Türkiye ile Kazakistan ilişkileri bu dönemde de devam ettirilmiştir. Dönemin Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, 26 Ekim 2020'de Kazakistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur.¹⁹³ Akar'ın ziyareti sırasında iki ülke arasında uzay alanında işbirliği anlaşması imzalanmıştır.¹⁹⁴

¹⁸⁷ <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83368/feto-ile-mucadelemizi-dost-ve-kardeslerimizin-guvenligi-icin-de-yurutuyoruz>, (Son Erişim: 19.09.2023).

¹⁸⁸ <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-5-anlasma-imzalandi-384524.html>, (Son Erişim: 25.09.2023).

¹⁸⁹ *Sözcü*, 22 Şubat 2019.

¹⁹⁰ <https://tr.euronews.com/2019/03/19/kazakistan-cumhurbaskani-nursultan-nazarbayev-gorevinden-istifa-etti>, (Son Erişim: 25.09.2023).

¹⁹¹ <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kazakistan-tecrubeli-diplomat-tokayeve-emanet-409030.html>, (Son Erişim: 25.09.2023).

¹⁹² <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47637799>, (Son Erişim: 25.09.2023).

¹⁹³ <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-akar-kazakistanda-askeri-torenle-karsilandi-526094.html>, (Son Erişim: 25.09.2023).

¹⁹⁴ <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/turkiye-ile-kazakistandan-uzay-alaninda-is-birligi-523481.html>, (Son Erişim: 25.09.2023).

Türkiye ile Kazakistan arasında son on yıllık dönemde ekonomik alanda da ilişkiler özveri ile devam ettirilmiştir. Taraflar, Aralık 2017’de “*Türkiye Cumhuriyeti Gümrük ve Ticaret Bakanlığı ile Kazakistan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı Arasında Ortak Gümrük Komitesi Kurulmasına İlişkin Mutabakat Zaptı*”nı imzalamışlardır. Bununla birlikte Kasım 2019’da da “*KEK XI. Dönem Toplantısı Protokolü ve Eylem Planı*” ve “*Yeni Sinerji Ortak Ekonomi Programı 2019-2020 Eylem Planı*” imzalanmıştır. Bu dönemde Türkiye, Kazakistan’dan enerji, gıda, altın-mücevher, metal (bakır, alüminyum, kurşun, çinko), metal eşyalar ve demir-çelik ithal etmiştir. Böylelikle ithalatın hacmi 14 milyon dolara yükselmiştir. Kazakistan’a 9 milyon dolar hacminde makine, giyim, elektrikli cihaz, otomotiv, eczacılık-tıbbi ürünler, mobilya, plastik ve demir-çelik eşya ihraç etmiştir.¹⁹⁵

Görüldüğü üzere Türkiye ile Kazakistan ilişkileri bu dönemde de oldukça iyi bir seviyede ilerlemiştir. İki ülkenin uluslararası birçok konuda aynı görüşleri benimsedikleri gözlemlenmektedir. Nursultan Nazarbayev’in Türkiye’ye yönelik politikalarını kendisinden sonra gelen Tokayev’in de benimsemesi, ilişkilerin günümüzde de aynı doğrultuda sürmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca, her iki ülke zor zamanlarında birbirlerini destekleyerek dayanışma göstermiş, bu da ikili ilişkilerin sağlamlaşmasına katkıda bulunmuştur. Karşılıklı destek ve iş birliği, Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin stratejik önemini artırmış ve taraflar arasındaki güvenin pekişmesini sağlamıştır.

1.3. TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin en batısında yer alan Kırgızistan’ın batısında Çin, doğusunda Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan ve güneyinde Tacikistan yer almaktadır. Başkenti Bişkek olup 6,3 milyonluk nüfusa sahiptir.¹⁹⁶ Ülke Bişkek, Issık-köl, Tanrı Dağları, Celalabad ve Oş olmak üzere beş idari bölgeye ayrılmıştır. Kırgızistan, önemli kömür, petrol, doğalgaz, çelik, çinko ve kalay yataklarına sahiptir.¹⁹⁷

Bağımsızlık öncesi Kırgızistan’da etnik sorunlar, ekonomik yoksulluk ve merkeziyetçi yönetimin yarattığı huzursuzluk hâkim durumdaydı. Ülkedeki ekonomik yoksulluğun temel sebebi Sovyet politikaları nedeniyle Kırgız Türklerinin kendi

¹⁹⁵ <https://www.trademap.org/>, (Son Erişim: 26.09.2023).

¹⁹⁶ <https://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-kunyesi.tr.mfa>, (Son Erişim: 2.10.2023).

¹⁹⁷ Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, 218-219.

topraklarında ırgat olarak çalıştırılması, üretilen ürünlerin komünizm propagandası uğruna harcanması olmuştur. Bundan kaynaklı olarak Kırgızistan'da ortaya çıkan toplumsal sorunların en bilineni Oş Hadisesidir. Aslında bir bir iskân sorunu olarak ortaya çıkan bu hadise, 1990 yılı Mart ayında Özbek Türkü asıllı aksakallıların, Kırgızistan ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne başvurarak Oş bölgesinde Özerk Vilayet kurulmasını talepleriyle başlamıştır. Ardından Oş şehrinde yaşayan Özbek Türkleri, kiracı olarak evlerinde bulunan yaklaşık 700 Kırgız Türkünü evlerinden çıkarmıştır. Bu durum da, 4 Haziran 1990'da Kırgız ve Özbek Türkleri arasında şiddetli bir çatışmanın patlak vermesine neden olmuştur. Çıkan olaylar sonucunda 155 kişi hayatını kaybetmiş, 845 kişi yaralanmıştır. Olayların devam etmesi üzerine, Sovyet askeri güçleri Celalabad ve Frunze şehirlerine müdahale ederek durumu kontrol altına almış ve bölgede asayiş tesis etmiştir. Oş Hadisesi, Komünist Parti'nin Kırgızistan'daki itibarını ciddi şekilde zedelemiş, bu durum bağımsızlık arayışındaki etnik gerilimleri derinleştirmiştir.¹⁹⁸

Kırgızistan'da 27 Ekim 1991'de devlet başkanlığına seçilen Askar Akayev, halkın içerisine düştüğü bu durumu değiştirmek ve bağımsız bir devlet olarak varlığını devan ettirmek amacıyla önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra, 19-20 Ocak 1991'de SSCB'nin dağılıpını engellemek amacıyla Moskova'da gerçekleştirilen darbe girişimine de Boris Yeltsin ile birlikte karşı çıkmıştır. Akayev, 5 Şubat 1991'de başkentini adını Bişkek olarak değiştirmiş, aynı yıl Ağustos ayında Yüksek Şura, "*Devletin Bağımsızlığı Hakkında*" bir beyannameyi onaylamıştır. 1991 yılı Ekim ayında cumhurbaşkanı seçilen Askar Akayev, ülkenin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Akayev yönetimi, 1992 yılı Mart ayında devletin bayrağını, Aralık ayında da millî marşını kabul etmiştir. Son olarak 1993 yılı Mayıs ayında ise anayasayı uygulamaya koymuştur.¹⁹⁹

1.3.1.1991-2001 Yılları Arası Türkiye-Kırgızistan İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan'ı 16 Aralık 1991'de tanıyan ilk devlet olmuştur. Kırgızistan, 1991-1993 yılları arasında ABD

¹⁹⁸ İsakov, *Kırgızistan Cumhuriyeti*, s. 132; Abdrasul İsakov, "Kırgızistan Cumhuriyeti", Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, 131-132.

¹⁹⁹ İsakov, *Kırgızistan Cumhuriyeti*, 132-133.

ve Avrupa üzerinde varlık gösteremezken, Türkiye, bu dönemde Kırgızistan'ı destekleyerek 18,5 milyon dolarlık karşılıksız yardım etmiştir.²⁰⁰

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev'in, 22-26 Aralık 1991 tarihleri arasındaki Türkiye ziyareti ile başlamıştır.²⁰¹ İlk yurtdışı ziyaretini Ankara'ya gerçekleştiren Akayev ile dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal arasında “*Dostluk ve İşbirliği Anlaşması*”, “*Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma*”, “*Konsolosluk Temsilcilikleri Teatresi Hakkında Protokol*” ve “*Diplomatik İlişkiler Tesisi Hakkında Protokol*” olmak üzere toplam dört anlaşma imzalanmıştır.²⁰²

Akayev'in ziyaretinin ardından 1992 yılı Nisan ayında çıktığı Orta Asya ziyaretleri kapsamında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, 28-29 Nisan günlerinde Bişkek'te bulunmuştur.²⁰³ Bu bağlamda Demirel ile Akayev arasında ulaşım, ekonomi ve radyo-televizyon alanlarında işbirliği anlaşmaları yapılmıştır. Ayrıca Türk dili, edebiyatı, folkloru, tarihi, etnografyası, kültürü, ekonomisi gibi alanlarda araştırma yapmak ve uzman yetiştirmek amacıyla Türkoloji Yüksek Okulu Kurulması Konusunda bir de protokol imzalanmıştır.²⁰⁴

Demirel'in ziyaretinden bir yıl sonra Kırgızistan'ı ziyaret eden bir diğer Türk lider de Cumhurbaşkanı Turgut Özal olmuştur. Özal, ölümünden önce çıktığı 11 günlük Orta Asya gezisi kapsamında 7 Nisan 1993 günü Kırgızistan'a gitmiştir.²⁰⁵ Mevkidaşı Askar Akayev ile görüşen Özal, Kırgızistan Parlamentosunda da bir konuşma yapmıştır.²⁰⁶

Bu dönemde Kırgızistan'ı ziyaret eden bir diğer isim de Süleyman Demirel'den sonra başbakan olan Tansu Çiller olmuştur. Çiller, 16-17 Ağustos 1995 tarihleri arasında Askar Akayev'in davetine icabetle Kırgızistan'a gitmiştir. Çiller'in ziyareti kapsamında taraflar arasında “*Türk-Kırgız Ekonomik Komisyonu Kurulmasına İlişkin Anlaşma*” imzalanmıştır. Tansu Çiller'in ziyaretinden kısa bir süre sonra, 28-29 Ağustos günlerinde

²⁰⁰ Levent Ünal, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Kırgızistan İlişkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 142.

²⁰¹ Mehmet Yüce, “Türkiye-Kırgızistan İlişkileri”, Hasan Acar (Ed.), *Geçmişten Günümüze Türkiye-Orta Asya İlişkileri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, 201.

²⁰² *T.C. Resmi Gazete*, 21531, 21 Mart 1993, 7; *T.C. Resmi Gazete*, 21149, 27 Ocak 1991, 4-6; Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, 423-433.

²⁰³ Sönmezoğlu, *Son Onyillarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 383.

²⁰⁴ Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, 459-491.

²⁰⁵ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1993.

²⁰⁶ Sönmezoğlu, *Son Onyillarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 383.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'ne katılmak üzere Bişkek'e gitmiştir.²⁰⁷

Diğer taraftan Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev'in 23-26 Ekim 1996 tarihinde gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti de özel bir öneme sahiptir. Ziyaret kapsamında iki ülke ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası niteliğindeki “*Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması*” taraflar arasındaki ilişkileri üst seviyeye çıkarmıştır. Söz konusu ziyarette; sağlık, gümrük ve ticaret alanlarında işbirliğini içeren ikili anlaşmalar da imzalanmıştır.²⁰⁸

1998-1999 yıllarında Türkiye ile Kırgızistan arasında karşılıklı ziyaretlerin kesintisiz devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde Başbakan Mesut Yılmaz, 14-15 Nisan 1998 tarihleri arasında, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ise 11-13 Kasım 1998 tarihlerinde Kırgızistan'ı ziyaret etmişlerdir. Buna karşılık Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev de 29 Ekim 1998 günü Cumhuriyetin 75. yıl kutlamalarına katılmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Akayev'in bundan sonraki Türkiye ziyareti ise 1 Temmuz 1999 tarihindedir.²⁰⁹

Süleyman Demirel'den sonra cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer de göreve gelişinden yaklaşık beş ay sonra 2000 yılı Ekim ayında Kafkasya ve Orta Asya gezisine çıkmıştır. Sezer, bu gezi kapsamında 18 Ekim günü de Kırgızistan'a gitmiştir. Devlet Başkanı Askar Akayev ile bir görüşme yapan Sezer, “*Terörizme Karşı İşbirliği Anlaşması*”nı imzalamıştır. Sezer, görüşmenin ardından yaptığı açıklamada gerek Türkiye'nin, gerek Kırgızistan'ın ve gerekse bölgede yer alan diğer kardeş ülkelerin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve istikrarını hedef alan tüm terör saldırılarını kınadığını ifade etmiştir.²¹⁰

Bu dönem Türkiye ile Kırgızistan ilişkilerinde diplomasi ve ekonominin yanında eğitimde de önemli bir adım atılmıştır. İki ülke arasında 30 Eylül 1995'te İzmir'de imzalanan “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Kırgızistan'ın Bişkek Şehrinde Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Kurulmasına Dair Anlaşma*” ile bir üniversite kurulmuştur. Söz konusu üniversite 1997-1998 eğitim-

²⁰⁷ Dışişleri Bakanlığı 1995 Tarihçesi, 6-9.

²⁰⁸ T.C. Resmi Gazete, 23403, 15 Temmuz 1998, 20-29; Dışişleri Bakanlığı 1997 Tarihçesi, 90.

²⁰⁹ Dışişleri Bakanlığı 1998 Tarihçesi, 8-11, Dışişleri Bakanlığı 1999 Tarihçesi, 86.

²¹⁰ Cumhuriyet, 19 Ekim 2000.

öğretim yılında faaliyete başlamıştır. Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesi ile eğitim verilen Manas Üniversitesi bir eğitim kurumu olmasının yanı sıra Türkiye ile Kırgızistan arasındaki kültürel ve bilimsel işbirliğini de teşvik etmektedir.²¹¹

Kırgızistan, diğer Orta Asya ülkeleri kadar zengin doğal kaynaklara sahip olmamasına rağmen Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir. Bu ilişkilerin geliştirilmesinde Türk şirketlerin önemli yatırımlarının katkısı büyüktür.²¹² Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ekonomik ilişkilerin 29 Mayıs 1991 tarihli “*Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma*” ile tesis edildiğini söylemek mümkündür.²¹³ İlk on yıllık dönemde iki ülke arasında 24 Ekim 1997 tarihli “*Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması*”, 14 Nisan 1998 *Gümrük Konularında Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması* ve 2 Temmuz 1999’da ise “*Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması*” gibi akitler oldukça önemlidir.²¹⁴

İlk on yıllık dönemde Türkiye, Kırgızistan’a madencilik, eczacılık, gıda ve temizlik ürünleri, makineler, hava ve demiryolu taşıtları, giyim ve tekstil, silah ve mühimmat malzemeleri ihraç ederken bu ülkeden pamuk, gıda, maden, tekstil ve hayvansal ürünler ithal etmiştir. Bu dönemde Türkiye 273 milyon dolarlık ihracata karşılık bu ülkeden 46 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir.²¹⁵

Türkiye-Kırgızistan ilişkileri, ilk on yıllık süreçte tarafların karşılıklı ziyaretleri ve bu ziyaretler kapsamında imzalanan işbirliği anlaşmaları ile önemli bir gelişim göstermiştir. Kırgızistan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkiye, diğer Türk Cumhuriyetleri için sergilediği yaklaşımı Kırgızistan için de sergilemiştir. Bu dönemde, ilişkilerin derinleştirilmesi amacıyla yürütülen projeler, iki ülke arasındaki işbirliğini pekiştirmiştir. Eğitim, kültür ve ekonomi alanlarında işbirliklerini öngören projeler, Türkiye'nin Kırgızistan'a olan desteğinin somut örneklerini teşkil etmiştir. Bu da iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini güçlendirmiştir.

²¹¹ T.C. Resmi Gazete, 22675, 23 Haziran 1996, 1; https://manas.edu.kg/tr/about_manas/aboutmanas, (Son Erişim: 5.10.2023).

²¹² Zakir Çotaev, “Kırgızistan Dış Politikasında Türkiye ile İlişkilerine Genel Bakış”, *Reforma*, (91), 53.

²¹³ Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, 426-428.

²¹⁴ <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/kirgizistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-alt yapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>, (Son Erişim: 5.10.2023).

²¹⁵ <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Son Erişim: 5.10.2023).

1.3.2.2001-2011 Yılları Arası Türkiye-Kırgızistan İlişkileri

Türkiye-Kırgızistan ilişkileri ilk on yıllık dönemde belli bir ivme kazanmış olsa da 2000’li yılların başlarından itibaren bir duraksama sürecine girmiştir. Bu duraksamanın yaşanmasında Türkiye’de 2002 yılı Kasım ayında iktidara gelen AK Parti’nin, bu dönem dış politikada enerji enerji ve ticaret odaklı bir ilişki yürütmesi etkili olmuştur. Bu bağlamda Hazar Denizi’ne kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’a özel bir öncelik tanımıştır.²¹⁶ Ayrıca bu dönemde Kırgızistan’da önemli siyasi gelişmeler de yaşanmıştır. Diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde yöneticiler Komünist Parti’yi ve bu partinin kurumlarını kendi iktidarlarını güçlendirmek için kullanırken, Kırgızistan’da Askar Akayev, Komünist Parti’yi siyasetin dışına itmiştir. Akayev, Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin’i takip ederek ülkesinde liberal ve demokratik yeni bir siyasi otoriter yapı oluşturmaya çalışmış, bu amaçla da bir dizi reform yapmıştır. Ancak yeterli ekonomik kaynaklara sahip olamayan Kırgızistan’da bu yeni reformlar beklentisinin aksine Akayev’in otoritesini zayıflatmıştır. Öyle ki; 2005 yılı Şubat ayında Akayev’e karşı bir ayaklanma dahi meydana gelmiştir. “*Lale Devrimi*” adı verilen bu ayaklanma neticesinde Askar Akayev iktidardan düşürülmüş ve yerine Kurmanbek Bakiyev getirilmiştir.²¹⁷ Bakiyev iktidara gelir gelmez demokratik reform sürecine katkıya hazır olduğu mesajını da vermiştir.²¹⁸

Diğer taraftan Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştirmeyi hedefleyen AK Parti iktidarı Kırgızistan’da meydana gelen bu olayların başlangıç evresinde tarafsız bir politika izlemiştir. AK Parti’nin bu politikayı benimsemesinin nedeni, bu dönemde Ukrayna ve Gürcistan’da da meydana gelen benzer Renkli Devrimlerin²¹⁹ henüz sonuçlanmamış olmasıdır.²²⁰

²¹⁶ Fatih Yalçinkaya, “Türkiye ile Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler-Hükümetler üstü Kuruluşlar (1992-2010)”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırma Dergisi*, 1 (1), 2010, 6-7.

²¹⁷ Murat Köylü, “Türkiye-Kırgızistan İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, 230; Mustafa Aydın, *Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler*, 475.

²¹⁸ Aydın, *Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler*, 475.

²¹⁹ Renkli Devrimler, 2000’lerin başında eski Sovyet ülkelerinde gerçekleşen ve “Kadife Devrimler” olarak da bilinen toplumsal hareketleri tanımlamak için uluslararası basın tarafından kullanılan bir tabir. Bu kavram, özellikle Ukrayna’nın “Turuncu Devrimi”, Gürcistan’ın “Gül Devrimi” ve Kırgızistan’ın “Lale Devrimi” gibi olayları kapsamaktadır. Renkli Devrimler, demokratik reformlar ve insan hakları talepleri açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Saynur Giray Bozkurt, “Bağımsız Devletler Topluluğu’nda Renkli Devrimler-Kırgızistan Örneği” *Akademik İncelemeler Dergisi*, 1 (1), 2014, 121.

²²⁰ Çotaev, *Kırgızistan Dış Politikasında Türkiye ile İlişkilerine Genel Bakış*, 54.

Kırgızistan’da Akayev sonrası iktidara gelen Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev, 2006 yılında bir ay arayla Türkiye’ye iki ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretlerin ilki 5-6 Eylül tarihlerinde, Ahmet Necdet Sezer’in davetine icabetle,²²¹ ikinci ziyaret ise aynı yılın Kasım ayında Antalya’da toplanan Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi’ne katılmak suretiyle gerçekleşmiştir.²²²

Ahmet Necdet Sezer’in ardından onun yerine göreve gelen Abdullah Gül, Kurmanbek Bakiyev’in daveti üzerine Cumhurbaşkanı sıfatıyla 27 Mayıs 2009 tarihinde Kırgızistan’a gitmiştir. Gül, Bişkek’te yaptığı açıklamada her iki ülkenin birbirine uzak coğrafyalarda bulunmasının önemli olmadığı halkların birbirine verdiği değerin bunun üzerinde olduğu vurgusunu yapmıştır. Gül, ziyareti kapsamında ayrıca Türkiye-Kırgızistan İş Formuna da katılmıştır.²²³

Kırgızistan’da, Bakiyev’in iktidara gelişinden yaklaşık 5 yıl sonra yeni bir ayaklanma meydana gelmiştir. Bakiyev’in baskıcı rejimine karşı 7 Nisan 2010’da başlayan ve halkın büyük kesimi tarafından desteklenen bu ayaklanmada muhalif liderler tutuklanmış, olaylar bastırılmaya çalışılmış ise de başarılı olunamamıştır. Kurmanbek Bakiyev, ayaklanmanın bastırılmaması üzerine ülkeyi terk ederek, Beyaz Rusya’ya kaçmıştır.²²⁴ Meydana gelen siyasi boşluk, 27 Haziran 2010’da ülke genelinde yapılan halk oylamasıyla kabul edilen demokratik bir anayasa ve Roza Otunbayeva’nın bir buçuk yıllığına Cumhurbaşkanlığına getirilmesiyle geçici olarak giderilmiştir.²²⁵ Roza Otunbayeva’nın görev süresinin sona erdiği 2011 yılı Kasım ayında ülkede seçimler yapılmış, bunun sonucunda Almazbek Atambayev’in cumhurbaşkanı seçilmiştir.²²⁶

Türkiye-Kırgızistan ilişkileri de bu dönemden sonra yeniden eski seviyesine gelmeye başlayacaktır. Bunun ilk adımını ise Atambayev’in cumhurbaşkanlığını devralma töreni teşkil etmiştir. Bu törene Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de katılmıştır. Bişkek’e giden Gül, eski Kırgızistan Cumhurbaşkanı Otunbayeva ile de bir görüşme

²²¹ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/7081/kirgiz-cumhuriyeti-cumhurbaskani-kurmanbek-bakievin-ulkemizi-ziyareti>, (Son Erişim: 11.10.2023).

²²² Amirbek-Anuarbekuly-Makhanov, *Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması*, 184.

²²³ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/8330/cumhurbaskani-gul-kirgizistan-ve-turkiye-birbirini-yakindan-takip-ediyor>, (Son Erişim: 11.10.2023).

²²⁴ İsmail Türkoğlu, “Kırgızistan’daki Halk Ayaklanması” *Türk Yurdu*, (273), <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1946>, (Son Erişim: 11.10.2023).

²²⁵ Köylü, *Türkiye-Kırgızistan İlişkileri*, 233.

²²⁶ Meşkure Yılmaz, ““Demokrasi Adası”nın Demokrasi ile Sınavı Devam Ediyor”, *TURAN-SAM*, 12 (48), 2020, 270.

yapmıştır. Gül, Otunbayeva'ya Türk Konseyi'nin kurulması amacıyla yaptığı çalışmalarından dolayı teşekkür etmiş, ülkesi için yaptıklarının daima büyük bir takdirle karşılanacağını da söylemiştir. Otunbayeva ise, Kırgızistan'ın zor günlerinde verdikleri destekten dolayı Türkiye'ye ve Türk milletine teşekkür etmiştir. Otunbayeva, Türkiye'yi Kırgızistan'ın can dostu olarak nitelemiş ve ülkesinin ışığı olarak gördüğünü belirtmiştir.²²⁷

Bu gelişmenin ardından dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan da bir Kırgızistan ziyareti gerçekleştirmiştir. 1 Şubat 2011'de yapılan bu ziyaret de, Kırgızistan kamuoyunun Türkiye'ye olan bakış açısını oldukça müspet bir şekilde etkilemiştir. Oluşan bu bakış açısı sayesinde Türkiye, parlamenter sistemi yeni benimsemiş olan Kırgızistan için bir model olmaya başlamıştır.²²⁸

Türkiye ile Kırgızistan arasında ikinci on yıllık dönemde ekonomik alanda bir anlaşma yapılamamıştır. Buna rağmen Türkiye, söz konusu süreçte Kırgızistan'dan gıda, giyim, madencilik ürünleri, hayvansal ürünler ve pamuk ithal ederken, Kırgızistan'a tekstil, hava ve demiryolu ulaşım araçları, elektrikli makine, gıda, madencilik, temizlik maddeleri ve hayvansal ürünler ihraç etmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithalatı 290 bin dolar iken bu ülkeye ihracatı 1 milyon dolar seviyesinde seyretmiştir.²²⁹

1.3.3.2011-2021 Yılları Arası Türkiye-Kırgızistan İlişkileri

Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinde Almazbek Atambayev'in iktidara gelmesi ile son on yılda işbirliği ve samimiyet artmıştır. Türkiye-Kırgızistan ilişkileri bu dönemde sık sık yapılan karşılıklı ziyaretlerle geliştirilmiş hatta daha yüksek düzeye taşınmıştır.²³⁰

Bu dönemde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev, Cumhurbaşkanı sıfatıyla ilk yurt dışı ziyaretini Abdullah Gül'ün davetlisi olarak 12 Ocak 2012'de Türkiye'ye yapmıştır.²³¹ Atambayev'in ziyareti kapsamında Türkiye ile Kırgızistan

²²⁷ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10035/cumhurbaskani-gul-kirgizistan-cumhurbaskani-otunbayeva-ile-gorustu>, (Son Erişim: 12.10.2023).

²²⁸ Y. Emre Gürbüz, "Demokrasi ve Otoriterlik Sarkacında: Kırgızistan", Ayşegül Aydıngün-Çiğdem Balım (Ed.) *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar ve Türkiye ile İlişkiler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2021, 209-210.

²²⁹ <https://www.trademap.org/>, (Son Erişim: 12.10.2023).

²³⁰ Çotaev, *Kırgızistan Dış Politikasında Türkiye ile İlişkilerine Genel Bakış*, 54.

²³¹ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10106/kirgizistan-cumhurbaskani-atambayev-cankaya-koskunda>, (Son Erişim: 13.10.2023).

arasında Ankara’da “*Adli Yardımlaşma Anlaşması*” ile birlikte ilişkilerinin 20. yıldönümü vesilesiyle ortak bir bildiri imzalanmıştır.²³² Atambayev, 2013 yılı Haziran ayında Türk Konseyi 4. Zirvesi’ne katılmak üzere bir kez daha Türkiye’ye gelmiştir.²³³ Atambayev’in bu ziyaretlerine karşılık Abdullah Gül ise, 22 Ağustos 2012’de Türk Konseyi 2. Zirvesi’ne katılmak üzere Bışkek’e gitmiştir.²³⁴

Türkiye ile Kırgızistan ilişkileri askeri, sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve eğitim alanlarında önemli ilerlemeler kat ederek, samimi dostluk ve karşılıklı menfaat esasına dayalı olarak yürütülmüştür. 2015 yılı Kasım ayında Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizi, Türkiye ile Kırgızistan ilişkilerini etkilememiştir. Bu süreçte Rusya’nın baskısına rağmen Bışkek yönetimi, Türkiye ile iyi ilişkilerini devam ettirmiştir.²³⁵

İki ülke arasındaki bu dostluk ilişkisi, Türkiye’de 2016 yılı Temmuz ayında meydana gelen darbe girişimi nedeniyle yeniden durağan bir döneme girmiştir. 15 Temmuz hain darbe girişimi karşısında Atambayev, Türkiye’ye ve Erdoğan yönetimine açıkça destek veren söylemlerde bulunmuştur. Fakat ülkesindeki FETÖ yapılanmasına karşı mücadele kapsamında somut bir adım atmamıştır. Buna bağlı olarak taraflar arasındaki soğukluk ise dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun 2016 yılı Temmuz ayında Alanya’da yaptığı bir açıklama ile başlamıştır. Çavuşoğlu açıklamasında; Kırgızistan yönetiminin FETÖ’ye karşı tutumunu değiştirmesi gerektiğini, aksi takdirde Türkiye’nin Kırgızistan’a karşı tavrının değişeceğini belirtmiştir. Çavuşoğlu’nun bu açıklamasını bir ultimatö olarak değerlendiren Kırgızistan yönetimi Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile Türkiye’nin Kırgızistan’ın iç işlerine karışmaması gerektiği yönünde bir beyanatta bulunmuştur.²³⁶

İki ülke arasında bu vesile ile başlayan gerginlik, 2017 yılı Ekim ayında Kırgızistan’da yapılan seçimlerden sonra ülkenin 5. Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov öncülüğünde giderilmeye çalışılacaktır. 15 Ekim 2017’de cumhurbaşkanlığı görevini devralan Ceenbekov döneminde Türkiye ile Kırgızistan arasında karşılıklı

²³² <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10107/ara-donemi-geride-birakan-kirgizistan-guvenli-adimlarla-yoluna-devam-ediyor>, (Son Erişim: 13.10.2023).

²³³ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/11644/turk-konseyi-iv-zirvesi-bodrumda-basladi>, (Son Erişim: 13.10.2023).

²³⁴ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10522/cumhurbaskani-gul-turk-konseyi-2-zirvesi-icin-kirgizistanda>, (Son Erişim: 13.10.2023).

²³⁵ Çotaev, *Kırgızistan Dış Politikasında Türkiye ile İlişkilerine Genel Bakış*, 54.

²³⁶ Çotaev, *Kırgızistan Dış Politikasında Türkiye ile İlişkilerine Genel Bakış*, 54-55.

ziyaretler büyük bir ivme kazanmıştır. Ceenbekov 2018 yılında Türkiye'yi üç kez ziyaret etmiştir. Bunların ilki 10 Nisan'da olup ilgili ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Ceenbekov'u FETÖ konusunda uyarmış, bu konunun iki ülke ilişkilerinin geleceği açısından önemli olduğunu vurgulamıştır.²³⁷ Ceenbekov, 2018 yılındaki ikinci ziyaretini de 9 Temmuz'da Recep Tayyip Erdoğan'ın yemin törenine katılmak üzere gerçekleştirmiştir.²³⁸ Ceenbekov, Türkiye'ye üçüncü ziyaretini ise İstanbul Havalimanının açılış törenine katılmak üzere 29 Ekim'de gerçekleştirmiştir.²³⁹

Ceenbekov'un bu ziyaretlerine karşılık Recep Tayyip Erdoğan ise 2018 yılında Kırgızistan'ı bir kez ziyaret etmiştir. Erdoğan, Türk Konseyi'nin 6. Zirvesi'ne katılmak üzere 1 Eylül 2018 tarihinde Bışkek'te bulunmuş, Türkiye-Kırgızistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Toplantısına katılmıştır. Taraflar arasında ekonomi ve havayolu taşımacılığı alanlarında 3 anlaşma imzalanmıştır.²⁴⁰

Kırgızistan'da 2019 yılı itibarıyla yeni bir siyasi huzursuzluk ortamının meydana geldiği görülmektedir. Bunun nedeni Ceenbekov ile eski devlet başkanı arasındaki gerginlik ve Atambayev ile taraftarlarının hapse atılması şeklinde cereyan eden olaylardır. Hem bu durum hem de ortaya çıkan COVID-19 Pandemi sürecinin etkileri, ülkedeki siyasi ve sosyo-ekonomik durumun iyice bozulmasına neden olmuştur. Bütün bunlara ek olarak 2020 yılı Ekim ayında gerçekleştirilen parlamento seçimlerinde usulsüzlük yapıldığı iddiası ile halk arasında başlayan protesto gösterileri ülkede yeni bir isyanın tetikleyicisi olmuştur. İsyanın büyümesi sonucunda da Ceenbekov istifa etmek zorunda kalmıştır.²⁴¹

Meydana gelen olayların sonucunda tutuklu bulunan siyasiler serbest bırakılmış, isyan sırasında hapisten çıkarılan Sadır Caparov 16 Ekim 2020'de başbakan,²⁴² 10 Ocak

²³⁷ <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/kirgizistanin-5inci-cumhurbaskani-ceenbekov-yemin-etti/5a17e5d501a30a0bb488ed76>, (Son Erişim: 13.10.2023);

<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/kirgizistan-cumhurbaskaninin-turkiye-ziyareti/5accb47c01a30a1184fac1ea>, (Son Erişim: 16.10.2023).

²³⁸ <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskanligi-goreve-baslama-torene-22-devlet-baskani-katilacak/1198053>, (Son Erişim: 16.10.2023).

²³⁹ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/erdogandan-istanbul-havalimaninda-29-ekim-resepsiyonu/1297266>, (Son Erişim: 16.10.2023).

²⁴⁰ *Dünya*, 3 Eylül 2018.

²⁴¹ Çotaev, *Kırgızistan Dış Politikasında Türkiye ile İlişkilerine Genel Bakış*, 56.

²⁴² <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-daki-siyasi-kriz-cumhurbaskani-sooronbay-ceenbekov-u-istifaya-goturdu/2008540>, (Son Erişim: 16.10.2023).

2021 günü yapılan seçimlerde de Cumhurbaşkanı seçilmiştir.²⁴³ Caparov, göreve gelmesinin ardından ilk iş olarak ülkesinin siyasi durumunu sağlamlaştırmak amacıyla dış politikada destek arayışı içerisine girmiştir. Bu kapsamda önce komşu ülkelerle stratejik ortakları ön gören diyaloglar başlatmıştır.²⁴⁴ 9-11 Haziran 2021’de de Türkiye gelmiştir. Caparov, ziyareti esnasında yaptığı açıklamada Türkiye ile Kırgızistan ilişkilerinin 30. yıldönümüne vurgu yapmıştır. Ayrıca, Türkiye’nin ülkesine verdiği tüm destekler için şahsı ve halkı adına Türkiye’ye teşekkür etmiştir. Caparov, ziyareti kapsamında Türkiye-Kırgızistan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin V. Toplantısına da katılmıştır.²⁴⁵

Türkiye ile Kırgızistan arasında son on yılda ekonomi alanında da yeni anlaşmalar imzalanmıştır. 9 Nisan 2018’de “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması”, 1 Eylül 2018’de “Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti Arasında Ortak Gümrük Konseyi Kurulmasına İlişkin Mutabakat Zaptı” ve 22 Kasım 2019’da “Karma Ekonomik Komisyonu 9. Dönem Protokolü” bunların önemlileridir.²⁴⁶ İki ülke arasındaki ticaret hacmi bu dönemde tekrar hareketlenmiştir. Türkiye’nin Kırgızistan’dan gıda, giyim, madencilik ürünleri, hayvansal ürünler, pamuk gibi kalemlerden 895 bin dolarlık ithalatına karşılık tekstil, hava ve demiryolu ulaşım araçları, elektrikli makine, gıda, madencilik, temizlik maddeleri ve hayvansal ürünlerden müteşekkil 4 milyon dolarlık ihracat yaptığı kayıtlara geçmiştir.²⁴⁷

1.4. TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Özbekistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ortasında; Kazakistan, Afganistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Aral Gölü ile komşudur. Yaklaşık 33 milyonluk nüfus oranı ile Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin en kalabalık ülkesidir. Semerkant, Buhara ve Hive gibi Türk-İslam kültürünün önemli şehirleriyle birlikte zengin doğalgaz, petrol, altın, çinko gibi yeraltı kaynaklarına sahip, önemli bir pamuk üreticisidir.²⁴⁸

²⁴³ <https://tr.euronews.com/2021/01/10/k-rg-zistan-secim-komisyonu-sad-r-caparov-oylar-n-yuzde-80-ini-alarak-cumhurbaskan-secildi>, (Son Erişim: 16.10.2023).

²⁴⁴ Çotaev, *Kırgızistan Dış Politikasında Türkiye ile İlişkilerine Genel Bakış*, 56.

²⁴⁵ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-cumhurbaskani-caparov-kirgizistan-turkiye-nin-uluslararası-alanda-oneminin-artmasından-memnuniyet-duyuyor/2268626>, (Son Erişim: 17.10.2023).

²⁴⁶ <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/kirgizistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasında-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>, (Son Erişim: 5.10.2023).

²⁴⁷ <https://www.trademap.org/>, (Son Erişim: 12.10.2023).

²⁴⁸ <https://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-kunyesi.tr.mfa>, (Son Erişim: 6.09.2023).

Özbekistan'ın bağımsızlığına giden yolun başlangıcını Fergana Olayları teşkil etmektedir. Sovyet Gizli Polis Teşkilatı KGB ajanlarının kışkırtmalarıyla 1989'da Özbek Türkleri Fergana'da Ahıska Türklerine karşı saldırıya geçmiş, yüzlerce Ahıska Türkü öldürülürken binlercesi de yaşadığı yerden göç etmeye zorlanmıştır. Bu olaydan aylar sonra da Kırgızistan'ın Oş şehrinde Özbek Türkleri ile Kırgız Türkleri arasında bir çatışma meydana gelmiştir. Yaşanan bu olaylar, Kızıl Ordunun yardımı ile önlenebilmiştir.²⁴⁹

1989 yılı Haziran ayında Özbekistan Komünist Partisi 1. Sekreterliğine gelen İslam Kerimov, 20 Mart 1990 tarihli Özbekistan Yüksek Sovyeti toplantısında kurulan başkanlık konseyinin liderliğine seçilmiştir.²⁵⁰ Sovyet karşıtı bir politika benimseyen Kerimov, Özbekistan halkına Sovyetlerin yıllarca Özbekistan'ın yeraltı ve yerüstü kaynaklarını sömürdüğünü ve Özbekistan'ın artık Rus sömürgesi olmayacağını anlatmaya çalışmıştır. Kerimov, millî birlik vurgusu yaparak 28 Mayıs 1989'da Muhammed Salih ve Abdurrahim Pulatov'un önderliğinde kurulan Birlik Partisi'ne birlikte çalışma teklifinde bulunmuştur. Kerimov'un teklifini kabul eden Salih ve Pulatov, Erk Partisi'ni kurarak ilk seçimlerde parlamentoya girmiştir.²⁵¹

SSCB'de 20 Ağustos 1991'de askeri darbenin başarısız olması üzerine Özbekistan Yüksek Sovyeti, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlık ilan etmiştir. Özbekistan Komünist Partisi kapatılarak Halk Demokratik Partisi kurulmuştur. Bu gelişmelerin ardından yapılan ilk genel seçimlerde İslam Kerimov, Özbekistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur.²⁵²

1.4.1.1991-2001 Yılları Arası Türkiye-Özbekistan İlişkileri

Özbekistan'ın 1991 yılı Ağustos ayında bağımsızlık ilan etmesinin ardından Devlet Başkanı İslam Kerimov, ilk yurtdışı ziyaretini 16 Aralık 1991'de Türkiye'ye düzenlemiştir. Bu ziyaretinde Kerimov, Türkiye'den resmi olarak tanınma talebinde bulunmuş,²⁵³ aynı gün dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Bakanlar Kurulu'nda

²⁴⁹ Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, 372.

²⁵⁰ Dinçer Koç, "Özbekistan Cumhuriyeti", Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara 2020, 73.

²⁵¹ Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, 373.

²⁵² Koç, *Özbekistan Cumhuriyeti*, 73.

²⁵³ *Milliyet*, 17 Aralık 1991.

alınan kararlarla Özbekistan Cumhuriyetinin resmen tanındığını ilan etmiştir.²⁵⁴ Böylece Özbekistan'ı tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Kerimov'un Türkiye ziyareti kapsamında iki ülke arasındaki ilişkilerin yol haritasını belirleyen ve karşılıklı diplomatik temsilciliklerin tesisini içeren iki önemli anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca ilgili bakanlıklar arasında ekonomi, ticaret, eğitim, kültür, bilim, sağlık, spor, turizm, ulaşım ve haberleşme alanlarında toplam dokuz anlaşma ile bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır.²⁵⁵

Kerimov'un ziyaretinden yaklaşık iki ay sonra Türk Hükümeti, 28 Şubat-6 Mart 1992 tarihleri arasında dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Devlet Bakanı Şerif Ercan ve Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan'dan oluşan bir heyeti temas ve görüşmelerde bulunmak üzere Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerine göndermiştir. Bu heyetin Özbekistan'da gerçekleştirdiği görüşmeler neticesinde 4 Mart 1992'de Türkiye ile Özbekistan arasında diplomatik ilişkilerin tesis edilmesini içeren bir protokol imzalanmıştır. Bu kapsamda taraflar, Viyana Sözleşmesi'ne uygun olarak diplomatik ilişkiler kurulması kararının yanında iki ülke başkentlerinde Büyükelçilik açılmasını da kararlaştırmışlardır.²⁵⁶

Bakanların oluşturduğu bu heyetin Orta Asya ziyaretinden bir ay sonra da dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, bir Orta Asya gezisine çıkmıştır. Demirel, bu kapsamda 27 Nisan 1992'de Taşkent'e gitmiştir.²⁵⁷ Buradaki müzakereler dâhilinde Demirel ile Kerimov arasında ekonomi, ulaşım ve haberleşme alanlarında işbirliği anlaşmaları ile bir de “*Mutabakat Zaptı*” imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmalar iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi ve yeni işbirliği alanlarının teşvik edilmesini öngörmektedir.²⁵⁸ Demirel'in ilgili ziyareti sırasında bir de “*Ortak Bildiri*” yayınlamıştır. Bu bildiride taraflar, Türkiye ile Özbekistan halklarının kardeş olduklarını vurgulamış, iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla karşılıklı büyükelçilik açmanın önemine değinilmiştir. Kerimov, Türkiye'ye, Özbekistan'a verdiği destek ve işbirliği için teşekkür

²⁵⁴ Fahriye Keskin, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Dış Politikası'nda Entegrasyon Sürecinde Orta Asya ve Özbekistan, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 189.

²⁵⁵ T.C. Resmi Gazete, 25131, 21 Mart 1993, 7; Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, 516-544.

²⁵⁶ CBDA, CA, 30-18-1-2/707/284/2; Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, 564.

²⁵⁷ Milliyet, 29 Nisan 1992.

²⁵⁸ Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, 578-611.

ederken, Demirel de Özbekistan makamlarına ve halkına kendisine gösterilen samimi kabul için şükranlarını sunmuştur.²⁵⁹

Son derece samimi bir ortamda gerçekleşen ziyaret sırasında Demirel, 28 Nisan 1992’de Türkiye’nin Taşkent Büyükelçiliğini de açmıştır. Böylece Türkiye Özbekistan’da büyükelçilik açan ilk ülke olmuştur. Özbekistan ise Türkiye’ye jest olarak Dışişleri Bakanlığı binasını Türk Büyükelçiliğine tesis etmiştir.²⁶⁰

Türkiye Cumhuriyeti, bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Avrupa ile ilişkilerinin geliştirilmesi ve bu ülkelerin uluslararası kuruluşlara katılmalarında etkin bir rol almıştır. Türkiye’nin bu politikasını dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in 14 Temmuz 1992’de yaptığı açıklama ile de açıkça belirtilmiştir. Çetin, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Dönem Başkanı sıfatıyla eski Sovyet cumhuriyetlerini kapsayan yurtdışı gezisi öncesinde, *“Türkiye’nin Orta Asya devletleri ile Avrupa arasında bir köprü görevi üstlenerek, bu ülkelerin demokratikleşme süreçlerini desteklemeyi ve uluslararası ilişkilerini geliştirmeyi amaçladığını”* söylemiştir.²⁶¹

Süleyman Demirel’in 27 Nisan-3 Mayıs 1992 tarihlerinde gerçekleştirdiği Orta Asya gezilerinde Türk devlet başkanları arasında bir toplantı yapılması kararı da alınmıştır. Alınan bu karar gereği Türk Cumhuriyetleri arasındaki ortak sorunları, bölgesel ve ulusal sorunların müzakere edilmesi amacıyla 30-31 Ekim 1992 tarihlerinde Ankara’da bir toplantı düzenlenmiştir.²⁶² Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel’in katıldığı “Türk Zirvesi”ne Özbekistan adına Devlet Başkanı İslam Kerimov katılmıştır. Zirvede ayrıca Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfeyz Elçibey, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov da yer almıştır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin birçok alanda işbirliği yapmasını öngören ilk somut adım olan bu zirve sonucunda *“Ankara Bildirisi”* adıyla bilinen bir ortak beyanname de yayınlanmıştır.²⁶³

²⁵⁹ Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, Dışişleri Eğitim Merkezi, Ankara 1994, 276-277.

²⁶⁰ <http://taskent.be.mfa.gov.tr/Mission/About>, (Son Erişim: 27.10.2022).

²⁶¹ Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 135-136.

²⁶² Keskin, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Dış Politikası’nda Entegrasyon Sürecinde Orta Asya ve Özbekistan*, 190.

²⁶³ Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 467-469.

Türkiye ile Özbekistan arasındaki dostluk ilişkilerinin bozulmasına İslam Kerimov'a muhalif olan Muhammed Salih ve Abdürrahim Pulatov'un Türkiye'ye sığınması ve sonrasında yaşanan gelişmeler neden olmuştur. Bağımsızlık öncesinde Kerimov'un birlikte çalışmayı teklif ettiği Erk Partisi Lideri Muhammed Salih 1992-1992 seçimlerinde Kerimov'un karşısına çıkmıştır. Seçimleri kaybetmesine rağmen Muhammed Salih, İslam Kerimov'a karşı muhalif tavrını devam ettirmiştir. Kerimov ise Muhammed Salih'e Taşkent'te meydana gelen öğrenci ayaklanmalarını organize ettiği yönünde suçlamalarda bulunmuştur. Bu nedenle 1993 yılı Mayıs ayında Erk partisi liderlerinden Muhammed Salih ve Abdürrahim Pulatov ülkeden sınır dışı edilmişlerdir. Salih ve Pulatov'a Türkiye'nin sığınma hakkı tanınması, Kerimov ve yönetiminin Türkiye'nin Özbekistan iç işlerine müdahalesi şeklinde algılanması iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Diğer taraftan Özbekistan yönetiminin, Muhammed Salih'in Türkiye'de yaşayan Özbekler üzerinden Kerimov'a karşı bir propaganda eylemine girişeceği endişesiyle Türkiye'yi protesto eden notalar yayınlaması ise iki ülke ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur.²⁶⁴

Bu dönemde iki ülke ilişkilerinin gerilmesine katkı sağlayan bir başka neden de Kerimov'un, 1994 yılında Özbekistan'daki Türk okullarına karşı sergilediği olumsuz tavır olmuştur. Kerimov, siyasi nitelik taşıdıkları, taraflı bir eğitim sistemine sahip oldukları ve dini içerikli faaliyetlerde bulundukları gerekçesiyle Türk okullarının faaliyetlerine; engel olmaya başlamıştır. Kerimov'un bu tavrı Türkiye ile Özbekistan ilişkilerindeki güven duygusunun da sarsılmasına neden olmuştur.²⁶⁵ Tüm bunların üzerine Özbek yönetiminin, 1994 yılı Temmuz ayında Muhammed Salih'in iade edilmesi için Türkiye'ye yaptığı resmi başvuruya olumsuz yanıt alması, ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Bu gelişmenin ardından da Kerimov, Özbekistan'ın Ankara Büyükelçisini geri çağırmıştır.²⁶⁶

İki ülke ilişkilerindeki bu kopuş sürecinde, İslam Kerimov 23-25 Haziran 1994 tarihleri arasında Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapmıştır. Kerimov, bu ziyaretle Türkiye

²⁶⁴ Erhan Büyükkakıncı, "Sovyet Sonrası Orta Asya'da Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan ile İlişkiler", Faruk Söylemezoğlu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul 2004, 798-799.

²⁶⁵ Nasiba Yusupova, *İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye-Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış: 1991-2016*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, 97.

²⁶⁶ Amirbek-Almasbek Anuarbekuly-Kanat Makhanov, *Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması*, 174-175.

ile Özbekistan arasındaki soğukluğu gidermeyi ve ilişkilere yeni bir ivme kazandırmayı amaçlamıştır.²⁶⁷ Kerimov ziyareti kapsamında, Muhammed Salih'in ülkesine iadesini tekrar talep etmiş, Türkiye ise, Salih'in Türkiye'de herhangi siyasi faaliyetine izin verilmeyeceği güvencesiyle bu talebi reddetmiştir.²⁶⁸ Bu ziyaret çerçevesinde ayrıca dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile İslam Kerimov arasında 23 Haziran 1994 günü, iki ülke arasındaki konsolosluk ilişkileri ve konsolosluk görev alanları konusunun belirlenmesini içeren “*Türkiye Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Konsolosluk Sözleşmesi*” imzalanmıştır.²⁶⁹

Yapılan bu anlaşmalar taraflar arasındaki olumsuz havayı düzeltmeye yetmemiştir. Süreç devam ederken dönemin Başbakanı Tansu Çiller, 9-10 Temmuz 1995 tarihlerinde Özbekistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Çiller'in Taşkent ziyaretinde Türkiye ile Özbekistan arasında ticaret, ekonomi, bilim ve teknoloji alanlarında işbirliği ile vize kolaylığı sağlayan protokoller de dâhil olmak üzere toplam 5 anlaşma imzalanmıştır.²⁷⁰

İki ülke arasındaki gerginlik, 27-29 Ağustos 1995 tarihleri arasında Bişkek'te düzenlenen III. Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nde de devam etmiştir. İslam Kerimov, zirvede yaptığı konuşmasında bu toplantının ekonomik birlikteliği güçlendirmesi gerektiğini söylemiş, siyasi birlikteliği amaçlayan konuların görüşülmesi durumunda zirveyi terk edeceğini belirtmiştir.²⁷¹

Bu ortamda Süleyman Demirel, İslam Kerimov'un davetlisi olarak 7-9 Mayıs 1996 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı sıfatıyla ilk kez Özbekistan'da bulunmuştur.²⁷² Demirel ile Kerimov, yaptıkları görüşmelerin ardından 8 Mayıs 1996 günü “*Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması*” imzalamışlardır.²⁷³ Buna rağmen, 1996 yılı Ekim ayında 5 yıllık ikamet süresinin dolması nedeniyle Almanya'ya giden Muhammed Salih'in bu dönemde tekrar Türkiye'ye gelmesi iki ülkeyi yeniden karşı karşıya getirmiştir.²⁷⁴

²⁶⁷ Milliyet, 24 Haziran 1994.

²⁶⁸ Amirbek-Anuarbekuly-Makhanov, *Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması*, 175.

²⁶⁹ CBDA, CA, 30-18-1-2/888/3/4.

²⁷⁰ Dışişleri Bakanlığı 1995 Tarihçesi, 7.

²⁷¹ Amirbek-Anuarbekuly-Makhanov, *Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması*, 174.

²⁷² Dışişleri Bakanlığı 1995 Tarihçesi, 198.

²⁷³ T.C. Resmi Gazete, 23070, 4 Ağustos 1997, 1-11; CBDA, CA, 30-18-1-2/852/862/5.

²⁷⁴ Yusupova, *İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye-Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış: 1991-2016*, 98.

Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde gerilime neden olan bir başka olay da aslen bir Özbek Türkü olan Anavatan Partisi İstanbul Milletvekili Ahat Andican'ın Özbekistan'da yapılan 1997 seçimlerinde muhalifleri desteklemesi olmuştur.²⁷⁵ Bunun sebep olduğu gerilim devam ederken İslam Kerimov, 17-19 Kasım 1997 tarihleri arasında Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Söz konusu ziyarette 8 Mayıs 1996 tarihli "*Ebedi Dostluk ve İşbirliği Antlaşması*" onaylanmıştır. Ayrıca iki ülke arasında ilişkilerin güçlendirilmesi ile tıp, sağlık, turizm, bilim, teknoloji hukuk, ticaret ve gümrük alanlarında işbirliğini içeren 8 protokol de imzalanmıştır.²⁷⁶ Bununla birlikte Kerimov, bu ziyaretinde Muhammed Salih'in Türkiye'den çıkarılmasını da talep etmiş, birkaç ay sonra ise Muhammed Salih, Türkiye'den çıkarılmıştır.²⁷⁷ Salih'in Türkiye'den ayrılmasından sonra Başbakan Mesut Yılmaz, 12-14 Nisan 1998 tarihlerini kapsayan Özbekistan gezisine çıkmıştır. Bu vesileyle bir araya gelen Yılmaz ve Kerimov, 13 Nisan 1998'de ekonomi, ticaret ve kültürel alanlarda toplam üç anlaşma imzalamışlardır.²⁷⁸

İki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyen bir başka neden de dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan'ın Özbekistan'da Kerimov yönetimine karşı silahlı mücadele yürüten Özbekistan İslami Hareketi lideri Tahir Yoldaşev ile Ankara'da görüşmesi olmuştur. Görüşmenin içeriğinin kamuoyu ile paylaşılmasına rağmen basında Erbakan'ın, Yoldaşev'e maddi yardım sözü verdiğine dair iddiaların ortaya atılması Kerimov'u rahatsız etmiştir. Erbakan söz konusu bu iddiaları yalanlamıştır. Ancak bu sırada Muhammed Salih'in, Yoldaşev'in sık sık Türkiye'ye geldiği ve kendisiyle görüştüğü yönündeki açıklamaları Özbekistan cenahındaki tepkiyi iyice arttırmıştır.²⁷⁹

Özbekistan ile Türkiye ilişkilerinde 1999 yılı bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Taşkent, 16 Şubat 1999 günü altı farklı noktada patlayan bombalarla sarsılmıştır. Özbekistan İslam Hareketi tarafından gerçekleştirilen bu saldırıların temel hedefi Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'u devirerek ülkede İslami bir yönetim kurmaktır. Kerimov, bu olaydan sonra yaptığı açıklamada saldırıların arkasında Muhammed Salih'in

²⁷⁵ Milliyet, 25 Ağustos 1997.

²⁷⁶ Dışişleri Bakanlığı 1997 Tarihçesi, 91-92; T.C. Resmî Gazete, 24051, 16 Mayıs 2000, 4-11.

²⁷⁷ Çiğdem Balım-Y. Emre Gürbüz, "Özbekiston Respublikası: Özbek Modeli", Ayşegül Aydınğün-Çiğdem Balım (Ed.), *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dili Halklar-Türkiye ile İlişkiler Atatürk Kültür Merkezi Yayınları*, Ankara 2012, 293.

²⁷⁸ CBDA, CA, 30-18-1-2/941/192/2; CBDA, CA, 30-18-1-2/941/191/10; Dışişleri Bakanlığı 1998 Tarihçesi, 52-53.

²⁷⁹ TRT Avaz-Türkistan Gündemi-Özbekistan Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Türkiye ile Yeni Dönem (Video), <https://www.youtube.com/watch?v=SnO6B0iXvzE>, (Son Erişim: 19.10.2023); Cumhuriyet, 17 Ocak 2017.

olduğunu ve saldırganlar arasında Türk vatandaşların da yer aldığını hatta saldırıda kullanılan bomba düzeneklerinin İstanbul’da imal edildiğini belirtmiştir²⁸⁰.

Taşkent saldırılarının sorumlusu olan Erk Partisi üyeleri Rüstem Mehmetkulof ve Zeyaneddin Askerof, 1999 yılı Mart ayında Türkiye’ye giriş yapmaya çalışırken havaalanında tutuklanmışlardır. Özbekistan yönetimi, bu kişilerin Türkiye’ye kaçtığını tespit ederek, iadesini talep etmiştir. Türkiye ise bu talebi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin “*Tutukluların, ölüm cezası uygulaması olan ülkeye iade edilmemesi*” hükmünü gerekçe göstererek geri çevirmiştir.²⁸¹ Bunun üzerine İslam Kerimov, Türkiye’de eğitim gören Özbek öğrencileri geri çağırmış, ayrıca Özbekistan’da faaliyet gösteren Türk okullarının İslam köktenciliğiyle ilişkisi olduğu gerekçesiyle 2000 yılı Mayıs ayına kadar kapatılması kararını almıştır. Kerimov’un bu kararına karşılık Türkiye ise Özbekistan ile ilişkilerini “*Maslahatgüzarlık*” seviyesine indirmiştir. Kerimov, bu süreçte Türkiye’yi muhalifleri korumakla suçlarken, dönemin Türk Cumhuriyetlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Ahat Andican’a ise Muhammed Salih ile temaslarından dolayı tepki göstermiştir. Türkiye’ye karşı sert bir tavır alan Kerimov, İpek Yolu ile ilgili incelemelerde bulunan Gazi Üniversitesi’nden bir çalışma grubuna da vize vermemiş, İran’da incelemelerde bulunduktan sonra Özbekistan’a gitmek isteyen ekip sınırından geri çevrilmiştir.²⁸²

Özbekistan ile ilişkilerin düzelmesi amacıyla dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 2000 yılı Ağustos ayında düzenlenen BM Millenium Zirvesi’nde Kerimov’a bir görüşme önerisinde bulunmuştur. Ancak Kerimov bu öneriyi “*Vaktim Yok!*” diyerek reddetmiştir.²⁸³ Türkiye, Kerimov’un olumsuz yanıtına rağmen Özbekistan ile ilişkileri koparmamış, aksine 2000 yılında Özbekistan’a resmi ziyaret kapsamında 3 kere heyet göndermiştir. Bu süreçte Özbekistan’ı ziyaret eden ilk isim İçişleri Bakanı Saadettin Tantan olmuştur. 2000 yılı Eylül ayında bulunduğu Taşkent ziyaretinde Özbek mevkidaşı ile terör sorunu ve Muhammed Salih konusunda bir görüşme yapan Tantan, Türkiye’nin Muhammed Salih’e arka çıkmasının söz konusu olmadığını vurgulamıştır.

²⁸⁰ Yusupova, *İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye-Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış:1991-2016*, 98-99.

²⁸¹ Keskin, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Dış Politikası’nda Entegrasyon Sürecinde Orta Asya ve Özbekistan*, 193, Yusupova, *İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye-Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış:1991-2016*, 99.

²⁸² *Milliyet*, 19 Haziran 1999.

²⁸³ *Milliyet*, 26 Ağustos 2000.

Tantan ayrıca, Emniyet Genel Müdürlüğü Özel Harekât Dairesi Başkanlığı tarafından Özbek polisine eğitim verilmesi taahhüdünde bulunmuştur.²⁸⁴ Tantan'ın ardından Özbekistan'ı ziyaret eden ikinci isim de Dışişleri Bakanı İsmail Cem olmuştur. Cem, 1 Ekim 2000 tarihinde gittiği Taşkent'te 2-4 Ekim tarihlerinde Türk-Özbek İş Konseyi temsilcileri ile bir araya gelmiştir.²⁸⁵ Sonrasında Özbekistan'a giden üçüncü isim ise Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer olmuştur. 16 Ekim 2000'de Özbekistan'da bulunan Sezer, Kerimov ile Saadettin Tantan'ın Eylül ayında gerçekleştirdiği ziyarette taahhüt edilen Özbek özel timlerinin Türkiye tarafından eğitilmesi planının detaylarını görüşmüş, iki ülke arasında askeri eğitim, işbirliği ve terörle mücadele konularında toplam 5 anlaşma imzalamıştır.²⁸⁶ Diğer taraftan bu şekilde üst düzey ziyaretlerle Özbekistan ile ilişkilerini canlı tutmak isteyen Türkiye 2001 yılı AGİT İstanbul Zirvesi'ne İslam Kerimov ile birlikte Muhammed Salih'i de davet etmesi, Türkiye-Özbekistan arasındaki ilişkilerde yeni bir krizin doğmasına neden olmuştur.²⁸⁷ Bu kriz ise uzun yıllar boyunca devam edecek soğukluğu da beraberinde getirmiştir.

Türkiye ile Özbekistan arasındaki bu dönem ekonomik ilişkilere bakıldığında ise en önemli gelişmenin 19 Aralık 1991 tarihli “*Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma*” olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası ile Özbekistan Ticaret Tarım Endüstri Bankası A.Ş. ortaklığında kurulan Uzbekistan-Turkish Bank (UT-Bank) 13 Ocak 1993'te Taşkent'te faaliyetlerine başlamıştır.²⁸⁸ Yine bu dönemde taraflar arasındaki ticaretin geliştirilmesi amacıyla 12 Nisan 1993'te Türk-Özbek İş Konseyi kurulmuştur.²⁸⁹ Taşkent-Ankara ilişkilerinde soğuk havanın hâkim olduğu 1999 yılı sonlarında ise Türk Eximbank Türkiye-Özbekistan ticaret ilişkileri kapsamında Özbekistan'a toplam 375 milyon dolarlık kredi açmıştır. Bu kredilerin 125 milyon doları ihracat, 250 milyon doları da proje alanında kullanılmıştır.²⁹⁰

İki ülke arasındaki ilk on yıllık süreçte ekonomik alanda 1995 yılı Temmuz ayında “*Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma*”, 1997 yılı Kasım ayında

²⁸⁴ *Hürriyet*, 19 Eylül 2000.

²⁸⁵ Keskin, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Dış Politikası'nda Entegrasyon Sürecinde Orta Asya ve Özbekistan*, 197.

²⁸⁶ *Milliyet*, 16 Ekim 2000, *Yeni Şafak*, 17 Ekim 2000.

²⁸⁷ Balım-Gürbüz, *O'zbekiston Respublikasi: Özbek Modeli*, 295.

²⁸⁸ Keskin, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Dış Politikası'nda Entegrasyon Sürecinde Orta Asya ve Özbekistan*, 196.

²⁸⁹ <https://www.deik.org.tr/turkiye-avasya-is-konseyleri-turkiye-ozbekistan-is-konseyi>, (Son Erişim: 7.09.2023).

²⁹⁰ Yusupova, *İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye-Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış:1991-2016*, 100.

“Gümrük Konularında Karşılıklı İdari Yardım ve İşbirliği Anlaşması” ve 1998 yılı Nisan ayında “Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” adlarıyla da protokoller imzalanmıştır.²⁹¹ Söz konusu yıllar arasında Türkiye, Özbekistan’a mobilya, makine, demiryolu taşıtı, giyim, gıda ve temizlik ürünleri gibi kalemlerden müteşekkil 1 milyar dolarlık ihracatta bulunurken, bu ülkeden pamuk, madencilik ürünleri, hayvansal ve plastik ürünlerden oluşan 611 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir.²⁹²

Özbekistan, Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerine ortak tarih-kültür ekseninde ve Asya’nın Avrupa’ya açılan kapısı konumunda olması nedeniyle bağımsızlığının ilk yıllarında büyük önem vermiştir. Türkiye de Özbekistan’ın bu tavrına olumlu yaklaşmış ve taraflar arasında sıcak bir ilişki ortamı oluşturulmuştur. Ancak 1993 yılından sonra meydana gelen Muhammed Salih, Türk Okulları, İslam Kerimov’a düzenlenen saldırılar ve Türkiye’ye girmeye çalışırken yakalanan Taşkent saldırıları şüphelilerinin Özbekistan’a iadesi gibi sorunlar neticesinde Özbekistan-Türkiye ilişkileri olumsuz bir havaya girmiş hatta zedelenmiştir.

1.4.2.2001-2011 Yılları Arası Türkiye-Özbekistan İlişkileri

Türkiye ile Özbekistan ilişkilerinde bu dönemde de mevcut gergin ortam devam etmiştir.²⁹³ 2002 Kasımında iktidara gelen Recep Tayyip Erdoğan, Özbekistan ile ilişkileri iyileştirmek amacıyla 19 Aralık 2003’te Taşkent’e gitmiştir. Ancak bu ziyareti takip eden 8 yılda da iki ülke ilişkilerinde herhangi bir iyileşme görülmemiştir.²⁹⁴ Aksine 2005 yılında Özbekistan’da meydana gelen Andican olayları mevcut soğukluğu iyice arttırmıştır. Söz konusu olaylar “Akramiye” isimli bir dini grubun Hizb-üt Tahrir terör örgütü ile bağlantılı olduğu iddia edilen 23 kişinin Özbekistan mahkemelerinde yargılanmalarını bahane ederek 12-13 Mayıs 2005’te başlattıkları isyan ile ortaya çıkmıştır. İsyanı karşı Özbek güvenlik güçlerinin ateş açması sonucunda 500 kişi hayatını kaybetmiştir.²⁹⁵ Bununla ilgili olarak ABD, Özbekistan ve Kerimov’a yönelik uluslararası soruşturma açılmasını talep ederken, BM ise olaylarda orantısız güç

²⁹¹ <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/ozbekistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-alt yapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>, (27.09.2023)

²⁹² <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (Son Erişim: 27.09.2023).

²⁹³ Yusupova, İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye-Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış:1991-2016, 101.

²⁹⁴ Balım-Gürbüz, *O'zbekiston Respublikasi: Özbek Modeli*, 295.

²⁹⁵ *Sabah*, 13 Mayıs 2005.

kullanıldığıyla ilgili Özbekistan yönetiminin aleyhinde bir rapor hazırlamıştır. İnsan hakları örgütleri de gösterilerin barışçıl olduğunu ve olaylarda güvenlik güçleri müdahalesinin katliam boyutuna vardığını vurgulamıştır. Bu süreçte Türkiye ise BM'nin Özbekistan hakkında hazırladığı raporun altına imza atan ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye'nin bu tavrı Özbekistan yönetimince tepkiyle karşılanmış ve ikili ilişkilerin neredeyse kopmasına neden olmuştur. Bu yüzden de İslam Kerimov 17 Kasım 2006'da 8. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'ne Antalya'da olduğu için katılmamıştır.²⁹⁶

Diğer taraftan Andican olayları sebebiyle ABD, Özbekistan'a yaptırımlar uygulamaya başlamış, hadiselerin uluslararası bir komisyon tarafından araştırılmasına destek vermiştir. Bundan rahatsız olan Özbekistan yönetimi, Hanabad'da yer alan ABD askeri üssünü kapatma kararı almıştır.²⁹⁷ Andican olayları nedeniyle uluslararası kamuoyunda ağır suçlamalarla karşı karşıya kalan Özbekistan ve İslam Kerimov'a yalnızca Rusya ve Çin destek vermiştir. Özbekistan, Rusya ve Çin'in bu desteği karşısında 2006 yılında daha önce ayrıldığı (1994) Kolektif Güvenlik Örgütü'ne ve Avrasya Ekonomi Topluluğu'na yeniden dâhil olmuştur. ABD'nin Hanabad Üssünü boşaltmasının ardından Rusya ile askeri anlaşmalar imzalayan Özbekistan, Hanabad Üssünün kullanım hakkını Rusya'ya vermiştir.²⁹⁸

Andican olaylarından yaklaşık beş yıl sonra 2010 yılı Haziran ayında Kırgızistan'ın Oş şehrinde, Kırgız ve Özbek Türkleri arasında etnik kökenli çatışmalar başlamıştır. Kısa sürede ülkenin güney bölgesine yayılan çatışmalar nedeniyle Oş'da yaşayan Özbek Türkleri, kendi ülkelerine göç etmek zorunda kalmışlardır.²⁹⁹ Özbekistan'a sığınanlar için Özbekistan Hükümetinin yaptığı acil yardım çağrısına karşılık Türkiye, Kızılay vasıtasıyla 22 Haziran 2010 tarihinde 38 tonluk bir yardım malzemesini Andican bölgesine göndermiştir.³⁰⁰ Fakat Türkiye'nin bu adımına Özbekistan'dan herhangi bir olumlu yanıt gelmemiştir.

²⁹⁶ Yusupova, *İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye-Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış:1991-2016*, 102-103.

²⁹⁷ https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/08/050826_uzbek_bases.shtml, (Son Erişim: 10.09.2022).

²⁹⁸ A. Sait Dönmez, "Güvenlik Sorunları ve Bağımsızlaşma Kısacasında Özbekistan-Rusya İlişkileri (1991-2013)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (28), 2013, 331-332.

²⁹⁹ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/06/100613_kyrgyz_update, (Son Erişim: 3.11.2022).

³⁰⁰ https://www.mfa.gov.tr/no_-138_-23-haziran-2010_-kirgizistan-ve-ozbekistan_a-acil-insani-yardim-gonderilmesi-hk_.tr.mfa, (Son Erişim: 3.11.2022).

2001-2011 dönemi Türkiye-Özbekistan ilişkilerindeki soğukluk ekonomik alanda da kendini göstermiştir. Taraflar bu dönemde herhangi bir ekonomik anlaşma imzalamazken, Türkiye Özbekistan'dan 3 milyon dolarlık pamuk, maden ürünleri, gıda ve hayvansal ürün ithal etmiş, bu ülkeye 2 milyon dolarlık mobilya, gıda, temizlik ürünleri, makine ve tekstil ürünü ihraç etmiştir.³⁰¹

1.4.3.2011-2021 Yılları Arası Türkiye-Özbekistan İlişkileri

Türkiye ile Özbekistan ilişkilerinde son on yıllık sürede yeni bir sayfa açılmıştır. İki ülke arasındaki iyileşme sürecinin başlamasında dönemin Dışişleri Bakanlarının Eylül 2012'de New York'taki BM Genel Kurulu'nda bir araya gelmelerinin bir başlangıç niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür.³⁰² Çünkü bu vesileyle taraflar arasında 2013-2015 dönemini kapsayacak bir işbirliği planının hazırlanması konusunda mutabakata varılmıştır.³⁰³

İki ülke devlet adamları arasındaki ilk temas ise Rusya'da gerçekleşmiştir. 2014 yılı Şubat ayında düzenlenen Soçi Kış Olimpiyatları törenine katılmak üzere Rusya'ya giden Erdoğan ve Kerimov, 10 yıl aradan sonra ilk kez görüşmüşlerdir. İki ülke ilişkilerinin ele alındığı görüşmelerde çeşitli konularda ortak karara varılmıştır.³⁰⁴ Ardından önce Mayıs ayında Şangay'da düzenlenen “Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (AİGK)”nda³⁰⁵ İslam Kerimov ile görüşen dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu.³⁰⁶ 10-12 Temmuz 2014 tarihlerinde de Özbekistan’a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Yaklaşık 13 yıl sonra gerçekleşen bu ziyaret ile iki ülke arasındaki durağan ilişkilere son vermek amacıyla gerçekleştirilmiştir.³⁰⁷

Böylelikle Türkiye ile Özbekistan arasında bir yumuşama dönemi başlarken, ülke dışında diktatör ve demir yumruklu lider olarak bilinen Devlet Başkanı İslam Kerimov, geçirdiği beyin kanaması nedeniyle 2 Eylül 2016 günü hayatını kaybetmiş, böylece 27

³⁰¹ <https://www.trademap.org/>, (Son Erişim: 27.09.2023).

³⁰² *Hürriyet*, 30 Eylül 2012.

³⁰³ <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ozbekistan-iliskilerinde-yeni-donem/144188>, (Son Erişim: 3.11.2022).

³⁰⁴ *Cumhuriyet*, 10 Şubat 2014.

³⁰⁵ Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia (CICA). Toplanması fikrini ilk olarak Nursultan Nazarbayev 5 Ekim 1992’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’na önermiştir. <https://www.mfa.gov.tr/asyada-isbirligi-ve-guven-arttirici-onlemler-konferansi.tr.mfa>, (Son Erişim: 8.12.2024).

³⁰⁶ <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ozbekistan-iliskilerinde-yeni-donem/144188>, (Son Erişim: 3.11.2022).

³⁰⁷ <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-ozbekistan-da.tr.mfa>, (Son Erişim: 3.11.2022).

yıllık bir iktidar da sona ermiştir.³⁰⁸ Kerimov'un cenaze törenine Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen Başbakan Yardımcısı Tuğrul Türkeş katılmıştır.³⁰⁹ Ardından Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 17-18 Kasım 2016 tarihlerinde gerçekleştirdiği Özbekistan ziyareti iki ülke ilişkilerindeki önemli bir dönüm noktası olmuştur.³¹⁰ Bununla birlikte Kerimov'un ölümünden sonra, 2003'ten itibaren Başbakanlık görevini yürüten Şevket Mirziyoyev'in, 4 Aralık 2016'da yapılan seçimlerde Özbekistan Cumhuriyeti'nin 2. Cumhurbaşkanı seçilmesi taraflar arasındaki ilişkiler adına bir diğer önemli gelişme olmuştur.³¹¹ Dış politikada “*Açıklık ve Sorunsuz Komşuluk*” ilişkileri geliştirmek isteyen Mirziyoyev, başlattığı reform girişimleri ile Özbekistan dış politikasında yeni bir dönem başlatmıştır. Bu kapsamda Mirziyoyev, bölge ve dünya ülkeleri ile bozulan ikili ilişkileri düzeltmeyi hedefleyen bir çizgide hareket etmeye başlamıştır.³¹² Gerek Recep Tayyip Erdoğan'ın yaklaşımı ve gerekse de Mirziyoyev'in reformist bakış açısı iki ülke arasında karşılıklı tarihi adımların atılmasına zemin hazırlamıştır. Mirziyoyev döneminde her iki ülke için de yeni bir döneme girilmiş ve karşılıklı, özellikle ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve yeni işbirliği olanaklarının sağlanması konusunda önemli anlaşmalar imzalanmıştır.³¹³

Şevket Mirziyoyev, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk yurtdışı ziyaretini 25-26 Ekim 2017 tarihleri arasında Türkiye'ye düzenlemiştir. Mirziyoyev'in bu ziyareti yaklaşık 20 yıl aradan sonra Türkiye'ye Cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyaret olması bakımından önemlidir.³¹⁴ Mirziyoyev'in Türkiye ziyareti Özbekistan kamuoyunda da büyük yankı uyandırmıştır.³¹⁵ Taraflar, sanayi, sağlık, tarım, eğitim ve kültür alanlarında toplam 22 anlaşma imzalamıştır.³¹⁶

³⁰⁸ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37254545>, (Son Erişim: 4.11.2022).

³⁰⁹ <https://tr.euronews.com/2016/09/03/islam-kerimov-memleketi-semerkant-ta-topraga-verildi>, (Son Erişim: 4.11.2022).

³¹⁰ <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/61064/ozbekistan>, (Son Erişim: 4.11.2022).

³¹¹ https://www.mfa.gov.tr/no_-310_-5-aralik-2016_-ozbekistan_da-gerceklestirilen-cumhurbaskanligi-secimleri-hk_.tr.mfa, , (Son Erişim: 4.11.2022).

³¹² <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ozbekistan-dis-politikasinda-aciklik-ve-iyi-komsuluk-donemi/945184>, (Son Erişim: 7.10.2022).

³¹³ Yusupova, *İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye-Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış:1991-2016*, 104.

³¹⁴ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/85047/ozbekistan-cumhurbaskani-savkat-mirziyoyevin-ulkemizi-ziyareti>, (Son Erişim: 4.11.2022).

³¹⁵ <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/mirziyoyevin-turkiye-ziyareti/59f72a7b01a30a1eac28ee44>, (Son Erişim: 4.11.2022).

³¹⁶ Yusupova, *İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye-Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış:1991-2016*, 105.

Mirziyoyev'in ardından Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 29 Nisan-1 Mayıs 2018 tarihlerinde Taşkent'e gitmiştir.³¹⁷ Taraflar birçok alanda işbirliğini içeren 25 anlaşma imzalamıştır. İki ülke arasında 3 milyar doların üzerinde değeri olan 50 yeni yatırım için mutabakata varılmıştır.³¹⁸ Şevket Mirziyoyev liderliğinde Özbekistan, 17 yıllık aranın ardından 2018 yılında Bişkek'te düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Toplantısı'na katılmış, 2019 yılında ise Türk Konseyi'ne resmen üye olmuştur.³¹⁹

Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, 19-20 Şubat 2020 tarihleri arasında yeniden Türkiye'ye gelmiştir. Bu ziyaret vesilesiyle Erdoğan ile Mirziyoyev, stratejik ortaklık temelinde gelişen ilişkilerini gözden geçirmiş, gelecekte atılabilecek adımları ele almışlardır. Ayrıca her iki lider bölgesel ve uluslararası gelişmeler hakkında görüş alışverişinde de bulunmuşlardır. İlk toplantısı 19 Şubat 2020 günü gerçekleştirilen “Türkiye-Özbekistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi”ne Erdoğan ile birlikte başkanlık eden Mirziyoyev, 20 Şubat 2020 günü Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi'nin açılışına da onur konuğu olarak katılmıştır.³²⁰

Özbekistan'da 2021 yılı Ekim ayında gerçekleşen seçimleri yeniden kazanan Şevket Mirziyoyev, bu dönemdeki ilk yurtdışı ziyaretini de yine Türkiye'ye düzenlemiştir. Türk Konseyi Devlet Başkanları 8. Zirvesi'ne katılmak üzere 11-12 Kasım 2021 tarihlerinde Türkiye'de bulunan Mirziyoyev'in söz konusu bu ziyareti Özbekistan kamuoyunda da geniş yankı bulmuştur.³²¹

İki ülke arasında başlayan bu yakınlaşma ticareti de canlandırmıştır. Taraflar, 2017 yılı Ekim ayında “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması”, “Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması” ve 2019 yılı Temmuz ayında “Karma Ekonomik Komisyonu 5. Dönem Toplantısı Protokolü” imzalamışlardır.³²² Bu dönemde Türkiye Özbekistan'a 8 milyon dolar değerinde mobilya, gıda, temizlik ürünleri, makine ve tekstil

³¹⁷ <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/92828/ozbekistan>, (Son Erişim: 4.11.2022).

³¹⁸ *Sabah*, 30 Nisan 2018.

³¹⁹ <https://www.aa.com.tr/tr/politika/turkiye-ozbekistan-diplomatik-iliskilerinin-tesisinin-30-yili-kutlaniyor/2523625>, (Son Erişim: 4.11.2022).

³²⁰ <https://www.turkkon.org.tr/haberler/ozbekistan-cumhuriyeti-cumhurbaskani-sn-sevket-mirziyoyev-19-20-subat-2020-tarihleri-arasinda-turkiyeve-resmi-bir-ziyarete-bulunmustur-1968>, (Son Erişim: 4.11.2022).

³²¹ <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ozbekistan-cumhurbaskani-mirziyoyevin-ilk-duragi-turkiye-624679.html>, (Son Erişim: 4.11.2022).

³²² <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/ozbekistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>, (Son Erişim: 27.09.2023).

ürünleri ihraç ederken, bu ülkeden 9 milyon dolar değerinde pamuk, maden, gıda, hayvansal ve plastik ürünler ithal etmiştir.³²³

1.5. TÜRKİYE-TÜRKMENİSTAN İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin en batısında yer alan Türkmenistan'ın kuzeyinde Kazakistan, kuzeybatısında Özbekistan, güneyinde İran, güneybatısında Afganistan ve batısında Hazar Denizi yer almaktadır. Ülke, başkanlık sistemi ile yönetilmekte, Devlet Başkanı hem ülkenin Bakanlar Kurulu Başkanlığını hem de tek siyasi partisi olan Türkmenistan Demokratik Partisinin başkanıdır. Ülke nüfusu 5.4 milyon olup nüfusun büyük çoğunluğunu Türkmenler oluşturmaktadır.³²⁴ Türkmenistan zengin petrol, doğalgaz, kükürt ve kurşun yataklarına sahiptir.³²⁵

Gorbaçov'un 1985 yılında ortaya attığı Glasnost ve Perestroyka politikaları Türkmenistan'da aydınlar arasında önemli bir etki yaratmıştır. Bu politikalar, Türkmenistan'da üretilen pamuk ve çıkarılan doğalgazın Sovyet yönetimi tarafından ucuz fiyattan alınması, işsizlik sorunu ve Rusçanın resmi dil olarak kullanılmasının getirdiği haksızlıklar, Türkmen aydınların tepkisinin ana nedenleri olmuştur.³²⁶ Sovyetlerin bu baskılarından kurtulmak isteyen Türkmen halkı da kısa süre içinde aydınlar etrafında kenetlenmeye başlamışlardır. Bu sırada Türkmenistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan Saparmurat Niyazov, aydınların ve halkın görüşlerini destekleyen bir çizgide hareket etmiştir. Bu da Niyazov'un Türkmenistan halkı arasındaki itibarını kuvvetlendirmiştir.³²⁷

Sovyetler Birliği'nde yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Saparmurat Niyazov, ülkesinin geleceğini korumak amacıyla bir denge politikası takip etmiştir. Dünya kamuoyunda demokratik bir prestij kazanmak amacıyla Türkmenistan'ın bağımsızlığını halk oylamasına sunmuş, halkın büyük çoğunluğunun bağımsızlıktan yana oy kullanması sonucunda Türkmenistan Parlamentosu 27 Ekim 1991 günü ülkenin bağımsızlığını ilan etmiştir.³²⁸

³²³ T.C. Resmî Gazete, 31087, 2 Nisan 2020, 1-39; <https://www.trademap.org/>, (Son Erişim: 27.09.2023).

³²⁴ <https://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (Son Erişim: 18.10.2023).

³²⁵ <https://www.gzt.com/jurnalist/turk-dunyasinin-kiskandiran-yeralti-kaynaklari-2797842>, (Son Erişim: 18.10.2023).

³²⁶ Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, s. 446-447.

³²⁷ Murat Özkan, "Türkmenistan Cumhuriyeti", Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, 153-154.

³²⁸ Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, 448.

1.5.1.1991-2001 Yılları Arası Türkiye-Türkmenistan İlişkileri

Türkiye-Türkmenistan ilişkilerinin başlamasında Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'un 2 Aralık 1991 tarihli Türkiye ziyareti etkili olmuştur. Niyazov'un Türkiye'ye yaptığı bu ilk ziyarette kendisini dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal karşılamıştır. Niyazov, ilk yurtdışı ziyaretini komşusu İran yerine Türkiye'ye yapmasındaki amacını Türkiye'yi ülkesi için örnek gördüğü yönünde açıklama ile ortaya koymuştur. Niyazov, kendi onuruna verilen akşam yemeğinde Turgut Özal'a verdiği mektupla Türkiye'den resmen tanınma talebinde bulunmuştur.³²⁹ Türkiye ise 16 Aralık 1991'de diğer Türk Cumhuriyetleri ile birlikte Türkmenistan'ı da tanımıştır.³³⁰ Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ilişkiler ise 29 Şubat 1992 tarihli "*Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Arasında Diplomatik İlişkiler Tesisi Hakkında Protokol*" ile resmen başlamıştır.³³¹ Söz konusu bu ziyaret kapsamında ayrıca taraflar arasında "*Dostluk ve İşbirliği Anlaşması*" ile ekonomi-ticaret ve eğitim alanlarında işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.³³²

Türkiye'den Türkmenistan'a ziyaretler ise Başbakan Süleyman Demirel'in 1 Mayıs 1992 tarihli ziyareti ile başlamıştır. Demirel, 27 Nisan-3 Mayıs 1992'de çıktığı Orta Asya gezisi kapsamında Aşkabat'ı da ziyaret etmiştir. Demirel'in ardından 4-15 Nisan 1993 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Turgut Özal da bir Orta Asya ve Kafkasya gezisi yapmıştır. Özal, Türkmenistan'a ise 12 Nisan 1993'te gitmiştir.³³³

Özal'ın ziyaretinden yaklaşık bir buçuk yıl sonra Saparmurat Türkmenbaşı,³³⁴ 18-19 Ekim 1994 günlerinde İstanbul'da düzenlenen Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları İstanbul Zirvesi'ne katılmak üzere yeniden Türkiye'ye gelmiştir.³³⁵ Türkmenbaşı'nın İstanbul ziyaretinden yaklaşık bir hafta sonra da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Türkmenistan'ın bağımsızlığının üçüncü yılı kutlamalarına katılmak

³²⁹ Burak Sarı, *Saparmurat Türkmenbaşı Dönemi Türkmenistan-Türkiye İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 46-47.

³³⁰ İsmail Birer-Bircan Dokuzlar, "Türkiye-Türkmenistan İlişkileri", *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006* (Derleyen: Mustafa Aydın), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, 328.

³³¹ Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, 721.

³³² *T.C. Resmî Gazete*, 21531, 21 Mart 1993, 6; *T.C. Resmî Gazete*, 21106, 9 Ocak 1992, 1-9; Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, 694-707.

³³³ Sönmezoglu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 382.

³³⁴ Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov, 22 Ekim 1993 tarihinde kendisini Türkmenlerin Başı anlamına gelen Türkmenbaşı ilan etmiş ve bu tarihten sonra Türkmenbaşı soyadını kullanmıştır.

³³⁵ Amirbek-Anuarbekuly-Makhanov, *Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması*, 169.

üzere 25 Ekim günü Türkmenistan'ı ziyaret etmiştir. Bu gezi kapsamında Demirel ile Türkmenbaşı arasında Türkmen gazını İran ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak boru hattının temelini atılmasını öngören müzakereler yapılmıştır. Ayrıca Demirel'in katılımıyla Aşkabat Havaalanının yeni binasının açılışı da gerçekleştirilmiştir.³³⁶

Saparmurat Türkmenbaşı, son ziyaretinden yaklaşık üç ay sonra 16-18 Ocak 1995'te bu kez Türkmenistan doğalgazının İran ve Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılmasını öngören doğalgaz boru hattı projesinin finansman konusuyla ilgili düzenlenen toplantıya katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Türkmenbaşı'nın başkanlık ettiği toplantıya, Türkiye ve Türkmenistan'ın dışında Rusya, Kazakistan ve İran heyetleri de katılmıştır. Bu toplantıya Ukrayna da gözlemci ülke statüsüyle katılmıştır.³³⁷

Türkiye'den Aşkabat'a üst düzey bir başka ziyaret ise dönemin Başbakanı Tansu Çiller tarafından yapılmıştır. Çiller çıktığı 5 günlük Orta Asya gezisi kapsamında 17-18 Ağustos 1995 tarihleri arasında Türkmenistan'da bulunmuştur. Yapılan müzakereler neticesinde iki ülke arasında bir "*Karma Ekonomik Komisyonu*" kurulmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır.³³⁸ Bundan bir müddet sonra da Türkmenistan, 12 Aralık 1995 günü BM Daimi Tarafsızlık Statüsü kazanmış, bu da Türkmenistan yönetiminin sonraki süreçte Türkiye'ye karşı daha mesafeli bir politika izlemeye başlamasına neden olmuştur. Bu yüzden Türkiye-Türkmenistan ilişkileri artık giderek soğumaya başlamıştır.³³⁹

Saparmurat Türkmenbaşı, 1996 yılında da Türkiye'yi iki kere ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerin ilki; 7-13 Şubat tarihleri arasında olup, ikincisi ise 14-19 Kasım tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Türkmenbaşı'nın Kasım ayında gerçekleştirdiği ziyarette Türkiye ile Türkmenistan arasında ikili ilişkilerin derinleştirilmesi ve geliştirilmesine ilişkin ortak bir bildiri imzalanmıştır. Bunun yanında eğitim ve çevre alanlarında da işbirliği protokolleri yapılmıştır. Türkmenbaşı'nın bu iki ziyaretine karşılık Süleyman Demirel de Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)³⁴⁰ Zirvesi'ne katılmak amacıyla 14-15

³³⁶ Birer-Dokuzlar, *Türkiye-Türkmenistan İlişkileri*, s. 330; Azat Rahmanov, *Türkiye-Türkmenistan İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, 51.

³³⁷ *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1995; *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1995.

³³⁸ *Dışişleri Bakanlığı 1995 Tarihçesi*, 8.

³³⁹ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Türkiye-Türkmenistan İlişkileri", Hasan Acar (Ed.), *Geçmişten Günümüze Türkiye-Orta Asya İlişkileri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, s. 87.

³⁴⁰ Türkiye, Pakistan ve İran tarafından 1964 yılında bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatının hukuki zemini üzerine 1985 yılında kurulmuştur. <https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-eit.tr.mfa>, (Son Erişim: 8.12.2024).

Mayıs 1997 tarihlerinde Türkmenistan'ı ziyaret etmiştir.³⁴¹ ECO Zirvesi kapsamında Demirel, Türkmenbaşı ve İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani arasında Türkmen doğalgazını Avrupa'ya taşıyacak boru hattı projesi hakkında üçlü bir memorandum imzalanmıştır. Demirel'in ziyaretinden yaklaşık yedi ay sonra 26-28 Aralık 1997'de bu kez Başbakan Mesut Yılmaz, Türkmenistan'ı gitmiştir. Yılmaz ile Türkmenbaşı, Türkmen gazını Avrupa'ya taşıyacak olan boru hattı projesi için bir yetkilendirme mektubu ile bir de bir mutabakat zaptı imzalamışlardır. Ayrıca; çevre, gümrük ve turizm alanlarında da işbirliği protokolleri yapılmıştır.³⁴²

Oldukça samimi bir havada başlayan Türkiye-Türkmenistan ilişkileri, Türkiye ile Rusya arasında 15 Aralık 1997'de imzalanan “*Mavi Akım Projesi*” nedeniyle yeniden soğuma evresine girmiştir.³⁴³ 29 Ekim 1998'de Türkiye ile Türkmenistan arasında Hazar Geçişli Gaz Boru Hattı Projesi'ne ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır.³⁴⁴ Ancak bu dönem Türkmen gazının maliyeti düşük olsa da Türkiye'ye gelişi maliyetli olmuş, Rusya ise Mavi Akım Projesi ile gazını daha uygun imkânlarla Türkiye'ye vermeyi taahhüt etmiştir. Türkiye ise maliyetli olan Türkmen gazı yerine Rusya ile anlaşma yapması iki ülke ilişkilerinde bir gerilemeye neden olmuştur.³⁴⁵

Bu vesileyle bozulmaya başlayan Türkiye-Türkmenistan ilişkileri, Türkmenbaşı'nın 21 Ocak 2000 gününü Türkmen-Türk Kardeşlik Bayramı ilan etmesiyle yeni bir döneme girmiştir.³⁴⁶ Aynı yıl Ekim ayında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ı ziyaret etmiştir. Türkmenbaşı ile bir görüşme gerçekleştiren Sezer, basına verdiği demeçte Türkmenistan ile siyasi, ekonomik, kültürel, bilimsel ve teknik alanlardaki ilişkilerini geliştirmek amacıyla neler yapılabileceği konusunda görüş alışverişinde bulunduklarını ifade etmiştir.³⁴⁷

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ise 3 Aralık 1991 tarihli “*Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma*” ile tesis edilmiştir.³⁴⁸ İlk on yıllık dönemde ekonomik alanda 2 Mayıs 1992 tarihli “*Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması*” ile 17

³⁴¹ Dışişleri Bakanlığı 1996 Tarihçesi, 23-24.

³⁴² Dışişleri Bakanlığı 1997 Tarihçesi, 9-93.

³⁴³ <https://www.turksam.org/detay-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik>, (Son Erişim: 25.10.2023).

³⁴⁴ Kemal Özcan, “Türkmenistan Cumhuriyeti”, Abdolvahap Kara-Fahri Solak (Ed.), *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2017, 212-213.

³⁴⁵ Yılmaz, *Türkiye-Türkmenistan İlişkileri*, 87.

³⁴⁶ Özcan, *Türkmenistan Cumhuriyeti*, 213.

³⁴⁷ Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 382-383.

³⁴⁸ Şimşir, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, 697-699.

Ağustos 1995 tarihli “*Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması*” imzalanmıştır.³⁴⁹ Türkiye, Türkmenistan’dan pamuk, gübre, çeşitli metaller, tuz, gıda ürünleri, makine ve mineral yakıtlar ithal ederken bu ülkeye elektrikli makine, mobilya, silah, mühimmat, tekstil, gıda ürünleri ve metal eşyalar ihraç etmiştir. Türkiye, Türkmenistan’a 727 milyon dolarlık ithalat yaparken, ihracatı ise 842 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.³⁵⁰

Tüm bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye-Türkmenistan ilişkileri başlangıçta karşılıklı diplomatik ziyaretler ve yapılan anlaşmalarla dostane havada gelişmiştir. Ancak Türkmenistan’ın Daimi Tarafsızlık Statüsü alması ve Türkiye’nin Rusya ile Mavi Akım Projesi’ni imzalaması iki ülke ilişkilerinin bu süreçlerde zayıflamasına neden olmuştur.

1.5.2.2001-2011 Yılları Arası Türkiye-Türkmenistan İlişkileri

Bu dönem Türkiye-Türkmenistan ilişkilerindeki en önemli dönüm noktası 25 Kasım 2002’de Türkmenbaşı Saparmurat Niyazov’a karşı düzenlenen suikast girişimi olmuştur. Türkmenbaşı’nın bu suikasttan sağ kurtulmasına rağmen ülke içinde yapılan tahkikatlarda suikast planında birkaç Tür vatandaşının isminin geçmesi, iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.³⁵¹ Bu olaydan kısa bir süre sonra 9 Ocak 2003’te AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan Türkmenistan’ı ziyaret etmiştir. Erdoğan, Türkmenbaşı’na yönelik gerçekleştirilen suikastı kınamış ve boru hattı ile ekonomik ilişkiler konusunda müzakereler yapmıştır.³⁵²

Erdoğan’ın bu hamlesinden sonra taraflar arasındaki karşılıklı ziyaretler bir süre kesintiye uğramıştır. Bu dönemde 21 Aralık 2006’da Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı, geçirdiği kalp krizi nedeniyle vefat etmiştir. 24 Aralık 2006’da yapılan cenaze törenine Türkiye’den Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, Çevre ve Orman Bakanı Osman Pepe ile milletvekillerinden oluşan bir heyet katılmıştır. Türk heyeti, Türkmen

³⁴⁹ <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/turkmenistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altvapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>, (Son Erişim: 25.10.2023).

³⁵⁰ <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (Son Erişim: 25.10.2023).

³⁵¹ Özcan, *Türkmenistan Cumhuriyeti*, 213.

³⁵² <https://www.voaturkce.com/a/a-17-a-2003-01-09-12-1-87928417/817724.html>, (Son Erişim: 27.10.2023).

halkının acısını en içten şekilde paylaştığının göstergesi olarak cenaze töreninde Türkmen adetlerine uygun olarak kara kalpak giymişlerdir.³⁵³

Türkmenbaşı'nın cenaze töreni vesilesiyle yeniden başlayan iki ülke arasındaki ilişkiler, 11 Şubat 2006'da yapılan seçimleri kazanarak Türkmenistan'ın ikinci Cumhurbaşkanı olan Gurbangulu Berdimuhammedov döneminde de sürdürülecektir. 5-7 Aralık 2007'de de Abdullah Gül, Cumhurbaşkanı sıfatıyla Türkmenistan'ı ziyaret etmiştir. Yaklaşık dört yıl sonra gerçekleşen bu ziyarette Gül ve Berdimuhammedov arasında sıcak ve samimi bir hava oluşması iki ülke ilişkilerine yansımıştır. İlgili ziyarette taraflar arasında “*Hükümetlerarası Türk-Türkmen Komisyonu Kurulmasına Dair Anlaşma*” imzalanmıştır.³⁵⁴ Bu ziyaretten yaklaşık üç ay sonra da Gurbangulu Berdimuhammedov, 24-25 Mart 2008 tarihleri arasında Abdullah Gül'ün davetine icabetle Türkiye'yi gelmiştir. Yapılan müzakereler neticesinde iki lider tarafından ülkeleri arasındaki işbirliğini geliştirmek amacıyla çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır.³⁵⁵

Berdimuhammedov'un ziyaretinden iki yıl sonra Abdullah Gül, altı ay içerisinde Türkmenistan'a iki kez daha gitmiştir. Bu ziyaretlerin ilki, Gurbangulu Berdimuhammedov'un davetine icabetle 11 Kasım 2010'da yapılmış, Gül ile Berdimuhammedov arasında bilimler akademisi, sağlık ve tıp alanlarında işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.³⁵⁶ Gül'ün ikinci ziyareti ise, 30 Mayıs 2011 tarihli. Burada ise yine iki lider düzenledikleri basın toplantısında önemli mesajlar vermişlerdir. Gül, Türkiye ile Türkmenistan arasında çok sıkı bir işbirliği olmasından duyduğu memnuniyeti ifade ederken, Berdimuhammedov ise Türkiye'nin Türkmenistan'ın stratejik ortağı olduğunu vurgulamıştır.³⁵⁷

Bu dönemde Türkiye ile Türkmenistan arasında ekonomik alanda 24 Mart 2008 tarihli “*Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma*” imzalanmıştır.³⁵⁸ Türkiye bu devrede Türkmenistan'dan 2 milyon dolarlık pamuk, çeşitli maden, tuz, kükürt ve

³⁵³ Özcan, *Türkmenistan Cumhuriyeti*, 214-216.

³⁵⁴ Sönmezoglu, *Son Onyillarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 731, Özcan, *Türkmenistan Cumhuriyeti*, 217-218.

³⁵⁵ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/7833/turkmen-devlet-baskani-turkiyeyi-ziyaret-etti>, (Son Erişim: 30 Ekim 2023).

³⁵⁶ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9340/cumhurbaskani-gul-turkmenistana-gitti>, (Son Erişim: 30 Ekim 2023).

³⁵⁷ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9740/cumhurbaskani-gulun-turkmenistan-ziyareti>, (Son Erişim: 30.10.2023).

³⁵⁸ <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/turkmenistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altiyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>, (Son Erişim: 25.10.2023).

hayvansal ürün ithalatına karşın bu ülkeye 5 milyon dolarlık mobilya, maden ürünleri, demiryolu taşıtı, gıda, tekstil, silah ve mühimmat ihraç etmiştir.³⁵⁹

1.5.3.2011-2021 Yılları Arası Türkiye-Türkmenistan İlişkileri

Bu dönem Türkiye-Türkmenistan ilişkileri Berdimuhammedov'un iktidara gelmesiyle başlangıçtaki dinamizmine yeniden kavuşmuştur. 12 Şubat 2012'de ikinci kez devlet başkanı seçilen Gurbangulu Berdimuhammedov, 29 Şubat 2012'de ilk yurt dışı ziyaretini yine Türkiye'ye yapmıştır.³⁶⁰ Bu ziyarette Abdullah Gül, Berdimuhammedov'a devlet nişanı takdim etmiştir.³⁶¹ Bir yıl sonra da Gül, 29-31 Mayıs 2013 tarihleri arasında Türkmenistan'ı ziyaret etmiştir. Berdimuhammedov ise Gül'e Türkmenistan Devlet Nişanı ve Fahri Profesörlük unvanı ile "arkadaş" isimli bir de Ahal Teke atı hediye etmiştir.³⁶² İki lider bu ziyaret sırasında gerçekleştirdikleri görüşmelerin ardından enerji, bilim, teknoloji, diplomasi ve kültür alanlarında 12 işbirliği anlaşması imzalamışlardır.³⁶³

Abdullah Gül, 26-27 Nisan 2014 tarihinde ise bu kez de Atçılık Bayramına katılmak üzere Türkmenistan'a gitmiştir. Burada bir açıklama yapan Gül, iki ülke halkları arasındaki kardeşlik bağlarının daha da güçlendirilmesinin önemine değinmiştir.³⁶⁴ Bu ziyaretten iki ay sonra da Gurbangulu Berdimuhammedov, 3 Haziran 2014'te Türkiye'ye gelmiştir. Berdimuhammedov ziyaretinde Abdullah Gül'e Uluslararası Mahtumkulu Nişanı takdim etmiştir. Berdimuhammedov'un bu gezisi iki ülke arasında son yedi yılda gerçekleştirilen 12. ziyaret olmuştur. Dolayısıyla bu duruma dikkat çeken Abdullah Gül de Türkiye-Türkmenistan ilişkilerinin altın çağını yaşadığını ifade etmiştir.³⁶⁵

Gurbangulu Berdimuhammedov, 12 Şubat 2017'de gerçekleşen genel seçimleri kazanarak yeniden ülkenin devlet başkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Berdimuhammedov'u ilk tebrik eden liderler arasında yer almıştır. Erdoğan,

³⁵⁹ <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (Son Erişim: 25.10.2023).

³⁶⁰ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10198/cumhurbaskani-gul-turkmen-devlet-baskani-ile-turkmenistan-parkini-acti>, (Son Erişim: 31.10.2023).

³⁶¹ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10195/turkmenistan-devlet-baskani-berdimuhamedova-devlet-nisani>, (Son Erişim: 31.10.2023).

³⁶² Özcan, *Türkmenistan Cumhuriyeti*, 220.

³⁶³ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10963/turkiye-ile-turkmenistan-arasinda-12-is-birligi-anlasmasi-imzalandi>, (Son Erişim: 31.10.2023).

³⁶⁴ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/11575/cumhurbaskani-gul-turkmenistana-gitti>, (Son Erişim: 31.10.2023).

³⁶⁵ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/11641/turkmenistan-ile-iliskilerimizi-bir-millet-iki-devlet-siarindan-hareketle-her-alanda-guclendiriyoruz>, (Son Erişim: 31.10.2023).

Berdimuhammedov ile tebrik amacıyla gerçekleştirdiği telefon görüşmesinde iki ülke ilişkilerinin yeni dönemde daha da gelişeceğini vurgulamıştır³⁶⁶.

Türkiye ile Türkmenistan arasında son on yıllık süreçte 3 Haziran 2014 tarihli “*Ekonomik İşbirliğine Dair Hükümetlerarası Türk-Türkmen Komisyonu V. Dönem Toplantısı Protokolü*” ile 7 Kasım 2014 tarihli “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmen Hükümeti Arasında İşbirliğinin Genişletilmesi ve Derinleştirilmesine Dair Anlaşma*” imzalanmıştır.³⁶⁷ Bu dönem Türkiye’nin Türkmenistan’dan ithalatı 4 milyon dolar iken bu ülkeye ihracatı 13 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.³⁶⁸

Bu dönemde Abdullah Gül’ün ifadesiyle “*Altın Çağı*”nı yaşayan Türkiye-Türkmenistan ilişkileri, yoğun diplomatik etkileşim ve karşılıklı işbirliği, stratejik bir seviyeye gelmiştir. Karşılıklı ziyaretler iki ülke ilişkilerinin derinleşmesine ve diplomatik bağların güçlenmesine önemli katkılar sağlamıştır.

³⁶⁶ Özcan, *Türkmenistan Cumhuriyeti*, 222.

³⁶⁷ <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/turkmenistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasında-ticaretin-altıyapısını-olusturan-anlaşma-ve-protokoller>, (Son Erişim: 25.10.2023).

³⁶⁸ <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (Son Erişim: 25.10.2023).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-BALKANLAR VE KIBRIS TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ

2.1. TÜRKİYE-BATI TRAKYA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Trakya adı, Antik dönemde bu bölgede yaşayan Trak kavminden gelmektedir. Trakya coğrafyası, Balkan Dağları, Karasu Nehri, Ege ve Karadeniz ile çevrili olan bölge olup Meriç Nehri'nin batı yakası Batı Trakya, Marmara Denizi'nin kuzeyi ve Karadeniz'in güneyi ile çevrili olan bölge de Doğu Trakya olarak isimlendirilmiştir.³⁶⁹

Bölgedeki Türk varlığı, Karadeniz'in kuzeyinden Tuna Nehri çevresine inen Hun, Avar, Bulgar, Kıpçak, Peçenek ve Oğuz Türkleri ile başlamış, 13. yüzyılda Anadolu'dan gelen Türk boylarıyla devam etmiştir. 1370'lerde Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte de devletin iskân politikası uyguladığı bir coğrafya olmuştur.³⁷⁰

Bölgede Osmanlı hâkimiyeti 1829 yılına kadar devam etmiştir. 1828 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde imzalanan Edirne Anlaşması ve sonrasındaki 3. Londra Protokolü ile Yunanistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece Yunanistan sınırları içerisinde kalan Batı Trakya'da Türkler ilk kez azınlık konumuna düşmüştür.³⁷¹

I. Balkan Savaşı'nın sonucunda Osmanlı Devleti'nin Balkanları tamamen terk etmesiyle bölgeyi paylaşamayan Balkan Devletleri ikinci kez savaşa girişmiştir. Neticede Trakya bölgesi 10 Ağustos 1913 Bükreş Antlaşması ile Bulgaristan'a bırakılmıştır. Bölgede Bulgaristan'ın baskıcı politika uygulaması Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiş, Kuşçubaşı Eşref komutasındaki 116 kişilik gönüllü bir grup asker 15 Ağustos 1913'te Batı Trakya'ya girmiştir. Gümülcine'nin ele geçirilmesiyle 31 Ağustos 1913'te Müderris Salih Hoca başkanlığında Garbi Trakya Hükümeti kurulmuştur. Bu suretle Batı Trakya'da bağımsız bir hükümet ortaya çıkmıştır. Bu hükümet yaklaşık iki ay sürmüş, 25 Ekim 1913'te Bulgarların bölgeye girmesiyle sona ermiştir.³⁷²

Batı Trakya, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması ile Yunanistan'a bırakılmış, yine bu anlaşma gereğince Türkiye'de yaşayan Rumlarla Yunanistan'da yaşayan

³⁶⁹ İlker Alp, "Batı Trakya Türkleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11 (33), 613-614.

³⁷⁰ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 329.

³⁷¹ Eren Alper Yılmaz, "Batı Trakya Türklerinin Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 254.

³⁷² <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/garbi-bati-trakya-cumhuriyeti/>, (Son Erişim: 24.07.2024).

Türklerin mübadele edilmesine karar verilmiştir. Tarafların 30 Ocak 1923 tarihinde imzaladıkları “*Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi*”ne binaen Batı Trakya Türkleri ile Bozcaada, Gökçeada ve İstanbul’da yaşayan Rumlar hariç tutulmak kaydıyla diğer bölgelerde yaşayan ahali mübadele edilmiştir.³⁷³ Lozan Antlaşması gereğince Batı Trakya Türklerine her türlü dini ve sosyal hayır kurumu ile okul açma ve buralarda anadillerini serbestçe kullanabilme hakkı tanınmıştır. Yunanistan ise tüm bu hakları azınlık hukuku kapsamında tanımayı taahhüt etmiştir. Bununla birlikte Batı Trakya Türklerine tanınan söz konusu bu hakların Türkiye Cumhuriyeti garantörlüğünde olması da kabul edilmiştir.³⁷⁴

Batı Trakya’nın Yunanistan’ın hâkimiyetine geçmesinin ardından Yunan Hükümeti, bu topluluğu Lozan Antlaşmasının azınlık hükümlerine rağmen “Türk” olarak tanımlamayı reddetmiş ve “*Müslüman Azınlık*” olarak nitelendirmiştir. Bu suretle bölgedeki Türk kimliğini zayıflatmaya çalışmıştır. Sonraki süreçte ise Yunan Hükümeti, Batı Trakya Türklerini zorunlu göçe tabi tutmak, boşalan yerlere Rumları yerleştirmek, onlara karşı bir asimilasyon politikası uygulayarak millî benliklerini unutturmak gibi pek çok hukuksuz uygulamalar gerçekleştirmiştir. Yunan yönetiminin giderek artan baskısı karşısında Batı Trakya Türkleri ayaklanmış, Gümülcine ve İskeçe’de protesto gösterileri düzenlemişlerdir. Yunan Hükümeti, gösteriler esnasında çok sayıda Türkü tutuklamıştır. Yunanistan’ın baskısı bunlarla da kalmamış, Türklerin resmi devlet kurumlarındaki işlerinde engeller çıkarılmış, onları her alanda dışlayarak ülkeden çıkmaya zorlanmışlardır.³⁷⁵

Batı Trakya Türklerinin lideri Sadık Ahmet, 12 Eylül 1991’de “*Dostluk, Kardeşlik, Barış Partisi*” isimli bir siyasi oluşum meydana getirmiştir. Yunanistan yönetimi, 1995 yılında gerçekleştirilen seçimlerde Sadık Ahmet’in gerekli oy oranını almasına rağmen % 3’lük barajı geçemediğini ileri sürerek milletvekilliğini engellemiştir. Sadık Ahmet, her ortamda Türklük davasını savunmuştur. Bu durumdan rahatsız olan Yunan yönetimi gizli servis aracılığıyla 24 Temmuz 1995’te Sadık Ahmet’i bir suikastla şehit etmiştir.³⁷⁶

³⁷³ Yılmaz, *Batı Trakya Türklerinin Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme*, 254-255.

³⁷⁴ Ömer Metin, “Balkan Türkleri”, Muhammet Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Haziran 2020, 280-281.

³⁷⁵ Anıl Çeçen, *Türkiye ve Balkanlar*, Astana Yayınları, Ankara 2016, 192-193.

³⁷⁶ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 338.

Günümüzde Batı Trakya bölgesinde yaklaşık 150 bin Türk yaşamaktadır.³⁷⁷ Bunların Türkçe faaliyet gösteren 15 süreli yayın ve 5 radyo kanalı bulunmakta, Yunanistan Hükümeti kendi basın organlarına sağladığı imkânlarla rağmen Türk yayın organlarına yasakçı bir yaklaşımla muamele etmektedir. Yine günümüzde Yunan Hükümetinin Türklere bakış açısının bir sonucu olarak Gümülcine ve İskeçe’de elektrik ve telefon şebekesi olmayan köylerin bulunduğu bilinmektedir. Bu da Yunan Hükümetinin, AB’nin Türklere tanıdığı haber alma hakkını dahi ihlal ettiğinin bir göstergesidir.³⁷⁸

Türkiye, Lozan’dan itibaren Batı Trakya Türklerinin din, eğitim ve kültür gibi temel hakları konusuyla sürekli ve yakından alakadar olmuş, bölgede yaşanan ihlallere karşı tepkisini ortaya koymuştur. Yunanistan’ın 1991 yılı Mart ayında Ramazan münasebetiyle Batı Trakya’ya giden Türk din adamlarını ülkeye sokmaması üzerine dönemin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Murat Sungar yaptığı açıklamayla; “*Yunanistan’ın tutumunun demokratik değerler ve dini hoşgörü ile bağdaşmadığı*”nı söyleyerek Türkiye’nin tepkisini ortaya koyması bu sürecin ilk önemli tepkisidir. Aynı yıl Ağustos ayında seçimle işbaşına gelen İskeçe Müftüsünün Yunan yönetimince görevden alınarak yerine Mehmet Emin Şinikoğlu’nun atanması da Türk Dışişleri Bakanlığı’nın tepkisine yol açan bir diğer önemli hadise olmuştur. Bakanlık yaptığı açıklamayla durumu kınayarak; “*Türkiye’nin Türk Müslüman azınlığın haklarının takipçisi olamaya devam edeceğini*” duyurmuştur.³⁷⁹ Bununla da yetinmeyen Türkiye Cumhuriyeti konuyu BM’nin *Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıklar Altı Komisyonu’nun* gündemine de taşımıştı.³⁸⁰ Dönemin Dışişleri Bakanı Sefa Giray, 27 Ağustos 1991’de Batı Trakya Türkleri konusunda TBMM Genel Kurulu’nda yaptığı açıklamada; Batı Trakya’daki Türk azınlığın durumunun uluslararası arenaya taşındığını ve bu bağlamda Avrupa Topluluğu Dönem Başkanlığını yürüten Hollanda Dışişleri Bakanına bir mesaj gönderdiğini ifade etmiştir. Giray, Hollanda Dışişleri Bakanından Batı Trakya’daki insan hakları ihlallerinin Avrupa Topluluğu üye ülkeleri ile topluluğun organlarında gündeme

³⁷⁷ <https://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa#:~:text=T%C3%BCrkiye%20ve%20Yunanistan%C4%B1n%20taraf,civar%C4%B1nda%20M%C3%BCsl%C3%BCman%20T%C3%BCrk%20Az%C4%B1nl%C4%B1k%20bulunmaktad%C4%B1r.,> (Son Erişim: 24.07.2024).

³⁷⁸ Metin, *Balkan Türkleri*, 282.

³⁷⁹ Kader Özlem, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, Dora Yayınları, Bursa 2020, 227.

³⁸⁰ *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1991.

getirilmesini istemiş ve Batı Trakya'ya bir inceleme heyeti gönderilmesini talep etmiştir.³⁸¹

Fakat Türkiye'nin bu girişimlerine karşılık Yunan Hükümeti daha da ileri giderek kendi hâkimiyetindeki "Batı Trakya Türk Azınlığı Yüksek Kurulu" vasıtasıyla aynı günlerde bölgedeki camilerin kapatılması yönünde bir kararın alınmasını sağlamıştır.³⁸² Diğer taraftan adı geçen kurulun karşısında faaliyet gösteren "Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği" ise Yunanistan'ın tüm bu haksız uygulamalarını protesto etmiştir.³⁸³ Türk-Yunan ilişkilerinde de gerginliğe sebep olan müftülük sorunu, bu dernek üyeleri tarafından Avrupa Parlamentosu'na ve Avrupa Konseyi'ne de taşınmaya çalışılmıştır.³⁸⁴

Bununla birlikte Türkiye ile Yunanistan arasında daha çok Kıbrıs meselesi dâhilinde yapılan müzakerelerde Türk yetkililer, Batı Trakya sorununu da sürekli gündeme getirmişlerdir. Örneğin dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, bu süreçte Yunan mevkidaşı ile gerçekleştirdiği bir görüşme ile ilgili kamuoyuna yaptığı açıklamada; Yunan Başbakan Konstandinos Miçotakis'e, Türkiye'nin Batı Trakya Türkleri ile ilgili rahatsızlıklarını ve bu konuda yapılması gerekenleri ilettiğini söylemesi bunun göstergelerindendir. Yılmaz, bu basın toplantısında ayrıca; Yunan Vatandaşlık Kanunu'nu ırkçı olarak değerlendirdiğini ve Miçotakis'in bu kanunu en kısa sürede değiştireceğini vadettiğini de söylemiştir.³⁸⁵

Tarihler 1994 yılı Nisan ayını gösterdiğinde Yunan Hükümeti bu sefer de kendisinin gayri hukuki olarak getirdiği İskeçe Müftüsü Mehmet Emin Şinikoğlu'nu tutuklamıştır. Hükümete hakaret ettiği ve sahte müftülük yaptığı iddiasıyla tutukladığı Şinikoğlu'ndan sonra 1995 yılında da eski İskeçe milletvekili Ahmet Faikoğlu'nu tutuklamıştır. Yunan Hükümetinin bu davranışı Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu vesileyle Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Yunan Cumhurbaşkanı Konstantin Karamanlis'e bir mektup göndermiştir. Demirel mektubunda, Batı Trakya Türklerinin seçtikleri müftülerin dini görevlerinin uluslararası anlaşmalar ile teminat altına alındığını ve bu hakkın Yunan Hükümeti tarafından engellendiğini belirtmiştir. Demirel, ayrıca İskeçe Müftüsü Mehmet Emin Şinikoğlu'nun dini görevlerini yerine

³⁸¹ *Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi*, 99.

³⁸² *Milliyet*, 5 Eylül 1991.

³⁸³ *Milliyet*, 26 Ağustos 1991.

³⁸⁴ *Milliyet*, 31 Ağustos 1991.

³⁸⁵ Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 228.

getirmesi sebebiyle hapse atıldığı için hayal kırıklığına uğradığını da vurgulamış ve kendisinin serbest bırakılmasını istemiştir. Dışişleri Bakanlığı da Yunanistan'ın uluslararası anlaşmalara aykırı davranışı ile ilgili olarak sert bir açıklama yapmış ve Yunan Hükümetinden Şinikoğlu'nun serbest bırakılmasını talep etmiştir.³⁸⁶

Türkiye'nin bu tepkisi 1995 yılı Mayıs ayında Batı Trakya'yı ziyaret eden dönemin Devlet Bakanı Yıldırım Aktuna tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Batı Trakya Türkleri ile bir araya gelen Aktuna, Mehmet Emin Şinikoğlu'nun uğradığı bu haksızlığın derhal giderilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aktuna ziyareti kapsamında Mustafa Kemal Atatürk'ün Selanik'teki evini de ziyaret etmek istemiştir. Bu amaçla Selanik'e giden Türk heyeti burada Yunanların saldırısına maruz kalmıştır.³⁸⁷ Türk Hükümetinin tepkisini çeken bu olaydan yaklaşık iki ay sonra Batı Trakya'da üzücü bir kaza yaşanmıştır. Eski Bağımsız milletvekili ve Dostluk-Eşitlik-Barış Partisi Genel Başkanı Sadık Ahmet, 24 Temmuz 1995'te geçirdiği trafik kazası sonucu hayatını kaybetmiştir.³⁸⁸ Sadık Ahmet'in ölümüyle sonuçlanan kazada traktörle Ahmet'in aracının önüne çıkarak kazaya sebebiyet veren Yunan köylüsü polise gitmiş ve "*Sadık Ahmet'i ben öldürdüm*" diyerek teslim olmuştur. Kazadan hafif yaralı olarak kurtulan Sadık Ahmet'in oğlu da olayın bir kaza değil suikast olduğunu iddia etmiştir. Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği Başkanı Taner Mustafaoğlu da Sadık Ahmet'in ölümünden bir süre önce Rodop Emniyet Müdürü tarafından ölümle tehdit edildiğini söylemiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Sadık Ahmet'in cenaze törenine dönemin Devlet Bakanı Algan Hacaloğlu başkanlığında bir heyet gönderilmesine karar vermiştir.³⁸⁹ Türk Hükümeti Sadık Ahmet'in ölümüyle sonuçlanan kaza ile ilgili soruşturmayı da yakından takip etmiştir.³⁹⁰

Türkiye'nin Batı Trakya Türkleri politikası kapsamında Yunanistan ile sürdürdüğü ilişkilerde 1995 yılı sonlarında başka bir sorun ortaya çıkmıştır. Türkiye'ye 3, Yunanistan'a 6 deniz mili uzaklıktaki Kardak kayalıklarına oturan bir Türk gemisini kurtarmaya gelen Türk ekibi ile Yunan ekipleri arasında yaşanan kayalıklar üzerindeki hak iddiası tartışması iki ülke arasında tartışmaya neden olmuştur. Bu münasebetle Türkiye, 29 Aralık'ta Yunanistan'a bir nota göndererek Kardak kayalıklarının Türkiye'ye

³⁸⁶ Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 234-235.

³⁸⁷ *Milliyet*, 4 Mayıs 1995.

³⁸⁸ *Milliyet*, 25 Temmuz 1995.

³⁸⁹ *Milliyet*, 26 Temmuz 1995.

³⁹⁰ *Milliyet*, 27 Temmuz 1995.

ait olduğunu bildirmiştir. Yunanistan ise bu notaya 10 Aralık'ta verdiği cevapta kayalıkların İtalya'dan alınan adalara bağlı olduğunu iddia etmiş ve dolayısıyla mülkiyetinin de Yunanistan'a ait olduğunu iddia etmiştir. Aynı zamanda Yunanistan Dışişleri Bakanı Theodoros Pangolos da yaptığı bir açıklamayla Türkiye'yi işgalcilikle suçlamıştır.³⁹¹ Hem bu açıklamalar hem de ardından Yunan Hükümetinin kayalıklara Yunan bayrağı çekmesi, Türkiye açısından bardağı taşıran damla olmuştur. Bunun üzerine 31 Ocak 1996'da Başbakan Tansu Çiller'in talimatıyla bir Türk komando birliği kayalıklara gönderilmiş ve Yunanistan bayrağı indirilerek uluslararası hukukun tanıdığı yetkiye dayanılarak kayalıklara Türk bayrağı çekilmiştir. İki ülkeyi savaşın eşiğine getiren Kardak krizi ABD'nin arabuluculuk girişimleri sayesinde çözüme kavuşturulmuştur. Türkiye ve Yunanistan'ın kayalıklardan çekilmesi ile bölgede tansiyon düşürülmüştür.³⁹²

Kardak krizinden yaklaşık bir ay sonra 29 Şubat 1996'da Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu üyelerinden oluşan bir heyet Türkiye'ye gelmiştir. Demirel, Çankaya Köşkü'nde heyet ile yaptığı görüşme sonrasında yaptığı açıklamada azınlıkların Türkiye ile Yunanistan arasında dostluk köprüsü kuracağına ve iki ülke arasında güven ortamının yaratılmasına katkı sağlayacaklarına inandığının altını çizmiştir.³⁹³

Türkiye'de 1999 yılı Ağustos ve Eylül aylarında art arda meydana gelen depremler Türkiye ile Yunanistan arasında bir yumuşama döneminin başlamasında etkili olmuştur. Ancak Türkiye'nin Batı Trakya Türkleri ile ilgili politikalarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Öyle ki iki ülke arasındaki bu yumuşama Batı Trakya Türklerine de yansımış, onların Yunan Hükümeti ile olan ilişkilerinde belli oranda bir iyileşme olmuştur. Fakat dini bağlamda sorunlarıyla ilgili somut bir gelişme görülmemiştir. Bu durum dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in çabalarıyla, 2000 yılı Kasım ayında Katar'da düzenlenen İslam İşbirliği Konferansı Zirvesi'ne de taşınmıştır. Burada alınan kararla Batı Trakya'daki Müslüman Türk azınlığın haklarının tam olarak verilmesi, seçimle işbaşına gelen müftülerin resmen tanınması gibi konularda Yunan Hükümeti uyarılmıştır.³⁹⁴

³⁹¹ *Milliyet*, 27 Ocak 1996.

³⁹² Meral Balcı, "Ege Denizi'ndeki Hâkimiyet Mücadelesi: Kardak Kayalık Krizi", Arzu Al, Meral Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilerde Güncel Çalışmalar I*, Akademia Yayınevi, Kütahya, 2018, 30-31.

³⁹³ Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 238.

³⁹⁴ Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 244-246.

Bu süreçte 52 yıl aranın ardından Türkiye’den Batı Trakya’ya Başbakanlık düzeyinde bir ziyaret de gerçekleşmiştir. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 8 Mayıs 2004’teki Yunanistan ziyareti kapsamında Gümülcine’ye de gitmiştir. Burada bir araya geldiği Türklere hitap eden Erdoğan, Türk kimliğini hiçbir gücün ya da baskının yok edemeyeceğini, Türk halkının Yunan kanunlarına uygun olarak siyasetin içerisinde yer almaları ve birlik olmaları gerektiğini söylemiştir. Erdoğan, burada yaptığı konuşmada Türkiye’nin, Batı Trakya Türklerinin destekçisi olduğunu “*Sizi unutmayan bir Türkiye var.*” sözleri ile ifade ederken, tıpkı Kıbrıs’ta olduğu gibi Batı Trakya meselesinde de iyi niyetli çabalar sergileneceğini de kaydetmiştir.³⁹⁵

Bununla birlikte bu dönemde Türk Hükümet yetkilileri, her fırsatta Batı Trakya Türklerinin haklarını savunduklarını dile getirmişlerdir. Bunun en iyi örneğini Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın, 2006 yılı Eylül ayında İstanbul’da düzenlenen 5. Batı Trakya Türkleri Kurultayı’nda yaptığı konuşma teşkil etmiştir. Erdoğan söz konusu konuşmasında; Batı Trakya Türklerinin sorunlarının çözümü ve Lozan ile diğer uluslararası anlaşmalardan doğan haklarından yararlanabilmeleri konusunda kararlılıkla mücadele edileceğini, aksi takdirde Türkiye’nin mütekabiliyet hukukunu kullanacağını söylemiştir.³⁹⁶ Bununla birlikte dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül de 9 Ocak 2007’de TBMM’de yaptığı bir konuşmada; Batı Trakya Türklerinin sorunlarının Türk-Yunan ilişkilerinin ana gündem maddesi olduğunu ancak Yunanistan’ın azınlık hakları konusunda bir açılım yapmaktan kaçındığını, bu nedenle Türklerin sorunlarının halen çözüm beklediğini söylemesi de oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Ayrıca Yunanistan’ın Batı Trakya’daki Türk azınlığı “*Türk*” değil “*Müslüman Azınlık*” olarak kabul etmesini ve çıkardığı yasal engelleri de eleştirmiştir. Konuşmasında AB’nin en geri kalmış bölgesinin Batı Trakya olduğunu söyleyen Gül, buraya Yunanistan ve AB tarafından daha fazla yardım yapılması ve bölgenin altyapısının geliştirilmesi gerektiğini de söylemiştir.³⁹⁷

Dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan, 4-5 Aralık 2007 tarihleri arasında çıktığı yurt dışı gezisi kapsamında önce Yunanistan’da bulunmuş, 5 Aralık 2007’de de

³⁹⁵ *Milliyet*, 9 Mayıs 2004.

³⁹⁶ Özlem, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 253.

³⁹⁷ TBMM, ZC, D: XXII, c. CXLIII, 399-403.

Gümülcine'ye gitmiştir.³⁹⁸ Burada açıklama yapan Babacan, Yunanistan ile gelişmekte olan ilişkilerin birçok sorunun çözümüne katkı sağlayacağına inandığını ifade etmiştir. Babacan, Batı Trakya'nın Türk-Yunan ilişkilerindeki etkisi ile ilgili olarak ise; "... *Batı Trakyalı soydaşlarımızı Yunanistan ile Türkiye arasında bir dostluk köprüsü olarak görüyoruz, iki ülke arasında o özel bağı kuran kişiler olarak görüyoruz. Yine soydaşlarımızın kendi kimlikleri ve kendi kurumlarıyla Türk-Yunan dostluğunun temelinde sağlam bir harç olması gerektiğine inanıyoruz...*" demiştir. Babacan, ayrıca Batı Trakya Türklerinin yaşadığı seçilme ve atanma sorununun Türkiye tarafından her platformda dile getirildiğini belirtirken, Türklerin yaşadığı kimlik sorununa da değinmiş, Türk isminin serbestçe kullanılması gerektiğine de vurgu yapmıştır.³⁹⁹

Batı Trakya Türklerinin sorunları, Yunanistan Başbakanı Konstantin Karamanlis'in 2008 yılı Ocak ayındaki Türkiye ziyaretinde bir kez daha gündeme gelmiştir. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile Karamanlis arasındaki görüşmenin ana gündem maddesini AB ve Kıbrıs meselesi oluştururken, azınlık konusu da ele alınmıştır. Görüşmeler sonrasında Erdoğan yaptığı açıklamada Batı Trakya Türklerinin iki ülke arasındaki en önemli köprü olduğunu ve onların sorunları konusunda Yunan Hükümetiyle uzlaşma sağlandığını söylemiştir. Bunun yanı sıra Erdoğan, iki ülkenin Dışişleri Bakanlarının daha yoğun bir biçimde çalışarak bu konudaki mevcut sorunların çözülmesi hususunda karşılıklı adımlar atacaklarına olan inancını ve bu suretle aradaki köprünün kuvvetleneceğini vurgulamıştır.⁴⁰⁰

Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'den Batı Trakya'ya giden bir başka isim olmuştur. 9 Mart 2011'de Batı Trakya'yı ziyaret eden Davutoğlu, burada yaptığı konuşmada Batı Trakya Türklerine birlik ve beraberliklerini muhafaza etmeleri, Yunanistan'ın siyasal, kültürel ve ekonomik hayatına katılmaları, bir AB ülkesi vatandaşı olarak Avrupa'da seslerini duyurmaları konularında çağrıda bulunmuştur.⁴⁰¹

Türkiye Cumhuriyeti, Batı Trakya Türkleriyle her zaman yakından ilgilenmiştir. Onların yaşadıkları sorunları daha iyi anlayabilmek için 18 Ağustos 2020'de TBMM

³⁹⁸ https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-yaptigi-yurtdisi-ziyaretler-ve-katildigi-uluslar-arasi-toplantilar.tr.mfa, (Son Erişim: 2.08.2024).

³⁹⁹ https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-bati-trakyalı-soydaslarimiza-hitaben-yaptiklari-konusma_-gumulcine_-5-aralik-2007.tr.mfa, (Son Erişim: 2.08.2024).

⁴⁰⁰ Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 258-259.

⁴⁰¹ *Hürriyet*, 9 Mart 2011.

Araştırma Hizmetleri Başkanlığı tarafından Batı Trakya ve Oniki Ada'da yaşayan Türklerin sorunları incelenmiştir. Adı geçen teşkilat Yunanistan'daki ortak kültürel mirasın korunmasında yaşanan güçlüklerin tesbiti bağlamında nüfus, eğitim, ekonomi ve etnik kimliğin tanınmaması gibi konularda 6 başlıktan müteşekkil “*Yunanistan’da Türk Azınlığın Yaşadığı Sorunlar*” başlıklı bir rapor da hazırlamıştır.⁴⁰²

Verilen tüm bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere coğrafi olarak Anadolu’nun parçası kabul edilen ve Lozan Antlaşması’na kadar Türk hâkimiyetinde kalan Batı Trakya Türklerini, Türkiye daima yakından takip etmiş, ilişkiler kurmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Türkiye, Lozan Antlaşması’nın verdiği yetkiye dayanarak burada yaşayan Türklerin sorunlarını çözmek ve haklarını savunmak amacıyla zaman zaman diplomatik girişimlerde dahi bulunmuştur. Diğer taraftan Türk diplomasisinde “köprü” görevi atfedilen Batı Trakya Türklerinin, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde de oldukça etkili bir aktör olduğu görülmektedir.

2.2. TÜRKİYE-BULGARİSTAN TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Bulgaristan Türkleri, Türk dünyası içerisinde en katı asimilasyon politikalarına maruz kalan Türk topluluklarından birisidir. Aslen bir Türk boyu olan Bulgarlar zamanla Slavlaşmış ve hâkimiyetleri altındaki Türk topluluklarına en fazla zulüm eden ülkelerden olmuştur.⁴⁰³ Bulgarların, adları dışında hiçbir Türklük bağları kalmamıştır. Bulgarlar tarih sahnesine 630 yılında Kubrat Han önderliğinde kurulan Magna Bulgaria Devleti ile çıkmışlardır. Kafkasya ile Kuzey Karadeniz kıyıları arasında kurulan bu devlet 655 yılında, önce Hazar Türklerinin vasalı olmuş, ilerleyen süreçte ise Hazar Devleti’ne dönüşmüştür.⁴⁰⁴

Bulgarlar, 7. yüzyılda Bizans hâkimiyetindeki Dobruca’ya yerleşmiş ve 9. yüzyıl itibarıyla Hristiyanlığı benimsemişlerdir. Bulgarlar, 11 yüzyılda Balkanlara yerleşen Peçenek, Oğuz ve Kıpçaklar ile karışmıştır. Bölgede Osmanlı hâkimiyeti I. Murat döneminde 1361 yılında Edirne’nin ele geçirilmesiyle başlamıştır. Başkentini Edirne’ye taşınmasıyla Balkanlar ve Avrupa’da ilerleyen Osmanlı Devleti, fethettiği diğer

⁴⁰² <https://www.aa.com.tr/tr/politika/meclis-yunanistandaki-turk-azinligin-sorunlarini-inceledi/1945279>, (Son Erişim: 2.08.2024).

⁴⁰³ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklar Tarihi*, 341.

⁴⁰⁴ Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Dora Basın-Yayın Dağıtım, Bursa 2019, 23-24.

bölgelerde olduğu gibi Bulgaristan'da da bir asimile politikası uygulamamıştır⁴⁰⁵. Osmanlı Devleti, bölgeyi ele geçirdikten sonra Rumeli Beylerbeyliğine bağlamış, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden önemli miktarda Türk nüfusunu Bulgaristan coğrafyasına yerleştirmiştir. Bulgarların yaşadıkları topraklar, 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı bitiren 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik haline getirilmiştir.⁴⁰⁶

Yaklaşık 30 yıl prenslik statüsünde kalan Bulgaristan, 5 Ekim 1908'de Prens Ferdinand liderliğinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti ise altı ay sonra, 5 Nisan 1909'da Bulgaristan'ın bağımsızlığını kabul etmiştir. Bu suretle 1878'de özerk bir statü kazanan Bulgaristan, Osmanlı Devleti tarafından da tanınarak tam bağımsız bir devlet olmuştur. Bulgaristan'ın bağımsızlığının üzerinden dört yıl geçmesinin ardından, 1912 yılı Ekim ayında, Balkan devletleri Osmanlı Devleti'ni bölgeden atmak ve topraklarını ele geçirmek amacıyla harekete geçmişlerdir. Bu devletlerden biri de Bulgaristan olmuştur. Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Balkan devletleri, bazı topraklarını da ele geçirmiştir.⁴⁰⁷ I. Balkan Savaşı olarak da bilinen ilk savaş 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması ile sona ermiştir. Ancak Balkan devletlerinin toprak ihtilafının devam etmesi nedeniyle II. Balkan Savaşı patlak vermiştir. I. Balkan Savaşı'nda dört Balkan devleti Osmanlı'ya karşı olurken, ikinci savaşta durum değişmiştir. İlk savaşta daha fazla toprak kazanan Bulgaristan bu defa yalnız kalmıştır. Osmanlı Devleti ilk savaşta Bulgaristan'ın ele geçirdiği Edirne'yi geri almış, Batı Trakya ise Bulgaristan'a bırakılmıştır. II. Balkan Savaşı da 1913 tarihli Bükreş Antlaşması ile sona ermiştir.⁴⁰⁸ Batı Trakya'nın Bulgaristan'ın hâkimiyetine geçmesi Osmanlı Devleti'ni bir adım atmak zorunda bırakmış ve Kuşçubaşı Eşref komutasındaki bir birlik bu bölgeye gönderilmiştir. Bu birlik Bulgaristan Türlerini organize ederek yönetime karşı ayaklanmalarında etkili olmuştur. Bu isyan neticesinde kısa süre içerisinde duruma hâkim olan Türkler, 31 Ağustos 1913'te Gümülcine'de "Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi" isimli bir hükümeti ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu hükümete destek vermemesi ve dış güçlerin müdahalesi gibi nedenler sonucunda 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul

⁴⁰⁵ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklar Tarihi*, 342.

⁴⁰⁶ Yusuf Halaçoğlu-Halit Eren, "Batı Trakya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, V, 1992, 145.

⁴⁰⁷ I. Balkan Savaşı sonunda, Sırbistan Kosova ve kuzey Makedonya'yı, Yunanistan ise güney Makedonya ve Ege Adaları'nı Osmanlı Devleti'nden almıştır. Bulgaristan, Makedonya'nın büyük kısmı ile Edirne'yi ele geçirirken, Karadağ Arnavutluk'un kuzey bölgelerini kontrol altına almıştır. Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *DİA İslam Ansiklopedisi*, V, 1992, 25.

⁴⁰⁸ Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 33-45.

Muahedesi ile bölge tekrar Bulgaristan'a bırakılmıştır. Yeniden Bulgar hâkimiyetine giren Batı Trakya Hükümeti 25 Ekim 1913'te kendisini feshetmiştir.⁴⁰⁹

Bu gelişmenin ardından yaklaşık on ay sonra 28 Temmuz 1914'te I. Dünya Savaşı patlak vermiştir. Bulgaristan Türkleri, bu savaş boyunca vatndaşı oldukları Bulgaristan'a karşı bir isyan girişiminde olmamış, aksine Bulgarlar ile birlikte mücadele etmişlerdir. Bunda söz konusu savaşta Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ile müttefik olmasının da etkisi olduğu söylenebilir. Türklerin bu davranışları, Bulgaristan kamuoyunun Türklere olumlu bir yaklaşım benimsemesine sebep olmuştur.⁴¹⁰ Ancak bu durum II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişmeye başlamıştır. Savaş sırasında, 9 Eylül 1944'te Bulgaristan'a giren Sovyet ordusu, burada krallık yönetimine son vererek komünist rejimi başlatmıştır. Ülkede politik değişimlerin yaşandığı bu dönemde Bulgaristan Komünist Partisi (BKP), iktidara gelmiştir. BKP, kendisini ülkedeki azınlıkların koruyucusu olarak tanıtmış, ancak azınlık politikası zamanla değişmiştir. Parti, ülkedeki azınlıkların desteğine ihtiyaç duyduğu dönemlerde ılımlı politikalar izlerken, zamanla gereksinimler ortadan kalkınca politikalarını sertleştirmiştir. Devrimin başlarında Türklere birçok alanda özgürlük tanıyan BKP, ilerleyen süreçte Türklere yönelik etnik temizlik ve asimilasyon politikası benimsemiştir.⁴¹¹

Bu politika 1956'da iktidara gelen Jivkov döneminde daha da baskın bir şekilde uygulanmıştır. Asimilasyon politikası 1985 yılı Mart ayına kadar sistematik bir şekilde yürütülmüş ve bu tarihte en üst seviyeye ulaşmıştır. Bulgar yönetimi 1985 yılı itibariyle bölgede geniş kapsamlı bir Bulgarlaştırma politikası uygulamaya başlamıştır. Bu politikanın bir parçası olarak Türkler, isimlerini Bulgar kökenli isimlerle değiştirmek zorunda bırakılmış, yönetim Türkçe konuşanlardan zorla para alarak bu azınlığa kültürel baskı uygulamıştır. Bu kapsamda Türklerin dini yaşamlarına müdahale edilmiş, ibadetleri engellenmiş ve camileri kapatılmıştır. Ekonomik olarak da bir yıpratma politikası izleyen Bulgarlar, Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere yatırım yapmamış, bu da bölgede işsizliğin artmasına neden olmuştur. Ayrıca AB tarafından gönderilen çiftçi yardımları da Bulgar nüfusun yaşadığı bölgelere aktarılmıştır.⁴¹²

⁴⁰⁹ Halaçoğlu-Eren, *Batı Trakya*, 145.

⁴¹⁰ Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 52-56.

⁴¹¹ Selcen Özyurt Ulutaş-Rengin Yavuz, "Bulgaristan'da Komünist Rejim Sonrası Türklere Yönelik Propaganda ve Algı Çalışmalarına Örnekler", *Selçuk İletişim Dergisi*, 13 (2), 2020, 925-926.

⁴¹² Metin, *Balkan Türkleri*, 277-278

Türkiye Cumhuriyeti, Bulgaristan yönetiminin Türklere uyguladığı insan hakları ihlallerinden rahatsızlık duymuş ve bu durumu Arap Birliği, İslam Konferansı Örgütü ve BM gibi çeşitli uluslararası kuruluşların gündemine taşımıştır. Türkiye, bu girişimlerinde beklediği sonucu aldığı söylenemez. Fakat konunun bilhassa AB'ye taşınması sonucunda Bulgaristan yönetimi geri adım atarak 1987 yılında politik mahkûmlarıyla bilinen ve Türklerin konulduğu Belene Kampı'nı kapatmıştır. Bulgaristan yönetiminin uyguladığı asimilasyon politikası 1989 yılında Komünizm rejiminin sona ermesiyle biraz gevşemiştir. Bu dönemde, Bulgar Hükümetince Türklerin ülke dışına göçlerine izin vermesi üzerine dönemin Başbakanı Turgut Özal, sınır kapılarının Bulgaristan Türklerine açılması talimatını vermiştir. Bunun üzerine 1989 yılı yaz aylarında yaklaşık 350 bin kişilik bir Türk nüfus Bulgaristan'dan ayrılarak yerleşmek üzere Türkiye'ye gelmiştir.⁴¹³

Bulgaristan Türkleri, bu dönemde Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) isimli bir parti kurarak Bulgaristan siyasetine de dâhil katılmışlardır. HÖH, 1990 yılında katıldığı seçimler ile parlamentoya girmiş ve ortaya koyduğu siyasi çabaların neticesinde Bulgaristan Türkleri için Türkçe eğitim hakkı elde etmeyi başarmıştır. HÖH aynı zamanda, 2001-2009 yılları arasında koalisyon hükümetleri içerisine dâhil olacak kadar güçlenmiş ve Bulgaristan'ın NATO ve AB üyesi olmasında da etkili olmuştur.⁴¹⁴

Bulgaristan'da komünizm sonrası yeni bir döneme girilirken 15 Ocak 1990'da, Bulgaristan Komünist Partisi'nin 9. Halk Meclisi toplantısında, Bulgar yönetiminin Türklere uyguladığı haksız politikalar gündeme getirilmiştir. Bunun sonucu olarak da bahsi geçen toplantıda; Türklere eski isimlerinin geri verilmesini öngören bir ortak karar bildirgesi yayınlanmıştır. Bu bildirge, dönem itibariyle Bulgar Hükümetinin Türklere karşı gerçekleştirdiği en önemli reformlardan birisi olmuştur.⁴¹⁵

Bulgaristan yönetimi 1990 sonrası dönemde Türkçe yayın üzerindeki kısıtlamaları da kaldırmıştır. Fakat Türkçe yayın yapacak yeni bir TV kanalı ve radyo istasyonu açılmasını istememiştir. Sadece Bulgaristan'ın ulusal kanallarında sembolik olarak Türkçe yayınlar yapılması kabul edilmiştir. Günümüzde Bulgaristan Türklerinin birbirlerine karşı olan güvensizlik ve karamsarlıkları, siyasi ve dini açıdan bir birlik

⁴¹³ Muzaffer Ercan Yılmaz-Zeynep Şen Kalfa, "1989 Zorunlu Göçü Sonrası Bulgaristan Türkleri", Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu-Mehmet Hacısalıhoğlu (Ed.), *Sürgün ve Hafıza*, YTB Yayınları, Ankara 2023, 346.

⁴¹⁴ Metin, *Balkan Türkleri*, 278.

⁴¹⁵ Kader Özlem, "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 354.

sağlayamamalarına neden olmuştur. Bu birliğin sağlanamamasında Bulgaristan yönetiminin politikalarının etkisi oldukça fazladır.⁴¹⁶

Türkiye, Bulgar Hükümetinin Türklere yönelik politikasının sürekli ve yakın takipçisi olmuştur. Yürütülen asimilasyon politikalarından zaman zaman rahatsız olsa da özellikle komünizm sonrası Bulgarı yönetiminin bu politikadan vazgeçilmesi Türkiye'yi memnun etmiştir. Bununla birlikte Türkiye, Bulgar Hükümetinin “*Müslüman azınlık*” olarak nitelendirdiği Bulgaristan Türklerine gerekli hakların verilmesi için 1990 yılı başlarından itibaren önemli girişimlerde bulunmuştur. Bulgaristan'ın esas gayesini idrak etmek amacıyla tüm gelişmeleri ihtiyatlı bir biçimde takip etmiştir. Bu süreçte 29 Mayıs 1991'de dönemin Bulgaristan Dışişleri Bakanı Victor Valkov'un Türkiye'yi ziyareti son derece önemli bir gelişme olmuştur. Bulgar Bakanın söz konusu ziyaretinden yaklaşık üç ay sonra, 6 Ağustos 1991'de Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçisi Petır Vodenski verdiği demeçte ülkesinin azınlıklar konusunda önemli aşamalar kaydettiğini belirterek yeni Bulgar anayasasında din, dil ve kültür ile ilgili hakların garanti altına alındığını söylemiştir.⁴¹⁷

Bulgaristan'da Türklerin, Türkiye sınırına yakın bir coğrafyada yaşamaları ve HÖH'ün Bulgaristan siyasetinde etkin bir konuma sahip olması, bu ülkede Türklere karşı güvensizliğin artmasına neden olmuştur. Bu nedenle 1990 yılında Bulgaristan'da HÖH'e yönelik kapatma davaları açılmıştır. Bu davalar Türkiye'de endişe ile takip edilirken, HÖH'ün Bulgaristan siyasetinden uzaklaştırılması ise Türklerin sosyal hayattan dışlanması olarak değerlendirilmiştir.⁴¹⁸ Bu bağlamda dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, 1991 yılı Ağustos ayında Bulgar mevkidaşı Dimitır Papov'a gönderdiği mektupla HÖH'ün Bulgaristan'ın siyasi hayatında var olabilmesi için siyasi bir parti olarak tanınmasını talep etmiştir. Yılmaz'ın bu girişiminden anlaşılan odur ki; Türkiye'nin Bulgaristan'a yönelik politikasının temelini buradaki Türkler oluşturmuştur.⁴¹⁹ Yılmaz'ın ilgili mektubu Bulgar kamuoyunda da yankı uyandırmıştır. Bu sayede, HÖH 1990 yılında yapılan seçimlere katılmış ve 23 vekil çıkarmıştır. Bu vesileyle HÖH'ün parlamentoda faaliyet göstermeye başlaması Bulgar kamuoyunda tartışmalara neden olmuştur. 1991'de

⁴¹⁶ Metin, “Balkan Türkleri”, 278.

⁴¹⁷ Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 349.

⁴¹⁸ Kader Özlem, *Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığının Durumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 140.

⁴¹⁹ Hakan Küçük, *1989 Zorunlu Göçü'nün Türkiye-Bulgaristan İlişkilerine Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, 118.

kabul edilen yeni anayasa ile etnik ve dini kökenli partilerin siyaset yapmasının yasaklanması hususu, tartışmaların ana sebebini teşkil etmiştir.⁴²⁰

Türk-Bulgar ilişkileri 1992 yılından daha farklı bir boyuta taşınmıştır. 5-7 Mayıs 1992’de Türkiye’ye gelen Bulgaristan Başbakanı Philip Dimitrov ile dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, 6 Mayıs 1992’de “*Dostluk, İyi Komşuluk, İşbirliği ve Güvenlik Antlaşması*” imzalamışlardır. Daha ziyade güvenlikle ilgili hükümler içeren bu antlaşmada Bulgaristan Türkleri ile ilgili bir hükme yer verilmemiştir.⁴²¹

Dimitrov’un ziyaretinden yaklaşık 9 ay sonra dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 16-17 Şubat 1993 tarihleri arasında Bulgaristan’da bulunmuştur. Bu ziyaret kapsamında HÖH lideri Ahmet Doğan ile bir görüşme gerçekleştiren Özal,⁴²² Bulgaristan ziyaretinin ikinci gününde de Bulgaristan Türklerinin temsilcileriyle bir araya gelmiştir.⁴²³ Özal’ın ziyaretinden yaklaşık on ay sonra, 8-9 Aralık 1993’te dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Bulgar mevkidaşının davetiyle Sofya’ya gitmiştir. Bulgaristan’daki temaslarının ardından Çetin ve mevkidaşı Stanislav Daskalov, 9 Aralık 1993’te ortak bir bildiri yayımlamışlardır. Bu bildiride iki ülke arasında birçok alanda işbirliğinin yapılması kararı alınmış, ancak yine Bulgaristan’daki Türklerle ilgili herhangi bir konuya değinilmemiştir.⁴²⁴

1994 yılı Temmuz ayında ise Bulgaristan Cumhurbaşkanı Jelyu Jeleu, Türkiye’ye gelmiştir. İki ülke ilişkilerine yeni bir boyut kazandıran ilgili ziyaret kapsamında Bulgaristan Türklerinin durumu ile ilgili bir konu gündeme gelmemiştir. Jeleu’nin ziyaretinin ardından Bulgaristan’da HÖH lideri Ahmet Doğan hakkında bölücülük yapma ve anayasal düzeni tehlikeye atma suçlarıyla ilgili olarak bir soruşturma başlatılmış, Türkiye’den ise bu konuyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır.⁴²⁵

Türkiye’nin Bulgaristan Türklerini konu alan temasları 1995 yılından itibaren yeniden canlanmıştır. Bu bağlamda dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 4-6 Temmuz 1995’te Bulgaristan’ı ziyaret etmiştir. Demirel burada, Bulgaristan Türklerinin temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirmiş, onların Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde bir

⁴²⁰ Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 350-351.

⁴²¹ Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 88-304.

⁴²² Milliyet, 17 Şubat 1993.

⁴²³ Milliyet, 18 Şubat 1993.

⁴²⁴ Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 323-324.

⁴²⁵ Özlem, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 193.

dostluk köprüsü teşkil ettiğini vurgulamıştır. Demirel, ayrıca Türklere Bulgar toplumuyla kaynaşarak birlikte huzur içerisinde yaşamaları yönünde tavsiyelerde de bulunmuştur⁴²⁶.

Demirel'in ziyaretinden iki yıl sonra ise Bulgaristan Cumhurbaşkanı Stoyanov Türkiye'ye gelmiştir. 29 Temmuz 1997 tarihli bu ziyaretinde Demirel Stoyanov'a, İslam Kalkınma Örgütü tarafından Bulgaristan'a bir heyet gönderileceğini söylemiştir. Bu heyetin ne amaçla gönderileceği basına yansımazken son yıllarda Bulgaristan'da yaşanan ekonomik krizler nedeniyle Türkiye'ye gelen göçmenler ile ilgili olduğu tahmin edilmiştir.⁴²⁷ Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmenler konusu Başbakan Mesut Yılmaz'ın 4 Aralık 1997 tarihli Bulgaristan gezisinde de gündeme gelmiştir. İki ülke başbakanları, sınırlardan yapılan geçişler konusunda karşılıklı yasal düzenlemeler içeren anlaşmalar imzalamıştır.⁴²⁸ Yılmaz, bu hususa basına verdiği demeçte Bulgaristan'daki Türklerin kimliklerinin reddedildiği dönemde yaşanan zorlukları dile getirmiş, bu durumun iyi niyet ve yapıcı işbirliği ile olumlu yönde değiştiğinin altını çizmiştir.⁴²⁹

Komünist dönemde Türklere yapılan haksızlıklar, 1998 yılında dönemin Bulgaristan Başbakanı İvan Kostov tarafından kabul edilmiştir. 5-6 Kasım 1998 tarihlerinde Türkiye'de bulunan Kostov, Bursa'da "Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği" tarafından düzenlenen etkinliğe de katılmıştır. Burada Bulgaristan'ın asimilasyon politikaları nedeniyle Bursa'ya göç eden 4 bin kişiye hitap etmiş ve onlardan özür dilemiştir. Mesut Yılmaz ise, iki ülke arasındaki ilişkilerde Bulgaristan Türklerinin dostluk köprüsü olacağını vurgulayarak, hem Türkiye'ye göç etmiş olanların hem de Bulgaristan'daki Türklerin yaşadığı parçalanmış aile sorununun çözüme kavuşturulacağı taahhüdünde bulunmuştur. Yılmaz, bu sorunların Türkiye ile Bulgaristan arasındaki işbirliği ile sağlanacağını da altını çizmiştir.⁴³⁰

Türkiye Cumhuriyeti'nin Bulgaristan Türklerine destek politikası, 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, 2000 yılı Ocak ayında oybirliğiyle yeniden HÖH Genel Başkanlığına seçilen Ahmet Doğan'a bir kutlama mesajı göndermiştir. Ecevit mesajında; Doğan'a ve diğer HÖH mensuplarına, Bulgaristan'daki

⁴²⁶ Dışişleri Bakanlığı 1995 Tarihçesi, 299-304.

⁴²⁷ Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 198.

⁴²⁸ Yücel Namal-Fatma Çalik Orhun, "Türkiye-Balkan Türkleri İlişkileri", Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, 484.

⁴²⁹ Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 361-362.

⁴³⁰ Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 201-202.

Türklerin refahı için gösterdikleri çabalarından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Söz konusu yıllardaki Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde Bulgaristan Türklerinin herhangi bir gündem teşkil etmediğini söylemek mümkündür. 2000 yılı Ağustos ayında tatil için Türkiye'ye gelen Bulgaristan Cumhurbaşkanı Stoyanov ile Ahmet Necdet Sezer arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Türk azınlık ile ilgili basına bir demeç verilmemesi bunun bir göstergesidir. Bunda Bulgar Hükümetinin Devlet Televizyonu'nda Türkçe yayına izin vermesi gibi bir uygulamayı yürürlüğe koymasının da etkili olduğu söylenebilir.⁴³¹

Bulgaristan'da 2001 yılı Haziran ayında yapılan seçimler neticesinde kurulan koalisyon hükümeti içerisinde HÖH de yer almıştır. Böylece Bulgaristan'da Türkler, 1908'den sonra ilk defa yönetimde yer almışlardır. Seçimlerden yedi ay sonra, 2002 yılı Ocak ayında Bulgaristan'ı ziyaret eden Başbakan Bülent Ecevit, Sofya temasları kapsamında HÖH lideri Ahmet Doğan ve Bulgaristan Müslümanları Başmüftüsü Selim Mehmed ile bir araya gelmiştir. Ecevit'in bu görüşmeleri, Türkiye'nin Bulgaristan Türklerinin talepleri ve sorunları ile yakından ilgilendiğini göstermektedir. Ayrıca Türkiye, Bulgaristan'daki Türklerin siyasal hayatın içerisinde aktif bir rol almasından da oldukça memnun olmuştur. Ecevit, 2002 yılı Ekim ayında Türkiye'yi ziyaret eden Bulgar Başbakanı Simeon ile gerçekleştirdiği görüşmenin ardından düzenlenen basın açıklamasında da bu durumundan duyduğu memnuniyeti açıkça dile getirmiştir.⁴³²

Türkiye'nin Bulgaristan Türkleri politikasını 2003 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer; *"...Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin gelişmesinde ve çeşitlenmesinde, Türk asıllı Bulgaristan vatandaşlarının oynadığı önemli rolü, bu noktada özellikle vurgulamak istiyorum. Soydaşlarımızın mutluluk ve esenlik içinde yaşamaları, ülkelerinin daha fazla gelişmesine demokratik katılımı katkıda bulunmaları ve Türkiye ile Bulgaristan arasında dostluk köprüsü olmayı sürdürmeleri, en içten dileğimizdir..."* ifadeleri ile özetlemiştir.⁴³³

2003 yılı Ekim ayında Türkiye'yi ziyaret eden Bulgar Cumhurbaşkanı Pırvanov onuruna verilen akşam yemeğinde konuşan Sezer'in bu sözlerinden anlaşılan odur ki;

⁴³¹ Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 364-365.

⁴³² Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 205-206.

⁴³³ <https://www.tccb.gov.tr/konusmalari-ahmet-necdet-sezer/1721/7673/bulgaristan-cumhurbaskani-georgi-parvanov-onuruna-verdigi-aksam-yemeginde-yaptiklari-konusma>, (Son Erişim: 5.09.2024).

Türkiye Bulgaristan Türklerinin refah ve huzur içerisinde yaşamalarından, ayrıca siyasi hayatta da yer almalarından son derece memnundur. Bulgaristan Türkleri, Türkiye ile Bulgaristan ilişkilerinde Sezer'in de ifadesiyle “*dostluk köprüsü*” vazifesi görmektedir. Bu durum iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde Türklerin önemli bir konuma sahip olduğunun da bir göstergesidir.

Türkiye'nin Bulgaristan Türkleri politikası AK Parti döneminde de aynı çizgide devam ettirilmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 2008 yılı Mart ayında gerçekleştirdiği Bulgaristan ziyareti kapsamında Kırcaali'yi de gitmiştir. Erdoğan, kendisini karşılamaya gelen Bulgaristan Türklerine hitap etmiş ve “*Dilinize, dininize ve geleneklerinize sahip çıkın*” tavsiyesinde bulunmuştur. Son 18 yılda Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerde büyük bir ilerleme kaydedildiğini vurgulanan Erdoğan, bunda Bulgaristan'da yaşayan Türklerin sağduyulu davranışlarının önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır.⁴³⁴ Recep Tayyip Erdoğan, ilgili ziyaretinde HÖH lideri Ahmet Doğan ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Erdoğan, Doğan'a ayrılıkçı olmamaları yönünde nasihat etmiş, burada karşılaştığı Kırcaali müftüsüne de tavsiyelerde bulunmuştur.⁴³⁵

Sıklıkla Ahmet Necdet Sezer tarafından kullanılan “*dostluk köprüsü*” vurgusu ilerleyen süreçte hem Türk hem de Bulgar liderler tarafından sık sık dile getirilmiştir. 16 Aralık 2008'de Türkiye'yi ziyaret eden Bulgaristan Cumhurbaşkanı Georgi Parvanov ile yaptığı görüşmenin ardından düzenlenen basın toplantısında konuşan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Bulgaristan Türklerinin, taraflar arasındaki dostluk ilişkilerinin gelişmesinde önemli katkıları olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁶ Gül'ün ardından 29 Ocak 2010'da Türkiye'ye gelen Bulgar Başbakanı Borisov da Bulgaristan Türklerinin, iki ülke arasında dostluk köprüsü işlevi gördüğünü belirtmiştir.⁴³⁷

Bundan iki yıl sonra yani 2010'da Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Ekim ayında Bulgaristan'ı tekrar ziyaret etmiştir. Erdoğan, ziyaretinde Bulgaristan'daki Türklerin yaşadığı sıkıntıları gündeme getirmiştir. Bulgaristan Türkleri ile ilgili olarak

⁴³⁴ Kırcaali Haber, 2 (4/5), Nisan 2008.

⁴³⁵ Özlem, *Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu*, 141.

⁴³⁶ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/8068/bulgaristan-cumhurbaskani-parvanov-cankaya-koskunda>, (Son Erişim: 5.09.2024).

⁴³⁷ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/8737/cumhurbaskani-gul-bulgaristan-basbakanini-kabul-etti>, (Son Erişim: 5.09.2024).

“Bulgaristan’daki Türk azınlık mensuplarının eşit haklara sahip vatandaşlar olarak, ülkenin istikrarına, refahına ve gelişimine, huzur içinde katkısı olan ve ikili ilişkilere ilave bir boyut katmak suretiyle Bulgaristan’ın güçlenmesine vesile olmaları da tabii ki temennimizdir.” ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca Bulgaristan Türklerinin yaşadığı Başmüftülük sorununu da gündeme getiren Erdoğan, bu hususta konunun Bulgaristan’ın iç meselesi olduğunu vurgulayarak çözümün kısa sürede demokratik yollarla müftülerin katılımıyla yapılacak seçimle sağlanacağını söylemiştir.⁴³⁸

Erdoğan’ın ziyaretinden yaklaşık 9 ay sonra Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 10-12 Temmuz 2011’de Bulgaristan Cumhurbaşkanı Parvanov’un davetine icabetle Sofya’ya gitmiştir.⁴³⁹ Baş başa görüşme gerçekleştiren iki lider, son 20 yıldır iki ülke ilişkilerindeki iyileşmeye vurgu yaparak bunun daha da geliştirileceğine inandıklarını belirtmişlerdir.⁴⁴⁰ Gül, onuruna verilen akşam yemeğinde yaptığı konuşmasında ise Bulgaristan’da yaşayan Türkleri iki ülke arasında özel bir köprü olarak gördüklerini, Türkiye’nin Bulgaristan Türklerinin, ülkelerinde eşit haklara sahip, rahat ve huzurlu bir yaşam sürmelerini en içten şekilde arzuladığını belirtmiştir.⁴⁴¹ Gül, 12 Temmuz’da Koca Yusuf Heykeli’nin açılış törenine katılmak üzere nüfusunun yüzde 80’i Türklerden oluşan Şeytancık beldesine geçmiştir. Burada kendisini karşılayan Türklere hitap eden Gül, Türkiye’nin Bulgaristan Türkleri ile olan kültürel ve duygusal bağları güçlendirmeyi hedeflediğini ve bu ziyaretin her iki taraf için de çok değerli olduğunu söylemiştir.⁴⁴²

Türkiye ile Bulgaristan arasında 2018-2021 yılları arasında da iyi ilişkiler devam ettirilmiş, karşılıklı üst düzey ziyaretler sürdürülmüştür. Bu dönemde, yapılan resmi temaslar da Bulgaristan’daki Türklerin durumu veya sorunları gibi konulara yer pek değinilmemiştir. Ancak Türkiye’nin Bulgaristan Türklerine olan ilgisi devam etmiştir. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 12 Aralık 2020’de HÖH’ün kurultayına gönderdiği video mesajda, bu hareketin Bulgaristan demokrasisinde önemli bir rol oynadığını ve yeni dönemde daha kapsayıcı bir anlayışla yoluna devam edeceğine

⁴³⁸ *Kırcaali Haber*, 4 (58), 13 Ekim 2010.

⁴³⁹ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9796/cumhurbaskani-gul-bulgaristana-gitti>, (Son Erişim: 6.09.2024).

⁴⁴⁰ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9799/cumhurbaskani-gul-bulgaristanda-iliskilerimizi-daha-da-gelistirme-inancindayiz>, (Son Erişim: 6.09.2024).

⁴⁴¹ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9805/cumhurbaskani-gul-onuruna-aksam-yemegi>, (Son Erişim: 6.09.2024).

⁴⁴² <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9808/bulgaristandaki-musulman-turk-azinlikla-gonul-baglarimizi-guclendirmek-icin-buradayiz>, (Son Erişim: 6.09.2024).

inandığını belirtmiştir. Erdoğan, Türkiye'nin Bulgaristan ile olan dostluk ve müttefiklik ilişkileri temelinde HÖH'ün daima yanında olacağını ifade etmiş ve kurultayın başarılı geçmesini dileyerek Bulgaristan'daki tüm soydaşlara selamlarını iletmiştir.⁴⁴³

Sonuç olarak, komünizm sonrası dönemde özellikle son 20 yılda Türk-Bulgar ilişkilerinin önemli ölçüde iyileştiği görülmektedir. Türkiye, Bulgaristan'da azınlık statüsünde yaşayan Türklere karşı ilgi ve desteğini, diplomatik temaslar ve resmi ziyaretler kapsamında sürekli canlı tutmuştur. Türk devlet adamları, Bulgaristan Türklerini bir dostluk köprüsü ve iki ülke ilişkilerinde önemli bir unsur olarak görmüştür.

2.3. TÜRKİYE-GAGAUZ TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Gök Oğuzlar adıyla da bilinen Gagauzlar, Doğu Avrupa'da Moldova'ya bağlı Gagavuzya Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Ortodoks-Hristiyan bir Türk topluluğudur. Gagavuzya Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Komrat olup Gagauzların nüfusu yaklaşık 300 bin civarındadır. Moldova dışında Türkiye, ABD, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve eski Sovyet cumhuriyetlerinde de Gagauz Türkleri yaşamaktadır.⁴⁴⁴ Gagauzlar dil bakımından Türkiye Türkçesi'ne en yakın lehçeyi kullanmaktadırlar. Bu yakınlıkta Osmanlı Devleti'nin Ukrayna ve Balkanlarda hâkim olmasının etkisi olmuştur.⁴⁴⁵

Bazı kaynaklarda “Gagauz” isminin “gag” hecesinin Uzların yani Oğuzların halefi anlamına geldiği, “auz” hecesinin ise Oğuz adının kısaltılmış hali olduğu ve Gagauz adının Selçuklu Sultanı Keykavus'un adının kısaltması olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca Rusların, Hristiyanlaştırdıkları Kara Kalpak Türklerine sınır bekçisi anlamına gelen “Kalauz” adını verdiğini ve bu ifadenin zamanla Gagauz şekline dönüştüğü ya da Türklerin Türk olmayan ve zorla Müslümanlığı kabul eden toplumlara başkaldırmamalarını öğütleyen “gagan uz olsun” ifadesinden türediği fikirleri ileri sürülmüştür. Fakat Türkologlar Rusçada “ö” sesinin bulunmaması ve bu nedenle Rusların “Kök” hecesinin “Gag” şekline dönüşmesiyle Gök Oğuz kullanımı zamanla Gagauz

⁴⁴³ <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/123166/-bulgaristan-la-aramizdaki-dostluk-ve-muttediklik-iliskisi-temelinde-hak-ve-ozgurlukler-hareketi-nin-yaninda-olmayi-surdurecegiz->, (Son Erişim: 6.09.2024).

⁴⁴⁴ Remzi Bulut, “Türkiye-Gagavuz Türkleri İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, 569.

⁴⁴⁵ Ömer Metin, “Balkan Türkleri”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası Tarihi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, 290.

şekline dönüşmüş olabileceğini savunmakta olup Gagauzların da büyük bir kısmının Gök Oğuz ifadesini kullanması bu görüşü destekler niteliktedir.⁴⁴⁶

Gagauzların kökeni ile ilgili, onların Anadolu Selçuklularının torunları ya da Karadeniz'in kuzey kıyılarından geçen eski Türk kavimlerinin kalıntısı olduğu gibi çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Ancak genel kabul gören görüş Orhun Kitabelerini okuyarak bu konuda araştırma yapan Türk Bilimci Wilhelm Thomsen'in görüşüdür. Thomsen Gagauzların, kitabelerde rastladığı Türk-Oğuz isimli kavimle ilişkili olduğunu tespit etmiştir.⁴⁴⁷

Mihail Gorbaçov'un başlattığı Perestroyka politikası, Moldova'da güçlü bir milliyetçiliği ortaya çıkarmıştır. Moldova milliyetçilerinin temel amacı Romanya ile birleşmek olmuştur. Bu dönemde Gagauz Türkleri de bağımsızlık hareketine girişmiş, ilk kez 12 Kasım 1989'da Gagauz Otonom Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. Yarı Ruslaşmış Gagauz komünist yöneticilerinden oluşan Komrat Grubu, 19 Ağustos 1990'da Gagauz Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilan etmiş ve Rusların desteğini almıştır. Ancak 1992'de SSCB'nin dağılmasıyla Moldova bağımsızlığını kazanmış ve durum değişmiştir. Moldovalıların yönetime hâkim olmasıyla Gagauz Hükümeti dağıtılmış ve cumhurbaşkanı tutuklanmıştır.⁴⁴⁸

Moldova'da 1994 yılında yapılan seçimleri Gagauzların desteğiyle kazanan Moldova Demokratik Forum Partisi, Gagauzların yaşadığı ve "Gagauz Yeri" olarak isimlendirilen toprakların yönetimini Türklere bırakma kararı almıştır. Bu bağlamda 23 Aralık 1994'te Gagauz Yeri'nin özel statüsü üzerine kanun tasarısı kabul edilmiştir. İlgili kanun Gagauzlara self-determinasyon hakkı ile bilim, kültür, ekonomi, eğitim, iskân ve belediye alanlarında Moldova Anayasasına aykırı olmayacak şekilde kanun yapma yetkisi tanımıştır.⁴⁴⁹

Gagauzlar ile ilgili ilk resmi belge dönemin Köstence Konsolosu Mehmet Ragıp İlseven'in 14 Ekim 1930 tarihli raporudur. İlseven raporunda; Romanya'nın Dobruca ve Besarabya⁴⁵⁰ ile Bulgaristan'ın Varna bölgelerinde Gagauz olarak isimlendirilen, Türkçe

⁴⁴⁶ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 505-506.

⁴⁴⁷ M. Türker Acaroğlu, "Gagauzların Kökeni", *Belleten*, 63 (237), 455.

⁴⁴⁸ Kemal H. Karpat, "Gagauzlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIII, 1996, 290.

⁴⁴⁹ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 513.

⁴⁵⁰ Günümüz Moldova'nın tarihi ismi. Prut ve Dinyester Nehirlerinin arasında kalan coğrafyadır.

konuşan Ortodoks Hristiyan bir topluluğun varlığını kaydetmiştir. İlseven, ayrıca bu topluluğun Oğuzların kalıntıları olduğundan ve tarihlerinden de bahsetmiştir.⁴⁵¹

Gagauz Türklerinin Türkiye’de tanınmasında Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde Bükreş Büyükelçiliği’ne görevlendirilen Hamdullah Suphi Tanrıöver’in de önemli katkıları olmuştur. Gagauzlar ile yakın ilişkiler kuran Hamdullah Suphi Tanrıöver, sık sık Gagauz yerleşim yerlerini ziyaret etmiştir.⁴⁵² Bu dönem Romanya’ya bağlı olan Gagauz yerleşim bölgesinde Türkçe eğitim veren okullar açan Hamdullah Suphi Tanrıöver, bu okullarda eğitim vermek üzere Türkiye’den 80 öğretmenin de bölgeye gitmesini sağlamıştır.⁴⁵³

Gagauzların 1990 yılı Ağustos ayında bağımsızlık ilan etmeleriyle bölgede yaşanan gerilimin yatıştırılmasında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Kişinev Başkonsolosu Ender Arat’ın önemli etkisi olmuştur. Arat, uyguladığı etkin politika ile Gagauz Türklerine telkinde bulunarak bölgeye yakın bir coğrafyada yaşayan Rus azınlıklar ile birleşmelerini engellemiş ve onları Moldova’ya bağlı kültürel ve sınırlı idari özerkliği kabul etmeleri konusunda ikna etmiştir.⁴⁵⁴ Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal da Gagauzların kurdukları bu yeni devlet organizasyonunu desteklemiştir. Özal, 11 Mart 1991’de Moskova ziyareti sırasında Moskova Büyükelçiliği’nde Gagavuz Devleti Cumhurbaşkanı Stepan Topal ve beraberindeki heyetle bir görüşme gerçekleştirmiştir.⁴⁵⁵ Özal, Türkiye’ye dönüşünden bir süre sonra kendisine mektup yazan Gagauz Türkü Dimitri Uzun’u da Trakya’da bir çiftlikte misafir etmiş ve kendisiyle görüşmüştür. Özal’ın dikkatle okuduğu mektupta Dimirti Uzun, Sovyet sistemini eleştiren ve Türkiye Cumhuriyeti’ni öven ifadeler kullanmıştır.⁴⁵⁶

Sovyetler Birliği’nde meydana gelen başarısız darbe girişiminin ardından Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Gagauz Bölgesine bir heyet göndermiştir. Heyette, Başbakanlık Başdanışmanı Oğan Soysal, Başbakanlık Daire Başkanı Eftal Yurday, Dışişleri Bakanlığı Kültür İşleri Genel Müdürü Büyükelçi

⁴⁵¹ CBDA, CA, 30-10-0-0/246/666/30.

⁴⁵² Ömer Bedir, “Gagavuzların Anadolu’ya Göç Ettirilmesine Yönelik Türk Diplomatların Girişimleri (1930-1940)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), 384.

⁴⁵³ CBDA, CA, 30-10-0-0/247/668/14.

⁴⁵⁴ Fatih Akten, *Türkiye’nin Gagauzya Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 96.

⁴⁵⁵ *Milliyet*, 12 Mart 1991.

⁴⁵⁶ *Milliyet*, 10 Aralık 1991.

İsmet Birsell ve Moskova Büyükelçiliği Müsteşarı Tarık Yalvaç yer almıştır. Heyet, Gagauz liderleriyle bir görüşme gerçekleştirmiş, görüşmede Gagauzlara, Moldova ile olan sorunlarını müzakere yoluyla çözmeleri gerektiği tavsiyesinde bulunulmuştur. Ayrıca Gagauzlara ekonomik ve kültürel destek sözü de verilmiştir.⁴⁵⁷

Türkiye Cumhuriyeti, 27 Ağustos 1991’de SSCB’den bağımsızlığını ilan eden Moldova’yı, 16 Aralık 1991’de tanımıştır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Moldova Cumhurbaşkanı Snegur’a gönderdiği mesajında “*Tüm hak ve özgürlükleri kendilerine tanınmış olarak Moldovya’da barış ve refah içinde yaşayan Gagavuz Türklerinin, Türkiye ve Moldovya arasındaki ilişkilerimizin ve işbirliğimizin daha da gelişmesinde bir köprü oluşturacaklarına inanıyorum*” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁵⁸

Türkiye Cumhuriyeti başından itibaren Gagauz Türkleri ile yakından ilgilenmiş, 1992 yılı itibariyle Gagauz Özerk Bölgesi’nden Türkiye’ye eğitim için çok sayıda öğrenci gönderilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Gagauz Özerk Bölgesi’nde iki Türk koleji açarken bölgeye eğitim için maddi yardımlarda da bulunmuştur.⁴⁵⁹

Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 1 Haziran 1994’te Moldova’yı ziyaret etmiş, ziyaretinin ertesi günü ise Gagavuz Yeri olarak isimlendirilen Gagavuz Özerk Cumhuriyeti’nin başkenti Komrat’a gitmiştir. Gagauz Türklerinin lideri Stephan Topal ile görüşen Demirel, TİKA’nın desteğiyle açılan Türk-Moldova Ortak Yatırımı olan kiremit fabrikasının temel atma törenine katılmıştır.⁴⁶⁰ Demirel, Moldova ziyaretinin son günü Moldova ile yayınlanması öngörölmüş olan ortak bildiride Gagavuz ifadesi yerine Gagoğuz halkı ifadesini kullanmak istemiş, bu durum taraflar arasında bir sorun meydana getirmiş olsa da sonuçta yayınlanan ortak bildiride Gagavuz yerine Gagoğuz ifadesi kullanılmıştır.⁴⁶¹

Bu ziyaretin ardından Demirel TBMM’nin 19. Dönem, 4. Yasama Yılı açılışı vesilesiyle yaptığı konuşmasında Gagauz Türklerine de değinmiştir. Demirel,

“Avrupa’nın ortasında, 16. asırdan beri Türklüklerini ve Türkçelerini muhafaza edebilmiş bu 152 bin Gagavuz, Moldova Devleti batkındandır;

⁴⁵⁷ Abdulvahap Kara, *Turgut Özal ve Türk Dünyası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012, 94.

⁴⁵⁸ *Milliyet*, 28 Aralık 1991.

⁴⁵⁹ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 513.

⁴⁶⁰ *Milliyet*, 3 Haziran 1994.

⁴⁶¹ *Milliyet*, 4 Haziran 1994.

Türkiye'ye karşı büyük bir hayranlık, sevgi ve muhabbet duymaktadırlar; Komrat şehrinde kurulmaya başlanmış olan üniversiteleri gerçek bir Türk üniversitesidir; her türlü ilgiye lâyıktırlar. Moldova Devletinin kendilerine gösterdiği anlayışı takdirle karşılıyorum. ...Gagavuz olayını huzurunuzda getirmemin sebebi, büyük devlet olarak Türkiye'nin tarihten devraldığı birtakım büyük meselelere bigâne kalamayacağı içindir. ...Gagavuzların Allah'tan sonra dünyada güvenebilecekleri, dayanabilecekleri tek yer Türkiye'dir. Binaenaleyh, böyle bir şeyden memnuniyet duyduğumu huzurunuzda ifade etmek istiyorum.” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁶²

Demirel'in bu sözlerinden Türkiye'nin Gagavuzların sorunlarına karşı duyarlı olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye, Moldova'nın bağımsızlığını kazanmasının ardından hükümet ile Gagavuzlar arasında çıkan sınır anlaşmazlığında da etkin bir rol üstlenmiştir. Gagavuzları ikna ederek sorunun giderilmesinde katkıda bulunmuştur. Gagavuzlar, Türkiye'nin de gayretleriyle 23 Aralık 1994'te kendi anayasalarından feragat ederek Moldova Cumhuriyeti'nin belirlediği sınırları ve Moldova'nın tanıdığı self-determinasyon hakkını kabul etmişlerdir.⁴⁶³

Süleyman Demirel, 1998 yılında Moldova'yı ikinci kez ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin ikinci gününde Gagavuz Özerk Cumhuriyeti'ne de gitmiştir. Bu ziyareti sırasında Komrat'ta TİKA tarafından inşa edilen Atatürk Kütüphanesinin açılışını yapan Demirel, Komrat Devlet Üniversitesi'ne de 100 bin dolar bağışta bulunmuştur. Demirel ayrıca Eximbank tarafından Gagavuzların içme suyu projeleri için 15 milyon dolarlık kredi sağlanacağını da sözünü vermiştir.⁴⁶⁴

Gagavuz Başkanı Georgi Tabunscik, Moldova Parlamentosu Milletvekili Afanasiy Mandacı ve Moldova Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçisi Viktor Tvigun'den oluşan bir heyet 9 Mayıs 2003'te Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Heyet, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Devlet Bakanı Prof. Dr. Mehmet Aydın ve TBMM Başkan Yardımcısı Yavuz Ateş ile bir araya gelmiştir. Ziyaret sırasında taraflar siyasi ve ekonomik bazı projeler üzerinde görüşmüş,

⁴⁶² TBMM, ZC., D: XIX, c. LXV, 21-22.

⁴⁶³ Ali Servet Öncü, “1991-1995 Yılları Arası Türkiye-Moldova İlişkileri ve Gagavuzlar”, *Gazi Türkiyat*, 1 (15), 94.

⁴⁶⁴ Akten, *Türkiye'nin Gagauzya Politikası*, 108.

Türk devlet adamları tarafından Gagauz Özerk Bölgesi'ne 20 milyon dolarlık bir kredinin verileceği taahhüt edilmiştir.⁴⁶⁵

Süleyman Demirel, 2002 yılında da Moldova Cumhurbaşkanı ile bir araya gelmiştir. Demirel, Snegur'a Gagauzların Moldova'da daha iyi şartlarda yaşamaları durumunda bu ülkenin en sadık vatandaşı olabileceklerini, aksi takdirde diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Moldova'da da huzursuzlukların yaşanabileceğini vurgulamıştır.⁴⁶⁶ Bu ifadelerden Gagauz Türklerinin Demirel için ayrı bir öneme sahip olduğu söylenebilir. 2007 yılı Kasım ayında Süleyman Demirel ile görüşmek üzere Gagauz Özerk Bölgesi Başkanı Mihail Formuzel liderliğindeki bir heyet Türkiye'ye gelmiştir. Formuzel, Demirel ile görüşmesi sırasında, Komrat şehrinin merkezinde bulunan parkta Gagavuz Yeri Onur Vatandaşı olan Süleyman Demirel'in büstünün dikilmesi kararını kendisine iletmiştir.⁴⁶⁷

28 Nisan 2011'de ise dönemin Dışişleri Bakan Yardımcısı Mehmet Fatih Ceylan ve Türkiye Moldova Büyükelçisi Ahmet Ferit Ülker Gagauz Yeri'ni ziyaret etmiştir. Ceylan, ziyaret sırasında Türkiye ile Gagauzlar arasındaki ortak tarih, dil ve kültürün varlığını vurgulamış, Türkiye'nin Gagauz Yeri ile ilişkilerinin daima yüksek düzeyde olacağını umudunu taşıdığını ve Türkiye'nin Gagauz Yeri'ne her zaman yardım etmeye hazır olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁸

Bu ziyaretten bir yıl sonra, 12 Mayıs 2012'de bu kez dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, gittiği Moldova'da Gagauz Yeri'ni ziyaret etmiştir. Davutoğlu, Gagauz Yeri'ne giden ilk Türk Dışişleri Bakanı olmuştur. Davutoğlu, Komrat'ta bulunan Atatürk Kütüphanesi'ni de ziyaret etmiştir.⁴⁶⁹ Bekir Bozdağ, Cemil Çiçek, Binali Yıldırım ve Recep Tayyip Erdoğan da Gagauz Yeri'ni ziyaret eden isimler arasında yer almışlardır. Dönemin Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ'ın 22 Eylül 2013'te ziyaret ettiği Gagauz Yeri'ni, TBMM Başkanı Cemil Çiçek 8-9 Mayıs 2014'te, Başbakan Binali Yıldırım 5-6 Mayıs 2017'de ve Recep Tayyip Erdoğan ise 2018 yılı Ekim ayında ziyaret

⁴⁶⁵ Ana-Maria Pancu, *1991 Sonrası Gagauz Yeri Özerk Bölgesi ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti Arasındaki İlişkilerin Kurulması ve Gelişmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 41-42.

⁴⁶⁶ *Sabah*, 8 Ağustos 2002.

⁴⁶⁷ Akten, *Türkiye'nin Gagauzya Politikası*, 110.

⁴⁶⁸ Pancu, *1991 Sonrası Gagauz Yeri Özerk Bölgesi ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti Arasındaki İlişkilerin Kurulması ve Gelişmesi*, 42-43.

⁴⁶⁹ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/davutoglundan-tarihi-ziyaret/368536>, (Son Erişim: 12.07.2024).

etmiştir. Gagauzların sorunlarını dinleyen liderler, Türkiye'nin bu sorunların çözümünde elinden geldiğince çaba göstereceğini vurgulamışlardır. Dönemin Başbakanı Binali Yıldırım Komrat'ta TİKA tarafından yapılan Süleyman Demirel Kreşi'nin, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise TİKA tarafından inşa edilen Aziz Sancar Tanı ve Tedavi Merkezi'nin açılışını yapmışlardır.⁴⁷⁰

Türkiye ile Gagauz Türklerinin diplomatik ilişkilerinde önemli bir adım da Türkiye Cumhuriyeti'nin 27 Ağustos 2020'de Gagauz Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Komrat'ta başkonsolosluk açması olmuştur. Açılışa katılan dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu yaptığı açıklamada Gagauz Yeri'nde açılan ilk ve tek Başkonsolosluğun Türkiye Cumhuriyeti'ne ait olduğuna dikkat çekerek, buranın Gagauz Türkleri ile Türkiye arasındaki bağları güçlendireceğini belirtmiştir. Çavuşoğlu ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin Gagauz Türklerine verdiği desteğin de devam edeceğini ifade etmiştir.⁴⁷¹

TİKA'nın aktif bir faaliyet sahası olan Gagauz Özerk Cumhuriyeti'nde bu kurum tarafından eğitim alanında; üniversite, okul ve kütüphane tadilatı, iletişim alanında; radyo ve televizyon, sağlık alanında ise; içme suyu kaynağı ve hastane tadilatı gibi birçok proje gerçekleştirilmiştir.⁴⁷²

2.4. TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs, Türkiye kıyılarından 70 km uzaklıkta yer almaktadır. Kıbrıs adasının Suriye'ye 98 km, Mısır'a 316 km, Yunanistan'a 900 km ve Girit adasına 550 km uzaklıkta olduğu göz önüne alındığında, adanın Anadolu'nun bir parçası olduğu tezi kuvvet kazanır.⁴⁷³ Kıbrıs, tarih boyunca Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurmak isteyen devletlerin “Batı Asya'nın anahtarı” olarak gördükleri ve hâkimiyet mücadelesi verdikleri stratejik bir ada olmuştur.⁴⁷⁴ Tarihin her döneminde türlü saldırılara maruz kalan ve istikrar bulamayan Kıbrıs, bu coğrafyaya hâkim olmak isteyen devletlerin

⁴⁷⁰ Akten, *Türkiye'nin Gagauzya Politikası*, 128-149.

⁴⁷¹ <https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/turkiye-nin-komrat-baskonsoloslugu-acildi-238554>, (Son Erişim: 11.07.2024).

⁴⁷² <https://tika.gov.tr/>, (Son Erişim: 11.07.2024).

⁴⁷³ Yusuf Başdağ, *Kıbrıs Türk Federe Devleti'nden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Türk-Kıbrıs Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, 6.

⁴⁷⁴ Volkan Altınok, *Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Enerji Stratejileri Bağlamında Kıbrıs Adası'nın Jeopolitiğinin Önemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kapadokya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, 2021, 4.

Akdeniz'deki üssü konumundadır. Balkanlar, Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyasının kesişme noktasında yer alan Türkiye için de Kıbrıs özel bir öneme sahiptir.⁴⁷⁵

Kıbrıs'ın stratejik önemi ilk çağlarda Mısır, Suriye, Anadolu, Girit ve Rodos arasındaki deniz seferlerinin başlamasından itibaren önem kazanmıştır. Adada Mısır, Asur, Pers, Makedonya, Roma İmparatorluğu ve İslam Devleti egemenlikleri yaşanmıştır. Osmanlı Devleti, II. Selim döneminde 1571 yılında Kıbrıs adasını fethetmiştir.⁴⁷⁶ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan ada, 4 Haziran 1878 tarihli “*Kıbrıs Sözleşmesi*” ile İngiltere'ye bırakılmıştır. İngiltere, özellikle Mısır ve Hindistan yolunun güvenliği açısından önemli gördüğü Kıbrıs'ın kendisine verilmesini talep etmiş ve bu konuda Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamıştır. Osmanlı Devleti ise 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Konferansı'nda⁴⁷⁷ İngiltere'nin desteğini almak amacıyla Kıbrıs'ın yönetimini geçici olarak İngiltere'ye bırakmıştır. Ancak söz konusu anlaşma ile Kıbrıs üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti tamamen ortadan kalkmamıştır. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesiyle Kıbrıs'ı tek taraflı ilhak etmiştir. Lozan Anlaşması ile de Kıbrıs tamamen İngiltere'ye bırakılmıştır.⁴⁷⁸

Kıbrıs'ın İngiltere'ye geçmesini Enosis⁴⁷⁹ amaçlarını gerçekleştirmek için bir fırsat olarak gören adada yaşayan Rumlar, Türkleri yok etmek amacıyla “*Kıbrıslı Savaşçıların Milli Örgütü*” anlamına gelen “*Ethniki Organosis Kyprion Agoniston (EOKA)*” isimli silahlı bir örgüt kurmuşlardır.⁴⁸⁰ Buna karşılık Türkler de EOKA'ya karşı canlarını ve

⁴⁷⁵ Ulvi Keser, “Doğu Akdeniz’de Güvenlik ve Kıbrıs Adasının Stratejik Pozisyonu”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 58.

⁴⁷⁶ Cihat Yıldırım, “Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi’nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu,-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi, Ankara 2021, s. 122,124.

⁴⁷⁷ Balkan Yarımadası’ndaki devletlerin topraklarını belirlemek amacıyla Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya, Almanya, Osmanlı Devlet, Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ’ın katılımıyla 13 Haziran-13 Temmuz 1878’de toplanmıştır. Konferans sonunda imzalanan Berlin Anlaşması ile Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlık kazanmıştır. Bekir Sıtkı Baykal, “100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, Cilt: 52, Sayı: 202, 1988, 199.

⁴⁷⁸ Halil Fikret Alasya, “Kıbrıs’ta İngiliz İşgali ve İdaresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV, 2022, 379; Başdağ, *Kıbrıs Türk Federe Devleti’nden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne Türk-Kıbrıs Politikası*, s. 9, Yıldırım, *Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi’nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri*, 129.

⁴⁷⁹ Yunanca “ilhak” anlamına gelen bu terim, politik bağlamda bir ülkenin sınırlarına dâhil edilmesi anlamında kullanılmaktadır. İlk kez *Megali İdea* (Büyük Ülkü) haritasının çizildiği 1791-1796 yıllarından itibaren gündemde olan bir konudur. Turgay Bülent Göktürk, *Enosis’in Doğuşu ve Düşünceden Eyleme Geçiş-1931 İsyanı*, Ajans Yayınları, Lefkoşa 2009, 4-5.

⁴⁸⁰ Mehmet Demiryörek, “Kıbrıs Türkleri”, *Çağdaş Türk Dünyası* Muhammed Bilal Çelik (Ed.), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, 177; Başdağ, *Kıbrıs Türk Federe Devleti’nden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne Türk-Kıbrıs Politikası*, 9-10.

mallarını korumak amacıyla 1 Ağustos 1958’de “*Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)*”⁴⁸¹ kurmuşlardır. Rumların plebisit girişimleri ve Türklere karşı uyguladıkları zulümler karşısında 1959 yılı Şubat ayında Zürih ve Londra’da bir araya gelen İngiltere, Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakanları, Kıbrıs’ta bir cumhuriyet kurulması kararını almışlardır.⁴⁸² “*Zürih Antlaşması*” üç anlaşmadan oluşmaktadır. Bu anlaşmaların ilki “*Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası’nın Temel Yapısı ile İlgili Antlaşma*” olup, Kıbrıs’ta Türk ve Rumların eşit temsil hakkının olduğu bir yönetim anlayışını öngörmektedir. İkincisi de Kıbrıs Cumhuriyeti’nin güvenliğini korumak amacıyla Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti’nin savunma alanında işbirliği yapmasını kapsayan “*İttifak Antlaşması*”dır. Üçüncüsü ise “*Garanti Antlaşması*” Kıbrıs Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı Türkiye, İngiltere ve Yunanistan’ın garantörlüğüne verilmesini içermektedir. “*Londra Antlaşması*”nda da bu anlaşmalara “*Kıbrıs Sorununun Üzerinde Anlaşmaya Varılan Nihai Çözümün Temelini Açıklayıcı Muhtıra*” isimli bir bildiri eklenmiştir. Bu bildiri ile de garantör ülkelerin başbakanları, sözü edilen bu üç anlaşmayı kabul ettiklerini beyan etmişlerdir.⁴⁸³ İngiltere, Türkiye ve Yunanistan başbakanları Londra görüşmelerinden yaklaşık on yedi ay sonra, 16 Ağustos 1960’da tekrar bir araya gelmişlerdir. Tarafların imzalandıkları Lefkoşa Antlaşmaları⁴⁸⁴ ile Kıbrıs Cumhuriyeti resmen ilan edilmiştir.⁴⁸⁵ Böylece bir devlet kurulmuş ise de birbirine zıt olan ada sakinleri Kıbrıslı bir millet oluşturmamışlardır.⁴⁸⁶

Rumlar, her fırsatta adadaki Türk varlığına son vermek ve adanın Yunanistan’a bağlanması için girişimlerde bulunmuştur. Rumların, Kıbrıslı Türklere yönelik şiddet ve saldırıları çoğu kez Türkiye ile Yunanistan’ı savaşın eşiğine getirmiştir. Bardağı taşıran son hamle ise EOKA mensuplarının Akritas Planı⁴⁸⁷ doğrultusunda 21 Aralık 1963’te

⁴⁸¹ Dr. Fazıl Küçük ve arkadaşlarının öncülüğünde 1975 yılı Kasım ayında Kıbrıs’taki Türk toplumunun varlığını sürdürebilme ve Enosis faaliyetlerine karşı direnebilmesi amacıyla kurulmuştur. TMT, 1958-1960 ve 1963-1974 dönemlerinde Türk halkının direnişini örgütleyerek Rum saldırılarına karşı verdiği mücadelede başarılı olmuştur. Emrullah Yalçın, “Kıbrıs’ta Türk Mukavemet Teşkilatı ve Rauf Denktaş”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (58), 2016, 281-286.

⁴⁸² Alasya, *Kıbrıs’ta İngiliz İşgali ve İdaresi*, 380.

⁴⁸³ <https://www.mfa.gov.tr/kibris.tr.mfa>, (Son Erişim: 25.11.2024).

⁴⁸⁴ <https://www.mfa.gov.tr/kibris-cumhuriyeti-nin-kurulusuna-iliskin-temel-antlasma-1960-ingilizce-tr.mfa>, (Son Erişim: 24.11.2023).

⁴⁸⁵ Yıldırım, *Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi’nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri*, 152.

⁴⁸⁶ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 225-226.

⁴⁸⁷ Kıbrıslı Türkleri hızlı bir saldırı ile imha etmek ve Türkiye’nin adaya müdahalesini imkânsızlaştırmak amacıyla hazırlanmıştır. Rumca yayın yapan Patris Gazetesi tarafından 21 Nisan 1966 yılında ilk kez ortaya çıkarılmıştır. Akridas, Müslüman Arap-Bizans savaşlarında Bizans’ın doğu sınırlarını müdafaa eden komutan Digenis’in efsanevi ismidir. EOKA Lideri Grivas’ın da kod adı Digenis idi. <https://www.mfa.gov.tr/akritas-plan.en.mfa>, (Son Erişim: 24.11.2023).

Türklere karşı saldırılara girişmeleri olmuştur. Bu saldırılar 1974 yılına kadar aralıksız bir şekilde devam etmiştir. BM, adaya bir barış gücü göndermiş ise de bir sonuç elde edilememiştir. Kıbrıs'ta 15 Temmuz 1974'te meydana gelen Yunan darbesi ile Türklerin daha da zor duruma düşmesi üzerine Bülent Ecevit Hükümeti harekete geçmiş ve 16 Haziran 1960 tarihli Garantörlük Antlaşması'nın 4. maddesine⁴⁸⁸ dayanarak Kıbrıs'a müdahale kararı almıştır.⁴⁸⁹ Garantörlük Antlaşması, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve güvenliğini İngiltere, Türkiye ve Yunanistan tarafından garanti altına alan önemli bir belgedir.

20 Temmuz 1974'te adaya asker çıkaran Türkiye, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ve Yunanistan Ankara Büyükelçiliğine sabah saatlerinde ilgili kararı bildirmiştir.⁴⁹⁰ Kıbrıs Barış Harekâtı olarak da bilinen bu müdahalenin amacı, Başbakan Bülent Ecevit'in *"Biz aslında savaş için değil barış için ve yalnız Türklere değil Rumlara da barış getirmek için adaya gidiyoruz"* şeklindeki sözleri ile ortaya konmuştur.⁴⁹¹ Türk Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Kıbrıs'a çıkarma gerçekleştirirken, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Sisco ise Ankara ile Atina arasında arabuluculuk yapmak üzere faaliyete geçmiştir.⁴⁹²

Türk ordusunun iki günlük ilerleyişinin ardından BM Güvenlik Konseyi'nin ateşkes çağrısı uyarınca 22 Temmuz 1974'te Türkiye saati ile 17:00'de ateşkes başlamıştır.⁴⁹³ Garantör devletler 25 Temmuz 1974'te ateşkes şartlarını görüşmek ve Kıbrıs sorununa kesin bir çözüm bulmak amacıyla Cenevre'de bir araya gelmişlerdir.⁴⁹⁴ Görüşmelere ABD, BM ve Sovyetler Birliği gözlemci statüsünde katılmıştır.⁴⁹⁵ Türkiye görüşmelerde Kıbrıs'ta federatif bir devlet kurulması tezini savunmuştur.⁴⁹⁶ Yunanistan

⁴⁸⁸ Madde 4: Bu anlaşmanın hükümleri ihlal edildiği zaman, Yunanistan, Türkiye ve Birleşik Krallık bu hükümlere riayeti sağlamak için gereken teşebbüsler veya tedbirler hakkında birbirleri ile istişare etmeyi taahhüt ederler. Müşterekten veya anlaşarak hareket mümkün olmadığı takdirde garanti veren üç devletten her biri bu anlaşma ile ihdas edilen durumu tekrar tesis münhasır maksadı ile harekete geçme hakkını muhafaza eder.

⁴⁸⁹ Türkiye'nin bu müdahalesinin yasal olduğunu 21 Mart 1979'de Atina Yüksek Mahkemesi 2658/79 sayılı kararla tescil etmiştir.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc048/kanuntbmmc048/kanuntbmmc04800556.pdf, (Son Erişim: 8.12.2024).

⁴⁹⁰ Cumhuriyet, 20 Temmuz 1974.

⁴⁹¹ Hakan Güler, *Türkiye-KKTC İlişkileri: Kıbrıs Barış Harekâtı ve Doğu Akdeniz Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, 50.

⁴⁹² Cumhuriyet, 20 Temmuz 1974.

⁴⁹³ Cumhuriyet, 23 Temmuz 1974.

⁴⁹⁴ Cumhuriyet, 26 Temmuz 1974.

⁴⁹⁵ Güler, *Türkiye-KKTC İlişkileri: Kıbrıs Barış Harekâtı ve Doğu Akdeniz Politikası*, 52.

⁴⁹⁶ Cumhuriyet, 26 Temmuz 1974.

ise Cenevre Görüşmelerine Kıbrıs'ın statüsünü değil sadece ateşkesi görüşmek için katılmıştır.⁴⁹⁷

I. Cenevre Konferansı'nda bir sonuç elde edilememesi nedeniyle İngiltere, Türkiye ve Yunanistan temsilcileri ile Kıbrıs Rum lideri Glafkos Klerides ve Kıbrıs Türk lideri Rauf Denktaş 8 Ağustos 1974'te ikinci kez Cenevre'de bir araya gelmişlerdir.⁴⁹⁸ II. Cenevre görüşmeleri olarak bilinen bu süreçte dönemin Dışişleri Bakanı Turan Güneş üç teklif sunmuştur. Bunlardan ilki Kıbrıs'ta yeni bir düzen kurulması, ikincisi Magosa ve Lefkoşa'nın Türk kesimleri dâhil batı hattının kuzeyinde kalan toprakların 24 saat içerisinde Türk yönetimine terk edilmesi ve üçüncüsü ise Türk birliklerinin kontrolündeki alanda bir güvenlik bölgesi oluşturulmasıdır. Güneş'in bu teklifleri Kıbrıs Rum kesimi ve Yunanistan tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Turan Güneş, Cenevre'deki görevinin sona erdiğini bildirerek görüşme salonunu terk etmiştir. Durumu bildirmek için aradığı Başbakan Ecevit'e; *“Burada işler biraz uzayacak, Ayşe artık tatile çıkabilir”* şeklindeki sözleriyle harekâtın parolasını iletmiştir.⁴⁹⁹ Bu mesajın ardından Türk ordusu 14 Ağustos 1974 günü Kıbrıs'a ikinci kez çıkarma yapmıştır. Kıbrıs'taki mücahitlerin⁵⁰⁰ de katılımıyla gerçekleşen 3 günlük başarılı taarruz neticesinde günümüz Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin sınırları çizilmiştir.⁵⁰¹

Kıbrıs Barış Harekâtı, Başbakan Bülent Ecevit'in de ifade ettiği gibi hem Türklere hem de Rumlara barış getirmiş, adada silahlar susmuştur. Harekâtındaki başarısızlık, Yunanistan'da siyas ortamın gerilmesine neden olmuş, halkın talepleri doğrultusunda darbe hükümetleri dönemi sonlanmış ve yapılan seçimler neticesinde sivil bir hükümet kurulmuştur.⁵⁰² Kıbrıs'ın kuzeyi ve buradaki limanlar, madenler ve su kaynakları tamamen Türklerin egemenliğine geçmiştir.⁵⁰³ 16 Ağustos 1974'te ateşkes ilan edilmiş⁵⁰⁴ olsa da, Rumların, Kıbrıs Türküne yönelik yaptığı katliamlar, Eylül ayından itibaren gün

⁴⁹⁷ Cumhuriyet, 27 Temmuz 1974.

⁴⁹⁸ Alasya, *Kıbrıs'ta İngiliz İşgali ve İdaresi*, 382.

⁴⁹⁹ Yıldırım, *Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi'nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri*, 182.

⁵⁰⁰ Türk Mukavemet Teşkilatı üyelerine verilen addır. Kıbrıs Harekâtının başladığı 20 Temmuz 1974 tarihinde Türk Mukavemet Teşkilatı üyesi 17.151 mücahit bulunmaktaydı. https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_Mukavemet_Te%C5%9Fkilat%C4%B1#cite_note-Emircan2-4, (Son Erişim: 8.12.2024).

⁵⁰¹ Demiryürek, *Kıbrıs Türkleri*, 228.

⁵⁰² Yıldırım, *Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi'nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri*, 181.

⁵⁰³ Vasfiye Çelik-İlker Çelebi, “1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan 2004 Annan Planına Kadar Olan Süreçte Kıbrıs Meselesi”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6 (2), 2020, 180.

⁵⁰⁴ Yıldırım, *Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi'nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri*, 184; Güler, *Türkiye-KKTC İlişkileri: Kıbrıs Barış Harekâtı ve Doğu Akdeniz Politikası*, 61-62.

yüzüne çıkmaya başlamıştır. Özellikle Muratağa, Sandallar ve Atlılar köylerinde bulunan toplu mezarlara çok sayıda şehit verildiği tespit edilmiştir. Bu katliamlara BM görevlileri ve birçok ülkenin gazetecileri de şahit olmuş, kamuoyuna duyurmuştur.⁵⁰⁵ Ortaya çıkan manzalar dahi Türkiye'nin adaya müdahalesinin haklılığını gözler önüne sermiştir.

Kıbrıs adasının kuzeyinde hâkim duruma geçen Türkler, 13 Şubat 1975'te Rauf Raif Denktaş öncülüğünde Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD)'ni kurmuştur. Ardından oluşturulan “*Kurucu Meclis*” tarafından hazırlanan anayasa da 8 Haziran 1975'te halk oylamasına sunulurken kabul edilmiştir. Uluslararası hukuk bakımından yasal olan KTFD, Kıbrıs Rum kesiminin de katılması ve iki toplumlu, iki bölgeci Kıbrıs Federal Cumhuriyeti'nin kurulması amacıyla “Federe” terimini kullanmıştır.⁵⁰⁶ Kıbrıs sorununa partiler ve ideolojiler üstü bir tavırla yaklaşan Türkiye ise, KTFD'nin ilanını sevinçle karşılamış ve tanımıştır.⁵⁰⁷

KTFD'nin kuruluşunun ardından Kıbrıs meselesinin çözümü için görüşmeler, BM gözetiminde 1975 yılında Viyana'da başlamıştır. 1977 yılına kadar toplamda altı görüşme ve üç toplantı yapılmıştır. Tüm bunların sonucunda elde edilen en somut gelişme; adanın kuzeyinde yaşayan Rumlar ile güneyinde yaşayan Türklerin karşılıklı mübadelesi edilmesini kararlaştırılması olmuştur. Bunun haricinde söz konusu görüşmelerden herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Bunun en önemli nedeni ise Enosis'i hayata geçirmek isteyen Rumların, Türklere azınlık statüsü dışında bir hak vermek istememesidir. Bu amaçla Makarios ve halefleri, görüşmelere evet, uzlaşmaya hayır taktiği uygulamışlardır.⁵⁰⁸ Kıbrıs Rum kesimi, görüşmelerde her defasında federasyon yönetimini reddetmiş, Türk ordusunun Kıbrıs'tan çekilmesini ve Türkiye'nin garantörlük hakkının kaldırılmasını, barış için ön şart olarak sunmuştur. Ayrıca azınlık olarak gördükleri Türk Federe Devleti'nin ortadan kaldırılması için 13 Mayıs 1983'te BM'den de bir karar çıkarmışlardır. Buna karşılık Kıbrıs Meclisi, 17 Mayıs 1983 tarihli toplantısında 1960 anayasanda yer alan self-determinasyon hakkına başvurma kararı almıştır.⁵⁰⁹ KTFD Meclisi, 15 Kasım 1983'te oybirliği ile aldığı kararla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'ni resmen ilan etmiştir. KKTC'nin ilanı Türkiye'de başta

⁵⁰⁵ *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1974.

⁵⁰⁶ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 229.

⁵⁰⁷ *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1975.

⁵⁰⁸ Yıldırım, *Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi'nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri*, 186-188.

⁵⁰⁹ Demiryörek, *Kıbrıs Türkleri*, s. 181; Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 229

dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Başbakanı Bülent Ulusu ve Dışişleri Bakanı İltir Türkmen olmak üzere gerek siyasi odaklar, gerekse Türk kamuoyu tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. İlanın hemen ardından KKTC'yi tanıyan Türkiye, aynı gün Milli Güvenlik Kurulu'nda da KKTC'nin her konuda desteklenmesine karar vermiştir.⁵¹⁰ BM Güvenlik Konseyi ise, 18 Kasım 1983 günü aldığı 541 sayılı kararla KKTC'yi ayrılıkçı olarak kabul etmiş ve uluslararası alanda sadece 1960 tarihli Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tanınacağı ilan etmiştir.⁵¹¹ BM'nin bu kararı üzerine KKTC'yi destekleye Türkiye ile Kıbrıs Türklerine karşı uluslararası boyuttaki baskı ve ambargolar artmıştır.⁵¹²

1968 yılından itibaren resmen Kıbrıs Türk Toplumunun Liderliğini üstlenen Rauf Raif Denktaş, 2 Ocak 1984 günü barışçı çözüm arayışını göstermek amacıyla bir basın toplantısı düzenlemiştir. Denktaş bu toplantıda, Kıbrıs Rum kesimi ve Yunanistan ile ilişkilerine yönelik bir öneri paketi sunmuştur. Söz konusu pakette Lefkoşa Havalimanı'nın BM gözetiminde sivil hava trafiğine açılmasını, Türk ve Rum öğrenciler için üniversiteler kurulmasını, Kıbrıs Adası'nda barışçıl bir hava için Rum kesimi ile sağlık, turizm, spor vb. alanlarda işbirliği yapılmasını teklif etmiştir. Ancak Yunanistan ve Kıbrıs Rum tarafı 3 Ocak 1984 günü Denktaş'ın bu teklifini reddetmişlerdir.⁵¹³

Uzlaşma sağlanamayan Kıbrıs sorununa bir çözüm bulmak isteyen dönemin BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar, 1984-1988 yılları arasında Kıbrıs Türk ve Rum liderleri ile birçok kez görüşmeler gerçekleştirmiştir. İlki 10 Eylül 1984'te New York'ta yapılan bu görüşmelerin zaman zaman Cenevre'de gerçekleştirildiği de görülmüştür. Taraflarla ayrı ayrı bir araya gelen Cuellar federal bir yapı kurmayı hedeflemiş, bunu 29 Mart 1986'da "*Taslak Çerçeve Anlaşması*" adıyla bilinen metne de dâhil etmiştir. Ancak Kıbrıs Rum lideri Spyros Kyprianou, Kıbrıs'ta Türkler ile Rumlara eşit statü verilmesini istememesi nedeniyle reddetmiş, bu durumda da bir sonuca varılamamıştır. Güney Kıbrıs'ta 1986 yılında seçimleri kazanan Yorgos Vasiliu'nun Türkler ile görüşebileceğini açıklaması üzerine, Denktaş, taraflar arasında karşılıklı güveni arttırmaya yönelik bir teklif sunmuştur. Vasiliu'nun Denktaş'ı muhatap almak istememesi nedeniyle bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. 1988 yılında ise, yine Cuellar'ın arabuluculuğunda Cenevre ve

⁵¹⁰ Yıldırım, *Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi'nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri*, 194-195.

⁵¹¹ Mehmet Ulaş, *Turgut Özal Dönemi Türkiye-KKTC İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 46.

⁵¹² Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 230.

⁵¹³ Yıldırım, *Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi'nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri*, 197.

New York'ta görüşmeler başlatılmış ise de bundan da bir sonuç elde edilmemiştir. Bunun üzerine Cuellar, 11 Ekim 1989'da taraflara hem Türklerin hem de Rumların self-determinasyon hakkı kabul edilmesini isteyen bir belge göndermiştir. Vasiliu bu metni Türklere self-determinasyon hakkının tanınması nedeniyle reddetmiştir. Böylece Cuellar'ın 1984-1988 yıllarında Kıbrıs çözüm arayışları da sonuçsuz kalmıştır.⁵¹⁴

Kıbrıs sorunu, 1991 yılından itibaren daha da sorunlu bir hal almıştır. Bu dönemde SSCB'nin dağılması, Körfez Krizi ve Türkiye-Yunanistan arasında yaşanan Ege Krizi üzerine Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Rum yönetiminin AB üyelik süreci de eklenince Kıbrıs görüşmeleri kesintiye uğramıştır.⁵¹⁵ Bu ortamda BM Genel Sekreterliğine gelen Boutras Ghali gözetiminde 18-20 Haziran 1992'de yeniden başlayan Kıbrıs görüşmeleri bir kez daha çözüm üretilmeden sona ermiştir. Ghali'nin, Kıbrıs topraklarının % 28'lik bir bölümünün Türklere bırakılmasına karşılık, nüfusunun büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Güzelyurt'un Rum kesimine verilmesini önermiştir. Rauf Denktaş ise Türklere % 29'luk bir bölümün verilmesi gerektiğini savunmuştur.⁵¹⁶ Bu nedenle görüşmelerde yine bir ilerleme kaydedilemiştir.

Ghali'nin girişimleriyle 1994 yılı Şubat ayında Denktaş ile Klerides arasında görüşmeler yeniden başlamıştır. Ghali, taraflara uzlaşma sağlanması için “*Güven Arttırıcı Önlemler*” alınması gerektiğini bildirmiştir. Türk tarafı iki kesim arasındaki güveni arttıracak bir anlaşmaya sıcak baktığını açıklarken, Klerides bu öneriyi reddetmiştir.⁵¹⁷ Kıbrıs Rum kesimi görüşmelerde anlaşmaya yanaşmayıp ortaya konulan çözüm planını reddetmiştir. Buna rağmen Ghali, BM'ye sunduğu raporda, Rumların çözüm çabalarına Kıbrıs Türklerinin direnç gösterdiklerini ileri sürmüş ve görüşmelerden bir sonuç alınamamasından Türkleri sorumlu tutmuştur. Bu sebeple, uluslararası alanda “uzlaşmaz” bir lider olarak kabul edilen Denktaş, 20 Ocak 1995'te 14 maddelik bir öneri paketi açıklamış ve Rum kesimini masaya çağırmıştır. Denktaş; Türk ve Rumlardan oluşan geçici bir ortak yönetim kurulmasını, adanın askerden arındırılmasını ve adadaki güvenlik önlemlerinin arttırılmasını önermiştir. Ayrıca; 1993 yılındaki görüşmelerde kabul edilen

⁵¹⁴ Melek Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası c. II*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, 119-122; https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, (Son Erişim: 14.12.2023); Yıldırım, *Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi'nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri*, 197-198.

⁵¹⁵ Yıldırım, *Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi'nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri*, 202.

⁵¹⁶ Faruk Sönmezoğlu, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Kıbrıs Sorunu”, Faruk Sönmezoğlu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul 2004, 574.

⁵¹⁷ Yıldırım, *Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi'nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri*, 204-205.

“Güven Arttırıcı Önlemler” paketinin de uygulamaya konulmasını istemiştir. Buna karşın Klerides ise ertesi gün yaptığı açıklama ile Denктаş’ın bu tekliflerini reddetmiştir.⁵¹⁸

Kıbrıs görüşmelerinden bir sonuç elde edilemediği bu dönemde 6 Mart 1995’te Türkiye ile AB arasında “*Gümrük Birliği Anlaşması*” imzalamıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasına karşılık, Türkiye’nin Kıbrıs Rum yönetiminin AB’ye tam üyelik görüşmelerine itiraz etmemesi şartı getirilmiştir. Bu durum da Türk kamuoyunda Kıbrıs meselesinde güç kaybedildiği yönünde tartışmalara sebep olmuştur. Bu anlaşma Türkiye’nin Kıbrıs konusundaki hukuki dayanaklarını ortadan kaldırmaya yönelik olup tartışmalar sürerken dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş 28 Aralık 1995’te ortak bir deklarasyon yayınlamışlardır. Bu deklarasyon ile sanıldığı gibi Kıbrıs konusunda bir güç kaybı olmadığı ve Türkiye’nin Kıbrıs konusunda söz sahibi olmasının hukuki bir zemine dayandırıldığı kamuoyuna duyurulmaya çalışılmıştır. Söz konusu deklarasyon hakkında açıklama yapan dönemin Dışişleri Bakanı Deniz Baykal, KKTC ile ilişkilerin daha iyi bir noktaya getirileceğini ve bu birlikteliğin tüm dünyaya duyurulduğunu ifade etmiştir. Türkiye, Gümrük Birliği Anlaşması’nın ardından bu deklarasyonu yayınlayarak, KKTC’yi Batılı devletlerin uygulayacağı ekonomik ambargodan da kurtarmıştır.⁵¹⁹

1997 yılında BM Genel Sekreterliği görevine gelen Kofi Annan da Kıbrıs sorunu ile ilgili yoğun bir mesai sarfetmiştir. Annan, soruna yönelik müzakere sürecini ilk 14 Kasım 1999’da New York’ta düzenlenen toplantı ile başlatmıştır. Rauf Denктаş ile Glafkos Klerides’in 1999 yılındaki görüşmelerinde tarafların farklı beklentiler içerisinde olmaları ve görüş ayrılıkları nedeniyle elle tutulur bir sonuç elde edilememiştir.⁵²⁰ Denктаş, Kıbrıs halklarının eşit statüye sahip olmaları gerektiğini savunurken, Klerides ise Rum egemenliğini istemiştir. Taraflar arasında 2002 yılında yeniden görüşmeler başlatmış, bu esnada BM Genel Sekreteri Annan, kendi adı ile anılan bir planı çözüm olarak devreye sokmuştur. Annan Planı, Kıbrıs adasının birleştirilerek federal nitelikli bir devlet olmasını, devlet başkanının ve başbakanlığın 10 ayda bir Türkler ve Rumlar arasından değiştirileceğini, bakanlıkların en az üçte birinin Türklerden oluşacağını öngörmektedir. Fakat Rumlar bu planı değiştirmek isterken, Türklerin müzakere

⁵¹⁸ Sönmezoglu, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Kıbrıs Sorunu*, 574-575; *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1995.

⁵¹⁹ Yıldırım, *Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi’nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri*, 205-206; *Milliyet*, 30 Aralık 1995.

⁵²⁰ Sönmezoglu, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Kıbrıs Sorunu*, 577-578.

edilebilir hale getirme talebi nedeniyle bu kez de süreç zora girmiştir.⁵²¹ Annan, 2002 yılı Aralık ayında Kopenhag’da yapılan toplantıda taraflara planı son kez gözden geçirilip imzalamaları önerisinde bulunmuştur. Fakat onun bu önerisine hem Türk tarafı hem de Rum tarafı sıcak bakmamış ve imzalamamışlardır.⁵²² 2003 yılı itibarıyla Kıbrıs görüşmeleri yeni bir sürece girmiştir. Annan, 2003 yılı Mart ayında planın üçüncü versiyonunu taraflara sunmuş ve bu kez planın referandum ile halk iradesine bırakılmasını tavsiye etmiştir.⁵²³ Annan’ın bu önerisinin taraflarca kabulü üzerine 24 Nisan 2004 tarihinde her iki kesimde de bir halk oylaması yapılmıştır. Oylama neticesinde Türk kesimi plana büyük oranda evet derken, Kıbrıs Rum kesiminin lideri Tasos Papadopoulos’un telkinleriyle Rum halkı oylamada hayır cevabı vermiştir. Böylece Annan tarafından hazırlanan plan kapsamındaki çözüm girişimleri de Rum tarafının uzlaşmaz tavrı sebebiyle sonuçsuz kalmıştır.⁵²⁴

Kıbrıslı Türkler, görüşmelerde adada iki toplumlu ve iki kesimli federatif bir devlet amaçlarken 16 Nisan 2003’te Atina’da 10 ülkenin AB’ye katılımını temin edecek olan “*Katılım Anlaşması*” imzalanmıştır. Bu suretle 1 Mayıs 2004’te yürürlüğe giren ilgili anlaşmayla Kıbrıs bir bütün olarak “Kıbrıs Cumhuriyeti” adı ile AB’ye üye olmuştur. AB’nin bu adımı Kıbrıs’ta Rum tezinin savunulduğunu gösterirken, adadaki Türklerin iki devletli yönetim hedefini de zora sokmuştur.⁵²⁵

Bunun üzerine Rauf Denktaş, 22 Mart 2004’te İsviçre’nin Bürgenstock kentinde düzenlenen Kıbrıs Zirvesi’ne katılmamıştır. Yerine Başbakan Mehmet Ali Talat ve Başbakan Yardımcısı Serdar Denktaş’ı göndermiştir. Denktaş’ın bu tavrı Kıbrıs sorununda yeni bir krize neden olmuştur. İki toplumun liderleri arasında yapılması gereken müzakerelere, Kıbrıs Türklerinin lideri olarak kabul edilen Denktaş’ın katılmaması tartışmalara neden olmuştur. Kıbrıs Rum lideri Papadopoulos, Talat ve Serdar

⁵²¹ Çelik-Çelebi, 1960’da Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Kuruluşundan 2004 Annan Planına Kadar Olan Süreçte Kıbrıs Meselesi, 185.

⁵²² Kudret Özersay, “Kıbrıs Konusu”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası c. III, İletişim Yayınları*, İstanbul 2013, 645-646; https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, (Son Erişim: 22.12.2023).

⁵²³ Özersay, *Kıbrıs Konusu*, 647.

⁵²⁴ https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, (Son Erişim: 28.12.2023).

⁵²⁵ Özersay, *Kıbrıs Konusu*, 649-650.

Denktaş'ın karar alma yetkisinin olmaması nedeniyle Türk heyetini muhatap almamış ve yüz yüze müzakereye oturmamıştır.⁵²⁶

BM Genel Sekreteri Kofi Annan, krizden üç ay sonra, 3 Haziran 2004'te Kıbrıs ile ilgili bir rapor yayınlamıştır. Raporda referandumlar neticesinde Kıbrıs Türklerinin durumunun dünya kamuoyu tarafından görüşülmesi gerekliliğine değinen Annan, Kıbrıs Türklerine baskı uygulamaya bir gerekçe kalmadığını, adada kalıcı bir çözümün siyasi eşitliğe dayalı olması gerektiğini ortaya koymuş ve Rumların Annan Planı'nı değil direkt çözümü reddettiklerini vurgulamıştır.⁵²⁷

2004 referandumu, Rauf Denktaş ile Türkiye arasında fikir ayrılığına neden olmuştur. Denktaş, Annan Planı'nı desteklerken, Türkiye ise bu plana karşı çıkmıştır. Bu süreçte Başbakan Mehmet Ali Talat, Kıbrıs Türklerinin lideri olarak görülmeye başlanmış ve Türkiye'nin desteği ile 17 Nisan 2005'te KKTC'nin cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu suretle liderliği resmileşen Talat'ın, göreve başlamasından sonraki bir yıllık süreçte Papadopoulos, Talat'ı muhatap almamış, adayı işgal altında bulundurduğunu ileri süren Türkiye'yi muhatap aldığını savunmuştur. Bu nedenle taraflar arasında bu dönemde herhangi bir görüşme gerçekleştirilememiştir. Kofi Annan ise 2005 yılı Mayıs ayında BM Genel Konseyi'ne sunduğu raporda Kıbrıs konusunu rafa kaldırmış ve tarafları bir araya getirmek için bir çaba sarf etmemiştir. Bu süreç 2006 yılı Temmuz ayına kadar devam etmiştir. Yeniden görüşmeye başlayan Mehmet Ali Talat ve Papadopoulos 8 Temmuz 2006'da İlkeler Dizisi isimli bir metin üzerinde anlaşmış, ilgili metinde taraflar adada iki toplumlu, iki bölgeyi bir federasyon ve siyasi eşitliğe dayalı çözüm konusunda anlaşmışlardır.⁵²⁸

Papadopoulos, bu görüşmenin üzerinden bir yıl sonra, 5 Temmuz 2007'de herhangi bir ilerleme kaydedilmemesini gerekçe göstererek BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi Michael Möller vasıtasıyla ilettiği bir mektupla Mehmet Ali Talat'ı yeniden görüşmeye davet etmiştir. Talat ise 14 Ağustos'ta gönderdiği cevabi mektubunda, Papadopoulos'un davetini kabul etmiş ve yapılacak görüşmelerin Kıbrıs sorununun tüm boyutlarıyla ele alınan nitelikte olması talebini iletmıştır. Papadopoulos aynı gün Möller'e gönderdiği

⁵²⁶ Özersay, *Kıbrıs Konusu*, 659.

⁵²⁷ https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, (Son Erişim: 28.12.2023).

⁵²⁸ Özersay, *Kıbrıs Konusu*, 677-678.

mektupla görüşme tarihinin belirlenmesi için bir Koordinasyon Komitesi'nin toplanmasını da teklif etmiştir. Koordinasyon Komitesi toplantısında 21 Ağustos 2007'de Papadopoulos ile Talat'ın 5 Eylül'de bir araya gelmesi kararlaştırılmıştır. 5 Eylül 2007'de taraflar Möller'in gözetiminde bir araya gelmişlerdir. Yapılan görüşmede Talat, kapsamlı bir müzakere sürecinin başlamasını önerirken, Papadopoulos bu öneriyi reddetmiştir. Bunun üzerine Talat, 16 Ekim 2007'de dönemin BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon'a Kıbrıs'ta kapsamlı bir çözüm için “*Güven Artırıcı Önlemler*” paketini sunmuştur. Ancak Papadopoulos uzlaşmaz tutumunu devam ettirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Ban Ki-Moon'un, 3 Aralık 2007'de hazırladığı raporda, Kıbrıs Türk kesiminin 8 Temmuz'da başlayan sürece uyumlu bir tavır benimsediği şeklindeki ifadeler yer vermiştir. Raporda ayrıca; Kıbrıs sorununa çözümün iki kesimli, iki toplumlu bir federasyon kurulmasına ve siyasi eşitliğin sağlanmasına bağlı olduğunu vurgulamıştır.⁵²⁹

Türkiye, 2007 yılı itibariyle Kıbrıs konusunda daha aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu süreçte Türkiye'nin temel amacı, KKTC'nin güvenliğini ve Kıbrıs Türklerinin uluslararası alanda haklarını elde etmelerini sağlamak olmuştur. Bu dönemde Türkiye, Kıbrıs meselesinin BM'nin gündeminin bir parçası olduğunu savunmuştur. Söz konusu dönemde AK Parti Hükümeti, yaptığı turizm ve inşaat yatırımları ile KKTC'nin ekonomik olarak büyümesine de önemli bir katkı sağlamıştır. Böylece AK Parti'nin KKTC yönetimi üzerindeki etkisi artmıştır.⁵³⁰ Bu dönemde, 18 Nisan 2010'da KKTC'de Cumhurbaşkanlığına Derviş Eroğlu seçilmiştir. AK Parti Hükümeti, seçim döneminde bir yandan Talat'a destek vermiş, diğer yandan Eroğlu ile ilişkilerini sürdürmüştür. Bu durum Türkiye'nin Kıbrıs'ta olası iktidar değişikliğinde ilişkileri zora sokmak istememesini göstermektedir. Ancak seçimleri Eroğlu'nun kazanması kamuoyunda Türkiye'nin Kıbrıs'ta seçimi kaybettiği yönünde yorumlanmıştır.⁵³¹

KKTC'de 2004 yılında inşaat sektöründe büyük bir artış meydana gelmiş, bu durumun sosyal alanda olumsuzluklara sebep olması nedeniyle Türkiye'den Kıbrıs'a işçi gönderilmiştir. 2007 yılında ise bu işçilerin ailelerinin adaya rahat girmeleriyle ilgili yasal bir düzenleme yapılmış, bu da Kuzey Kıbrıs'ta ani bir nüfus artışına sebep olmuştur. 2008

⁵²⁹ https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa, (Son Erişim: 29.12.2023).

⁵³⁰ Eren Arslan, *Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kıbrıs Politikasının Zaman İçinde Değişen Seyri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, 65-68.

⁵³¹ Özersay, *Kıbrıs Konusu*, 681.

ekonomik krizin etkilerinin devam ettiği dönemde bir de sosyal hayattaki istikrarın bozulmasına neden olan bu gelişme eklenince Kıbrıslı Türkler arasındaki huzursuzluk da artmıştır. Meydana gelen bu olumsuzluklardan Eroğlu Hükümetini değil, Türkiye Cumhuriyeti’ni ve Erdoğan Hükümetini sorumlu tutan halk 2011 yılı Ocak ayında eylemler yapmaya başlamıştır. Kısa sürede genişleyen protestolara muhalif partiler ve sendikalar da destek vermiş, eylemler Toplumsal Varoluş Mitingine kadar ilerlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği önünde dahi eylemler yapan eylemciler, Kıbrıslı Türklerin artık kendi kendini yönetmesi gerektiğini savunan sloganlar da kullanmışlardır. Söz konusu bu süreç 2011 yılı Şubat ayında Türkiye’nin Lefkoşa büyükelçisini görevden alınması ile sonuçlanmıştır.⁵³²

Protestolar sürerken, BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon nezaretinde, Cenevre’de 26 Ocak 2011’de Kıbrıs konulu görüşmeler yeniden başlamıştır. Ancak Kıbrıs Rum liderinin, Derviş Eroğlu’nun önerilerini reddetmesi nedeniyle bir sonuç elde edilememiştir.⁵³³ Cenevre görüşmelerinden yaklaşık 9 ay sonra, 6 Ekim 2011’de Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı ile KKTC Dışişleri Bakanlığı arasında bir işbirliği protokolü imzalanmıştır.⁵³⁴ Protokolün amacı Türkiye’nin KKTC ile AB üyeliği hususunda ortak çalışmalar yürütmektir. Taraflar arasında 2014 yılında ise “*Gençlik ve Spor Bakanlığı Yurtdışı Koordinasyon Ofisi’nin Kurulması ve Faaliyetlerine İlişkin Anlaşma*” imzalanmıştır. İlgili anlaşma kapsamında KKTC’deki Gençlik ve Spor Dairelerinin yetkilerinin Türk kuruluşlarına devredilmesi, KKTC’deki sivil toplum kuruluşlarını rahatsız etmiştir.⁵³⁵

2015 yılında ise Türkiye ile KKTC arasında yeni bir sorun yaşanmıştır. 26 Nisan 2015’te seçimleri kazanarak cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Akıncı, seçim zaferinin ardından “*Artık yavru vatan yok, iki kardeş ülke var*” açıklaması yapmıştır. Bu durum Ankara-Lefkoşa arasında bir krize neden olmuştur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Akıncı’nın ilgili açıklamasına “*Bu ülke Kuzey Kıbrıs’a bir bedel ödemiştir, hala bu bedeli ödemeye devam etmektedir, niye?*” sözleriyle tepki göstermiştir.⁵³⁶ Bu ortamda

⁵³² Özersay, *Kıbrıs Konusu*, 688-689.

⁵³³ <https://www.dw.com/tr/cenevreden-sonu%C3%A7-%C3%A7%C4%B1kmad%C4%B1/a-14798059>, (Son Erişim: 23.01.2024).

⁵³⁴ <https://www.ab.gov.tr/46688.html>, (Son Erişim: 24.01.2024).

⁵³⁵ https://www.evrensel.net/haber/282903/kibrisli-gencler-akpnin-ofisini-reddediyor#google_vignette, (Son Erişim: 24.01.2024).

⁵³⁶ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/04/150427_erdogan_akinci_polemik, (Son Erişim: 24.01.2024).

Kıbrıs Cumhurbaşkanı Akıncı 12 Mayıs 2015'te Ara Bölge'de BM Genel Sekreteri Özel Danışmanı Epsen Eide ve Rum lider Nikos Anastasiadis ile bir araya gelmiştir. Taraflar görüşmede Kıbrıs görüşmelerinin 15 Mayıs 2015 günü tekrar başlamasına karar vermiştir.⁵³⁷ İlişkilerdeki krize rağmen dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Kıbrıs müzakerelerinin tekrar başlaması nedeniyle desteklerini göstermek amacıyla KKTC'ye bir ziyarette bulunmuştur.⁵³⁸ Bu ziyaretten yaklaşık yedi ay sonra da dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, 2015 yılı Aralık ayında gittiği Lefkoşa'da Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve Başbakan Ömer Kalyoncu ile görüşmüştür. Davutoğlu, bu görüşmeler sonrasında yaptığı açıklamada Kıbrıs müzakerelerini yakından takip ettiğini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin her koşulda KKTC'nin yanında olduğunu söylemiştir.⁵³⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nde 15 Temmuz 2016 günü gerçekleşen hain darbe girişimi KKTC'de de büyük yankı uyandırmış, Kıbrıslı Türkler, Türkiye'ye destek olmak amacıyla 6 Ağustos'ta "*Demokrasiye Destek Mitingi*" düzenlemiştir. Mitingde konuşan KKTC Başbakanı Hüseyin Özgürgün, Kıbrıs Türklerinin her zaman Türkiye'nin güçlü olmasını istediğini, Türkiye'nin birliği ve gücünün KKTC'ye de güç kattığını söylemiştir.⁵⁴⁰ KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ise, hain darbe girişimi sonrasında 17 Ağustos 2016'da Türkiye'ye bir geçmiş olsun ziyaretinde bulunmuştur.⁵⁴¹

Hain darbe girişiminden yaklaşık dört ay sonra, 7 Kasım 2016'da Mont Pelerin'de Kıbrıs konulu görüşmeler yeniden başlamıştır. BM, 22 Kasım'da, "*Rum tarafının maksimalist tavrından vazgeçip makul çizgiye yaklaşmaması nedeniyle, Mont Pelerin görüşmeleri sonuçsuz kaldı.*" sözleriyle görüşmelerin sona erdiğini açıklamıştır.⁵⁴² Görüşmelerin devam ettiği günlerde, KKTC Başbakanı Özgürgün, yaptığı açıklamada Kıbrıs Rum kesiminin uzlaşmaz tavrını eleştirerek, adada iki kesimli ve iki toplumlu bir yönetim anlayışının kabul edilmesi ve Kıbrıs'ta Türkler ile Rumların eşit statüde kabul edilmesinin elzem olduğunu vurgulamıştır. Özgürgün, Kıbrıs üzerinde Türkiye'nin fiili garantisinin de kabul edilmesi gerektiğinin altını çizmiş ve Türkiye'nin garantörlüğünün,

⁵³⁷ <https://www.sondakika.com/dunya/haber-kibris-ta-taraflar-el-sikisti-7300094/>, (Son Erişim: 24.01.2024).

⁵³⁸ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kibrista-cozumden-yana-tavrimizi-surdurecegiz/43201>, (Son Erişim: 29.01.2024).

⁵³⁹ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/basbakan-davutoglu-kktc-cumhurbaskani-akinci-ile-ortak-basin-toplantisi-duzenledi/484106>, (Son Erişim: 25.01.2024).

⁵⁴⁰ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktcde-demokrasiye-destek-mitingi-duzenlendi-/622423>, (Son Erişim: 29.01.2024).

⁵⁴¹ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktc-cumhurbaskani-akincidan-meclise-ziyaret/630150>, (Son Erişim: 29.01.2024).

⁵⁴² <https://kibrisgazetesi.com/mont-pelerin-sonusuz-kald-bm-taraflar-adna-aklama-yapacak/>, (Son Erişim: 26.11.2024).

Kıbrıs Türklerinin haklarını korumak için önemli bir unsur olduğunu belirtmiştir. AB'nin Kıbrıs politikasına da bir eleştiride bulunan Özgür, AB'nin Kıbrıs'ta bir taraf olamayacağını ve Türkiye AB üyesi olmadan AB'nin Kıbrıs'ta söz sahibi olamayacağını söylemiştir.⁵⁴³

Dönemin KKTC Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Barış Burcu, 2015 yılında yaptığı bir basın toplantısında, Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki garantörlük hakkı ile ilgili olarak, Kıbrıs Türk ve Rum taraflarının belirli konularda uzlaşmaları halinde tartışmaya açılabileceğini söylemiştir.⁵⁴⁴ Bu açıklamadan yaklaşık iki yıl sonra, BM gözetiminde 2017 yılı Ocak ayında Cenevre'de Kıbrıs görüşmeleri yeniden başlamıştır. Görüşmelerin ana gündem maddesini garantiler konusu oluşturmuştur. Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesiminin garantilerin tamamen kaldırılması teklifine karşılık, Türkiye ise garantilerin vazgeçilemez bir durum olduğunu savunmuştur. Dönemin KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı da Cenevre dönüşünde yaptığı açıklamada Kıbrıs Türklerinin, Türkiye'nin garantörlüğünü açık ve net bir şekilde istediğini belirtmiştir. Akıncı, garantör ülkelerin de Kıbrıs müzakerelerine dâhil edilerek Kıbrıs sorununa kesin ve kalıcı bir çözüm bulunması gerektiğini söylemiştir.⁵⁴⁵ Garantörlük tartışmalarının sürdüğü bu dönemde, 2017 yılı Şubat ayında Kıbrıs Rum kesimi, 1950 yılındaki Enosis Referandumunun yıldönümünün okullarda etkinliklerle anılmasını öngören bir tasarıyı kabul etmiştir.⁵⁴⁶ Güney Kıbrıs'ın kabul ettiği bu tasarı, Türkiye'nin garantörlük konusundaki haklılığını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bu karara sert bir tepki gösteren KKTC, Rum tarafının ilgili kararını geri almasını, aksi takdirde Cenevre görüşmelerinin sona erdirileceğini açıklamıştır.⁵⁴⁷

Türkiye'de 2017 itibariyle Kıbrıs konusunda milliyetçi bir politika izlenmeye başlanmıştır. Bu tarihten itibaren hükümet, Türkiye'nin daima KKTC'nin yanında olduğuna ve her anlamda destek verileceğine dair açıklamalarda bulunmuştur. Buna karşılık KKTC yöneticileri de her fırsatta anavatan Türkiye'nin desteğini hissettiklerini

⁵⁴³ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-abye-girmeden-abnin-burada-hicbir-hakki-olamaz/692852>, (Son Erişim: 2.02.2024).

⁵⁴⁴ <https://mfa.gov.ct.tr/tr/burcu-butun-basliklar-masada/?form=MG0AV3>, (Son Erişim: 25.01.2024).

⁵⁴⁵ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktc-cumhurbaskani-akinci-kibris-turk-halki-turkiyenin-guvencesinin-devamini-istiyor/727410>, (Son Erişim: 2.02.2024).

⁵⁴⁶ <https://haber.sol.org.tr/toplum/guney-kibris-enosisi-okullarda-kutlama-karari-aldi-185341>, (Son Erişim: 25.01.2024).

⁵⁴⁷ Arslan, *Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kıbrıs Politikasının Zaman İçinde Değişen Seyri*, 95.

dile getirmiştir. Türkiye, 2017 yılına kadar Gazimağusa'ya bağlı Maraş'ın⁵⁴⁸ kapalılığını savunurken, bu tarihten itibaren Maraş konusunda KKTC yönetimini desteklemeye başlamıştır. Daha önce Kıbrıs'ta federatif bir yönetim anlayışını destekleyen Türkiye, bu tarihten itibaren KKTC'nin ayrı bir devlet olarak tanınması konusunda çaba göstermeye başlamıştır.⁵⁴⁹

Taraflar bu tarihten itibaren işbirliği alanlarını genişletmeye başlatmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile KKTC arasında 7 Şubat 2019'de "*Sahil Güvenlik Alanında Destek ve İşbirliği Protokolü*" imzalanmıştır. Söz konusu protokol Türkiye Cumhuriyeti ile KKTC'nin deniz yetki alanlarında üçüncü ülkelerden izin almaksızın petrol arama ve çıkarma çalışmaları, yabancı deniz ve hava araçlarının izlenmesi, denizde terörle mücadele, arama ve kurtarma faaliyetlerinde işbirliğini içermektedir.⁵⁵⁰

KKTC Başbakanı Ersin Tatar'ın, 6 Ekim 2020 Türkiye ziyaretinde ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Tatar, video konferans yöntemiyle "*KKTC Su Temini Projesi Boru Hattı Onarımını Müteakip Su Verme Töreni*"ne katılmışlardır.⁵⁵¹ Aynı gün, BM Güvenlik Konseyi kararıyla 1974 yılında yerleşime kapatılan Gazimağusa'ya bağlı Maraş'ın yeniden açılması için başlatılan çalışmalar sonucunda Kapalı Maraş 46 yıl sonra halkın kullanımına açılmıştır.⁵⁵² Maraş'ın açılması konusunda Kıbrıs Rum tarafının uzlaşmaz tavrına karşılık, Türkiye Cumhuriyeti KKTC'ye büyük destek vermiştir.⁵⁵³

KKTC'de 18 Ekim 2020'de yapılan seçimleri Başbakan Ersin Tatar kazanmıştır. Türkiye, mevcut cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'nın Kıbrıs'ta birleşik bir Kıbrıs devletinden yana olması ve Türkiye ile ilişkilerinin gergin olması nedeniyle seçimlerde Ersin Tatar'ı desteklemiştir. Bu destekte Ersin Tatar'ın adada iki devletli ve iki toplumlu bir devlet anlayışını benimsemesinin de etkisi olmuştur.⁵⁵⁴

⁵⁴⁸ Maraş, Kıbrıs'ın en ünlü bölgesidir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtından sonra askeri kontrole girmiş ve büyük ölçüde yerleşime kapatılmıştır. 8 Ekim 2020'de Maraş sahil şeridi yeniden açılmıştır. https://www.ntv.com.tr/galeri/n-life/kultur-ve-sanat/kapali-maras-nerede-neden-ne-zaman-kapatilmisti-iste-kibrisin-sembolu-kapali-marasin-hikayesi,XWW7mEFX4UC0jJGD1rrEEA/HvTqeThhJEa-k_woj4nYkw, (Son Erişim: 8.12.2024).

⁵⁴⁹ Arslan, *Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kıbrıs Politikasının Zaman İçinde Değişen Seyri*, 102.

⁵⁵⁰ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-kkct-arasinda-sahil-guvenlik-alaninda-is-birligi/1515865>, (Son Erişim: 3.02.2024).

⁵⁵¹ <https://www.trthaber.com/haber/gundem/kktcye-su-tasiyan-hat-acildi-521347.html>, (Son Erişim: 3.02.2024).

⁵⁵² <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kapali-maras-46-yilin-ardindan-kademeli-olarak-acildi/1998407>, (Son Erişim: 3.02.2024).

⁵⁵³ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kapali-maras-46-yilin-ardindan-kademeli-olarak-acildi/1998407>, (Son Erişim: 3.02.2024).

⁵⁵⁴ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54594758>, (Son Erişim: 8.02.2024).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, genel seçimlerin ardından ilk yurtdışı ziyaretlerini her zaman KKTC'ye yapmıştır. Erdoğan'ın bu yaklaşımı, Kıbrıs yönetimine, halkına ve dünya kamuoyuna Türkiye'nin KKTC'ye verdiği desteğin ve önemin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu ziyaretler, Türkiye'nin uluslararası arenada tanınmasına yönelik önemli bir mesaj niteliği de taşımaktadır.

2.5. TÜRKİYE-KOSOVA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Balkanların merkezinde yer alan Kosova; Kuzey Makedonya, Arnavutluk, Sırbistan ve Karadağ ile komşudur. Ülkede yaşayan yaklaşık 40-50 bin Türk, nüfusun ancak yüzde birini oluşturmaktadır.⁵⁵⁵

Türklerin bölgede varlığı 5. yüzyıla dayanmakta olup Avrupa Hunları, Avar, Tuna ve Bulgar Türklerinin iskân ettiği bir coğrafya olmuştur. Bölge 1389 Kosova Savaşı ile Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Yaklaşık beş asır Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kosova'da, Balkan Savaşları neticesinde 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı egemenliği sona ermiştir. Bundan sonra da bölgede yaşayan Türkler, Yugoslavya Krallığı'nın milyonlarca Türkü göçe zorlayarak yerlerine Sırp ve diğer gayrimüslim unsurları yerleştirme politikasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum 1945 yılında Yugoslavya'nın bölgenin idaresini ele almasına kadar devam etmiştir. Yugoslavya yönetimi altında, 1945-1960 yılları arasında yaklaşık 160 bin aile zorla Türkiye'ye göç ettirilmiştir.⁵⁵⁶

Günümüzde Kosova'da, Sancak, Priştine, Momuşo, Gilan, Dohırçan ve Mitroviça bölgelerinde yaşayan Kosova Türkleri, yüzyıllardır dillerini, dinlerini, kültürlerini korumayı başarmıştır. Yugoslavya döneminde çeşitli baskı, asimilasyon ve katliamlara maruz kalan Türkler, II. Dünya Savaşı'nda bu ülke için cephelerde savaşmış ve şehitler vermiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya yönetimi diğer etnik grupların varlığını hukuki olarak kabul ederken Türklerin varlığını ancak 1951 yılında tanımıştır.⁵⁵⁷ “Kosova Metohiya Özerk Bölgesi Ulusal Kurulu”nun 20 Mart 1951'de gerçekleşen üçüncü oturumunda bölgede yaşayan Türk çocukların Türkçe eğitim alabilmeleri için

⁵⁵⁵ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 543.

⁵⁵⁶ Meşkure Yılmaz, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Kosova Türklerine Yönelik Politikaları”, Gonca Bayraktar Durgun-Tuğrul Korkmaz (Ed.), *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi (12-17 Eylül 2017) Priştine-Kosova Kongre Kitabı*, Gazi Üniversitesi Matbaası, Ankara 2017, 12-18,

⁵⁵⁷ Murat Türkmen, *Dış Türkler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, 83.

Türkçe eğitim veren ilkokul ve liseler açılması kararı alınmış, 1951-1952 öğretim yılında bu okullar hizmete girmiştir.⁵⁵⁸ Kosova’da yine bu yılda Türkçe radyo yayınları başlatılmış, Türkçe yayın yapan televizyon kanalları ise ancak 1974 yılında başlamıştır.⁵⁵⁹

1980’de Tito’nun ölümüyle, Yugoslavya, Arnavutlar üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Bu baskıya karşı 1981’de Priştine’de başlayan gösteriler ise Sırp-Arnavut çatışmasını tetiklemiştir. 1987’de iktidara Slobodan Miloseviç’in gelmesiyle Sırp-lar arasında milliyetçi propaganda iyice artmıştır. Bu nedenle Kosova Arnavutları 1989’da barışçıl bir politika takip etmeye başlamıştır. 1990’da bağımsızlık ilan eden Arnavutlar, 1995 tarihli Dayton Antlaşması’nda Kosova sorununa yer verilmemesi üzerine, 1996 yılında barışçı politikadan vazgeçmişlerdir.⁵⁶⁰

1 Ekim 1997’de üniversite öğrencileri tarafından başlatılan hareket, kısa sürede Kosova Arnavutlarının bağımsızlık mücadelesine dönmüştür. Sırp güvenlik güçlerinin 1999’da Reçak’ta katliam yapması ile bölge iyice savaş alanına dönmüştür.⁵⁶¹ Bunun nedeniyle 24 Mart 1999’da NATO güçleri bölgeye müdahale etmiş ve üç aylık bir harekât sonunda ateşkes ilan edilmiştir. BM tarafından, Kosova’da güvenliğin sağlanması amacıyla “Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu” UNMIK⁵⁶² ile “Kosova Barış Gücü” KFOR⁵⁶³ kurulmuştur. Yaklaşık yedi yıl uluslararası durumu netleşmeyen Kosova, statüsünün belirlenmesi için BM gözetiminde 2006’da başlayan ve 17 bölümden oluşan müzakere sürecinin neticesinde 17 Şubat 2008’de bağımsızlığını ilan etmiştir.⁵⁶⁴

Bağımsızlığın ardından Kosova’da Türkler, “*Türk Halk Cephesi*”, “*Türk Demokratik Birliği*” (TDB) ve “*Türk Demokrat Birliği Partisi*” olmak üzere üç siyasal teşkilat oluşturmuştur⁵⁶⁵. Günümüzde Kosova’da Priştine Üniversitesi Prizren Eğitim

⁵⁵⁸ Yılmaz, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kosova Türklerine Yönelik Politikaları*, 13.

⁵⁵⁹ Metin, *Balkan Türkleri*, 286.

⁵⁶⁰ Birgül Demirtaş Coşkun, “Kosova’nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”, *Uluslararası İlişkiler*, 7 (27), 57-58.

⁵⁶¹ Muhammed Aruçi, “Kosova”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVI, 2002, 220.

⁵⁶² İngilizce United Nations Interim Administration Mission in Kosovo. <https://unmik.unmissions.org/>, (Son Erişim: 8.12.2024).

⁵⁶³ İngilizce Kosovo Force. <https://jfcnaples.nato.int/kfor>, (Son Erişim: 8.12.2024).

⁵⁶⁴ Tunahan Oduncu, “1999 Kosova Krizi ve NATO’nun Kosova Müdahalesi”, *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 2019, 10-12.

⁵⁶⁵ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 545.

Fakültesi’nde Türkçe Sınıf Öğretmenliği ve Türkçe Okul Öncesi Öğretmenliği bölümleri bulunmaktadır.⁵⁶⁶

Türkiye Cumhuriyeti, 1990’lı yılların başlarında Yugoslavya’nın dağılacağının anlaşılmasıyla bu ülkenin toprak bütünlüğünü ve sorunların müzakerelerle çözülebileceğini savunmuştur. Türkiye’nin bu tutumu Sırların takdirini kazanmış ve 1992 yılı Ocak ayında Türkiye’yi ziyaret eden Miloseviç, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile gerçekleştirdiği görüşmede Türkiye’nin takip ettiği politikadan duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir.⁵⁶⁷ Ayrıca Türkiye, 1991’de TDB aracılığıyla Sırp yönetiminin sansürüne uğramadan Kosova’ya 10 bin Türkçe kitap göndermiştir. Sırp yönetimi de bu dönem 40. yıl dönümü olan Türkçe eğitim ve kültür haklarının verilmesi kutlamalarının masraflarını karşılamıştır. Ayrıca TDB’nin girişimleriyle Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı, Kosova Türklerine 30 kişilik bir kontenjan ve burs ayarlamıştır.⁵⁶⁸

Türkiye’nin Yugoslavya politikası 1992 yılı Şubat ayında Sırların Bosna’da Müslümanlara yönelik katliamlar gerçekleştirmesi neticesinde değişmiş ve Sırlara uluslararası askeri müdahaleyi yapılmasını önermiştir. Bu dönemde Yugoslavya’dan bağımsızlık ilan eden ülkelerin bağımsızlıklarını resmi olarak tanıyan Ankara Hükümeti, Kosova Arnavutlarının bağımsızlık ilanını Kosova’nın statüsünün belirlenmemiş olması nedeniyle tanımamıştır. Arnavutlar, 1992 yılı Mayıs ayında seçime gitmiş, Kosovalı Türkler ise Ankara’nın politikasını benimsemiş, Arnavutların Türklere yönelik politikalarına güvenmediklerini beyan ederek seçimleri boykot etmiştir.⁵⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti, 1999 yılında gerçekleşen olayları ise uzaktan takip etmiş olsa da NATO harekâtına aktif bir destek vermiştir. Bu destek Sırların tepkisine neden olmuş ve Sırlar Belgrad’daki Türk büyükelçiliğine saldırmıştır. Bu dönem Sırp saldırısına maruz kalan ilk üç yabancı temsilcilikten biri Türk büyükelçiliği olmuştur. Türkiye, harekât neticesinde kurulan KFOR kapsamında Kosova’ya asker göndermiş, Türk birlikleri Kosova Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Dragaş ve Mamuşa köylerine yakın yerlere konuşlandırılmıştır.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ Metin, *Balkan Türkleri*, 286.

⁵⁶⁷ Özlem, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 319-321.

⁵⁶⁸ Recep Çelik, *20. Yüzyılda Balkan Türklerinin Siyasal ve Toplumsal Örgütlenmeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 140-141.

⁵⁶⁹ Özlem, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 319-322.

⁵⁷⁰ Tuba Ünlü Bilgiç-Bestami S. Bilgiç, “Kosova Türkleri: ‘Sıradışı’ Bir Türk Diasporası,” *Bilig*, (62), Ankara, 2012, 50-51.

Dönemin Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem, 17-18 Temmuz 1999 tarihleri arasında Kosova'yı ziyaret etmiştir. Burada Kosova Kurtuluş Ordusu lideri Haşim Taçi ile görüşen Cem, Kızılay ile ortaklaşa kurulan Eşgüdüm Merkezi'nin açılışını da yapmıştır. Ziyaretinin ikinci gününde Dragos'ta KFOR bünyesinde görev yapan Türk birliğini ve Türklerin yaşadığı köyü ziyaret etmiştir. Cem, Kosova ziyaretinde basına yaptığı açıklamalarda, Kosova ile Türkiye arasındaki tarihsel bağları vurgulamış, Kosova'ya bölgenin barış, demokrasi ve insan haklarına kavuşturulması amacıyla geldiğini ifade etmiştir.⁵⁷¹

1999'da UNMIK tarafından düzenlenen “Kosova’da Geçici Yönetimin Yetkilerine Dair Yasal Düzenleme” ile UNMIK düzenlemelerinin Sırpça, Arnavutça ve İngilizce çıkacağı açıklanmıştır. Bu durum Türklerin 1974 Anayasası ile sahip olduğu Türkçe'nin resmi dil olma statüsünü kaybetmelerine neden olmuştur. Bu ortamda 1999 yılı Ekim ayında günöbirlik Kosova'ya giden dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, burada Kosova Türkleri ile biraraya gelmiş ve önemli açıklamalarda bulunmuştur. Demirel;

“...Kosova’da barış ve huzur ortamının tesisi kadar, Türk varlığının bekası da bizim için son derece önemlidir. Türk kamuoyu bu konuda çok hassastır. Türkiye her zaman soydaşlarının yanında olmuştur ve bundan böyle de olmaya devam edecektir. Türkiye’nin Kosova’da aradığı barıştır, kardeşliktir, işbirliğidir, huzurdur. Türkiye bunları, Türk olsun, Arnavut olsun, Sırp olsun bütün Kosovalılar için arzulamaktadır. İçinden geçmekte olduğunuz sıkıntılı dönemi en kısa zamanda atlatmanız için Türkiye’nin destek ve yardımları artarak devam edecektir. Kosova’da 60 bin kadar soydaşımızın yaşadığını ve soydaşlarımızın Kosova’nın yönetiminde pay sahibi olmaları gerektiğini tüm dünyaya duyurduk. Sizlerin Kosova’nın yeni siyasi düzeni içinde Türk toplumu olarak eşit haklara ve eşit temsil imkânına sahip olmanız en doğal hakkınızdır. Haklarınızın savunucusu olmaya devam edeceğiz. Türkçe eğitime önem vermeniz, kültürünüze sahip çıkmanız, kendi basın-yayın organlarınızı koruyarak, sayılarını arttırmaya çalışmanız varlığını sürdürmenin vazgeçilmezleridir. Dili ve sesi olmayan millet kaybolmaya mahkûmdur. Kimliğinizi koruma ve kültürünüzü geliştirme

⁵⁷¹ Milliyet, 18 Temmuz 1999, Milliyet, 19 Temmuz 1999.

çabalarınızda Türkiye her zaman arkanızda olacaktır. Her biriniz balkanlar ile Türkiye arasında birer daimi dostluk köprüsü vazifesi görüyorsunuz. Bu şanlı tarihimizin neticesidir. Bu topraklarda yüzyıllarca yaşadınız ve yaşamaya da devam edeceksiniz.” demiştir.

Ayrıca Türklere birlik ve beraberlik çağrısında bulunan Demirel, Türklere hak ettikleri yeri elde edebilmeleri için kenetlenmeleri ve görüşlerini birlikte ifade etmelerinin hayati bir öneme sahip olduğunu vurgulamıştır.⁵⁷²

UNMIK’in Kosovalı Türkleri tanınamaması üzerine, Türklerin haklarını savunmak amacıyla siyasi bir örgütlenme gerçekleştirilmiş ve bu amaç doğrultusunda Kosova Türk Demokratik Partisi (KTDP) kurulmuştur. KTDP, Türkçe dilinin kabul edilmemesine tepki olarak, 2000’de yapılan ilk belediye seçimlerine katılmamıştır. KTDP, BM Kosova Özel Temsilcisi ile yapılan görüşmelerde alınan bazı vaatler üzerine 2001 parlamento seçimlerine katılmış ve parlamentoya üç Türk milletvekili girmiştir. Bu durum Türklerin Kosova siyasi hayatına dâhil olmasını da sağlamıştır.⁵⁷³

Kosova’da Türkler ile Arnavutlar arasındaki ilişkiler 2000-2010 yılları arasında sorunlu bir izlenim vermiştir. Bunda Türkiye’nin Kosova konusunda belirsiz bir politika izlemesi ve uluslararası camianın Kosovalı Sırpların azınlık haklarını koruması vurgusunun Arnavut liderleri kızdırması etkili olmuştur. Türkiye, bu dönem hem Kosova’da Türk-Arnavut kardeşliğini vurgulamış, hem de Kosova Türkleri merkezli bir politika yürütmüştür. Bu durum Arnavutların Türklere karşı güven duygusunu zedelerken, Türkiye’nin net bir tavır alamaması, bu iki topluluğun ilişkilerini sorunlu hale getirmiştir. Öte yandan uluslararası toplum, Kosovalı Sırpların haklarının korunmasına ağırlık vermiş, bu da Arnavut liderlerinin hem Türkler hem de diğer etnik gruplara karşı şüphe ile yaklaşmasına ve etnik unsurlar arasında gerilime neden olmuştur.⁵⁷⁴

Kosova’daki bu gergin ortamda 2005 yılı Ekim ayında dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül bu ülkeyi ziyaret etmiştir. Gül, UNMIK yetkilileriyle, Kosova Başkanı İbrahim Rugova ve KDTP milletvekilleriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Gül, burada verdiği demeçte Türkiye’nin Kosova’daki gelişmeleri yakından takip ettiğini

⁵⁷² <https://tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-suleyman-demirel/1717/3624/kosovanin-mamusa-sehrinde-soydaslarimiza-hitaben-yapacaklari-konusma-hk>, (9.09.2024).

⁵⁷³ Yılmaz, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kosova Türklerine Yönelik Politikaları*, 14.

⁵⁷⁴ Ünlü Bilgiç-Bilgiç, *Kosova Türkleri: ‘Sıradışı’ Bir Türk Diasporası*, 52.

vurgulamıştır. Ardından Sultan Murat Türbesini ziyaret etmiş ve daha sonra da Prizren’de Kosovalı Türklere hitap etmiştir. Gül, Kosova’yı bekleyen yeni dönemde Türklerin daha fazla dayanışma ve beraberlik içerisinde olmaları gerektiğinin altını çizmiş, Türkiye ile Kosova arasındaki güçlü akrabalık bağlarına da değinerek mesafelerin önemsiz olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kosova’da başlayacak olan yeni dönemde Kosovalı Türklerin, Türkiye ile Kosova arasında köprü vazifesi göreceğini belirtmiştir. Gül, Türkiye’nin asker, polis ve hava gücünün Kosova’da olduğunu vurgulayarak beraberlik mesajı da vermiştir. Bakanın bu konuşmasından Türkiye’nin Kosova’da çok yönlü bir dış politika yürüteceği, ülkenin geneline hitap eden bir politika izleyeceği anlaşılmaktadır.⁵⁷⁵

Kosova Arnavutları, 17 Şubat 2008’de bağımsızlık ilan ederken, Türkiye Cumhuriyeti, Kosova’nın bağımsızlığını 18 Şubat 2008’de tanıyarak bu ülkeyi resmen tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. 1 Eylül 2015’te ise Kosova’da büyükelçilik açan Türkiye, bu alanda öncü ülke olmuştur.⁵⁷⁶

Bağımsızlık ilanından yaklaşık bir yıl sonra dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan, 12-14 Ocak 2009 tarihleri arasında Kosova’ya gitmiştir.⁵⁷⁷ İlgili ziyaretinde Kosova Parlamentosu’na hitap Babacan, konuşmasında Kosovalı Türklerin Kosova’nın bağımsızlık sürecinde önemli bir rol oynadığını ve Türkiye’nin bu süreci güçlü bir şekilde desteklediğini vurgulamıştır. Kosovalı Türklerin, Kosova’nın kozmopolit yapısına katkıda bulunarak, ülkenin siyasi hayatına olumlu etkiler sağladığını da ifade etmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin Kosova yönetiminin Türkçenin ve diğer azınlık dillerinin kullanımına yönelik attığı adımlardan memnuniyet duyulduğunu da belirtmiş, Kosova Hükümetinde bir Türk bakanın ve mecliste üç Türk milletvekilinin bulunmasının çok kültürlülüğün bir örneği olduğu söylemiştir. Bunun yanı sıra Kosova’da Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nin bir kampüsünün inşa edilmesinin planlandığını bildiren Babacan, bu projenin Kosova’yı bu bölge için eğitim açısından cazibe merkezi haline getireceğini ifade etmiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Özlem, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 341-350.

⁵⁷⁶ [https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kosova-siyasi-iliskileri-.tr.mfa#:~:text=T%C3%BCrkiye%2C%2017%20%C5%9Eubat%202008%20tarihinde,ilan%C4%B1ndan%20sonra%20B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ilik%20d%C3%BCzeyine%20y%C3%BCkseltilmi%C5%9Ftir,\(Son Erişim: 10.09.2024\).](https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kosova-siyasi-iliskileri-.tr.mfa#:~:text=T%C3%BCrkiye%2C%2017%20%C5%9Eubat%202008%20tarihinde,ilan%C4%B1ndan%20sonra%20B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ilik%20d%C3%BCzeyine%20y%C3%BCkseltilmi%C5%9Ftir,(Son Erişim: 10.09.2024).)

⁵⁷⁷ [https://www.disisleri.gov.tr/duyuru-no_18---29-aralik-2008_-disisleri-bakanimiz-sayin-ali-babacan_in-kosova-ve-bosna-hersek_i-ziyareti-hk_.tr.mfa,\(Son Erişim: 11.09.2024\).](https://www.disisleri.gov.tr/duyuru-no_18---29-aralik-2008_-disisleri-bakanimiz-sayin-ali-babacan_in-kosova-ve-bosna-hersek_i-ziyareti-hk_.tr.mfa,(Son Erişim: 11.09.2024).)

⁵⁷⁸ [https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kosova-meclisi-genel-kurulu_nda-yapmis-olduklari-konusma.tr.mfa,\(Son Erişim: 11.09.2024\).](https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kosova-meclisi-genel-kurulu_nda-yapmis-olduklari-konusma.tr.mfa,(Son Erişim: 11.09.2024).)

Babacan'ın ziyaretinden bir yıl sonra, 1-3 Şubat 2010'da Kosova Cumhurbaşkanı Fatmir Sejdiu, Türkiye'ye gelmiştir. Bu gezi Kosova'nın 2008 bağımsızlık ilanı sonrası Türkiye ile Kosova arasında devlet başkanlığı düzeyinde gerçekleşen ilk ziyaret olması bakımından önemlidir.⁵⁷⁹ Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Sejdiu ile yaptığı görüşmenin ardından düzenlenen ortak basın toplantısında Kosova Türkleri ile ilgili “...Kosova’da çok güçlü bir Türk toplumu vardır, Türkiye ile Kosova arasındaki ilişkiler de köprü vazifesi görmektedir...” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁸⁰

Sejdiu'nun bu ilk ziyaretinden yaklaşık 9 ay sonra, 2010 yılı Kasım ayında ise dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Kosova'ya gitmiştir. Kosovalı Türkler ve Arnavutlar tarafından coşkuyla karşılanan Erdoğan, buradaki temaslarında Kosova Türklerinin temsilcileriyle de görüşmüştür. Burada Türklere de hitap eden Erdoğan, Türkiye ve Kosova'da yaşayan Türklerin, bu ülkenin bağımsızlığı için ettiği mücadeleye değinmiş, Kosova'nın kalkınmasına ve refaha kavuşması için gereken gayretlere olan inancını dile getirmiştir. Erdoğan'ın ardından dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da 2011 yılı Ağustos ayında bu ülkeyi ziyaret etmiş, Priştine ve Prizren'de Yunus Emre Türk Kültür merkezlerinin açılışını yapmıştır.⁵⁸¹

2013 yılı Ekim ayında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan bir kez daha Kosova'ya gitmiştir. Erdoğan söz konusu ziyaret kapsamında KDTP'nin düzenlediği mitingde Kosova Türklerine bir konuşma yapmıştır. Türkiye ile Kosova arasındaki yakınlığa değinen Erdoğan, “Şunu unutmayın, hepimiz ortak bir tarihin, ortak bir kültürün, ortak bir medeniyetin, birbirine dost, birbirine akraba, birbirine kardeş olduğu bir yapının insanlarıyız... Unutmayın, Türkiye Kosova’dır, Kosova Türkiye’dir.” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁸²

Bugün dahi Yunanistan, Sırbistan ve Rusya tarafından tanınmayan Kosova'nın Kosova'nın uluslararası alanda tanınması için Türkiye önemli çabalar göstermiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2020'de gerçekleşen İslam İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'nde “Kosova'yı tanımamış ülkelerin olması bizi üzmektedir” sözleriyle

⁵⁷⁹ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari--abdullah-gul-/1723/15858/kosova-cumhuriyeti-cumhurbaskani-sayin-sejdiunun-ulkemizi-ziyareti>, (Son Erişim: 11.09.2024).

⁵⁸⁰ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari--abdullah-gul-/1723/15860/kosova-cumhurbaskani-ile-duzenledikleri-ortak-basin-toplantisinda-yaptiklari-aciklama>, (Son Erişim: 11.09.2024).

⁵⁸¹ Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 356-357.

⁵⁸² <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-kosova-kosova-turkiyedir/209538>, (Son Erişim: 11.09.2024).

Kosova'nın tanınması için bir çağrıda bulunmuştur. Bu çağrı Kosova'da büyük sevinçle karşılanmıştır.⁵⁸³

Türkiye Cumhuriyeti, Kosova'ya TİKA aracılığıyla 1995 yılından itibaren çeşitli yardımlarda bulunmuştur. TİKA, Balkanlarda yayın yapan gazete ve dergilere maddi yardım sağlarken, Kosova'da yayınlanan “*Bay*”, “*Genç Bay*” ve “*İnci*” dergilerine de yardım yapılmıştır. Kosova Türk Tabur Kuvvet Komutanlığı girişimleriyle Prizren'deki Namazgâh restore edilmiş, Namazgâhın Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırıldığı düşüncesiyle “*Fatih Sultan Mehmet Namazgâhı*”, çevresindeki park da Kosova'da mayın temizlerken şehit olan “*Başçavuş Hüseyin Kutlu Parkı*” olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca TİKA tarafından, Türklerin sorunlarını ele alacak ve ana dillerinde yayın yapacak bir radyo kurulmuştur. Radyo kurulması için gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde Genelkurmay Başkanlığı'nın önerisiyle bölgedeki sivil gruplara devredilinceye kadar Priştine'de askeri birlikler tarafından işletilmiştir. Ayrıca “*Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türkoloji Bölümü*” için mobilya ve teknik malzeme yardımı yapılmıştır. Bunların yanı sıra Kosova'ya sağlık, tarım ve hayvancılık, finans, sosyal altyapı hizmetleri ve eğitim alanlarında da çeşitli yardımlar yapılmıştır.⁵⁸⁴

Kosova'daki Türklerin, Osmanlı döneminden bu yana süregelen varlığı ve kültürel mirası, Türkiye'nin bölgedeki etkisini ve desteğini önemli kılmaktadır. Türkiye, Kosova'nın bağımsızlık sürecinden itibaren, Türk toplumu için hak mücadelesini destekleyerek ve çeşitli yardım projeleriyle katkıda bulunarak bu topluluğun eğitim, kültür ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu destekler, Türklerin kimliklerini korumalarına yardımcı olurken, iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin ve işbirliğinin güçlenmesini de sağlamıştır.

⁵⁸³ Namal-Orhun, *Türkiye-Balkan Türkleri İlişkileri*, 498-499; <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdoganin-cagrisi-kosovada-yanki-buldu-2228333>, (Son Erişim: 11.09.2024).

⁵⁸⁴ Yılmaz, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kosova Türklerine Yönelik Politikaları*, 15-16.

2.6. TÜRKİYE-MAKEDONYA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Balkan Yarımadası'nın merkezinde yer alan Kuzey Makedonya'da⁵⁸⁵ 2021 nüfus sayımına göre nüfusun %3,86'sını oluşturan 70 bin 961 Türk yaşamaktadır.⁵⁸⁶ Kuzey Makedonya'da yaşayan Türkler, çoğunlukla ülkenin batısındaki Gostivar, Kalkandelen, Ohrid, Struga, Kırçova, Debre, Üsküp ve doğudaki Köprülü, Valandova, Usturumca, Radoviç ve İştip şehirlerinde yaşamaktadır.⁵⁸⁷

Kuzey Makedonya'daki Türk varlığı 4. yüzyılda Avrupa Hun İmparatorluğu'na dayanmaktadır. Hunlardan sonra bölgede Avar, Bulgar, Oğuz, Kıpçak, Peçenek ve Selçuklu hâkimiyetleri görülmüştür. Ancak, bu toplulukların büyük bir kısmı zamanla Hristiyanlığı benimsemiş ve millî benliklerini kaybederek Slavlaşmıştır.⁵⁸⁸ Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine 14. yüzyılda giren Kuzey Makedonya coğrafyası, 1913 tarihli Bükreş Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden çıkarılarak Yunanistan ve Sırbistan arasında paylaştırılmıştır. Osmanlı hâkimiyetinden sonra istikrar sağlanamayan bölge 1941'de ise Nazi Almanyası tarafından işgal edilmiştir.⁵⁸⁹

Tito, 1944'te Nazi işgalinden kurtardığı Kuzey Makedonya'yı Yugoslavya'nın bir parçası haline getirmiştir. Yugoslavya'nın 1990'da parçalanmasıyla, Kuzey Makedonya 1991 yılı Eylül ayında bağımsızlığını ilan etmiştir.⁵⁹⁰ Türkiye Cumhuriyeti, 6 Şubat 1992'de Kuzey Makedonya'yı resmi olarak tanımış ve Bulgaristan'ın ardından bu ülkeyi tanıyan ikinci devlet olmuştur. Türkiye ile Kuzey Makedonya arasında 26 Ağustos 1992'de Londra'da diplomatik ilişkilerin tesisini öngören anlaşmalar imzalanmıştır.⁵⁹¹ Yugoslavya döneminde Türkiye'nin Üsküp'te bulunan konsolosluğu 1993 tarihinde

⁵⁸⁵ Makedonya adı, bağımsızlığını ilan ettikten sonra Yunanistan'ın isim benzerliği ve tarihsel nedenlerle itirazları nedeniyle tartışmalara yol açmıştır. Bu ihtilafı çözmek, iki ülke arasındaki uyuşmazlığı gidermek ve uluslararası alanda tanınmayı sağlamak amacıyla Yunanistan ile imzalanan 2019 tarihli Prespa Anlaşması ile Makedonya'nın adı "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olarak değiştirilmiştir.

<https://www.ab.gov.tr/p.php?e=267#:~:text=Nihai%20olarak%20Yunanistan%20ve%20Kuzey,yeni%20ismini%20A B'ye%20bildirmi%C5%9Ftir.>, (Son Erişim: 8.12.2024).

⁵⁸⁶ Zeynel Ödemiş, "Kuzey Makedonya'da Türk Varlığı ve Günümüz Varlık Mücadelesine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12 (1), 2023, 447.

⁵⁸⁷ Namal-Orhun, *Türkiye-Balkan Türkleri İlişkileri*, 497.

⁵⁸⁸ Ömer Turan, "Makedonya'da Türk Varlığı ve Kültürü", *Bilig*, (3), 1996, 21.

⁵⁸⁹ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 540-511.

⁵⁹⁰ Mehmet Hacısalıhoğlu, "Makedonya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVII, 2003, 442.

⁵⁹¹ Namal-Orhun, *Türkiye-Balkan Türkleri İlişkileri*, 493-494.

büyükkelçilik olarak düzenlenmiş ve bu suretle Kuzey Makedonya’da büyükkelçilik açan ilk ülke Türkiye olmuştur.⁵⁹²

Kuzey Makedonya’da 1991 yılında yapılan bağımsızlık referandumunda Makedon ve Arnavutlar oy kullanmayıp boykot ederken, Türkler bağımsızlık için evet oyu kullanmıştır. Türkler bağımsızlık sonrası demokratik bir süreç ile hak ve özgürlüklerin artacağına dair beklenti içinde olmuşlardır. Ancak bağımsızlık sonrası Kuzey Makedonya’da azınlıklar ile ilgili herhangi bir gelişme yapılmamıştır. Bu süreçte, Türkler siyasal ve sosyal hayatta daha iyi bir örgütlenme sağlamak amacıyla “*Türk Demokratik Birliği*” (TDB) adlı bir siyasi örgüt kurmuşlardır. İlerleyen süreçte hak ve özgürlükler konusundaki problemlerin giderilmesinin partileşme ile mümkün olacağı anlaşılmıştır. Bu bağlamda, dil, din, gelenek ve göreneklerini korumak amacıyla 1992 yılında “*Türk Demokratik Partisi*” (TDP)’ni kurmuşlardır. Partinin Genel Başkanı Erdoğan Saraç, her fırsatta Türklerin, Kuzey Makedonya toplumları içerisindeki saygınlığını arttırmaya, Kuzey Makedonya’daki Türk varlığını hissettirmeye ve bölgeden Türk göçünü engellemeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Kuzey Makedonya’da TDP’nin dışında 1999 yılında kurulan “*Türk Hareket Partisi*” (THP) ve 2000 yılında kurulan “*Demokratik Müslüman Partisi*” (DMP) isimli iki Türk partisi daha bulunmaktadır. Kuzey Makedonya’daki mevcut seçim yasası nedeniyle Türkler aynı coğrafyada yaşamalarına rağmen farklı seçim bölgelerinden seçime girmek zorunda olduklarından, seçimlerde büyük bir başarı sağlayamamıştır.⁵⁹³

Kuzey Makedonya’da Anayasa’nın 8. maddesi gereğince, azınlıkların ana dillerinde eğitim almasına olanak tanınmıştır. Batı Makedonya’da Üsküp, Kalkandelen, Gostivar, Ohri, Struga ve Debre bölgelerinde Türk çocuklar bu hakkı tüm sınıflarda kullanabilirken Doğu Makedonya’da ise Manastır, Pirlepe, İştıp, Ustrumca ve Kanatlar bölgelerinde yalnızca şehir merkezindeki bazı okullarda, ilkokul dördüncü sınıfa kadar Türkçe eğitim verilmektedir.⁵⁹⁴

Kuzey Makedonya’da 1944 yılı Aralık ayında Türkçe yayın yapan ilk gazete olan “*Birlik*” gazetesi yayınlanmaya başlamış, ayrıca Yukarı Vranofça isimli bir Türk köyünde

⁵⁹² Alpaslan Kır, *Türkiye’nin Makedonya Politikasının Balkan Politikası İçerisindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2008, 79.

⁵⁹³ Necati Çayırılı, “Makedonya Türkleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, XX, 2002, 755-756.

⁵⁹⁴ Turan, *Makedonya’da Türk Varlığı ve Kültürü*, 25.

de on beşer dakikalık Türkçe radyo programları başlamıştır. İlerleyen süreçte Üsküp radyosunda Türkçe programlar yapılmaya başlanmış ve 1990 yılında ise her gün Türkçe yayın yapılmasına izin verilmiştir.⁵⁹⁵ 15 Şubat 2007’de ise “*Bayramlar Yasası*”nda yapılan düzenlemeyle ülkede yaşayan azınlıklara bayram hakkı tanınmıştır. Bu düzenleme kapsamında Üsküp’te 21 Aralık 1944’te Latin Alfabesi ile Türkçe eğitimin başlaması münasebetiyle 21 Aralık Kuzey Makedonya Türklerinin “*Türkçe Dil Bayramı*” adıyla millî bir bayramı kabul edilmiştir.⁵⁹⁶

Türkiye Cumhuriyeti, Kuzey Makedonya’nın bağımsızlık ilan etmesinden sonra bir taraftan bu ülke ile ilişkilerini geliştirirken diğer yandan da Kuzey Makedonya sınırları içerisinde yaşayan Türkler ile ilişki kurmuştur. Bağımsızlığın ardından 1991 yılı Ekim ayında TDB Ankara’ya bir heyet göndermiştir. Heyet, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’na davet edilerek Kuzey Makedonya Türkleri hakkında bilgi alınmıştır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, 1992 yılında Kuzey Makedonya’yı ziyaret etmiş, ziyareti sırasında Türkçe yayın yapan Üsküp radyosuna açıklamalarda bulunmuştur. Demirel, bu yayında; “*Kuzey Makedonya’da dalgalanan bayrak hepimizindir. Türkiye dışında yaşayan Türkler, kendilerini hiç yalnız hissetmemelidirler.*” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁹⁷

Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ise, çıktığı Balkan gezisi kapsamında 18 Şubat 1993’te Kuzey Makedonya’ya gitmiştir. Kuzey Makedonya’da büyük bir coşku ile karşılanan Özal, TDP heyetinden de Kuzey Makedonya’da yaşayan Türklerin durumları ile ilgili bilgi almıştır. Onuruna verilen akşam yemeğinde konuşan Özal, Kuzey Makedonya Türkleri ile ilgili olarak “*Türk asıllı Kuzey Makedonyalıları da ülkelerimiz arasında sağlam bir köprü olarak görüyorum*” ifadelerini kullanmıştır. 1993 yılı Aralık ayında ise Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Kuzey Makedonya’ya gitmiştir. Çetin, burada verdiği demeçte Kuzey Makedonya Türkleri için “*Ülkenizde yaşayan soydaşlarımızı da Kuzey Makedonya anayasasına ve yasalarına saygılı, eşit hak ve fırsatlara sahip, uyum içinde ortak bir yaşam sürdüren sadık Kuzey Makedonya vatandaşları olarak ilişkilerimizde bizi daha da yakınlaştıran bir köprü olarak görmekteyiz.*” ifadelerini

⁵⁹⁵ Metin, *Balkan Türkleri*, 284-285.

⁵⁹⁶ <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avraysyadan/makedonya-turklerinin-dil-bayrami/63a2c07101a30a12201c0850#:~:text=Resmi%20bayram%20oldu,T%C3%BCrklerin%20milli%20bayram%C4%B1%20kabul%20edildi>, (Son Erişim: 7.09.2024).

⁵⁹⁷ Namal-Orhun, *Türkiye-Balkan Türkleri İlişkileri*, 497.

kullanmıştır.⁵⁹⁸ Buradan hareketle de hem Özal'ın hem de Çetin'in Kuzey Makedonya'da yaşayan Türkler iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli bir unsur olarak gördüklerini söylemek mümkündür.

1995 yılı Temmuz ayında ise bu kez Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı sıfatıyla Kuzey Makedonya'ya gitmiştir. Söz konusu ziyaret kapsamında Demirel ile Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov arasında “*Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması*” imzalanmıştır. Bu anlaşmanın 7. maddesinde Kuzey Makedonya'da yaşayan Türk ve Türkiye'de yaşayan Makedon vatandaşların iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini daha da güçlendireceği vurgulanmıştır. Ayrıca ilgili maddede “*Taraflar, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Türk milliyet mensuplarının, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti iç mevzuatı ve uluslararası anlaşma ve sözleşmeler ile temin edilen temel hak ve özgürlüklerden yararlanmayı sürdürmelerinin ve ülkelerinin siyasî, ekonomik, toplumsal ve kültürel hayatına aktif bir biçimde katılmalarının, Türkiye ile Kuzey Makedonya arasındaki iyi ilişkilerin ve çok yönlü işbirliğinin en üst düzeye çıkartılması çabalarına da ayrıca olumlu katkıları olacağı hususunda görüş birliği içindedirler.*” ifadesi yer almıştır.⁵⁹⁹

Demirel'in ziyaretinden bir yıl sonra, 6-7 Temmuz 1998'de dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, “Balkanların Kalbi” olarak tanımladığı Kuzey Makedonya'yı ziyaret etmiştir. Yılmaz, Kuzey Makedonya'yı ziyaret eden ilk Türk başbakan olmuştur. Bu gezi sırasında, Kuzey Makedonya Başbakanı Crvenkovski yaptığı açıklamada Makedon halkının Türkiye'nin desteğini hiçbir zaman unutmayacağını vurgulamış, Kuzey Makedonya'da yaşayan Türklerin temel hak ve özgürlüklerinin korumayı görev edindiğini belirtmiştir.⁶⁰⁰

Kuzey Makedonya'da 2001 yılında Türkiye'yi endişelendiren iç karışıklıklar⁶⁰¹ baş göstermiştir. Ülkede iç karışıklıklar devam ederken dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 21 Mart 2001'de Kuzey Makedonya'daki gelişmeler hakkında Makedon

⁵⁹⁸ Milliyet, 19 Şubat 1993; Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 274-276.

⁵⁹⁹ CBDA, CA, 30-18-1-2/888/3/2.

⁶⁰⁰ Milliyet, 8 Temmuz 1998.

⁶⁰¹ Ana dillerinde eğitim ve Arnavut bayrağının kullanılması için direten Arnavutların 22 Ocak 2001'de Kalkandelen'e bağlı Tearste köyündeki polis karakoluna saldırmasıyla başlayan iç karışıklıklar AB ve ABD'nin özel temsilcileri ile Makedonya'nın ileri gelen siyasi partileri arasında 13 Ağustos 2001 tarihli Ohri Çerçeve Antlaşması ile sona ermiştir. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuzey-makedonyadaki-ic-karisikliklari-sonlandiran-ohri-cerceve-anlasmasin-23-yili/3301463>, (Son Erişim: 8.12.2024).

mevkidaşı Boris Trajkovski ile yaptığı görüşmede, Kuzey Makedonya'daki Türk partilerinin çözüm sürecine dâhil olmalarının önemli olduğunu vurgulamıştır.⁶⁰² Sezer, 27 Mart 2001'de ise TDP Genel Başkanı Erdoğan Saraç'ı kabul ederek, Kuzey Makedonya'daki son gelişmeler ile Türk azınlığın durumu hakkında bilgi almıştır. Sezer de Saraç'a Türkiye'nin Kuzey Makedonya'daki Türklerin haklarının korunmasına ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine destek verdiğini bildirmiştir.⁶⁰³ Kuzey Makedonya'daki 2001 olayları, daha önce iki ülke ilişkilerinde gündem maddesi olmayan Kuzey Makedonya Türklerine karşı Türkiye'nin ilgi ve duyarlılığını belirgin bir şekilde ortaya koymuştur.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, iç karışıklıkların sona ermesinin ardından 2003 yılı Temmuz ayında Kuzey Makedonya'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Sezer, Makedon mevkidaşı ile gerçekleştirdiği görüşme sonrasında basına yaptığı açıklamada Kuzey Makedonya'da yaşayan Türklerin iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini pekiştirdiğini, Türkiye'nin Kuzey Makedonya Türklerinin ülkelerinde huzur ve refah içerisinde yaşamalarını önemseydiğini söylemiştir.⁶⁰⁴ Ziyaretini tamamlamadan önce Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı ile Üsküp'teki bir Türk mahallesinde giderek Osmanlı dönemi eserlerini de ziyaret eden Sezer, son olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün mezun olduğu liseyi gezmiştir.⁶⁰⁵

Sezer'in ardından göreve gelen Abdullah Gül de Kuzey Makedonya'ya giden isimlerden olmuştur. Görev süresi boyunca Kuzey Makedonya'ya birkaç kez resmi ziyaretlerde bulunan Gül, Türkiye'yi ziyaret eden Makedon devlet adamlarıyla ve Kuzey Makedonya Türkleri temsilcileriyle kapsamlı görüşmeler gerçekleştirmiştir. Gül bu görüşmelerde, Kuzey Makedonya'daki Türk toplumu ile ilgili konuları gündeme getirmiştir. Özal ve Demirel gibi Gül de Türkiye-Kuzey Makedonya ilişkilerinde, buradi Türklerin önemli bir köprü işlevi gördüğünü ifade etmiştir. Abdullah Gül, Üsküp'te

⁶⁰² <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/4571/makedonya-cumhurbaskani-boris-trajkovski-ile-telefon-gorusmesi>, (Son Erişim: 8.09.2024).

⁶⁰³ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/4576/makedonya-turk-demokrasi-partisi-genel-baskani-erdogan-saraci-kabul>, (Son Erişim: 8.09.2024).

⁶⁰⁴ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/5843/makedonya-cumhurbaskani-boris-trajkovskiyle-gorusmelerinden-sonra-yaptiklari-aciklama>, (Son Erişim: 8.09.2024).

⁶⁰⁵ Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 300.

bulunduğu sürelerde Kuzey Makedonya Türkleri ile birebir görüşmeler yaparak, bu topluluğun Türkiye-Kuzey Makedonya ilişkilerindeki rolünü ve önemini savunmuştur.⁶⁰⁶

Recep Tayyip Erdoğan da Türkiye-Kuzey Makedonya ilişkilerinde bu ülkede yaşayan Türklerin önemli bir unsur olduğunu dile getiren açıklamalar yapmıştır. 30 Eylül 2011’de gittiği Kuzey Makedonya’da Türklere selanerek;

“Bizler daima sizinleyiz, sizlerle olmaya devam edeceğiz. Kuzey Makedonya ile Türkiye arasında sürekli güçlenen bağlarımızın en önemli halkalarından biri sizlersiniz. Sizler Kuzey Makedonya’da yaşayan, ülkelerine sadakatle bağlılığını ispatlamış Türk topluluğusunuz. Yüzyıllar önce olduğu gibi bugün de sizler bizim gözümüzde Evlad-ı Fatihansınız. Evlad-ı Fatihan’ın bizim ruh dünyamızdaki karşılığı eşsiz bir hazine değerindedir. Türkiye olarak, Türk milleti olarak hatıranızı daima aziz bileceğimizden emin olunuz. Zira bize göre burada yaşayan siz kardeşlerimiz, Türk milletinin Kuzey Makedonya’daki devamısınız... Türkiye, Balkanlardaki dostu Kuzey Makedonya’da yaşayan Türklerin daima ülkelerinde çok daha refah seviyeleri yüksek olarak yaşamasının, bunun için de onlara sürekli olarak gerekli desteği vermenin gayreti içindedir. Bu yolda, başta Büyükelçiliğimiz ve TİKA aracılığıyla gerekli her türlü katkıyı sağlıyor, dost, kardeş Kuzey Makedonya Cumhuriyeti ile birlikte gereken bütün adımları atıyoruz. İnaniyoruz ki Kuzey Makedonya’daki Türk toplumunun mutluluğu, güvenliği ve refahı, Türkiye ile Kuzey Makedonya’yı birbirlerine daha güçlü bir şekilde bağlayacaktır...” şeklindeki sözleriyle Kuzey Makedonya Türklerinin Türkiye için önemini ortaya koymuştur.⁶⁰⁷

TİKA, Kuzey Makedonya’daki Türk toplumu için sağlık, eğitim, tarım, hayvancılık ve sanayi alanlarında çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Ayrıca, Osmanlı dönemine ait cami ve hamamların restorasyonu ile Ali Rıza Efendi Anı Evi’nin çevre düzenlemesi gibi kültürel projelere de destek vermiştir. Bu yardımlar, Kuzey Makedonya Türklerinin

⁶⁰⁶ <https://www.tccb.gov.tr/Search?s=makedonya&p0=makedonya&p1=-1726--1723--1724-&sT=1&p2=28.08.2007&p3=28.08.2014&presidentId=11&page=2>, (Son Erişim: 9.09.2024).

⁶⁰⁷ Sabah, 30 Eylül 2011.

yaşam standartlarını iyileştirmeye ve kültürel mirasını korumaya önemli katkılar sunarken, Türkiye'nin Kuzey Makedonya'daki itibarını güçlendirmiştir.⁶⁰⁸

2.7. TÜRKİYE-ROMANYA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Balkanların merkezinde bulunan Romanya'da yaklaşık 39 bin Türk nüfusu yaşamaktadır.⁶⁰⁹ Romanya'da yaşayan Türklerin büyük çoğunluğunun Dobruca bölgesinde yaşaması nedeniyle Dobruca Türkleri olarak da bilinmektedir.⁶¹⁰ Bulgarca Dobrudja ve Rumence Dobregea olan Dobruca adının, Kuman asıllı Dobrotiç'ten geldiği düşünülmektedir. Bölgede Türk varlığı MÖ 7. yüzyılda İskitler ile başlamıştır. İlerleyen süreçte Avrupa Hun, Kıpçak, Peçenek, İdil Bulgarları, Oğuzlar ve Kuman Türkleri bölgede hâkimiyet kurmuştur.⁶¹¹

Dobruca'yı 1418'de fetheden Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti, 1526 Mohaç Meydan Muharebesi ile tam anlamıyla yerleşmiştir. 300 yılı aşkın bir süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Romanya, 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucu imzalanan, 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması ile bağımsızlığını kazanmıştır. 26 Mart 1881'de ise Romanya Krallığı ilan edilmiştir.⁶¹²

Dobruca'nın kuzeyi Romanya sınırları içerisinde, güneyi ise Bulgaristan sınırları içerisinde yer almakta olup bu ülkelerin yönetimleri hem 1878 Berlin Antlaşması hükümleri gereği, hem de kendi nüfus yoğunluklarının az olması nedeniyle Dobruca'da yaşayan Türklerin haklarını korumuştur. Ancak ilerleyen süreçte Türklere uygulanan baskı ve yaşanan kıtlıklar nedeniyle Romanya Türkleri, Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum da bölgede Türk nüfusun azalmasına neden olmuştur.⁶¹³

Romanya'da 1944 yılında başlayan komünizm etkisi, 1989'da sona ermiştir. Bu dönemin ardından Türkler ve Tatarlar, 29 Aralık 1989'da "*Romanya Demokratik Türk Müslüman Birliği*"ni kurmuşlardır. Ancak, bu birlik kısa bir süre içinde "*Romanya Türkleri Demokratik Birliği*" ve "*Romanya Tatar-Türk Demokratik Birliği*" olarak ikiye

⁶⁰⁸ <https://tika.gov.tr/faaliyetlerimiz/>, (Son Erişim: 9.09.2024).

⁶⁰⁹ <https://www.hayat.ro/haber/romanyanın-nufusu-azaliyor-5218.html>, (Son Erişim: 12.09.2024).

⁶¹⁰ Ömer Turan, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", *Türkler Ansiklopedisi*, XX, 2002, 594.

⁶¹¹ Ömer Metin, *Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, 169.

⁶¹² Giray Saynur Bozkurt, "Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 5 (17), 3.

⁶¹³ Kemal Karpaz, "Dobruca", *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*, IX, 485.

ayrılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda, 1994 yılında “*Türk-Tatar Birlikleri Federasyonu*” çatısı altında birleştirilmiştir. Günümüzde bu birlikler, Romanya’daki azınlıkların temsilcileri olarak kabul edilmekte olup, her iki birliğin de Romanya Parlamentosu’nda birer vekili bulunmaktadır.⁶¹⁴

Dobruca’nın Romanya hâkimiyetine geçmesinin ardından bu bölgede yaşayan Türkler kültürlerini muhafaza edebilmek amacıyla 1909’da “*Dobruca Tamim-i Cemiyeti*”, 1911’de “*Mecidiye Müslüman Semineri*”, 1923’te Müstecip Hacı Fazıl tarafından kurulan “*Bükreş Üniversitesi Azaplar Tonguç Cemiyeti*” gibi çeşitli kültürel teşkilatlar kurmuştur. Bu cemiyetler, Romanya Türklerinin kültürlerini koruması amacıyla faaliyetlerde bulunmuş, Türkleri bilinçlendirmek için kitap, dergi ve gazete çıkarmış, konferanslar vermiştir.⁶¹⁵

Romanya’da çıkan ilk Türkçe gazete 1888 tarihli “*Dobruca*” gazetesi olup, 10 Nisan 1894’e kadar yayınlanmaya devam etmiştir. Bunun yanı sıra, 1896’da “*Hareket*”, 1898’de “*Seda-yı Millet*” ve “*Şark*”, 1897’de “*Sadakat*”, 1909’da “*Çolpan*” ve “*Tonguç*”, 1910’da “*Dobruca Sadası*” ve “*Teşvik*”, 1914’te “*Işık*” isimli gazeteler yayınlanmaya başlamıştır. Dobruca’da 1915 yılında Mehmet Niyazi Bey’in editörlüğünde “*Mektep ve Aile Mecmuası*” isimli bir dergi de yayınlanmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı döneminde yayın hayatına başlayan ve 18 ay yayınlanabilen bu dergi, Dobruca’da yaşayan Türklerin tarihlerinin aydınlatılması açısından büyük bir öneme sahiptir.⁶¹⁶

Romanya’da komünizm sonrası dönemde Türkçe eğitim başlatılmış olsa da diğer azınlıklara kıyasla Mecidiye’de bulunan “*Mustafa Kemal Atatürk İlâhiyat ve Pedagoji Koleji*” dışında Türk azınlığın kendilerine ait bir okulları bulunmamaktadır. Bu okul, 1995 yılında Türkiye ile Romanya Milli Eğitim Bakanlıkları arasında imzalanan bir protokol kapsamında açılmıştır. Okulun müdürü Romanya Türklerinden olup, müdür yardımcısı ve 5 öğretmen ise Türkiye’den atanmıştır.⁶¹⁷

1944 yılından itibaren komünist bir rejimle yönetilen Romanya, 1989 yılı Aralık ayında Çavuşesku’nun yönetimden düşmesinin ardından daha demokratik bir yapıya kavuşmuştur. Ülkede yaşayan Türkler bu demokratik yapıdan faydalanmış, komünist

⁶¹⁴ Turan, *XX. Yüzyılda Türk Toplulukları*, 594.

⁶¹⁵ Metin, *Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938)*, 169-171.

⁶¹⁶ Metin, *Balkan Türkleri*, 287-288.

⁶¹⁷ Saynur Bozkurt, *Geçmişten Günümüze Romanya’da Türk Varlığı*, 19.

döneme göre daha geniş hak ve özgürlüklere sahip olmuştur. Bu dönemde Romanya Anayasası'nda yapılan bir düzenleme ile Türklerin Romanya Parlamentosu'nda temsil edilmeleri, Türklerin örgütlenmelerini tamamlayıp güçlenmelerini sağlamıştır. Ayrıca Rumen Hükümeti, Osmanlı Türkleri ile Tatar Türklerini iki farklı etnik azınlık olarak kabul etmiş, bu nedenle diğer azınlık unsurlar birer kişi ile temsil edilirken Türklere iki temsilci hakkı tanınmıştır. Bunun yanı sıra Rumen Hükümetinin azınlık birliklere sağladığı maddi yardım da Türklere daha fazla aktarılmıştır.⁶¹⁸

Türkiye-Romanya ilişkileri, taraflar arasında önemli bir dönüm noktasını teşkil eden “*Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Andlaşması*” çerçevesinde gelişmiştir. İki ülke daha sonra 9 Şubat 1934 tarihli “*Balkan Antantı*”na⁶¹⁹ dâhil olmuşlardır. Ancak II. Dünya Savaşı, iki ülke ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuş, Türkiye Batı Bloğunda yer alırken, Romanya ise Doğu Bloğunu tercih etmiş, Sovyet rejimini benimsemiştir. İki ülke arasındaki bu soğukluk 28 Şubat 1953 tarihli “*Balkan Pakti*”nda⁶²⁰ da kendisini göstermiş, Romanya Balkan Pakti’na katılmamıştır.⁶²¹

Romanya’nın 1989’da komünist rejimi terk etmesi, Türkiye ile Romanya arasındaki ilişkilerin yeniden gelişmesinde etkili olmuştur. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 18-19 Eylül 1993’te Romanya’yı ziyaret etmiştir. Özal, burada yaptığı açıklamada “*Türkiye-Romanya ilişkilerinin halklarımızın karşılıklı yararına geliştirilmesi, ortak bir coğrafyayı ve tarihi bir mirası paylaşan ülkelerimizin menfaatine olduğu kadar, bölgelerimizin istikrarı açısından da önem taşımaktadır.*” ifadelerini kullanmıştır.⁶²² Ziyaretinin ikinci günü Romanya Parlamentosu’nu ziyaret eden Özal, “*Türk azınlık temsilcilerinin de bu çatı altında bulunmaları parlamentonuza çağdaş bir anlam kazandırmaktadır...*” şeklindeki sözleriyle Türklerin parlamentoda yer almalarından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Özal, Romanya Türklerinin parlamentodaki temsilcisi olan Tahsin Cemil başkanlığında; Müftü Nejat Osman, Şeref

⁶¹⁸ Özlem, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 361-363.

⁶¹⁹ Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Atina’da imzalanmıştır. Balkanları ele geçirmek isteyen İtalya ve Almanya’ya karşı imzalanan bu pakt ile bu ülkeler birbirinin varlığına saygı göstermeyi taahhüt etmiş ve sınırlarını karşılıklı güvenceye almıştır. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/balkan-antanti/>, (Son Erişim: 8.12.2024).

⁶²⁰ Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti arasında, Sovyetler Birliği’nin Balkanlar’daki etkisini caydırmak amacıyla Ankara’da imzalanmıştır. İmzalandığı dönemde Türkiye ve Yunanistan NATO üyesiyken, Yugoslavya ise NATO’ya üye olmamakla birlikte dolaylı bir şekilde NATO ile ilişki kurmuştur. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/balkan-pakti-28-subat-1953/>, (Son Erişim: 8.12.2024).

⁶²¹ Saynur Bozkurt, *Geçmişten Günümüze Romanya’da Türk Varlığı*, 20-21.

⁶²² *Milliyet*, 19 Eylül 1993.

Ziyaettin ve Şükrü Doğubek gibi önde gelen kişilerden oluşan bir heyeti de kabul etmiştir. Heyete, Romanya’da yaşayan Türk azınlığın Türkiye ile ilgili gelişmeleri daha yakından takip edebilmesi amacıyla TRT-INT ile TV-1 ve TV-2 kanallarının Romanya’da izlenebilmesi için çalışmalar yapıldığını söylemiştir.⁶²³ Bu ziyaret ve açıklamalar, iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi ve Türk azınlığın Romanya’daki temsili açısından önemli adımların atıldığını göstermektedir.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 23-26 Mart 1994 tarihleri arasında Romanya’yı ziyaret etmiştir. Rumen mevkidaşıyla görüş alışverişinde bulunan Demirel, Romanya Türk azınlığın Parlamento’daki temsilcileri Tahsin Cemil ve Fevziye Ruşit ile görüşme yaparak Türk azınlık hakkında bilgi almıştır. Ziyareti kapsamında Romanya’da Türklerin yoğun olarak yaşadığı Mecidiye’yi de ziyaret eden Demirel, burada Türk bayraklarıyla ve halkın sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. Demirel’in ziyareti esnasında Türk temsilcileriyle görüşmesi ve Mecidiye’yi ziyaret etmesi, Türkiye’nin Romanya Türklerine olan ilgisinin somut göstergesi olmuştur. Ayrıca bu ziyaretler Türkiye’nin Romanya Türklerinin destekçisi olduğu mesajını vermiştir.⁶²⁴

Türkiye ile Romanya arasında 13 Temmuz 1995’te Bükreş’te imzalanan protokol ile Mecidiye’de bulunan “*Mustafa Kemal Atatürk İlahiyat ve Pedagoji Lisesi*”, Türk ve Tatar azınlık için devlet okulu olarak kabul edilmiştir. Bu protokol çerçevesinde, okulda Türkçe ve dini eğitim verilmesi ayrıca, okulun masraflarının ve öğretmenlerinin Türkiye tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır.⁶²⁵ Bu sayede, azınlıkların kendi dillerinde ve kültürel değerlerine uygun bir eğitim alabilmelerini sağlamayı amaçlanmış, Türk ve Tatar topluluklarının eğitim haklarının korunmasına önemli bir katkı sağlamıştır.

Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz ise, 18-19 Haziran 1998’de Romanya’ya gitmiştir. Yılmaz’ın bu gezisi 12 yıldan sonra Romanya’ya Başbakanlık düzeyinde gerçekleştirilmiş ilk resmi ziyaret olmuştur. Ancak Türk basınında bu konuyla ilgili herhangi bir haber yer almamıştır. Yılmaz ziyareti kapsamında, Romanya Türklerinin temsilcileri ile de görüşmüş ve azınlığın bu ülkedeki durumları hakkında bilgi almıştır. Onlara ayrıca, Romanya’daki Türk topluluklarının kültürel değerlerini geliştirmeleri ve dinlerini korumaları gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur. Romanya Türklerinin diğer

⁶²³ *Milliyet*, 20 Eylül 1993.

⁶²⁴ Özlem, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 366-367.

⁶²⁵ CBDA, CA, 30-18-1-2/828/774/6.

lkelerdeki azınlık durumundaki Türklerle göre daha rahat bir yaşam sürdüğünü, 1989 öncesinde yaşanan sıkıntıların tamamen ortadan kalkması için Türkiye'nin çalışmalar yaptığını belirtmiştir. Bununla birlikte Yılmaz, Romanya Türklerinin Türkiye-Romanya ilişkilerinde köprü rolü üstlenmelerini beklediğini ve Türk Hükümetinin Romanya Türklerinin anadillerini, dinlerini ve kültürel miraslarını korumak için gereken desteği sağladığını vurgulamıştır. Ayrıca, diğer lkelerde daha zor durumda olan Türk topluluklarına yardım edilmesi gerektiğini de ifade etmiştir.⁶²⁶

Türkiye'nin Romanya Türklerine yönelik destek politikası, 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, 2000 yılı şubat ayında Güneydoğu Avrupa lkeleri Zirvesi'ne katılmak üzere Romanya'ya gitmiştir.⁶²⁷ Romanya Türklerinin temsilcileriyle görüşen Ecevit, Romanya yönetimine, Türk azınlığa karşı olan iyi tutumlarından dolayı teşekkür etmiştir.⁶²⁸ Romanya Türkleri ile görüşen bir başka Türk devlet adamı ise dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer olmuştur. 21-22 Haziran 2001 tarihleri arasında gittiği Romanya'da, nüfusunun büyük çoğunluğunu Romanya Türklerinin oluşturduğu Köstence'yi ziyaret eden Sezer, Türk azınlık temsilcileriyle bir araya gelmiş ve Türkiye-Romanya ilişkilerinde köprü görevi gören soydaşlarının Romanya sınırları içinde huzur içinde yaşamalarından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁶²⁹

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan da Romanya Türkleri ile görüşen liderlerden biri olmuştur. 20 Mayıs 2014'te Romanya'ya giden Erdoğan,⁶³⁰ Romanya Türk azınlığının temsilcileriyle görüşerek bu ülkedeki durumları hakkında bilgi almış, sorunlarını dinlemiştir.⁶³¹

Başbakan Erdoğan, 2004 yılı Ekim ayında bir kez daha Romanya'yı ziyaret etmiştir. Erdoğan ziyareti sırasında Rumen yöneticilerinden Romanya'da yaşayan Türk soydaşlara cami ve mezarlık için yer verilmesini istemiştir.⁶³² Romanya temaslarının ardından Köstence'yi ziyaret eden Erdoğan, Türk ve Tatar topluluklar tarafından

⁶²⁶ zlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 370-371.

⁶²⁷ *Milliyet*, 14 şubat 2000.

⁶²⁸ zlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 374.

⁶²⁹ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/4741/romanya-ziyaretinden-donusunde-esenboga-havaalaninda-basina-yaptiklari-aciklama>, (Son Erişim: 15.09.2024).

⁶³⁰ https://milletkutuphanesi.gov.tr/GalleryFiles/242/EB_1-fb34f3ab-a648-4339-bcae-edeee72ec108.pdf, (Son Erişim: 15.09.2024).

⁶³¹ zlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 376.

⁶³² *Milliyet*, 26 Ekim 2007.

düzenlenen kültür programına katılarak, Türk azınlığa birlik ve beraberliklerini korumalarını, din, dil ve kültürlerine sahip çıkmalarını tavsiye etmiştir. Erdoğan “*Gençler! Burada değerlerimize sahip çıkın. Aslınızı, benliğinizi unutmayın.*” şeklindeki sözlerle gençleri uyarmıştır.⁶³³

Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de, 2 Mart 2008’de gittiği Bükreş’te Türklerin sorunlarını dinlemiş, bir imamın maddi sıkıntılar nedeniyle destek talebine talimat vereceğini belirterek destek sözü vermiştir. Daha önce Romanya ziyaretinde Recep Tayyip Erdoğan’ın birlik beraberlik ve kültürlerini korumaları tavsiyelerine benzer şekilde Gül de; “*Balkanlar’da Müslümanlık ve Türklük hep bir arada gitmiştir. Biri ayrılırsa o zaman kimliğinizi kaybedersiniz. Birisi ayrılırsa o zaman kimliğinizi unutursunuz. Batı Trakya’da böyledir, burada da böyledir. O yüzden çocuklarınıza manevi ve dini değerlerinizi en iyi şekilde anlatın*” sözleriyle destek vermiştir. İki ülkenin iyi ilişkilerine vurgu yapan Gül, Türklere “*Bütün arzumuz, sizlerin mutlu ve zengin olmanız, en iyi şekilde temsil edilmeniz ve Türkiye ile ilişkilere katkıda bulunmanızdır*” demiştir.⁶³⁴

2009-2011 yılları arasında Türk yöneticilerinin Romanya’daki Türk topluluklarına yönelik vurgusu daha belirgin bir hal almıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 31 Ağustos 2011’de ziyaret ettiği Romanya’da Ramazan Bayramı dolayısıyla Köstence ve Mecidiye’ye giderek Türklerle bayramlaşmıştır. Davutoğlu, burada yaşayan Türklerin ne akıllardan ne de yüreklerden çıkmadığını, şartlarının iyileştirilmesi için gerekli çabayı göstereceklerini ve Türkiye’nin soydaşlarının yanında olduğunu söylemiştir. Ayrıca, Romanya yönetimine, Türk azınlığın diğer tüm halklarla eşit haklara sahip olmasından dolayı teşekkür etmiştir.⁶³⁵

Davutoğlu’nun ilgili ziyaretinden yaklaşık iki yıl sonra 29 Ekim 2013’te Türkiye’ye gelen Romanya Başbakanı Victor Ponta ile düzenlenen ortak basın toplantısında konuşan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Romanya’da bulunan 18 bin Türkiye vatandaşı ile 70 bin civarındaki Türk soydaşın, iki ülke arasında kültürel bir köprü oluşturduklarını söylemiştir. Daha önce Romanya yönetiminden Türk azınlık için cami ve mezarlık için

⁶³³ Habertürk, 26 Ekim 2007.

⁶³⁴ https://www.haberler.com/dunya/cumhurbaskani-gul-un-romanya-ziyareti-haberi/?ref=amp_more#news, (Son Erişim: 15.09.2024).

⁶³⁵ Özlem, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 382-383.

arsa talebinin değerlendirildiğini ifade eden Erdoğan Rumen makamların azınlıklara yönelik takip ettiği yapıcı tutumunu takdir ettiğini belirtmiştir.⁶³⁶ Erdoğan'ın bu ifadelerine Gül de benzer vurgular yapmıştır. 5 Şubat 2014'te Türkiye'yi ziyaret eden Romanya Cumhurbaşkanı Traian Basescu ile gerçekleştirilen ortak basın toplantısında konuşan Gül, *“Halklarımız arasında tarihten gelen son derece güçlü ilişkiler mevcuttur. Romen makamlarının yapıcı ve dostane tutumları sayesinde, yaklaşık 17 bin vatandaşımız ve 60 binin üzerindeki soydaşımız bu ülkede huzur ve güven içinde yaşamaktadırlar”* demiştir.⁶³⁷

Basescu'nun ziyaretinden yaklaşık dört yıl sonra, 15 Ekim 2018'de dönemin Romanya Başbakanı Viorica Dancila Türkiye'ye gelmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, söz konusu ziyaret kapsamında basına yaptığı açıklamada Romanya'da yaşayan 70 bin civarındaki Türk soydaşın ve yaklaşık 15 bin Türk vatandaşının iki ülke arasında dostluk köprüsü konumunda olduğunu vurgulamıştır. Erdoğan, Türk azınlığın hiçbir ayrımcılığa maruz kalmadan Romanya'da huzur ve refah içinde yaşamaları nedeniyle Rumen yönetimini takdir ettiğini ve diğer ülkelere örnek olmasını temenni ettiğini belirtmiştir.⁶³⁸

Tüm bu bilgilerden, azınlık statüsünde yaşayan Türk toplulukları içerisinde en iyi koşullarda sahip olan grup Romanya Türkleri olduğu anlaşılmaktadır. Rumen yönetimi, Türklere uluslararası anlaşmalarla tanınan haklarını vermiş, parlamentoda eşit temsil hakkı tanımıştır. Bu nedenle Türkiye, onların hakkını savunmaya gerek duymamıştır. Hatta Türk liderler, her fırsatta Türklere tanınan hakları vermeleri nedeniyle Rumen devlet adamlarına teşekkür etmiştir.

⁶³⁶ Türkiye, 29 Ekim 2013.

⁶³⁷ <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari--abdullah-gul-/1723/17142/romanya-cumhurbaskani-sayin-traian-basescu-ile-duzenledikleri-ortak-basin-toplantisinda-yaptiklari-aciklama>, (Son Erişim: 15.09.2024).

⁶³⁸ <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/99136/-romanya-nin-ab-donem-baskanligi-iliskilerimiz-acisindan-onemli-bir-firsattir->, (Son Erişim: 15.09.2024).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER TÜRK TOPLULUKLARI

3.1. TÜRKİYE-AHISKA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Türkiye-Gürcistan sınırına 20 km mesafede bulunan Meskhetya, Cavalet gibi isimlerle de anılan bölge Ahıska, burada yaşayan insanlar da Ahıska Türkleri adı ile anılmaktadır. Ahıska, 2700 yıllık bir Oğuzlar beldesidir. Bölgedeki Türk varlığı çok eskiye dayanmaktadır. Ahıska Türklerinin atası Kıpçak Türkleridir.⁶³⁹ Kıpçaklar, Batı Göktürk halklarından biri olup, Volga nehri üzerinden batıya gelerek güney Rusya coğrafyasına yerleşmişlerdir.⁶⁴⁰ Tarih boyunca Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi, Osmanlı ve Rus hâkimiyeti yaşanan bölge, günümüzde Gürcistan sınırları içerisinde yer almaktadır.⁶⁴¹ Ahıska coğrafyası, 1829 Edirne Anlaşması ile Rusya'nın hâkimiyetine geçmiştir. Rusya'nın bölgeye uyguladığı baskılar Ahıska Türklerinin göç etmelerine sebep olmuştur. Sonraki dönemlerde Ahıska'dan Anadolu'ya doğru yapılan göçler giderek artmıştır.⁶⁴²

Türkiye Türklüğüne yakın bir dil ve kültüre sahip olan Ahıska Türkleri dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmışlardır. Günümüzde Türkiye'de 40.000, Kazakistan'da 150.000, Özbekistan'da 15.000, Ukrayna'da 10.000 Ahıska Türkü yaşamaktadır. Ayrıca; Azerbaycan'da 90.000-110.000 Kırgızistan'da 33.327-50.000, Rusya'da 70.000-90.000, ABD'de 9.000-12.000 ve Gürcistan'da 600-1000 arasında Ahıska Türkünün yaşadığı tahmin edilmektedir.⁶⁴³

Ahıska Türkleri, Stalin'in 31 Temmuz 1944'te aldığı bir kararla Orta Asya'nın içlerine sürgün edilmiş, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da seçilen 18 farklı bölgeye yerleştirilmiştir.⁶⁴⁴ Sovyetler Birliği, Türkiye'nin II. Dünya Savaşına dâhil olabilme ihtimaliyle, Ahıska Türklerinin, Türkiye'ye casusluk yaptıklarını gerekçe göstererek sürgün etmiştir. Ancak asıl sebebin bölgedeki Türk varlığını yok etmek isteyen

⁶³⁹ Hakan Sargın, *Ahıska Türkleri ile İlgili Politikaların Stratejik Boyutu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006, 1.

⁶⁴⁰ Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, Ankara 2001, 8.

⁶⁴¹ Erdiñç Demiray, "Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri", *Turkish Studies*, 7 (3), 2012, 879; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, 10-14.

⁶⁴² Khalida Devrisheva "Ahıska Türklerinin Bitmeyen Göçü", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (45), 2019, 343.

⁶⁴³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Ah%C4%B1ska_T%C3%BCrkleri, (Son Erişim: 27.02.2024).

⁶⁴⁴ Gevher Nesibe Kariptaş, "Dünden Bugüne Ahıska Türkleri", *Ahi Evran Akademi*, 2 (1), 2021, 93.

Ermenilerin, Ahıska Türklerinin, Türkiye ile olan bağları ve manevi yakınlığından rahatsızlık duyarak Moskova üzerinde baskı kurmaları olduğu düşünülmektedir.⁶⁴⁵

Fergana’da 1989 yılı Nisan ayında yaşanan ve günümüzde dahi somut nedenlerine ulaşılamayan olaylar, Ahıska Türklerinin yeniden sürgün hayatı yaşamasına neden olmuştur. Olayların başlangıcını bir pazar yerinde bir Ahıska Türkü ve bir Özbek Türkü iki genç arasında yaşanan basit bir pazar kavgası oluşturmuştur. Mayıs ayında iyice gerginleşen ortam Haziran ayının ilk günlerinde zirve noktasına ulaşmıştır. Çıkan olaylarda 98’i Ahıska Türkü, 69’u Özbek Türkü olmak üzere 180 kişi hayatını kaybederken, 1000 kişi de yaralanmıştır.⁶⁴⁶ Fergana olaylarının ardından Özbekistan’dan çıkarılan Ahıska Türkleri, başta Rusya, Azerbaycan ve Ukrayna olmak üzere Sovyetler Birliği’nde çeşitli bölgelere dağıtılmışlardır.⁶⁴⁷

Türkiye Cumhuriyeti, ilk yıllarda Rusya ile imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları nedeniyle Ahıska Türkleri ile bir ilişki kuramamış, bu dönemde sadece, 1924 yılında Sovyet baskısı ve Ermeni memurların kötü muamelelerinden kaçmak amacıyla Ardahan’a gelmeye başlayan Ahıska Türkleri ülkeye kabul edilmiştir. Sovyet yönetimi, 1945 yılı Mart ayında, 17 Aralık 1925 tarihli “*Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması*”nın geçersizliğini duyurmuştur. Bunun üzerine Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov ve Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçisi Selim Sarper arasında 7 Haziran 1945 günü bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Molotov, görüşmede 1921 tarihli anlaşmanın haksız olduğunu savunurken, Sarper ise bu anlaşmanın Sovyet yöneticileri tarafından özgürce imzalandığını savunmuştur. Sovyet yöneticileri 1944 Sürgünü ile Ahıska bölgesini Türklerden arındırmaya ve 1945 yılında “*Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması*”nı geçersiz olarak ilan ederek, Ermenistan ve Gürcistan için Kars ve Ardahan’ı istemenin yolunu açmıştır. Bu durum Türkiye-Sovyet ilişkilerini olumsuz etkilerken 1945 yılı Haziran ayında başlayan Soğuk Savaş dönemi Türkiye sınırlarına yakın coğrafyalarda yaşayan Türklerin haklarının gündeme getirilmesine engel olmuştur.⁶⁴⁸

⁶⁴⁵ Sargın, *Ahıska Türkleri ile İlgili Politikaların Stratejik Boyutu*, 37-38.

⁶⁴⁶ Mehmet Fatih Şahin, *Türk Dış Politikasında Ahıska Türkleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, 53.

⁶⁴⁷ Firiddin Bayramov, *Ahıska Türklerinin Anayurda Dönüş Mücadelesi ve Fergana Olaylarının Türk Medyasına Yansıması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 48.

⁶⁴⁸ Fadime Tosik Dinç, “Türkiye-Ahıska Türkleri İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, 367-371.

Türkiye Cumhuriyeti, Sovyetlerin baskı ve zorba politikalarına maruz kalan Ahıska Türklerinin sorunlarına ilk olarak Ferit Melen Hükümeti döneminde yakın ilgi göstermiştir. Ahıska Türkleri Başbakanlığı döneminde Ferit Melen'e başvurarak, Türkiye'ye göç etmek istediklerini bildirmişlerdir.⁶⁴⁹ Ahıska Türklerinin 1965-1970 yılları arasında Türkiye'ye göç taleplerine rağmen Sovyet yönetimi buna izin vermemiş, ancak 1989'da Türkiye'nin de kabul etmesi halinde göçe izin verilebileceğini açıklamıştır. Ancak söz konusu dönemde Türkiye, Bulgaristan'da yaşayan Türklere sınır kapılarını açmış, bu nedenle Ahıska Türklerinin göç talebini reddetmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı konu ile ilgili yaptığı açıklamada Ahıska Türklerinin göçüne müsaade edilemeyeceğini bildirmiştir. Bakanlık ayrıca, onların Gürcistan'a, Ahıska coğrafyasına yerleştirilmesinin uygun olduğunu ve bu suretle Türklerin millî birliklerini koruyabileceklerini vurgulamıştır. Bu açıklamanın ardından 1990'da dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın talimatlarıyla bu konu üzerine çalışmalar başlatılmıştır. Neticede 11 Ekim 1990'da bir rapor hazırlanmıştır. Raporda Ahıska Türklerinin Sovyet çatısı altında "Türk" adını taşımaları nedeniyle en çok dışlanan topluluk olması, sürekli göçlere ve katliamlar maruz kalmaları ve hâlihazırda zor durumda yaşıyor olmaları göz önüne alınmıştır. Bunun yanı sıra 25 Şubat 1992'de dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Bakanlar Kurulu'na, SSCB'nin dağılmasının Ahıska Türklerinin durumlarını iyileştirmede, bu nedenle bu topluluğun Türkiye'ye göç taleplerinin yeniden değerlendirilmesini önermiştir. Konu, 23 Haziran 1992 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ele alınmış ve dönemin Devlet Bakanı Orhan Kılıcıoğlu, hükümet içinde bahsi geçen konuda koordinasyonu sağlamakla görevlendirilmiştir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ise, 1992 yılında çıktığı Orta Asya gezisi kapsamında, Azerbaycan'da Ahıska Türklerinin temsilcilerini kabul etmiştir. Onların Türkiye'ye göç talebinde bulunmaları karşısında ise "*Ben Türk'üm diyen herkesi bir devletin çatısı altında toplamaya çalışacağız*" şeklinde cevap vermiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde 1992'de 150 aile, ertesi yıl ise 350 aile Türkiye'ye kabul edilmiştir.⁶⁵⁰

11-12 Ağustos 2004'te ise, Gürcistan'a giden dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Gürcü yöneticilerle yaptığı görüşmelerde, Ahıska Türklerinin sorunlarını gündeme getirmiştir. Erdoğan, Gürcistan'ın Avrupa Konseyi'ne üyelik aşamasında iken,

⁶⁴⁹ Şahin, *Türk Dış Politikasında Ahıska Türkleri*, 78.

⁶⁵⁰ Seyfeddin Buntürk, *20. Yüzyılda Ahıska Türkleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, 306-310.

Ahıska Türklerinin anayurtlarına dönüşleri ile ilgili bir taahhütte bulunmasına karşın bu konuda herhangi bir çalışma yapılmadığını söylemiştir.⁶⁵¹

Türkiye, Ahıska Türklerinin yaşadıkları zorluklar hakkında farkındalık yaratmak amacıyla onların düzenledikleri çeşitli konferanslara katılım göstermiştir. Bu bağlamda, 27 Kasım 2004'te Ankara'da düzenlenen “*Ahıska Türkleri Birinci Konferansı*”na dönemin Devlet Bakanı Beşir Atalay ile Türkiye-Gürcistan Parlamentolar Arası Dostluk Grup Başkanı Isparta Milletvekili Mehmet Sait Armağan katılmıştır.⁶⁵² İki yıl sonra, 2006 yılında ABD'de Ahıska Türklerinin sorunlarının çözümü amacıyla toplanan konferansa TİKA, iki uzmanını göndermiştir.⁶⁵³ Ayrıca, 27 Ocak 2007'de İstanbul'da “*Uluslararası Ahıska Türkleri Vatana Dönüş Konferansı*”na dönemin Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen ve Antalya Milletvekili Mevlüt Çavuşoğlu ile birlikte birçok siyasetçi de katılmıştır.⁶⁵⁴

Ahıska Türklerinin anavatanlarına dönüşleriyle ilgili sorunlar, 7 Mayıs 2008 tarihli oturumda dönemin Tokat Milletvekili Reşat Doğru tarafından TBMM gündemine de getirilmiştir. Doğru'nun ardından söz alan dönemin Devlet Bakanı Mustafa Said Yazıcıoğlu, hükümetin bu konudaki faaliyetleri hakkında Meclis'i bilgilendirmiştir. Yazıcıoğlu, başta Avrupa Komisyonu olmak üzere uluslararası kuruluşlar ve Türkiye Cumhuriyeti'nin çabaları neticesinde Gürcistan Parlamentosu, 11 Temmuz 2007 tarihli oturumda Ahıska Türklerinin anavatanlarına dönüşlerine izin veren yasayı kabul ettiğini, Türkiye'nin Ahıska Türklerinin anavatanlarına dönüşlerinde Gürcistan, Avrupa Konseyi BM gibi aktörlerle koordineli çalışacağını söylemiştir.⁶⁵⁵

Türkiye Cumhuriyeti, Ahıska Türklerini anavatanlarına dönüş mücadelesinde her zaman desteklemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül görev süresince Ahıska Türklerinin temsilcileri ile birçok kez bir araya gelmiş, Ahıska Türklerinin anavatanlarına dönüş mücadelesine hak ve destek verdiğini vurgulamıştır.⁶⁵⁶ Recep Tayyip Erdoğan da halefi gibi Ahıska Türklerinin temsilcileri ile görüşmeler gerçekleştirmiş, anavatanlarına dönmeyi arzulayan her Ahıska Türkünün anavatanlarına

⁶⁵¹ Paşalı Seferoğlu, “Haberler”, *Bizim Ahıska*, (1), Ankara, Eylül 2011.

⁶⁵² Şahin, *Türk Dış Politikasında Ahıska Türkleri*, 80.

⁶⁵³ Akın Öge, *Türkiye’de Resmi Milliyetçiliğin Türklük Kavrayışı Dış Türklerden Sorumlu Devlet Başkanlığı ve Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 89.

⁶⁵⁴ Şahin, *Türk Dış Politikasında Ahıska Türkleri*, 82.

⁶⁵⁵ “Haberler”, *Bizim Ahıska*, (10), 50-53.

⁶⁵⁶ <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9012/cumhurbaskani-gul-ahıska-turkleri-ile-bulustu>, (Son Erişim: 18.04.2024).

dönüşünün sağlanması gerektiğini ve Türkiye'nin Ahıska Türklerinin davalarını savunmaya devam edeceğini vurgulamıştır.⁶⁵⁷

Ahıska Türklerinin Türkçe eğitim alamları için çalışmalar yapan TİKA, 2013'te Tiflis 53 ve 55. Kamu Okullarında Türk Dili sınıfının açılışını yapmıştır.⁶⁵⁸ 2014 yılında Tiflis 152. Kamu Okulunda Türkçe Sınıfının tadilatını gerçekleştirmiştir. 1944 Sürgünü ile anavatanlarından sürgün edilmiş 35 Ahıska Türkü için 14-25 Eylül 2014'te bir Ahıska gezisi düzenlemiştir.⁶⁵⁹ TİKA, 2018 yılında ise Tiflis'in 178. Kamu Okulu'nda Türkçe sınıfı ve tiyatro salonu açmıştır.⁶⁶⁰

Gürcistan coğrafyasında yaşayan Ahıska Türklerinin vatandaşlığa sahip olmamaları ekonomik olarak zorluk yaşamalarına neden olmuştur. Bu nedenle bölgede tarımsal destek projeleri yürüten TİKA, 2017 yılında Ahıska bölgesinde yaşayan toprak sahibi Türklere gerek ekonomik destek sağlamak, gerekse Türklerin bölgede yaşayan diğer etnik gruplarla uyumunu kolaylaştırmak amacıyla “*Tarımsal Kalkınma Projesi*”ni hayata geçirmiştir. Bu proje kapsamında bölgede yaşayan 17 Ahıska Türkü aileye seralar temin edilmiş, her aileye sezonluk üretim sağlayacak fide ve tohum verilmiştir. Ayrıca Türkiye'den uzmanlar getirilerek Ahıskalı Türk ailelere zirai üretim ve seracılık konularında eğitim verilmiştir.⁶⁶¹ 2019 yılında ise Gori bölgesinde yaşayan 24 ailenin tarım arazilerine seralar yaptırmıştır.⁶⁶²

Esasında TİKA'nın faaliyetleri sadece Ahıska Türklerini değil, bölgede yaşayan tüm halkı kapsayan nitelikte olmuştur. Gürcistan'da içme suyu için yürüttüğü sondaj çalışmaları bunun örneklerindendir. Bu çalışmalar sonucunda 2012 yılında 10, 2013 yılında ise 8 olmak üzere toplam 18 su kuyusunu açmak suretiyle, bölge halkından en az 28 bin 300 kişiyi temiz su ile buluşturmuştur.⁶⁶³

⁶⁵⁷ <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/113892/-herkes-sessiz-kalsa-da-biz-her-platformda-ahıska-turkleri-nin-davasini-savunmaktan-geri-durmuyacagiz->, (Son Erişim: 18.04.2024).

⁶⁵⁸ Ali Çiçek, *Kamu Diplomasisi ve TİKA Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, 126-133.

⁶⁵⁹ *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) 2014 Faaliyet Raporu*, 32-35.

⁶⁶⁰ *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) 2018 Faaliyet Raporu*, 63.

⁶⁶¹ *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) 2017 Faaliyet Raporu*, 54.

⁶⁶² *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) 2019 Faaliyet Raporu*, 119.

⁶⁶³ Çiçek, *Kamu Diplomasisi ve TİKA Örneği*, 133.

3.2. TÜRKİYE-DOĞU TÜRKİSTAN İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Türklerin ana yurdu olarak bilinen coğrafyada yer alan Doğu Türkistan; Afganistan, Hindistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan, Pakistan, Rusya ve Tacikistan ile çevrilmiştir. Günümüzde Çin idaresinde Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak bilinen Doğu Türkistan'da Uygur Türklerinin yanı sıra Kazak, Kırgız, Özbek ve Tatar Türkleri de yaşamaktadır. Doğu Türkistan'da; Hun, Göktürk, Uygur ve Karahanlı gibi Türk devletleri hâkimiyet kurmuşlardır. Ayrıca, Moğol Devleti, Çağatay Hanlığı ve Timur Devleti de bölgede egemen olmuşlardır. Çin, MÖ 2. yüzyılda, bu bölgeye ele geçirmek amacıyla mücadeleye girişmiş, ancak Mançu Hanedanlığı döneminde, 1877 yılında bu hedefini gerçekleştirmeyi başarmıştır. Bu tarihten itibaren de Uygur Türkleri, Çin yönetimin katliamlarına maruz kalmıştır.⁶⁶⁴

Sovyetler Birliği'nde 1991 yılı Ağustos ayında Gorbaçov'a karşı gerçekleştirilen başarısız darbe girişimi, Doğu Türkistan'da da baskının iyice artmasına neden olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla Doğu Türkistan'ın komşusu olan Müslüman-Türk cumhuriyetleri bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Çin Komünist Partisi ise onların milliyetçilik ve bağımsızlık konusunda Uygur Türklerini de etkilemesinden tedirgin olmuştur. Darbe girişiminin ardından Doğu Türkistan'a silahlı kuvvet gönderen Çin komünistleri, bununla birlikte bölgede Türklerin azınlık statüsüne getirilmesi için Çinli göçmenlerin bölgeye iskânına hız vermiş ve asimile politikalarını daha sıkı uygulamaya koymuştur.⁶⁶⁵

Ayrıca, Uygur Türklerinin bağımsızlık kazanmalarına engel olmak amacıyla 1996 yılında Rusya Federasyonu ile “*Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)*”nün oluşmasına da öncülük etmiştir. ŞİÖ'nün sağladığı imkânlar Çin'in güçlenmesine ve Doğu Türkistan'da eşi benzeri görülmemiş işkence politikaları uygulanmasına yol açmıştır. Türk nüfusunun çoğalmasını engellemek amacıyla Türk kadınlar zorla kürtaja tabi tutulmuş, gençlerin iş bulması engellenmiş, bu adaletsizliklere isyan eden Türkler bölücülük ve ayrımcılıkla suçlanarak işkencelere maruz kalmıştır. Bütün bunlar Çin'in uyguladığı zulüm politikalarının sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Çin'in 2000'li yılların başlarından

⁶⁶⁴ Konuralp Ercilasun, “Doğu Türkistan Türkleri”, Muhammet Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Haziran 2020, 187-196.

⁶⁶⁵ Enis Şahin, “Doğu Türkistan”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (3), 122-123.

itibaren ekonomik anlamda hızla büyümesi, dünya kamuoyunun Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı insanlık dışı politikalara tepkisiz kalmasında etkili olmuştur.⁶⁶⁶

Türkiye açısından bakıldığında ise Çin ile ilişkilerin eskiye dayandığı görülmektedir. 1949 yılında kurulan Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'ni 1971'de Türkiye'nin tanıdığı ve ilişkilerin zaman zaman Doğu Türkistan Türkleri üzerinden şekilleneceği Çin ile Türkiye arasındaki ilişkiler 1980'li yıllara kadar ticari ve ekonomik anlaşmalardan öteye gidememiştir. 1982 yılı Aralık ayında dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in gerçekleştirdiği Çin ziyareti, iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir adım olmuştur. Çin'e giden ilk Türk cumhurbaşkanı olan Evren'in söz konusu ziyaretinden sonra taraflar arasında ilişkiler ivme kazanmıştır. 1990'lı yıllarda ise kurulan koalisyon hükümetleri ve yaşanan ekonomik krizler, Çin ile ticarete önem verilmesine, bu da Çin'in Türkiye üzerindeki baskısının artmasına neden olmuştur.⁶⁶⁷

Türkiye ile Çin arasındaki ilk ciddi kriz ise 1997 yılında meydana gelmiştir. Pekin yönetiminin 1997 yılı Şubat ayında Doğu Türkistan'da başlayan gösterileri kanlı bir şekilde bastırması, Türkiye'de büyük tepki uyandırmıştır. Bu kapsamda ülkenin birçok yerinde Çin karşıtı eylemler yapılmış, Çin bayrakları yakılmıştır. Hatta Türkiye'de sürgünde yaşayan Doğu Türkistanlıların bir hükümet kurulacakları iddiaları yayılmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Çin yönetiminin, Türkiye'yi uyarması üzerine dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, 23 Aralık 1998'de gizli bir genelge yayınlamıştır. Genelgede ÇHC'yi rencide edici pankartların kullanılması ve Çin bayrağının yakılması gibi eylemler yasaklanmıştır. Bununla birlikte kamu görevlilerinin Doğu Türkistanlılara ait vakıf ve derneklerin düzenlediği toplantılara katılması, kutlama mesajı göndermesi ve Doğu Türkistan Türklerinin Türkiye'deki faaliyetlerde bulunmaları yasaklanmıştır.⁶⁶⁸

Belirtilen gelişmelerden kısa bir süre sonra 2002 yılı Kasım ayında iktidara gelen AK Parti Hükümeti Çin ile ilişkilere hız vermiş, fakat Doğu Türkistan'daki asimile

⁶⁶⁶ Varis Çakan, "Tarihte ve Bugün Doğu Türkistan Meselesi", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Cumhuriyet'in 100. Yılına Armağan Özel Sayısı*, 7, 5.

⁶⁶⁷ Tekin Tuncer, "Doğu Türkistan Bağlamında Osmanlı'dan Günümüze Türkiye-Çin İlişkileri", Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, 540-559.

⁶⁶⁸ <https://www.pazar53.com/mesut-yilmaz-in-gizli-genelgesi-12147h.htm>, (Son Erişim: 5.06.2024).

politikaları Türkiye kamuoyunda Çine'e karşı sürekli bir tepki kaynağı olmaya devam etmiştir.⁶⁶⁹

AK Parti Genel Başkanı sıfatıyla Çin'i 14 Ocak 2003'te ziyaret eden Recep Tayyip Erdoğan'ın, 2003 yılı Kasım ayında başbakan olması, Türkiye ile Çin ilişkilerini hem siyasi hem de ekonomik alanda farklı bir boyut kazandırmıştır. 23-26 Haziran 2009 tarihleri arasında ise dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Pekin'e gitmiştir. Böylelikle ilişkiler en üst seviyeye çıkarılmıştır. Bu ziyaret esnasında taraflar birçok alanda anlaşmalar imzalamıştır.⁶⁷⁰

Fakat Gül'ün ziyaretinden kısa bir süre sonra iki ülke arasındaki ilişkiler bir sarsıntı evresine girmiştir. 5 Temmuz 2009'da Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi'de bir grup üniversite öğrencisi, Çin Hükümetinin Uygur Türklerine uyguladığı ayrımcılık ve baskı politikalarını protesto etmek amacıyla bir gösteri düzenlemiştir. Çin Komünist Partisi olaylara sert ve kanlı bir şekilde müdahale etmiş, asker halka ateş açmış,⁶⁷¹ yaklaşık 150 Türk olmak üzere 800'den fazla insan hayatını kaybetmiştir.⁶⁷² Bu hadiseler Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından bir soykırım olarak değerlendirilmiş ve Çin Hükümetini sert bir şekilde eleştirilmiştir.⁶⁷³ Türkiye'nin bu tepkisi dünyada ciddi bir karşılık görmemiştir. Dahası Çin, Türkiye'nin tepkisi karşısında yumuşak bir iletişim tercih ederek Türkiye ile ilişkilerinin sürdürülmesinden yana tutum ortaya koymuştur.⁶⁷⁴

Türkiye'nin Çin'e bu tepkisi uzun sürmemiş, dönemin Devlet Bakanı Zafer Çağlayan 29 Ağustos-1 Eylül 2009 tarihleri arasında Başbakan Erdoğan'ın özel temsilcisi olarak Çin'de bulunmuştur. Çağlayan, ilgili ziyaretleri kapsamında Urumçi olayları hakkında Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Ven Ciabao'dan bilgi almış, ayrıca Urumçi'ye de giderek incelemelerde bulunmuştur.⁶⁷⁵ Bu esnada Mesut Yılmaz'ın 1998 yılında yayınlanan ve Türkiye'de Doğu Türkistan ile ilgili faaliyetlere kısıtlama getiren gizli genelge de kaldırılmıştır. Yerine Eylül 2009 tarihli ve 15 sayılı yeni bir genelge

⁶⁶⁹ Tekin Tuncer, "Doğu Türkistan Bağlamında Osmanlı'dan Günümüze Türkiye-Çin İlişkileri", Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), 20. *Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, 540-559.

⁶⁷⁰ Tuncer, *Doğu Türkistan Bağlamında Osmanlı'dan Günümüze Türkiye-Çin İlişkileri*, 558.

⁶⁷¹ <https://tr.euronews.com/2023/07/05/cin-in-dogu-turkistan-da-bar-sc-l-gosterilere-kanli-mudahalesinin-11-y-l-donumu>, (Son Erişim: 3.06.2024).

⁶⁷² *Hürriyet*, 8 Temmuz 2009.

⁶⁷³ *Milliyet*, 11 Temmuz 2009.

⁶⁷⁴ Tuncer, *Doğu Türkistan Bağlamında Osmanlı'dan Günümüze Türkiye-Çin İlişkileri*, 559.

⁶⁷⁵ *Cumhuriyet*, 1 Eylül 2009.

yayımlanmıştır. Bununla Doğu Türkistanlıların Türkiye’deki faaliyetlerinin önündeki engeller ve yasaklar kaldırmıştır. Bu da Türkiye’de yaşayan Doğu Türkistanlıları oldukça memnun etmiştir.⁶⁷⁶

Çin Başbakanı Wen Jiabao’nun 2010 yılı Eylül ayında gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında taraflar arasında “*Stratejik Ortaklık Anlaşması*” imzalanmıştır. Anlaşma ticari, ekonomi, enerji, eğitim, turizm, savunma, güvenlik vb. birçok alanda işbirliğini içermekte olup anlaşmada Sincan Uygur Bölgesi ile ilgili herhangi bir hükme yer verilmemiştir.⁶⁷⁷

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 8 Nisan 2012’de Çin’e yeniden gitmiştir. Böylelikle Erdoğan, Turgut Özal’ın ardından 27 yıl sonra Çin’i ziyaret eden ilk Türk Başbakan olurken, söz konusu ziyaret kapsamında Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nin başkenti Urumçi’yi de gitmiştir. Urumçi’yi başbakan sıfatıyla ziyaret eden ilk isim de Recep Tayyip Erdoğan olmuştur.⁶⁷⁸ Erdoğan’ın bu ziyaretinden yaklaşık 17 ay sonra, 2013 yılı Eylül ayında Çin yönetimi “*Kuşak-Yol İnisiyatifi*” adı verilen deniz ve kara yoluyla Çin’den Avrupa’ya ulaşan bir ticaret ağı kurmuştur. Bu ağın kara yolunun Doğu Türkistan’dan geçmesi, Çin’in bölge üzerindeki baskısını arttırmasına ve bölgede yaşayan Türklerin evlerine Çinli misafirlerin yerleştirilmesine neden olmuştur. Uygur Türklerine namaz kılmak, oruç tutmak, Türkiye’ye gitmek ve akrabalarından birinin yurt dışında olması gibi unsurlara ceza puanı vermeye, belli bir ceza puanı alan Türkleri “*eğitim kampları*” olarak adlandırılan toplama kamplarına götürmeye başlamıştır.⁶⁷⁹

Sosyal medyada 2015 yılı Ramazan ayında Çin yönetiminin Sincan Uygur Özerk Bölgesi’ndeki kamu görevlilerinin, öğretmenlerin ve öğrencilerin oruç ibadetlerine kısıtlama getirdiği şeklinde iddialarının yer alması, Türkiye’de yeniden büyük bir tepkiye neden olmuştur. Öyle ki, Çin’in Ankara Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı’na dahi çağırılmıştır. Bunun üzerine Çin Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamayla, Çin vatandaşlarının ibadet özgürlüklerinin anayasa ile güvence altına alındığını ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin Türkiye’den bir açıklama beklediğini vurgulamıştır. Bu olay tarafların

⁶⁷⁶ Tuncer, *Doğu Türkistan Bağlamında Osmanlı’dan Günümüze Türkiye-Çin İlişkileri*, 559.

⁶⁷⁷ Arzu Durdular, “Çin’in Ortaklık İlişkileri ve Türkiye-Çin Stratejik İşbirliği”, *Avrasya Etüdleri*, 53 (1),126.

⁶⁷⁸ <https://www.trthaber.com/haber/gundem/basbakan-erdogandan-iki-ilk-birden-35851.html>, (Son Erişim: 5.06.2024).

⁶⁷⁹ Ercilasun, *Doğu Türkistan Türkleri*, 204.

ilişkilerinde bir duraksama dönemine girmesine neden olmuştur.⁶⁸⁰ İlerleyen süreçte sosyal medyada yayılan görüntülerin gerçek olmadığına anlaşılmaması üzerine, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, konu ile ilgili açıklama yaparak, medyada dolaşan yalan görüntü ve haberlerin Türk kamuoyunda duyarlılığa neden olduğunu açıklamıştır. Erdoğan, Türkiye Cumhuriyeti'nin Çin'de yaşayan Uygur Türklerinin sonuna kadar yanında olduğunu ve onların sıkıntılarını en üst seviyede dile getirdiğini, Dışişleri Bakanlığının konu ile ilgili hassasiyetinin devam ettiğini ve bunun Çin Halk Cumhuriyeti Büyükelçisine de iletildiğini söylemiştir.⁶⁸¹ Erdoğan, 28-30 Temmuz 2015 tarihlerinde Çin Halk Cumhuriyeti'ne bir ziyaret de gerçekleştirilerek iki ülke arasında bir kriz yaşanmasının önüne geçmiştir.⁶⁸²

Recep Tayyip Erdoğan, 2 Temmuz 2019 tarihinde de Pekin'e gitmiştir. Çin Devlet Başkanı ilgili ziyaret sırasında Türkiye'den Sincan Uygur Bölgesi'ne bir heyet gönderilmesini teklif etmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ise 30 Temmuz'da konu ile ilgili olarak Çin Büyükelçiliğinin, Dışişleri Bakanlığına resmi davet teklifini iletildiğini, Türkiye'nin ise bu davet üzerine muhtelif kurumlardan oluşan 10 kişilik bir heyetin Sincan Uygur Özerk Bölgesine oradaki durumu yakından görmeleri için gönderileceğini açıklamıştır.⁶⁸³ Ancak bu konuda henüz somut bir adım atılmamıştır.

Diğer taraftan Türkiye, tıpkı farklı ülke/bölgelerdeki Türkler gibi Uygur Türklerinin de iki ülke arasında köprü olmasını beklemiştir. Ancak Çin yönetiminin Doğu Türkistan'da uyguladığı politikalar nedeniyle bu mümkün olmamıştır.

3.3. TÜRKİYE-IRAK TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Orta Doğu coğrafyasında yer alan Irak'ın kuzeyinde Türkiye, batısında Suriye ve Ürdün, doğusunda İran, güneyinde Suudi Arabistan ve Kuveyt, güneydoğusunda ise Basra Körfezi yer almaktadır. Irak topraklarında, önemli oranda Türk yaşamaktadır. Türkler yoğun başta Musul ve Kerkük olmak üzere ayrıca, Erbil, Diyala, Selahattin illeri

⁶⁸⁰ Durdular, *Çin'in Ortaklık İlişkileri ve Türkiye-Çin Stratejik İşbirliği*, 126.

⁶⁸¹ <https://tccb.gov.tr/haberler/410/32891/cumhurbaskani-erdogan-buyukelcilerle-iftar-yapti>, (Son Erişim: 4.06.2024).

⁶⁸² <https://tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/33979/sayin-cumhurbaskanimizin-cin-halk-cumhuriyeti-ve-endonezya-ziyareti>, (Son Erişim: 4.06.2024).

⁶⁸³ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/beklentimiz-cin-catisi-altinda-uygur-kardeslerimizin-huzur-icinde-yasamasi/1545057>, (Son Erişim: 5.06.2024).

ve Bağdat'ın çeşitli yerlerinde de iskân etmişlerdir.⁶⁸⁴ Bayat, Karakoyunlu, Döger, Salihli, Eymür, Şebek, Yağmur, Salur, Gökçeli, Karaboğa, Cepni, Sarılı, Yağlı, Harbendeli, Beğdili, Tatalu, Tatar, Irak'ta yaşayan başlıca Türk boylarıdır.⁶⁸⁵ Türkler, Irak nüfusunun %14'lük kısmını oluşturmaktadır.⁶⁸⁶

Irak yönetimi, Türkler için, 1959 yılına kadar “Türk” adını kullanırken, bu tarihten itibaren resmi olarak “Türkmen” ifadesini kullanmıştır. Bu sayede Irak'ta yaşayan Türklerin köken olarak Türkiye ile değil Orta Asya ile bağlı olduklarını ispatlamaya çalışarak onların, Türklüğünü silmeyi hedeflemiştir.⁶⁸⁷ Türkmen sözcüğünün kökeni konusunda muhtelif görüşler vardır. Faruk Sümer “*Oğuzlar*” isimli kitabında, Türkmen adının Müslümanlığı kabul eden Oğuzlara verildiğini ortaya koymuştur.⁶⁸⁸ Kaşgarlı Mahmut da “*Divan-ı Lügatit Türk*” isimli eserinde “*Türkmen*” sözcüğünün Büyük İskender'in Doğu Seferi sırasında Balasagun'da bulunan Türk hükümdarının İskender karşısında doğuya çekildiğini ve geriye kalan 22 kişinin Oğuz boylarını oluşturduğunu, Büyük İskender'in de bu kişilere “*Türkmanend*” adını verdiğini savunmuştur. Vambéry de Türkmen adının “Türk” kelimesinin, Türkçede büyüklük-çoğunluk anlamı veren “men” eki ile birleşiminden meydana geldiğini ve “Türkmen” kelimesinin *asil Türk, halis kanlı Türk* anlamına geldiğini öne sürmüştür. Diğer taraftan bazı tarihçiler de Türkmen sözcüğünün “Türk” ve “iman” sözcüklerinden türetildiğini, zamanla Türkmen şekline dönüştüğünü ileri sürmüşlerdir.⁶⁸⁹

Türklerin Irak'a ilk gelişi, Hicri 54, Miladi 674 yılında, Emevi Halifesi Muaviye'nin Horasan'a gönderdiği Ubeydullah bin Ziyad'ın Buhara Hükümdarı ile barış anlaşması imzalayarak yanında Türk askerlerini alıp Basra'ya yerleştirmesi sayesinde olmuştur.⁶⁹⁰ Bunu takip eden yıllarda Oğuzların bölgeye göçleri ve çok sayıda Türk devletinin hâkimiyeti neticesinde bölge Türkleşmiştir. Irak'ta sırasıyla Irak Selçuklu Devleti, Musul Atabeyliği, Erbil Beyliği, İlhanlı, Celayirli, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve

⁶⁸⁴ Mesut Karakulak, “Irak ve Suriye Türkleri”, Muhammet Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Haziran 2020 259.

⁶⁸⁵ Selami Saygın, *Irak Türkmenleri (1918-1926)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 28.

⁶⁸⁶ Usame Kemali-Ammar M. Sinjar, *Irak Yönetimi Altında Türkmenler (1918-2003)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, 1-5.

⁶⁸⁷ Suphi Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, 15.

⁶⁸⁸ Kamer Kasım, *Türkmenistan*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, 4.

⁶⁸⁹ Kemali-Sinjar, *Irak Yönetimi Altında Türkmenler (1918-2003)*, 7-9.

⁶⁹⁰ Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, 19.

Osmanlı devletleri hüküm sürmüştür.⁶⁹¹ Irak'taki Osmanlı hâkimiyeti 16. yüzyılda başlamış, 1918 yılına kadar devam etmiştir. Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi⁶⁹² gereği 2 Kasım 1918'de Musul'dan⁶⁹³ çekilmiş ve bölgede İngiliz işgali başlamıştır. 5 Haziran 1926'da Türkiye ve İngiltere arasında Ankara'da imzalanan anlaşma ile Musul resmi olarak İngiltere'ye bırakılmıştır.⁶⁹⁴

İngiliz ve Irak yönetimleri altında Türkler pek çok baskı ve katliamlara maruz kalmışlardır. Kuveyt Savaşı'nda Irak'ın mağlup olması, 1991'de Irak'ta bir halk hareketine neden olmuş, bu ayaklanmaya Türkler de katılmışlardır. Irak yönetimi 1991 yılı Mart ayında Türkler ve Kürtlerin isyanını silah gücü ile bastırmış, bu müdahale neticesinde 1 milyon Türk ve Kürt, Türkiye ve İran'a sığınmıştır.⁶⁹⁵

1994'te Irak Türklerini bir çatı altında toplamak isteyen “*Milli Demokratik Türkmen Hareketi*” Başkanı Aziz Kadir Samancı'nın önerisiyle, 1991 yılında kurulan “*Irak Milli Türkmen Partisi*” ve “*Türkmen Bağımsız Hareketi*” birleştirilerek, 24 Nisan 1995'te “*Irak Türkmen Cephesi*” kurulmuştur. Irak Türkmen Cephesi, “*Irak Milli Türkmen Partisi*”, “*Türkmeneli Partisi*”, “*Türkmen Bağımsız Hareketi*”, “*Türkmen Kardeşlik Ocağı*”, “*Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı*” ile “*Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği*”nden oluşmaktadır.⁶⁹⁶ Irak Türkmen Cephesi, kurulduğu ilk günden itibaren Irak muhalefetine bir araya gelmesi amacıyla çalışmalar yürütmüş, bu amaçla teşkil edilen Irak Ulusal Kongresi'nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır.⁶⁹⁷

Türklerin çoğunlukta yaşadığı Kerkük'te 1959 yılı 14-17 Temmuz günlerinde özellikle Türk toplumunun önde gelenlerinin seçildiği Kerkük Katliamı meydana gelmiştir. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri bu katliamı kamuoyunun kayıtsız kalamayacağı bu nedenle dış politikada istenilen kararların alınmasının zorlaşacağı düşüncesiyle kamuoyundan gizlenmeye çalışılmıştır. Irak'ta 1970 yılında iktidara gelen Saddam Hüseyin'in politikaları neticesinde Türklere gözdağı vermek ve onları sindirmek

⁶⁹¹ Karakulak, *Irak ve Suriye Türkleri*, 260.

⁶⁹² Madde 7: İtilaf güçleri, kendi güvenliklerini tehlikede görmeleri halinde istedikleri Osmanlı topraklarını işgal edebilecektir. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri c. 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, 520.

⁶⁹³ Musul, günümüzdeki Musul, Kerkük, Süleymaniye ve Erdebil vilayetlerini içine alan bir eyalettir. Davut Hut, “*Milli Mücadele Döneminde Musul Vilayeti*”, Mustafa Göleç, Zeynep Kevser Şerefoglu, İlhami Danış (Ed.), *Milli Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923 (c. 9)*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2023, 475.

⁶⁹⁴ Sezen Kılıç, “*Musul Sorunu ve Lozan*”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXIV, (71), 326-336.

⁶⁹⁵ Sinan Marufoğlu, “*Irak Türkleri*”, *Türkler Ansiklopedisi*, XX, 2002, 1040.

⁶⁹⁶ Kemali-Sinjar, *Irak Yönetimi Altında Türkmenler (1918-2003)*, 188-195.

⁶⁹⁷ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Irak'ta Türkmen Politikası*, 130.

amacıyla 16 Ocak 1980’de başlayan süreçte ileri gelen Türk aydınları idam edilmiştir. Türkiye, Irak yönetimi ile bu idamların durdurulması amacıyla görüşmeler gerçekleştirmişse de Saddam Hüseyin, bu isteğini dikkate almamıştır. Özellikle dönemin Başbakanı Bülent Ecevit ve Başbakanı Süleyman Demirel Saddam Hüseyin’in idam şeklinde bir katliama giriştiği esnada Irak Türkleri konusunda ciddi girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Fakat Türkiye bu süreçte gerek içerideki terör sorununa bağlı olarak sınırlarının güvenliği gerekse de bölgeyle kurulan mevcut ekonomik ilişkiler dolayısıyla Saddam Hüseyin ve yönetimine karşı daha sert bir tepki gösterememiştir.⁶⁹⁸

Bununla birlikte Türkiye, bu dönemde Irak’ın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Fakat Körfez Savaşı neticesinde bölgede meydana gelen otorite boşluğu Türkiye’nin Irak Türklerine olan ilgisini arttırmıştır. Irak Türkleri, 1990’lı yıllarda siyasi oluşumların içinde olmanın gerekliliği dolayısıyla Irak Türkmen Cephesini kurma yoluna gitmiş ve Türkiye ise onları desteklemiştir.⁶⁹⁹ Bu süreçte Irak Kürtleri kendi bağımsızlıkları için Irak Türklerini kendi taraflarına çekme çabası içine girmişlerdir. Kürtlerin siyasi lideri Mustafa Barzani, Türklerin liderleri ile görüşerek desteklerini istemiştir. Barzani, kendilerini desteklemeleri karşılığında Türklere kültürel ve siyasal hakların tanınacağı taahhüdünde bulunmuştur. Kürtler, Türklere güvence vermek amacıyla Türkiye’nin garantör olması önerisinde bulunmuş, bu amaçla Mustafa Barzani, radyo aracılığıyla dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel’e de bir mesaj göndererek yardım istemiştir. Ancak Türkiye, Irak Türklerinin bağımsızlık mücadeleleri esnasında Kürtlere verilecek desteğin Türkleri zayıflatabileceği endişesiyle Barzani’nin bu talebine olumsuz yanıt vermiştir.⁷⁰⁰

Gelişmelerin bu şekilde seyrettiği sırada ise Saddam Hüseyin, İran ile giriştiği savaşı kaybetmiş, bu mağlubiyeti telafi etmek üzere 1990 yılında Kuveyt’i işgal etmiştir. Bunun üzerine ABD öncülüğünde kurulan uluslararası koalisyon 1991 yılında Irak’a müdahale etmiş, Türkiye ise ülkesine yönelik terör faaliyetlerinde bulunan ayrılıkçı Kürt grupların Irak coğrafyasında yeni yerler ele geçirmesini engellemeye çalışmıştır. Diğer taraftan ABD’nin müdahalesi ile birlikte Saddam Hüseyin’in baskı altında tuttuğu Kürtler

⁶⁹⁸ Emin Salihi, “Dış Politika Yapımında Akraba Devlet ve Akraba Azınlık İlişkilerinin Yeri: Türkiye-Irak Türkmenleri İlişkileri Örneği”, s. 309-312.

⁶⁹⁹ Ahmet İşcan, *Türkiye’nin Irak Türkmenlerine Yönelik Dış Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, 71-72.

⁷⁰⁰ İlhan Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Irak’ta Türkmen Politikası*, 130.

de Irak Hükümetine karşı bir isyan hareketi başlatmışlardır. ABD Saddam Hüseyin'in isyanı bastırmak için başlatacağı askeri harekâta engel olmak için Kuzey Irak'a uçuşları yasaklanmıştır. Türkiye bu ortamda Kürtlerin elde ettiği kazanımları kendi toprak bütünlüğü ve sınırlarının güvenliği için bir tehlike olarak değerlendirerek Irak'a yönelik aldığı tedbirleri arttırmıştır.⁷⁰¹

ABD'nin 1991 Irak işgali, bölgede Saddam Hüseyin'in nüfuzunu azaltmıştır. İşgal sonrası ABD, Irak'ın Orta Doğu'daki etkinliğini azaltmak amacıyla bu ülkeye ekonomik ambargo uygulamıştır.⁷⁰² Yaklaşık 11 yıl süren ekonomik ambargolar nedeniyle temel gıda maddeleri ve ilaçlara ulaşamayan Irak halkı, Kuveyt Krizinden en fazla etkilenen kitle olmuştur.⁷⁰³ Türkiye, bu dönemde bir taraftan ABD işgali karşısında Irak'ın toprak bütünlüğünü savunurken diğer taraftan da PKK sorununu silah yoluyla çözmeye çalışmıştır. I. Körfez Savaşı'nın ardından, PKK'nın Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin desteğiyle güçlenmeye başlaması üzerine, Türkiye 5 Ağustos, 11 Ekim ve 25 Ekim 1991 tarihlerinde Kuzey Irak'a üç askeri harekât düzenlemiştir. Operasyonlara uluslararası kamuoyunun tepki göstermesine karşın Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Türkiye'nin onayı olmadan Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulamayacağını görmüştür.⁷⁰⁴

Irak, Saddam Hüseyin'in kitle imha silahları ürettiği iddiasıyla ikinci kere de 20 Mart 2003'te ABD ve müttefikleri tarafından işgale uğramıştır. ABD güçleri "*Irak'a Özgürlük Operasyonu*" adı altında Irak'a girmiştir. Almanya, Fransa ve Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen bu ülkeyi işgal etmiştir.⁷⁰⁵ Irak Savaşının başlamasından önce

⁷⁰¹ Emin Salih, Dış Politika Yapımında Akraba Devlet ve Akraba Azınlık İlişkilerinin Yeri: Türkiye-Irak Türkmenleri İlişkileri Örneği, 312.

⁷⁰² Oktay Caferoğlu, "Küresel Ekonomik Sistem ve ABD'nin Orta Doğu Politikası: 1991 ve 2003 Irak Müdahalesi", Ümit Güneş-Eyüp Sami Yavaş (Ed.), *V. Lisansüstü Çalışmalar Kongresi: 12-15 Mayıs 2016- Isparta: Bildiriler II*: (ss. 113-124), İlmi Etüdler Derneği, İstanbul 2016, 121-122.

⁷⁰³ Emine Zeynep Daban-Cihan Daban, "Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveytin İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi", *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 2018, s. 99.

⁷⁰⁴ Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası c. III*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, 555-558.

⁷⁰⁵ <https://www.bbc.com/turkce/articles/cgrevr87gr4o>, (Son Erişim: 30.04.2024).

ABD'nin Türk hava sahasını kullanım izni ve Türk askerinin Kuzey Irak'a gönderilmesine olanak sağlayan 1 Mart Tezkeresi⁷⁰⁶ TBMM'de reddedilmiştir⁷⁰⁷.

Irak'ta halk kurtarıcı olarak gördüğü ABD askerlerini büyük bir sempati ile karşılamıştır. Halk, ABD yönetimi ile ülkeye demokrasi ve insan haklarına saygılı bir yönetim anlayışı geleceğine inanmıştır. Ancak ABD'nin Kürt liderlerini kendisine müttefik, ülkedeki diğer etnik grupları da düşman olarak görmesi, Irak'ta olayların ve çatışmaların artmasına neden olmuştur.⁷⁰⁸

ABD işgalinden yaklaşık iki yıl sonra, 30 Ocak 2005'te Irak'ta göstermelik bir seçim yapılmış ve ABD'nin istediği doğrultuda bir parlamento oluşturulmuştur. Seçimlerde Türklerin sayısının yok denecek kadar az olduğunun ilan edilmesi, Irak yönetiminde gelecekte Türklere yer verilmeyeceğini göstermektedir. ABD'nin bu adımı ile Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul meselesinde, Türkiye tamamen devreden çıkarılmıştır. Saddam Hükümetinin sona erdirilmesi ve Irak seçimlerinin yapılmasının ardından ABD, bu ülkeyi terk edeceğini açıklasa da uzun bir süre burada kalmıştır.⁷⁰⁹

1958 yılından itibaren Irak savaşların eksik olmadığı bir ülke olup, Irak yöneticileri ülkedeki Türklere baskı, asimilasyon ve saldırı politikaları uygulamıştır. Bu gelişmeler Irak'ta yaşayan Türklerin, Türkiye'ye göç etmelerine neden olmuştur.⁷¹⁰ 14-17 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı, bu dönemde meydana gelen ilk şiddet olayıdır. Özellikle Türk toplumunun önde gelenlerinin seçildiği olayların nedeninin tam olarak bilinmemesine

⁷⁰⁶ 25 Şubat 2003 tarihli tezkerenin Tam adı “*Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi ve Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması İçin Hükûmete Yetki Verilmesine İlişkin Başbakanlık Tezkeresi*”dir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kuzey Irak'a gönderilmesi, yabancı hava kuvvetlerinin Türk hava sahasını Türk makamlarının belirlediği esaslara uygun olarak kullanabilmesine 6 ay süreyle izin verilmesi istenmiştir. Tezkere Meclis'te 267 salt çoğunluğun elde edilememesi nedeniyle kabul edilmemiştir. Cengiz Gürbüz, “1 Mart Tezkeresi'nin Türkiye-Ortadoğu ve Türkiye-Abd İlişkilerine Yansımaları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (89), 2024, 135.

⁷⁰⁷ *Cumhuriyet*, 2 Mart 2003.

⁷⁰⁸ Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, 247.

⁷⁰⁹ Türkiye, İngiltere ve Irak arasında 5 Haziran 1926'da “*Ankara Antlaşması*” imzalanmıştır. Bu anlaşma, Türkiye ile Irak sınırları ve tarafların hukuki ilişkilerini belirleyen hükümler içermektedir. Söz konusu anlaşmada Türkiye'nin, Irak Türklerinin garantör ülkesi olmasıyla ilgili herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Bu durum, Türkiye'nin Irak Türklerini unuttuğu şeklinde yorumlansa da altında yatan temel sebep, Türkiye'nin onları, azınlık olarak değil Irak devletinin asli ve kurucu unsuru olarak görmesidir. Bu sebeple Türkiye, Irak ve Irak Türkleri arasındaki ilişkiler hukuki bir ilişkiden ziyade bölgesel dinamikler ve dış politika önceliklerine göre şekillenmiştir. Bk. Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklar Tarihi*, 436-437. Emin Salihi, “Dış Politika Yapımında Akraba Devlet ve Akraba Azınlık İlişkilerinin Yeri: Türkiye-Irak Türkmenleri İlişkileri Örneği”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 308; Radeye Funda Karadeniz, *Türk Dış Politikası'nda “Dış Türkler”*: Karşılaştırmalı Teorik Bir Çalışma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, 113.

⁷¹⁰ <https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-ye-yonelik-turkmen-gocu-ve-turkiye-deki-turkmen-varligi/>, (Son Erişim: 19.04.2024).

karşın, Irak'ta bir Kürt devleti kurmak isteyen Mustafa Barzani'nin olayların baş şüphelisi olduğu bilinmektedir. Söz konusu olaylar, dönemin Türk Hükümeti tarafından kayıtsız kalinamayacağı düşüncesiyle kamuoyundan gizlenmiştir. Hükümet, bu kararı dış politikada istenilen kararların alınmasını zorlaştırmamak amacıyla almıştır. Kerkük katliamından yaklaşık 11 yıl sonra, 1970'te Irak'ın başına gelen Saddam Hüseyin, Türklere gözdağı vermek ve onları sindirmek amacıyla 16 Ocak 1980'de önde gelen Türk aydınları idam etmiştir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Türkler konusunda Saddam Hüseyin yönetimine bu idamların durdurulması için girişimlerde bulunmuştur. Ancak Saddam, Türkiye'nin bu isteğini dikkate almamıştır. Türkiye ise, ilerleyen süreçte Kürt sorunu nedeniyle sınırlarının güvenliği ve Irak ile olan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini uzun vadeli çıkar olarak değerlendirerek idamlara sert tepki vermek ya da ilişkileri askıya almak kararı almamıştır.⁷¹¹

1980-1990 yılları arasında Irak, İran ile savaşmıştır. Fakat Saddam Hüseyin, İran ile girdiği Körfez Savaşı'nı kaybetmiş, bu savaşın mağlubiyetini 1990 yılı Ağustos ayında Kuveyt'i işgal ederek telafi etmeye çalışmıştır. Bunun üzerine ABD öncülüğünde kurulan BM, İngiltere, Fransa, Kanada, Güney Kore ve İtalya'dan oluşan uluslararası koalisyon 1991 yılında Irak'a müdahale etmiştir. Türkiye ise ülkesine yönelik terör faaliyetlerinde bulunan ayrılıkçı grupların Irak coğrafyasında yeni yerler ele geçirmesini engellemeye çalışmıştır. Ayrıca ABD'nin müdahalesi sonucunda Kürtler isyan etmiş, Saddam Hüseyin'in isyanı bastırmak için girişimde bulunmasını engellemek için ABD, Kuzey Irak'a uçuşları yasaklamıştır. Türkiye ise bu ortamda kendi toprak bütünlüğü için tehlike arz eden unsurlara karşı Irak sınırının güvenliği için bazı tedbirler almıştır.⁷¹²

Türkiye, her zaman Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Ancak 1990 Körfez Savaşı neticesinde bölgede meydana gelen otoriter boşluk, Türkiye'nin Irak Türklerine olan ilgisini arttırmıştır. Bu dönemde Irak Türkleri siyasi bir oluşum meydana getirmenin gerekliliğinin farkına varmış, bu amaçla "*Irak Türkmen Cephesi*"ni kurmuşlardır. Türkler, bu dönemde Türkiye'nin önemli desteğini de almışlardır.⁷¹³ Köfrez Savaşı'ndan sonra Irak Kürtleri, bağımsızlık mücadelesini şiddetlendirmişlerdir. Bu mücadelede

⁷¹¹ Salihi, *Dış Politika Yapımında Akraba Devlet ve Akraba Azınlık İlişkilerinin Yeri: Türkiye-Irak Türkmenleri İlişkileri Örneği*, 309-312.

⁷¹² Salihi, *Dış Politika Yapımında Akraba Devlet ve Akraba Azınlık İlişkilerinin Yeri: Türkiye-Irak Türkmenleri İlişkileri Örneği*, 312.

⁷¹³ Ahmet İçcan, *Türkiye'nin Irak Türkmenlerine Yönelik Dış Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 71-72.

Türkleri de kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Bağımsız bir Kürt devleti kurmak isteyen Mustafa Barzani, Türk liderleriyle görüşerek desteklerini istemiştir. Barzani, kendilerini desteklemeleri karşılığında Türklere kültürel ve siyasal hakların tanınacağını taahhüt etmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin de garantör ülke olmasını önermiştir. Barzani bu amaçla, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'e de radyo aracılığıyla bir mesaj göndererek yardım istemiştir. Ancak ne bölgedeki Türkler ne de Demirel, Barzani'nin taleplerine olumlu yanıt vermemiştir.⁷¹⁴

Türkiye'nin, 2003 Irak müdahalesinde ABD'ye destek vermemesi, bölgedeki Kürt gruplar tarafından nüfuz sağlamak amacıyla kullanılmış, Irak'ın kuzeyinde, Türkiye sınırına yakın coğrafyada bir Kürt Federe Devleti kurulması için çalışmalar başlatılmıştır.⁷¹⁵ Irak'ta 2003 sonrasına bakıldığında Musul, Kerkük ve Telafer gibi Türklerin çoğunlukta yaşadığı bölgeler Kürtlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Kürt hâkimiyetinin başlaması ile birlikte Türklere yönelik bir asimilasyon politikası da devreye girmiştir. Daha öncesinde vaat edilmiş olmasına rağmen Anayasa'da Türkler ülkenin asli unsuru kabul edilmeyerek, devlet yönetimi ve devletin sağlayacağı tüm faydalardan men edilmişlerdir. Bütün bunlara rağmen Irak'ta Kürtlerin ve Şii grupların federal yönetim isteklerine karşın Türklerin Irak toprak bütünlüğünü savunması şaşırtıcı bir durum olmuştur.⁷¹⁶

Irak'ta Koalisyon Geçici Otoritesi aracılığı ile 2004 yılına kadar ülkeyi ABD yönetmiş, ardından ülke yönetimini Iraklı siyasilere devretmiştir. Ülkede 2005 yılında gerçekleşen genel seçimlerde Şii Arap ve Kürt gruplar parlamentoda çoğunluğu elde ederken Şii lider Nuri el Maliki Başbakan ve *Irak Kürdistan Yurtseverler Birliği* lideri Celal Talabani Cumhurbaşkanı seçilmiştir⁷¹⁷. Sünni Arapların boykot ettiği seçimleri, Irak Türkleri de boykot etmek istemiş ancak Türkiye, ABD ile ilişkilerini yeniden geliştirmeye başladığı bu dönemde Türklere seçimlere katılmaları yönünde teklinde bulunmuştur. Türklerin seçimlere katılması bu sürece meşruiyet kazandırmış, ilerleyen süreçte Türkler, Türkiye'yi bu konudaki müdahalesi nedeniyle eleştirmiştir.⁷¹⁸ Bu

⁷¹⁴ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Irak'ta Türkmen Politikası*, 130.

⁷¹⁵ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Irak'ta Türkmen Politikası*, 139.140.

⁷¹⁶ Salihi, *Dış Politika Yapımında Akraba Devlet ve Akraba Azınlık İlişkilerinin Yeri: Türkiye-Irak Türkmenleri İlişkileri Örneği*, 314.

⁷¹⁷ https://t24.com.tr/haber/sgalden-gunumuze-irak.165#google_vignette, (Son Erişim: 30.04.2024).

⁷¹⁸ Salihi, *Dış Politika Yapımında Akraba Devlet ve Akraba Azınlık İlişkilerinin Yeri: Türkiye-Irak Türkmenleri İlişkileri Örneği*, 314.

seçimlerde kurulan kabinede Irak Türkleri Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Sivil Toplum Bakanlığı olmak üzere iki bakanlık elde etmiştir.⁷¹⁹

Türkiye Cumhuriyeti, 2009 yılına kadar Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi’ni tanımamış, hatta bu yönetimin oluşmasına da karşı çıkmıştır. Ancak 2009 yılı itibariyle bu politikasını değiştirmiş ve Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile ekonomik ilişkilerini geliştirerek Irak’ta nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. Bu süreçte Irak politikasında Türklere yer vermeyen Türk Hükümeti, Kürtlerle ilişkilerinin geliştirilmesinde Irak Türklerinin onayını almayı nemsememiştir. Irak Türkleri ise Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi görüşmelerinde kendilerinin de yer alması gerektiğini savunmuştur. Dönemin Türk liderlerinin Erbil ve Süleymaniye’ye ziyaretlerde bulunurken Iraklı Türklerin yoğun olarak yaşadığı Telafer ve Kerkük şehirlerini ziyaret etmemesinden huzursuz olmuştur.⁷²⁰

ABD’nin Aralık 2011’de Irak’tan çekilmesi, ülkedeki siyasi dengelerin değişmesine neden olmuştur. Bağdat merkezi yönetimi ve ülkedeki diğer gruplar arasında yaşanan siyasi rekabet Irak’ta otoriter boşluğa yol amıř⁷²¹ bu da DAES, PKK, YPG/PYD gibi terör örgütlerinin ülkede faaliyet göstermesine neden olmuştur. Irak’ta ABD müdahalesinden en karlı çıkan grup Kürtler olup ABD’nin desteğini de alarak bölgede g kazanmışlardır. Kürtler, Irak merkez yönetiminden mevcut zerkliklerinden daha fazla haklara sahip olmak ve merkez yönetiminin zayıflamasını amaçlamıştır. Bu nedenle Bağdat yönetimi ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi arasında gerginlik yařanmıřtır⁷²².

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 5 Aralık 2013’te Irak Türkmen Cephesi lideri Erşad Salihi ve yönetim kurulu yeleri ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Recep Tayyip Erdoğan bu görüşmede, Irak Türklerinin, Irak’ta gerçekleşecek olan 30 Nisan 2014 Genel Seçimlerinde bölgenin istikrarı ve ülkenin demokrasisi açısından büyük önem taşıdığını vurgulamıştır. Erdoğan, Irak Türklerinin başta emniyetleri olmak üzere her türlü hak ve menfaatlerinin korunmasının Türkiye’nin Irak politikasının vazgeçilmez unsuru olduğunu söylemiştir. Erdoğan bu durumu, Irak Merkez Hükümeti

⁷¹⁹ Soner Doğan, “Irak Türkmenleri”, *İNSAMER Araştırma*, 2018, 15.

⁷²⁰ Salihi, *Dış Politika Yapımında Akraba Devlet ve Akraba Azınlık İlişkilerinin Yeri: Türkiye-Irak Türkmenleri İlişkileri rneği*, 314-315.

⁷²¹ Ferhat Güngör, “Ortadoğu Denkleminde Irak Türkmenleri ve Geleceği”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 2014, 36.

⁷²² <https://onedio.com/haber/bugun-irak-in-abd-tarafından-ışgalinin-11-yıldonumu-272741>, (Son Erişim: 1.05.2024).

ve Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile gerçekleştirilen görüşmelerde de açık bir biçimde vurgulandığını belirtmiştir.⁷²³

Irak Türkmen Cephesi heyeti ertesi gün, 6 Aralık 2013'te dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme sonucunda taraflar ortak bir basın toplantısı düzenlemiştir. Davutoğlu, Türklerin Irak'ın asli ve kurucu unsuru olduğunu, bu asli unsurun haklarını muhafaza etmelerinin Irak'ın birliği ve bütünlüğü için önemli olduğunu, Türklerin birlik ve beraber olmalarının Irak'a katkı sağlayacağını vurgulamıştır. Salihi ise, Türklerin Irak ile Türkiye arasında bir köprü olmasının iki devletin de menfaatine olacağını ifade etmiştir.⁷²⁴

ABD işgalinin ardından istikrar sağlayanamayan Kuzey Irak'ta, 2014 yılında faaliyet göstermeye başlayan DAESH (İŞİD)⁷²⁵ terör örgütü 10 Haziran 2014'te Musul'u işgal etmiş ve Türklerin yaşadığı coğrafyadaki terör eylemlerini şiddetlendirmiştir.⁷²⁶ 11 Haziran 2014'te DAESH, Türkiye Cumhuriyeti Musul Başkonsolosluğu'na baskın düzenleyerek Başkonsolos Öztürk Yılmaz'ın da aralarında bulunduğu 49 konsolosluk görevlisi ve aile fertleri rehin almıştır.⁷²⁷ Türk yetkililer rehinelere bırakılması için yoğun temaslar gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Kerkük'ün ileri gelen aşiretleri devreye sokulmuş ve Türkiye rehinelere serbest bırakılması için aşiret liderlerini aracı kılarak DAESH ile temas kurmaya çalışmıştır.⁷²⁸ Tüm bu girişimler sonuç vermiş ve 20 Eylül 2014 günü Irak'ta alıkonulan Türk vatandaşları aynı gün sabah 5'te Türkiye'ye getirilmişlerdir.⁷²⁹ DAESH terör örgütünün faaliyetleri Şii Türklerin, Irak'ın orta ve güney bölgelerine, Sünni Türklerin ise Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin kontrolündeki bölgelere göç etmesine neden olmuştur. Türklerin yaşadığı bölgelerden göç ettirilmesi, asimile olmalarına ve örgütlenmelerinin engellenmesine yol açmıştır.⁷³⁰

⁷²³ *Yeni Şafak*, 5 Aralık 2013.

⁷²⁴ <https://www.ihb.com.tr/haber-davutoglu-turkmenler-irakin-asli-unsurudur-315464>, (Son Erişim: 1.05.2024).

⁷²⁵ İŞİD (Irak ve Şam İslam Devleti) ya da DAESH (Arapça: ed-Devlet'ül İslamiyye fi'l Irak ve's-Şam), 1999 yılında ortaya çıkan ve 2014 yılında resmi olarak DAESH adını alan, Irak ve Suriye'de etkinlik gösteren yasa dışı, silahlı bir örgüttür. Bölgedeki hilâfet devleti kurma amacını güden bu örgüt, güvenlik güçleri ve sivillere yönelik saldırılar düzenlemektedir. Ele geçirdiği topraklarda hiçbir ülke tarafından meşruluğu tanınmamakta olup, ABD, Türkiye, Suudi Arabistan, Kanada ve Avrupa Birliği gibi birçok ülke tarafından terör örgütü olarak kabul edilmektedir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Irak_ve_%C5%9Eam_%C4%B0slam_Devleti, (Son Erişim: 8.12.2024).

⁷²⁶ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/06/140610_musul_isid, (Son Erişim: 1.05.2024).

⁷²⁷ *Hürriyet*, 12 Haziran 2014.

⁷²⁸ *Milliyet*, 13 Haziran 2014.

⁷²⁹ *Sabah*, 20 Eylül 2014.

⁷³⁰ Ziya Abbas, "2003 Sonrası Irak Türklerinin Hukuki Statüsü", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (2), 2021, 82.

Kuzey Irak'ta yaşanan otorite boşluğundan faydalanan PKK/KCK unsurlarının bu bölgeyi barınma, lojistik destek ve Türkiye'ye karşı eylem hazırlığı için kullanmaları nedeniyle sınırların güvenliğini sağlamak ve terörle mücadele kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri 27 Mayıs 2019'dan itibaren Kuzey Irak'a Pençe serisi operasyonları başlatmıştır. Pençe serisi operasyonlar 27 Mayıs 2019 Pençe-1, 12 Temmuz 2019 Pençe-2, 23 Ağustos 2019 Pençe-3, 16 Haziran 2020 Pençe-Kaplan, 23 Nisan 2021 Pençe-Şimşek ve Pençe-Yıldırım olmak üzere altı seri olarak düzenlenmiştir.⁷³¹

Tüm bu operasyonlar esnasında dahi Türkiye, AFAD, TİKA ve Kızılay gibi kuruluşları aracılığıyla Irak Türklerine gıda, tekstil, tıbbi malzeme vs. yardımında bulunmuştur. Ayrıca TSK mensupları DAESH ile mücadelede Irak Türklerine askeri eğitimler de vermiştir.

3.4. TÜRKİYE-İRAN TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Asya kıtasının güneybatısında yer alan İran'ın, doğusunda Türkmenistan, Afganistan, Pakistan; batısında Türkiye, Irak; kuzeyinde Azerbaycan, Ermenistan, Hazar Denizi ve güneyinde Basra Körfezi yer almaktadır. Türk dünyasının doğusu ile batısı arasında bulunan İran, çağlar boyunca Türk göçlerinin güzergâhı üzerinde yer almıştır. Bu nedenle milyonlarca Türkün yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Günümüzde İran'da yaşayan Türk nüfusu tam olarak bilinmemekle birlikte Türklerin İran nüfusunun yarısını oluşturduğu tahmin edilmektedir. İran'da; Afşarlar, Bayatlar, Halaçlar, Hemse Türkleri, Kaçkarlar, Kara Çorlular, Kara Dağlılar, Kara Papaklar, Karayiler, Kengerlüler ve Şahsevenler gibi Türk boyları yaşamaktadır.⁷³²

Arilerin yurdu anlamına gelen İran'da, Antik çağlardan İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Fars, Arap ve Türk kökenli hanedanlar hüküm sürmüştür. Selçuklu, Harezmşah, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi, Halaç, Afşar ve Kaçar Türk hanedanları da İran'a hâkim olmuştur.⁷³³

İran'daki Türk hâkimiyeti Kaçar hanedanının 1900'lü yılların ilk yarısında yıkılmasıyla sona ermiştir. İran'da 20. yüzyılın ilk yarısında yönetimi ele geçiren Pehlevi

⁷³¹ <https://www.msb.gov.tr/PenceSerisiOperasyonu>, (Son Erişim: 14.03.2024).

⁷³² Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 438.

⁷³³ Şenay Yanar, "İran Türkleri", Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, 242.

yönetimi bu dönem dünyayı etkisine almış olan milliyetçilik akımının etkisinde kalarak Fars milliyetçiliğini devletin resmi politikası haline getirmiştir. Bu dönem itibariyle İran yönetimleri, yıllardır İran’da yaşayan Türk boylarına asimilasyon politikası uygulamaya ve Türkleri Farslaştırmaya çalışmıştır. İran yönetimi, Türklere dil, eğitim, kültür, ekonomi gibi alanlarda asimilasyon politikası uygulamıştır. Türkçe olan köy, mahalle, kasaba, şehir, cami, aşiret ve dağ isimleri Farsça isimlerle değiştirilmiş, çocuklara Türkçe ad konulması ve Türkçe soyadları yasaklanmıştır. Türklerin ana dillerinde eğitim yapmaları yasaklayan İran yönetimi, Türkçe kitapları ve Türklerin tarihi eserlerini de yaktırmıştır. Sanayi faaliyetleri de Farsların çoğunlukla yaşadığı bölgelere taşınmış, Türk nüfus yoğunluğunun bulunduğu coğrafyalar demiryolu inşasının dahi dışında tutulmuştur. Bütün bu politikalar İran Türklerinin baskı altında kalmalarına ve bu baskılara karşı çıkamamalarına neden olmuştur.⁷³⁴

Türklerin kendi dillerinde gazete ve dergi yayınlamalarına, TV kanalı açmalarına da engel koyan Pehlevi yönetimi, devlet yönetimine dâhil olmalarına da kısıtlamalar getirmiştir. Ülkede eğitim dilinin Farsça olması, Türklerin edebi eserlerde ve günlük yaşantılarında bu dili kullanmaları Türkçeyi unutmalarına neden olmuştur. Güney Azerbaycan Türkleri ile Türkmenler, İran’da yaşayan Türkler arasında millî benliklerini diğer Türk topluluklarına nazaran daha fazla muhafaza etmeyi başarmışlardır. Türklerin, eğitim ve edebiyatta Arap alfabesini kullanmaları nedeniye, Türk dünyası ile iletişim kurmakta zorluklar çekmişlerdir. Bu zorluğun aşılması ve Türkçe öğrenme fırsatı elde edebilmeleri için Türkiye Cumhuriyeti, Tahran’da bir Yunus Emre Enstitüsü şubesi açmıştır.⁷³⁵

Günümüzde İran’da yaşayan Türk boyları şu şekildedir:

Güney Azerbaycan Türkleri: Azerbaycan’ın güneyi ile İran’ın kuzeyi arasında yer alan coğrafyaya “*Güney Azerbaycan*”, burada yaşayan Türklere de “*Güney Azerbaycan Türkleri*” adı verilmiştir. Yoğun olarak Erdebil, Meraga, Merend, Salmas, Tebriz ve Urumiye gibi şehirlerde yaşayan Güney Azerbaycan Türkleri, İran’ın en kalabalık Türk topluluğudur.⁷³⁶

⁷³⁴ Mehmet Kaya, “İran Türkleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 91 (180), 2009, 143-145.

⁷³⁵ Samad Moghanırahı, “Tarihten Günümüze İran’daki Türkler ve Türk-İran İlişkileri”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 2021, 213-215.

⁷³⁶ Yanar, *İran Türkleri*, 244.

Güney Azerbaycan Türkleri, İran'daki Türk hâkimiyeti boyunca milliyetçilik akımlarının etkisine kapılmamışlardır. Ancak, Pehlevi iktidarının başlamasıyla birlikte bölgede baskının artması milliyetçiğin de artmasında etkili olmuştur. Bu ortamda I. Dünya Savaşı'nın da başlaması, İran yönetiminde boşluklar ortaya çıkarmıştır. Bu durumdan faydalanan Güney Azerbaycan Türkü Şeyh Muhammed Hıybani, Azadistan Devleti'ni kurmuştur. Azadistan Devleti'nin çok uzun soluklu bir devlet olmamasına karşın, Güney Azerbaycan Türkleri arasında milliyetçilikliğin gelişmesinde ve bağımsızlık arzularının kabarmasında etkili olmuştur.⁷³⁷ Azadistan Devleti'ne son veren İran yönetimi, Türkler üzerindeki baskılarını arttırmıştır. Okullarda Türkçe eğitimi yasaklayan İran, Fars olmayan etnik grupların arasındaki iletişimi kesmek amacıyla ülkenin idari taksimatında da değişiklikler yapmıştır. 1979 yılı Aralık ayında meydana gelen İslam Devrimi ise Türkler üzerindeki mevcut baskının daha artmasına neden olmuştur. Devrimin ardından Güney Azerbaycan Türkleri, millî kimliklerini korumak ve haklarını elde edebilmek amacıyla 1979'da “*Ulduz*” adı verilen bir Türkçe yayın çıkarmaya başlamış, ancak bu yayın İran yönetimi tarafından kapatılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1991 yılında Sovyetlerden bağımsızlığını kazanması Güney ile Kuzey Azerbaycan arasındaki iletişimin artmasını sağlamıştır. Bu iletişim İran yönetimi tarafından engellenmeye çalışsa da “*Güney Azerbaycan Milli Hareketi*” gibi teşkilatların ve medya oluşumlarının faaliyetlerine başlamasında etkili olmuştur.⁷³⁸

Horasan Türkleri: Orta Çağ'da, “*Hudûdu'l Âlem*” Türkistan'ın Kapısı olarak isimlendirilen Horasan Bölgesi, Orta Asya'dan Avrupa'ya geçiş yolları üzerinde bulunması nedeniyle Türkistan'ın ardından Türk boylarının yoğun olarak yaşadığı ikinci coğrafya olmuştur. Horasan bölgesi, Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu gibi Türk devletlerinin faaliyet gösterdiği önemli bir coğrafyadır. Günümüzde Afganistan, İran, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın bazı bölgelerini de içine almaktadır. Oğuz Yabgu Devleti'nin⁷³⁹ yıkılışının ardından sınırları içerisinde yaşayan Türk boyları Horasan'a göç etmiştir. Horasan Türkleri, Avşar, Bayat, Celayir, Kazak, Timurtaş ve

⁷³⁷ Elif Yazgan, *20. Yüzyılda İran Siyasetinde Azerbaycan Türklerinin Rolü (1900-1979)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 23.

⁷³⁸ Yanar, *İran Türkleri*, 246-247.

⁷³⁹ Oğuz Yabgu Devleti 766-1055 tarihleri arasında Aral Gölü ve Hazar Denizi çevresinde hüküm sürmüştür. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1997, 144-148.

Ustacalu gibi boyların kaynaşmasından oluşmuştur. Yaklaşık 3 milyon nüfusa sahip olan Horasan Türkleri, Şiiliği benimsemiştir.⁷⁴⁰

Türkmenler: İran coğrafyasında kalabalık nüfusa sahip bir diğer Türk topluluğu ise Türkmenlerdir. İran ile Türkmenistan arasındaki bölgede aşiretler halinde yaşamaktadırlar. Türkmenler, 20 Mayıs 1924'te İran'da Türkmen Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. Ertesi yıl da isyanlar çıkaran Türkmenler, İran yönetiminin sert müdahalesine maruz kalmışlardır. İslam Devrimi sonrasında, devletin resmi mezhebinin Şia olarak ilan edilmesi üzerine Sünni mezhebe mensup Türkmenler tekrar ayaklanmışlardır. Bu olaylar İran yönetimi ile Türkmenler arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur.⁷⁴¹

Kaşkay Türkleri: İran'da yaşayan önemli bir diğer Türk boyu da Kaşkaylardır. Oğuzlar, Uygurlar ve Kıpçaklar gibi Türk boylarının bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Kaşkayların İran'a ne zaman geldikleri tam olarak bilinmemekle birlikte yaklaşık 700-800 yıl önce geldikleri tahmin edilmektedir. Kaşkayların bölgeye gelişleriyle ilgili de muhtelif görüşler vardır. Rus tarihçi Viladimir Minorsky Kaşkayların Selçuklular döneminde bölgeye geldiklerini ileri sürmüştür. Belçikalı arkeolog Marie-Thérèse Ullens ise Kaşkayların Akkoyunluların soyundan geldiklerini ve 16. yüzyılda Şah İsmail'in teklifi üzerine bölgeye yerleştiklerini iddia etmiştir. Tarihçi Mehmet Saray ise Kaşkayların Doğu Türkistan'dan İran'a geldiklerini savunmuştur. Bu görüşlerin yanında, Kaşkay adı dolayısıyla onların Kaşgar'dan Nadir Şah döneminde geldiklerini savunan araştırmacılar da mevcuttur.

İran'ın güneyinde konar-göçer hayat yaşayan Kaşkaylar, yerleşik hayata geçiş sürecindedirler. Kaşkaylar “*Aile-Bonku-Tire-Tayfa-İl*” şeklinde hiyerarşik olarak yönetilmektedir. Ataerkil bir topluluk olan Kaşkayların en küçük sosyal birimi ailedir. Aileler bonkuları, bonkular tireleri, tireler tayfaları ve tayfalar ili oluşturmaktadır. Bu yapıların başlarında yöneticileri olup bonkular aksakallı, tireler kethüda ve tayfalar kelanter isimli yöneticiler tarafından yönetilmektedir. İllerin başında ise İlbeyi/İlhan adı verilen yöneticiler bulunmaktadır. Kaşkayların nüfusları ile ilgili resmi bir istatistik bulunmamakla birlikte 1,5-2 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir.⁷⁴²

⁷⁴⁰ Yanar, *İran Türkleri*, 248-249.

⁷⁴¹ Yazgan, 20. *Yüzyılda İran Siyasetinde Azerbaycan Türklerinin Rolü (1900-1979)*, 25.

⁷⁴² Hüseyin Gökçe-Muhittin Çelik, “Kaşkayların Türk Kültürü İçerisindeki Yeri”, *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 2021, 25-27, Muhittin Çelik, “İran'daki Kaşkay Türkleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (5), 206.

Kaşkay reisleri Akkoyunlu Uzun Hasan'ın soyundan geldiklerini kabul etmektedir. Safeviler döneminde Kaşkaylar hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. Sonraki dönemlerde de nüfuslarının yoğun olması nedeniyle baskı altında yaşamak zorunda kalmış ve güçlenmeleri engellenmiştir. Kaşkayların güçlenmeleri 1904 yılında İsmail Han'ın İlhan olarak seçilmesi ile başlamıştır.⁷⁴³

Kaşkaylar, İran yönetimi altında üç kez ayaklanmışlardır. 1943 tarihli ilk ayaklanmada Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi aracılığıyla müdahaleden kurtulmuşlardır. 1967'de Muhammed Rıza Şah döneminde baskıcı politikalar nedeniyle ikinci kez ayaklanan Kaşkaylar iki yıl süren mücadelenin ardından katliama maruz kalmışlardır. 1970 yılında üçüncü kez isyan eden Kaşkayların son ayaklanmaları da üç yıl sürmüştür.⁷⁴⁴ Kaşkay Türkleri, Farsça'nın İran'da resmi dil olarak kabul edilmesine rağmen Türkçe'yi konuşmaya devam etmiş, Muhammed Behman Bey öncülüğünde, halk arasında eğitim geliştirilmeye çalışılmıştır. İran'da yaşanan İslam Devriminden sonra bazı ailelerin Türkiye, Avrupa ve ABD'ye göç ettikleri bilinmektedir.⁷⁴⁵

Avşarlar: Oğuzların Bozok koluna mensup Avşarlar 13. yüzyıldaki Moğol istilası sırasında İran'a gelmişlerdir. Avşar adının kökeni ve anlamı hakkında muhtelif görüşler vardır. Avşar adının "avcı er"den türediği, çevik ve vahşi hayvan avına hevesli anlamına geldiği, Avşarların Türkistan'daki "Evşer" isimli köyde yaşadıkları ve bu ismi aldıkları, Kırım ve Kazak Türkçesinde Avşar kelimesinin müsaade etmek ve itaat etmek anlamına geldiği Avşar'ın ise itaatli anlamına geldiği bu görüşlerden bazılarıdır.⁷⁴⁶ Avşarlar, Urmiye Gölü'nün kuzey batısında, Hemedan, Kirmanşah ve Kirman şehirlerinde yaşamaktadır.⁷⁴⁷

Avşarlar, 1155 yılında Şumla Bey öncülüğünde bir beylik kurmuş, bu beylik yaklaşık 40 yıl hüküm sürmüştür. Safevi Devleti'nin kuruluşunda Osmanlı Devleti ve Özbek Türkleri ile olan mücadelede Şah İsmail'e yardım etmişlerdir. Avşarların İran'da siyasi alanda en etkili oldukları dönem 1736'da Safevilere son veren Nadir Şah dönemidir. Nadir Şah'ın ölümünün ardından Avşar hâkimiyeti de yıkılmıştır.⁷⁴⁸

⁷⁴³ Yanar, *İran Türkleri*, 250-251.

⁷⁴⁴ Yazgan, 20. *Yüzyılda İran Siyasetinde Azerbaycan Türklerinin Rolü (1900-1979)*, 25-26.

⁷⁴⁵ Yanar, *İran Türkleri*, 252.

⁷⁴⁶ Münevver Tekcan, "İran Afşarları", *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 4 (6-7), 2015, 46-47.

⁷⁴⁷ Yazgan, 20. *Yüzyılda İran Siyasetinde Azerbaycan Türklerinin Rolü (1900-1979)*, 26.

⁷⁴⁸ Tekcan, *İran Afşarları*, 50.

Halaç Türkleri: İran'ın en eski Türk topluluklarından olan Halaçlar, Orta Çağ'da günümüz Afganistan'ın güneyi, Hindistan ve Sicilya arasında yaşamışlardır. Emevi, Abbasi, Gur, Gazneli ve Samani gibi devletlerin ordularında görev almışlardır. İran coğrafyasına Moğol istilas sırasında gelmişlerdir. İran'da, Hemedan ile Kum arasındaki Halecistan adı verilen bölgede yaşayan Halaç Türkleri, Fars dili konuşan kişilerle ilişkide olmaları nedeniyle Türkçeyi unutmuşlardır.⁷⁴⁹

Şahsevenler: İran Azerbaycanının kuzey doğusunda yaşayan göçebe bir Türk topluluğudur. Azerbaycan Türkçesi konuşan Şahsevenler İran tahtının koruyucusu olarak bilinmektedir.⁷⁵⁰

Kaçarlar: Kıpçak kökenli bir Türk topluluğu olan Kaçarlar, isimlerini Altın Orda hanı Sertek Noyan'ın oğlu Kaçar'dan almışlardır. Safevi Devleti'nin kuruluşunda önemli bir rol oynayan Kaçarlar bulundukları coğrafyalarda mevcut yönetimler için tehlike oluşturabilme ihtimalleri nedeniyle zorunlu göçlere maruz kalmışlardır. Kaçarlar, Nadir Şah'ın ölümünün ardından Aga Muhammed Han Kaçar liderliğinde yönetimi ele geçirmişlerdir. Kaçar Hanedanı İran'da 1779-1925 yılları arasında hüküm sürmüştür. Kaçarlar günümüzde İran'ın çeşitli bölgelerine yayılmıştır.⁷⁵¹

Karapapaklar: İran'a 1810 yılında göç etmiş olan Karapapak Türkleri, Aşiret hayatı sürmekte olup aşiretin kurucusu Mehdi Han Borçalı'dur. İran'da Sulduz ve çevresinde yerleşmiş olan Karapapak Türkleri Azerbaycan Türkçesi konuşmaktadır.⁷⁵²

Hamse Türkleri: Adını Arapça beş anlamına gelen Hamse kelimesinden alan Hamse Türkleri, 5 aşiretin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bir Arap aşireti, bir Lur⁷⁵³ aşireti ve İnallı, Baharlı ve Neferli üç Türk aşiretinin birleşimiyle oluşan Hamse aşireti Hamse eyaleti ile Fars eyaleti arasında yaşamaktadır.⁷⁵⁴

Kazak Türkleri: Sovyet yönetimi altında yaşamak istemeyen Kazak Türkleri 1927-1932 yılları arasında İran'ın Gülistan vilayetine göç etmiş, Kazakistan'ın bağımsızlığını

⁷⁴⁹ Yanar, *İran Türkleri*, 252- 253.

⁷⁵⁰ Yazgan, 20. *Yüzyılda İran Siyasetinde Azerbaycan Türklerinin Rolü (1900-1979)*, 27.

⁷⁵¹ Yanar, *İran Türkleri*, 253- 254.

⁷⁵² Yazgan, 20. *Yüzyılda İran Siyasetinde Azerbaycan Türklerinin Rolü (1900-1979)*, 26.

⁷⁵³ Pers döneminden önce bölgede yaşayan kavimlerin giderek İranileşmesi ve bölgeye göç eden Türk, Kürt ve Arap asıllı topluluklarla karışmasıyla ortaya çıkmıştır. Farsça'nın Persler döneminde ortaya çıkan eski bir lehçesini kullanırlar. Osman Gazi Özgüdenli, "Lurlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek-2, 2019, 161-162.

⁷⁵⁴ Bilgehan Atsız Gökdağ, "Hamse Türkleri ve Ağzı", *Diyalektolog- Ağız Araştırmaları Dergisi*, (3), 2016, 1.

ilan etmesiyle bir kısmı Kazakistan'a geri dönmüştür. İran'da yaklaşık 300 bin Kazak Türkü yaşamaktadır.⁷⁵⁵

İran yönetiminin Türklere uyguladığı baskı günümüzde dahi hissedilmektedir. Türklere uygulanan baskı dünya kamuoyundan gizlenmektedir. İran'ın baskı rejimi nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti, burada yaşayan Türklerin sorunları ile ilgilenememekte ve onlara yardım yapamamaktadır. Türkiye'de, İran Türkleri ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmamaktadır. İran Türklerinin dil ve kültürleri araştırmacılar tarafından çok fazla araştırılmamıştır. İran Türklerinin Şii mezhebini benimsemiş olması önceki dönemlerde Türkiye'de ayrımcılığa neden olurken günümüzde genç kuşak arasında pek ciddiye alınmamaktadır. İran'da yaşayan Türkler, Türkiye medyasını yakından takip ederek kültürel konularda Türkiye ile bağlantı kurmaya çalışmaktadır.⁷⁵⁶

3.5. TÜRKİYE-KIRIM TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Ukrayna'nın güneyinde yer alan Kırım Yarımadası'nda yaşayan Kırım Türklerine “*Tatar*” denilmektedir. İlk kez Orhun Yazıtlarında rastlanan Tatar adı aslen bir Moğol halkı olup Çinliler, Cengiz Han'dan önce Moğolca konuşan tüm toplulukları Tatar olarak isimlendirmişlerdir. İslam kaynaklarında da Moğollar için Tatar ifadesi kullanılmıştır. Moğol hâkimiyetinin sonlanmasının ardından Orta Asya'daki Türkçe konuşan bazı topluluklara Tatar denilmiş, günümüzde ise İdil-Ural bölgesinde yaşayan Kazan ve Kırım Türklerine Tatar denilmektedir.⁷⁵⁷ Sovyetlerin uyguladığı asimilasyon politikası neticesiyle Kırım Türkleri, millî kimliklerini Tatar ismiyle açıklayabilmişlerdir. Kırım Yarımadasında yaşayan Kıpçak Türkleri kendilerini Tatar olarak isimlendirirken, diğer coğrafyalarda yaşayan Kıpçak Türkleri ise kendilerini Kırım Türkü olarak isimlendirmişlerdir.⁷⁵⁸ Türkler Kırım'a Kavimler Göçü ile gelmişler ve 7. yüzyılın ortalarına doğru Hazar İmparatorluğu'nu tesis etmişlerdir.⁷⁵⁹ Takip eden süreçte Hazar, Peçenek, Kıpçak, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Moğol, Altın Orda, Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya hâkimiyetleri yaşanmıştır.⁷⁶⁰

⁷⁵⁵ Yanar, *İran Türkleri*, 254.

⁷⁵⁶ Moghanirahımı, *Tarihten Günümüze İran'daki Türkler ve Türk-İran İlişkileri*, 217.

⁷⁵⁷ Faruk Sümer, “Tatarlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, 2011, 168.

⁷⁵⁸ Nadir Devlet, “XX. Yüzyılda Tatarlarda Millî Kimlik Sorunu”, *Belleten*, 60 (227), 1990, 200-202.

⁷⁵⁹ Nuri Kavak, “Kırım Türkleri”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, 226.

⁷⁶⁰ DİA, “Kırım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV, 2022, 447-449.

Kırım, 17 Temmuz 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ve 10 Mart 1779 Aynalı Kavak Telkihnemesi ile Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. Söz konusu antlaşmalar Kırım’a özerk bir yönetim hakkı tanımıştır. 3 Nisan 1783’te ise Rusya Kırım’ı ilhak etmiş ve Osmanlı Devleti 1793’te imzalanan Yaş Antlaşması ile Kırım’dan vazgeçmiştir.⁷⁶¹ Rusya’nın Kırım’ı ilhakından, 1922 yılına kadar olan süreçte Kırım’dan Anadolu ve Rumeli’ye yaklaşık 1 milyon 800 bin Kırım Türkü göç etmiştir.⁷⁶² Rus hâkimiyetindeki Kırım Türklerinin millî bilincinin gelişmesinde ve beraberliğinin sağlanmasında milliyetçi görüşe sahip Gaspıralı İsmail Bey’in⁷⁶³ “*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*” fikirleri etkili olmuştur.⁷⁶⁴

Ruslar, Kırım’ı ilhak ettikten sonra, Ruslaştırma politikası uygulamaya ve Kırım’ın toplumsal yapısını değiştirmeye girişmiştir. Kırım’ın tam anlamıyla bir Rus ülkesi haline getirilmesini amaçlayan Sovyet yöneticileri, II. Dünya Savaşı sırasında Alman ordusu tarafından işgal edilen Kırım’da, Türkleri Almanlara yardım ettikleri iddiasıyla 18 Mayıs 1944’te zorunlu bir göçe tabi tutmuştur. Savaş nedeniyle Kırımlı yetişkin erkekler cephede Sovyetler Birliği için savaşıırken, geride kalan kadınlar, çocuklar ve yaşlılar, Stalin’in emriyle Özbekistan, Kazakistan ve Urallara sürgün edilmiştir. Sürgün yolunda Türkler, çeşitli işkencelere maruz kalarak kayıplar vermişlerdir. Bu nedenle sürgün, deyim yerindeyse bir soykırım niteliği taşımaktadır.⁷⁶⁵ Türkiye, sürgün sırasında Sovyet tehlikesi nedeniyle Kırım Türkleri ile ilgilenmemiştir. Türkiye’nin bu dönem önceliği, kendisi için bir tehdit olarak gördüğü Sovyetlere karşı NATO’ya üye olarak kendisini güvence altına almak olmuştur. SSCB’nin dağılışı sürecine kadar Kırım’dan kaçarak Türkiye’ye sığınan Kırım Türklerine vatandaşlık verilmesi ve kamuoyunda Kırım konulu

⁷⁶¹ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 493-494.

⁷⁶² Hakan Kırımlı, “Kırım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV, 2022, 458.

⁷⁶³ 21 Mart 1851’de Kırım’da Bahçesaray yakınlarındaki Avcıköy’de dünyaya gelmiştir. Babasının Kırım’ın Gaspıra köyünde doğması nedeniyle Gaspıralı İsmail olarak tanınmıştır. Rusya’da yaşayan Türklerin millî bilincinin uyanması için çalışmıştır. Gaspıralı İsmail Bey, eğitim sisteminin her şeyden önce ana dilin öğretilmesine hizmet etmesi gerektiğini savunmuştur. Usul-i Cedid adı verilen eğitim sistemi ile eski medrese eğitimini modern eğitim sistemiyle değiştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla Kırım’ın çeşitli yerlerinde Usul-i Cedid mektepleri açmıştır. Kız çocuklarının eğitimine de önem veren Gaspıralı İsmail Bey, Bahçesaray’da bir Usul-i Cedid kız mektebi de açmıştır. Halk arasında da okuma yazma öğrenimine öncelik vermiştir. Fikirlerini Rusya Türkleri arasında duyurmak, millî birliği tesis etmek ve onların sorunlarını duyurabilmek amacıyla 22 Nisan 1883’te “*Tercüman*” gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Hem Rus yönetimiyle hem de eski usul eğitim sistemini savunanlarla mücadele etmiştir. Fikirleri hem Osmanlı Devleti’nde hem de Rusya Türkleri arasında büyük etki yaratmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Çarlık Ruslar, Gaspıralı İsmail Bey’in okullarını kapatmışlardır. Tercüman Gazetesi ise ölümünden sonraki beş yıl daha yayınlanmaya devam etmiştir. 24 Eylül 1914’te Bahçesaray’da vefat eden Gaspıralı İsmail Bey için Kırım Türkleri bir anıt mezar yapmıştır. Hakan Kırımlı, “Gaspıralı, İsmail Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIII, 1996, 392-395.

⁷⁶⁴ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 495.

⁷⁶⁵ Erşahin Ahmet Ayhün, “Anılarla 18 Mayıs 1944 Sürgünü”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 2015, 97.

ufak çaplı protestoların dışında Türkiye Kırım ile ilgili herhangi bir politika izlememiştir.⁷⁶⁶

Sürgünde bulunan Kırım Türkleri, 1956 yılı itibariyle insani ve milli haklarının iadesi için devlet kurumlarına dilekçeler göndermeye başlamışlardır. Bu faaliyetleri neticesinde organize olan Türkler, 1960 yılında “*Kırım Tatar Milli Hareketi*” adıyla örgütlenmişlerdir. Kırım’a dönüş için mücadele veren hareket, kısa sürede tüm Sovyet coğrafyasında yayılmış, diğer milletlerin ve muhaliflerin desteğini dahi almıştır. Gorbacov’un iktidara gelişiyle esen değişim rüzgârını fırsat bilen bin kadar Kırım Türkü, 23-27 Temmuz 1987’de Moskova’daki Kızıl Meydan’ı işgal etmiştir. Dünya kamuoyunun dikkatini çeken bu duruma karşı Sovyet yöneticileri bir komisyon kurmuştur. Yaklaşık 11 ay süren bu komisyon, Kırım Türklerinin anavatanına dönüş taleplerini yok sayarak, Türklerin sürgün edildikleri yerleri benimsemeleri için çalışmıştır. Yine de Türkler, 1988 yılı itibariyle büyük gruplar halinde anavatanlarına dönmeye başlamış, 1989 yılı Nisan ayına kadar Kırım’a dönenlerin sayısı 40 bine ulaşmıştır. Kırım Tatar Milli Hareketi, 29 Nisan 1989’da Özbekistan Yengiyul’da gerçekleşen genel kongrede merkezi bir teşkilat haline getirilmiştir. Bu suretle “*Kırım Tatar Milli Hareketi Teşkilatı*” kurulmuş ve başkanlığına Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu⁷⁶⁷ getirilmiştir.⁷⁶⁸

12 Şubat 1991’de Ukrayna’ya bağlı Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Kurulan bu yeni yapı da Türklerin Kırım’a dönmelerine izin vermemiştir. Kırım Türkleri haklarını korumak amacıyla “*Kırım Tatar Milli Parlamentosu*”nu kurmuş, başkanlığına Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu’nu getirmişlerdir. Sovyetler Birliği’nin 1991 yılı Ağustos ayında dağılmasıyla Kırım, Ukrayna’ya bağlı bir Muhtar Cumhuriyet haline gelmiştir. Bu gelişmenin ardından Türk kültürünün canlandığı görülürken bölgede okullar ve camiler inşa edilmiş, Latin Alfabesi kullanılmaya başlamıştır.⁷⁶⁹ Ukrayna’nın Kırım’a muhtariyet vermesi, Türkiye Cumhuriyeti ve Kırım Türkleri arasında

⁷⁶⁶ Işık-Doğan, *Türkiye-Kırım İlişkileri*, 650-651.

⁷⁶⁷ Kırım Türkleri arasında “Mustafa Aga” olarak bilinen Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, Kırım Türklerinin lideridir. Kırımoğlu sadece Kırım Türkleri için değil Sovyetlerde meydana gelen tüm insan hakları ihlallerine karşı mücadele etmiştir. Mücadelesini “*Kırım Tatarlarının haklarının tanınması için hiçbir zaman şiddet içeren yollara başvurmamak, Mücadele verilen ülkelerin kanunlarına saygılı olmak ve Dayanışma içinde olmak*” gibi üç temel ilkede yürütmüştür. Osman Kubilay Gül-Necati Demir, “Kırım Tatarlarının Efsane Lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoğlunun Liderlik Özellikleri”, M. Sahil Mercan-Januzak Alimgerey (Ed.), *I. Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (19-21 Ekim 2018) Kapadokya-Nevşehir Kongre Tam Metin Kitabı*, İksad Yayınevi, Nevşehir 2018, s. 305-308.

⁷⁶⁸ Kırımlı, *Kırım*, 462-463.

⁷⁶⁹ Kavak, *Kırım Türkleri*, 236.

memnuniyetle karşılanmıştır. Sürgündeki Kırım Türkleri de bu dönemde anavatanlarına dönüşlerini hızlandırmışlardır.⁷⁷⁰ Türkiye ise söz konusu dönemde ülkesindeki Kırım Türklerine bir yandan maddi yardımlar yaparken diğer yandan basın yoluyla destek vermiştir.⁷⁷¹ Türkiye’de İbrahim Otar ve İbrahim Uralgiray tarafından 24 Temmuz 1986’da kurulan Emel Vakfı, Kırım Türklerinin haklı mücadelesinin canlı tutularak gelecek nesillere aktarılması için basın yayın faaliyetlerinde bulunmuştur.⁷⁷² Kırım Türklerinin mücadelesi için çalışan bir diğer isim Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanı Mustafa Abdülcemil Kırımoglu olmuştur. Kırımoglu, Kırım Türklerinin vatana dönüş mücadelesinde yardım talebinde bulunmak amacıyla birçok kere Türkiye’yi ziyaret etmiştir.⁷⁷³ Kırımoglu, bu amaçla 17 Şubat 1992’de geldiği Türkiye’de verdiği röportajda 48 yıldır sürgünde yaşayan Kırım Türklerinin karşılaştıkları zorlukları anlatmıştır. Kırımoglu, “*Asya çöllerine ve Sibirya’ya sürgün edilen Kırım Türkleri; soykırıma, her türlü insanlık dışı baskı ve engellemeye rağmen vatan Kırım’a dönmek istiyor. Ancak yoksulluk nedeniyle bazıları dönemediği gibi dönenler de çadırlarda, insani imkânlardan uzak yaşıyorlar*” demiştir.⁷⁷⁴

Kırım Türkleri haklarını korumak ve yeni kazanımları elde etmek amacıyla kurdukları örgütler yoluyla Türkiye Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği’nden ayrılan devletler ve Avrupa ülkeleri ile ilişkiler kurmuşlardır. Neticede, 14 Ekim 1993’te Seçim Kanununda yapılan değişiklik ile Kırım Türklerine Parlamentoda 14 kişilik bir kontenjan ayrılmıştır. Kırım Tatar Milli Kurultayının aday gösterdiği 14 kişi 27 Mart 1994 seçimlerini kazanarak Parlamentoda Kırım Türklerini temsil etme hakkını elde etmişlerdir.⁷⁷⁵ 1994 yılı Ocak ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Kırım’ın Rusya’ya ilhakını isteyen Rus milliyetçisi Yuniy Meşkov kazanmış, bu durum hem Kırım’da hem Ukrayna’da sıkıntı çıkmasına neden olmuştur. Meşkov’un politikaları neticesinde Ukrayna Parlamentosu 17 Mart 1995’te aldığı bir kararla Kırım’da cumhurbaşkanlık makamını lağvetmiştir. Bu durum Kırım’da Ukrayna otoritesinin

⁷⁷⁰ Hasan Işık-Ahmet Doğan, “Türkiye-Kırım İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, 652.

⁷⁷¹ Tarkan Renan Tansoy, *Sürgünden Kırım’ın Rusya Tarafından İlhakına Kırım Türklerinin Sorunları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 43; Işık-Doğan, *Türkiye-Kırım İlişkileri*, 652.

⁷⁷² <https://emelvakfi.org/emel-kirim-vakfi-hakkinda/>, (Son Erişim: 16.05.2024).

⁷⁷³ Işık-Doğan, *Türkiye-Kırım İlişkileri*, 652-653.

⁷⁷⁴ *Milliyet*, 18 Şubat 1992.

⁷⁷⁵ Kavak, *Kırım Türkleri*, 236.

artmasına neden olmuştur. Ukrayna yönetimi ise bu dönemde Kırım Türklerini desteklemekten ve Rus destekçilerini karşısına almaktan kaçınmıştır.⁷⁷⁶

Rusya, 1994 yılında ABD ve İngiltere ile imzaladığı “*Budapeşte Memorandumu*” ile Ukrayna’nın sınır güvenliğinin ilgili üç devlet tarafından teminat altına alınmasını ve bu ülkenin toprak bütünlüğünün tanınip korunacağını taahhüt etmiştir.⁷⁷⁷ Ancak Rusya Federasyonu’nda 2000’deiktidara gelen Vladimir Putin, Kırım’ın Ukrayna’ya verilmesinin I. Petro döneminden itibaren devam eden sıcak denizlere inme politikasının önünde engel olduğunu savunmuştur. Ukrayna’nın batı yanlısı bir politika izlemesi, NATO ve AB gibi kuruluşlara üye olmak istemesine karşılık Rusya ise Ukrayna’yı kendi tarafına çekebilmek amacıyla ekonomik ve politik tedbirler almıştır.⁷⁷⁸ Kırım’da 27 Şubat 2014’te Kırım Muhtar Cumhuriyeti Yüksek Meclisi ve Başbakanlık binası “*yeşil adamlar*” olarak isimlendirilen silahlı kişiler tarafından ele geçirilmiştir. Meclis, 25 Mayıs 2014 tarihinde referandum kararı almış, halka Kırım’ın Rusya’ya bağlanmasını mı yoksa Ukrayna içerisinde kalmasını mı istedikleri sorulmuştur. Ukrayna ve Kırım Türklerinin boykot ettiği referandum, yeşil adamların baskısı altında 16 Mart 2014’te gerçekleştirilmiş ve Kırım’ın Rusya’ya bağlanması kararı çıkmıştır. Bu kararın ardından 21 Mart 2014’te ilgili karar için düzenlenen imza töreninde Vladimir Putin, Kırım’ın Rusya’ya ilhakını öngören yasayı imzalayarak kararı resmileştirmiştir.⁷⁷⁹

Kırım’ın yeniden Rus işgaline girmesi, Türklerin tekrar baskı altında yaşamaya başlamasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren bölgede çok sayıda kişi ortadan kaybolmuş, bunların bir kısmının cesetlerine ulaşılırken bir kısmına ulaşılammıştır. Kamu alanlarına Türkçe konuşan Kırımlılara, Ruslar tarafından Rusça konuşmaları yönünde uyarılar yapılmış, Sovyetler döneminde yapılmaya çalışılan Ruslaştırma politikası bu dönemde de devam ettirilmiştir. Rus mahkemesi 26 Nisan 2016 tarihinde aldığı kararla Kırım Tatar Milli Meclisi’ni örgüt olarak kabul edip faaliyetlerini yasaklamıştır.⁷⁸⁰ Kırım’da işgalin başlamasının ardından Rus milis güçleri tarafında 45 kişi kaçırılmış ya da ortadan kaybolmuştur. Bu kişilerden 19’u zamanla serbest

⁷⁷⁶ Kırımlı, *Kırım*, 464.

⁷⁷⁷ <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ukraynanin-nukleer-silahtan-vazgecme-imzasi-budapeste-memorandumu-658423.html>, (Son Erişim: 17.05.2024).

⁷⁷⁸ Mehmet Sait Dilek, “Rusya Federasyonu’nun Kırım Hamlesine Analitik Bakış”, *Turkish Studies*, 10 (14), 2015, 260-261; Işık-Doğan, *Türkiye-Kırım İlişkileri*, 653.

⁷⁷⁹ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140321_putin_kirim, (Son Erişim: 12.12.2024).

⁷⁸⁰ Fethi Kurtiy Şahin, “2014 Sonrasında Kırım Tatarları ve Ukrayna: Ortak Bir Düşman Karşısında Yeniden Kurulan İlişkiler”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, (19), 2019, 152-156.

bırakılırken, bir kişi talep üzerine Özbekistan'a iade edilmiş, 17 kişiden ise haber alınamamıştır.⁷⁸¹ Rus mahkemesi tarafından 26 Şubat 2014 tarihli büyük mitingi⁷⁸² organize ettiği gerekçesiyle tutuklanan Kırım Milli Meclisi Başkan yardımcılarında Ahtem Çiygöz ile Rusya'nın toprak bütünlüğünü bozmaya yönelik çağrı ve eylemlerde bulunduğu gerekçesiyle tutuklanan İlmi Ümerov, Türkiye ve Ukrayna devlet başkanlarının girişimleriyle 25 Ekim 2017 günü serbest bırakılmıştır. Rusya tarafından Ankara'ya gönderilen Çiygöz ve Ümerov, Türkiye ve Recep Tayyip Erdoğan'a serbest kalma sürecinde attıkları adımları için teşekkür etmiştir.⁷⁸³

Rusya'nın Kırım işgalinin ardından Türkiye Cumhuriyeti başta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere tüm devlet kademelerinden yapılan açıklamalarda Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne ve Kırım Türklerine destek verilmiş, Rusya'nın Kırım'ı işgaline istikrarlı bir biçimde karşı çıkmıştır.⁷⁸⁴ Kırım Türkleri lideri Abdülcemil Kırımoglu ise Kırım Türklerine en fazla destek olan ülkenin Türkiye olduğunu, bu nedenle Kırım Türklerinin Türkiye'ye minnettar olduğunu vurgulamıştır.⁷⁸⁵

3.6. TÜRKİYE-RUSYA TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Rusya sınırları içerisinde yaşayan ve toplam nüfusun yaklaşık % 8'inin oluşturan Türk toplulukları, yaklaşık 13 milyonluk nüfuslarıyla Slavlardan sonra Rusya'nın en kalabalık ikinci unsurudur.⁷⁸⁶ Rusya'da Türk nüfusunun bu derece fazla olmasının temel sebebi bu coğrafyanın Türk boylarının Asya'dan batıya göçlerinin geçiş güzergâhı üzerinde yer almasıdır. Türkler bu göçler sonucunda günümüz Moğolistan coğrafyasında Avrupa'nın içlerine kadar uzanan bir coğrafyaya yayılmışlardır. Rusya'daki yoğun Türk nüfusunun ikinci sebebi de Rusya coğrafyasının en eski Türk yurtlarının bir bölümünün sahibi olmasıdır. Günümüz Sibiry, İdil-Ural sahası ve Kuzey Karadeniz coğrafyası tarih

⁷⁸¹ Şahin, 2014 Sonrasında Kırım Tatarları ve Ukrayna: Ortak Bir Düşman Karşısında Yeniden Kurulan İlişkiler, 152-153.

⁷⁸² Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunan ve Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılmasına karşı çıkan Kırım Türklerinin düzenlediği mitingdir. Mitinge katılan 7 binden fazla Kırım Türkü, Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasını savunan 5 bin civarındaki Rus yanlısı ile Parlamento önünde karşı karşıya gelmiş, çıkan arbedede iki kişi ölmüş, olaylar nedeniyle Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasını öngören referandum görüşmesi ertelenmiştir. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirim-in-yasa-disi-ilhaki-7-yil-once-26-subat-olaylari-ile-basladi/2157735>, (Son Erişim: 27.03.2024).

⁷⁸³ <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/kirimli-tatar-liderlerden-cumhurbaskani-erdogana-tesekkurler/59f1e3aa01a30a6554da85b7>, (Son Erişim: 17.05.2024).

⁷⁸⁴ <https://www.aa.com.tr/tr>, (Son Erişim: 21.05.2024).

⁷⁸⁵ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mustafa-abdulcemil-kirimoglu-kirim-tatarlari-turkiyeye-minnettar/1104626>, (Son Erişim: 21.05.2024).

⁷⁸⁶ <https://rosstat.gov.ru/>, (Son Erişim: 8.06.2024).

boyunca Avar, Başkurt, Hun, Kıpçak, Nogay, Oğuz, Peçenek ve Tatar gibi Türk boy ve kavimlerinin geçiş güzergâhı ve yaşam alanı olmuştur.⁷⁸⁷

Rusya Federasyonu içerisinde Türk toplulukları, birbirlerine komşu olan İdil-Ural, Kuzey Kafkasya ve Sibiryâ olmak üzere 3 federal bölgede yaşamaktadır. İdil-Ural bölgesinde Tatar, Başkurt ve Çuvaş Türkleri; Kuzey Kafkasya’da Kumuk, Karaçay-Balkar ve Nogay Türkleri; Sibiryâ’da ise Yakut, Tuva, Hakas ve Altay Türkleri yaşamaktadır. Günümüzde Rusya Federasyonu’na bağlı 22 Muhtar Cumhuriyet olup bu cumhuriyetlerden on tanesi özerk Türk Cumhuriyetidir. Bunlar Altay, Balkar, Başkurt, Çuvaş, Hakas, Karaçay, Kırım, Tatar, Tuva ve Saha (Yakut) Özerk Cumhuriyetleridir.⁷⁸⁸ Bu topluluklar içinde en kalabalık olanı yaklaşık 5 milyonluk nüfusuyla Tatarlar iken, sayıca en az olan ise nüfusları bin kişiye dahi ulaşamamış Tofa ve Kırımçak Türkleridir.⁷⁸⁹ Rusya Türklerinin en doğusunda Yakut Türkleri, en kuzeyinde Dolgan Türkleri, en güneyinde Kumuk Türkleri ve en batısında Kırım Türkleri yer almaktadır.⁷⁹⁰

Rusya Federasyonu’na bağlı olup özerk statüsü olan Türk Cumhuriyetleri şu şekildedir:

Altay Cumhuriyeti: Asya kıtasının merkezinde yer alan Altay Cumhuriyeti, Rusya’nın Moğolistan, Doğu Türkistan ve Kazakistan ile kesiştiği coğrafyada yer almaktadır. Altay Cumhuriyeti’nin başkenti Gorno-Altaysk olup Rusya’nın 2020 yılında yaptığı nüfus sayımına göre nüfusu yaklaşık 200 bin civarındadır.⁷⁹¹ Altay adı, Altay ve Ala Tag bölgesinde yaşayan tüm Türk boylarına verilen ortak isimdir. Altay adı, Türkçe-Moğolca “Altan” kelimesinden türeyen “Altın” anlamına gelmektedir.⁷⁹² Altay coğrafyası, Batı Sibiryâ ile Moğolistan coğrafyasını ayıran bir bölge olup Altay coğrafyasında Şor, Teleüt, Tuva, Kumandı ve Telengüt gibi Türk boyları yaşamaktadır.⁷⁹³

Altay coğrafyası tarih boyunca Hun, Göktürk, Kırgız ve Moğol hâkimiyeti altına girmiştir.⁷⁹⁴ Altay Türkleri, Altay Kişi (Kiji), Telengüt, Teleüt, Tuva, Kumandı ve Lebed

⁷⁸⁷ Oktay Berber, “Türkiye-Rusya Türkleri İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, 723.

⁷⁸⁸ Nadir Devlet, “Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, XX, 2002, 23.

⁷⁸⁹ <https://rosstat.gov.ru/>, (Son Erişim: 8.06.2024).

⁷⁹⁰ İlyas Topsakal-Leysen Şahin-Kürşat Yıldırım-Mustafa Tanrıverdi-Elvin Yıldırım, *Rusya’daki Türkler*, Akademik Kitap, İstanbul 2015, 112.

⁷⁹¹ <https://rosstat.gov.ru/>, (Son Erişim: 8.06.2024).

⁷⁹² Naziye Saralı, “Başkurdistan, Altay ve Hakas Özerk Cumhuriyetleri”, *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, 1 (1), 55.

⁷⁹³ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları*, 307.

⁷⁹⁴ Topsakal-Şahin-Yıldırım-Tanrıverdi-Yıldırım, *Rusya’daki Türkler*, 402.

Türkleri olmak üzere altı büyük boyun birleşmesiyle bir ittifak oluşturmuştur.⁷⁹⁵ Altay Cumhuriyeti'nde yaşayan Türk toplulukları⁷⁹⁶ şu şekildedir:

- Altay Kişi (Kiji): Ursul, Sema, Çarış ve Kan Irmaklarının çevresinde yaşamaktadır. Altay bölgesinin gerçek sakini olan bu topluluk, 100 yıl öncesine kadar Oryat boyu adıyla tanınmışlardır.
- Kumandılar: Lebed Irmağı çevresinde yaşamışlardır. Aşağı Kumandı ve Yukarı Kumandı olarak iki gruba ayrılmışlardır.
- Lebed Türkleri: Lebed ismi Rusça'da kuğu anlamına gelmektedir. Ku Kişi, Çalkandu ve Yakşı isimleriyle de tanınmışlardır. Lebed Irmağı çevresinde yaşamışlardır.
- Telengütler: Çu Irmağı havzasında yaşamışlardır. Rusların Uranhay, Uranhay Kalmukları ve Dvoedantsı isimlerini verdikleri Telengütler, kendilerine Çuy ve Çu demişlerdir.
- Teleütler: Çarga ve Basat Irmakları çevresinde yaşamışlardır. Kendilerine Telengüt de demişlerdir. Ruslar da Beyaz Kalmuklar olarak isimlendirmiştir.
- Tuvalar: Tubalar olarak da bilinmektedir. Kendilerini “*Orman İnsanı*” anlamına gelen “*Yış Kişi*” olarak isimlendirmişlerdir. Uyman, Puja, Büyük ve Küçük İşa, Sarı ve Kara Kokşı, Mayma ırmakları çevresinde yaşamışlardır.

Altayların nüfusu 20. yüzyılın başlarında yaklaşık 75 bin kişi olup nüfusun %57'sini Altay Türkleri, %40'ını Ruslar ve %2'sini Kazak Türkleri oluşturmuştur. Rusya'nın bölgede uyguladığı Hristiyanlaştırma politikası sonucu bazı Altay Türk toplulukları Hristiyanlaşmıştır.⁷⁹⁷ Altay Türklerinin tarihlerine bağlı kalmaları, kendilerini yabancı etkilerden korumalarında fayda sağlamıştır. Böylece, Rusya Türklerinin bozulmamış topluluğu olmuşlardır.⁷⁹⁸

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla kurulan Rusya Federasyonu, 1992'de Altay bölgesine Özerk Cumhuriyet statüsü vermiştir. Halk bağımsızlığına kavuşamamış olsa da parlamentodaki Türk vekiller bağımsızlık faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu hareketin başında Altay Halk Cephesi bulunmaktadır. Ancak Altay

⁷⁹⁵ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları*, 311.

⁷⁹⁶ Topsakal-Şahin-Yıldırım-Tanrıverdi-Yıldırım, *Rusya'daki Türkler*, 404, Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları*, 310-311.

⁷⁹⁷ Somuncuoğlu, *Altay Cumhuriyeti*, 245.

⁷⁹⁸ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları*, 312-314.

Halk Cephesi maddi olarak kısıtlı imkânlarla sahiptir.⁷⁹⁹ Günümüzde Rus hâkimiyetinde yaşamaları nedeniyle Altay Türkleri arasında millî direnişin zayıf olduğu görülmektedir.⁸⁰⁰

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti: Kafkasya'nın kuzeyinde yer alan Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nin doğusunda Kuzey Osetya, batısında Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, kuzeyinde Stavropol Krayı ve güneyinde Gürcistan yer almaktadır. Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nin başkenti Nalçik olup Rusya'da yapılan 2020 nüfus sayımına göre bu cumhuriyetin nüfusu yaklaşık 1 milyon 904 bin civarındadır.⁸⁰¹ Kafkasya'da yaşayan bir Türk halkı olan Balkarlar, Karaçaylar ile aynı gruptan olup yaşadıkları bölge itibari ile Karaçaylardan ayrılmıştır. Balkarların Alan, Bulgar, Hazar ve Kıpçak Türkleriyle kaynaşarak kendi kimliklerini oluşturdukları iddia edilmiştir.⁸⁰² Balkarlar, Çerek ve Laba ırmakları arasında Kafkas dağlarının en sarp ve yüksek bölümünde yaşamışlardır. Ruslar, literatürlerine ancak 19. yüzyılda girebilen Balkarlara Gorskiy Tatar (Dağlı Tatar), Gortsı (Dağlı) ve Dağlı Kabardeyler demişlerdir.⁸⁰³

Sovyetler Birliği'nin 1991 İhtilali ile dağılmasının ardından Moskova'da yönetime hâkim olmaya çalışan Boris Yeltsin, Kafkasya'da yaşanan gelişmeler ile ilgilenmemiş ve bölgeyi ikinci plana atmıştır. Kafkasya topluluklarının bu dönemde tam bağımsızlık değil genişletilmiş özerklik istemesi de Yeltsin'in bu konuda rahat davranmasında etkili olmuştur. Kafkas halklarından Çeçenler tam bağımsızlık talebinde bulunmuş, bu durum Rusya'nın ikinci plana attığı Kafkasya'yı birden ana gündem maddesi haline getirmiştir.⁸⁰⁴

Sovyet sonrası dönemde bağımsızlık isteyen bir başka Kafkas halkı da Çerkesler olmuştur. Aslen Çerkes olan Kabardeyler ve Balkar Türklerinden meydana gelen Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nde bu dönemde iç karışıklıklar çıkmasına neden olmuştur. Kabardeyler ve Balkarlar arasındaki gerilimlerin başlangıcını, Kabardeylerin, Balkar Türklerinin karşı çıkmalarına rağmen yaptığı cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. Kabardeylerin bu hamlesine karşılık Balkarlar da “*Müstakil ve Bağımsız Balkar*

⁷⁹⁹ Sarali, *Başkurdistan, Altay ve Hakas Özerk Cumhuriyetleri*, 57.

⁸⁰⁰ <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/ozerk-turk-cumhuriyeti>, (Son Erişim: 12.06.2024).

⁸⁰¹ <https://rosstat.gov.ru/>, (Son Erişim: 8.06.2024).

⁸⁰² Topsakal-Şahin-Yıldırım-Tanrıverdi-Yıldırım, *Rusya'daki Türkler*, 327-328.

⁸⁰³ Ufuk Tavkul, “Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları”, *Türkler Ansiklopedisi*, XX, 2002, 835.

⁸⁰⁴ <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-kabardey-balkar/>, (Son Erişim: 13.06.2024).

Cumhuriyeti”nin kurulduğunu ilan etmişlerdir. Bu durum iki topluluk arasında çatışma çıkmasına neden olmuştur. Kabardeyler, Karadeniz’e kadar tüm Çerkes ve Abazaların birlikte hareket etmeleri gerekliliğini savunmuşlardır. Kabardeyler Balkarları Kafkas dağlarının üzerindeki topraklara geri çekilmeleri için zorlamışlardır. Söz konusu durum için Moskova’dan gönderilen komisyon da Balkarları haklı bulmuştur. Bu da taraflar arasındaki çatışmayı şiddetlendirmiştir. Sonuçta, Ruslar bölgeye müdahale etmiştir.⁸⁰⁵

Başkurdistan Cumhuriyeti: Rusya’nın en büyük özerk cumhuriyetlerinden bir olan Başkurdistan, Avrupa ile Asya arasında Ural Dağlarının batısında, İdil ve Ufa nehirlerinin havzasında yer almaktadır.⁸⁰⁶ Başkenti Ufa olup, 2020 nüfus sayımına göre nüfusu yaklaşık 4 milyon 91 bindir.⁸⁰⁷ Başkurt adının nereden geldiği ile ilgili muhtelif görüşler mevcuttur. Bunlardan ilki Başkurt adının Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan ve kutsal bir sembol olan bozkurttan kaynaklandığı ve “kurtların başı, lideri, yol göstericisi” anlamına geldiği görüşüdür.⁸⁰⁸ İkinci görüş ise İslami kaynaklarda 9. yüzyılda Arap tarihçisi Gardizi’nin Hazar Kağanlığına mensup olan askeri komutanlar için kullanılan “Başgırt”tan geldiğidir.⁸⁰⁹ Aslen bir Başkurt Türkü olan A. Zeki Velidi Togan ise Başkurt adının Beş Ogur’dan geldiğini ileri sürmüştür.⁸¹⁰

Başkurt adının anlamı ile ilgili bir başka rivayet göre Hz. Muhammed’in İslamiyet’i öğretmek amacıyla Ural bölgesine üç kişi göndermiş, bu kişilere Ural Dağlarına kadar bir bozkurt rehberlik etmiş, bu nedenle Ural Dağlarında yaşayan bu kavime de İslamiyet’i kabul ettikten sonra Başkurt ismi verilmiştir. Başka bir rivayet de Uzak Doğu’da birlikte yaşayan Başkurt, Nogay, Kazak ve Kırgız boyları arasında çıkan bir anlaşmazlıkta bir bey ava giderken kendisine bir kurt yol göstermiştir. Bey de bu kurdu Tanrı’nın gönderdiğine inanmış, geri dönerek kendi ailesini yanına alıp Ural Dağları’na götürmüştür. Bu topluluğa da kurdun baş olduğu kavim anlamına gelen Başkurt denilmiştir.⁸¹¹

⁸⁰⁵ Tavkul, *Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları*, 849.

⁸⁰⁶ Fatih Özbay, “Geçmişten Günümüze Başkurdistan Cumhuriyeti”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 2 (Türk Dünyası Özel Sayısı 1), 2031-2032.

⁸⁰⁷ <https://rosstat.gov.ru/>, (Son Erişim: 8.06.2024).

⁸⁰⁸ Ramazan Demir-Özcan Civan, *İdil-Ural Türkleri – Milli Uyanışın Bayraklaştığı Coğrafya-*, Palme Yayınevi, Ankara 2021, 35.

⁸⁰⁹ Topsakal-Şahin-Yıldırım-Tanrıverdi-Yıldırım, *Rusya’daki Türkler*, 145.

⁸¹⁰ Mehmet Saray, “Başkirt” *TDV İslam Ansiklopedisi*, V, 1992, 130.

⁸¹¹ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları*, 316-317.

Başkurtlar; İdil Bulgarları⁸¹² ve Karakalpak Hanlarının⁸¹³ hâkimiyeti altına girmiştir.⁸¹⁴ Özbek Han ve Altın Orda hâkimiyetinde yaşamış, Altın Orda Devletinin 1481’de ortadan kalkmasıyla, Başkurtlar bu devletin toprakları üzerinde kurulan Sibir, Kazan ve Nogay Hanlıkları arasında paylaşılmıştır.⁸¹⁵ Kazan Hanlığının yıkılmasıyla Ruslar bu coğrafyada etkin olmaya başlamış, Başkurtlara verdikleri imtiyazlar ile onların gönüllü olarak Çarlık Rusya’ya tabi olmalarını sağlamışlardır.⁸¹⁶ Ancak Başkurtlar zaman zaman Rus yönetimine karşı ayaklanmışlardır. Başkurdistan’da çıkan en büyük isyan 1664’te Seyyid Batır liderliğinde gerçekleşen ve üç yıl süren “Seyid Ayaklanması” olmuştur. Rusya’da 18. yüzyıl Başkurt isyanlarıyla geçmiş, 1707, 1709, 1755, 1774 yıllarında gerçekleşen isyanlarda çok sayıda Başkurt Türkü Rus birlikleri tarafından katledilmiştir.⁸¹⁷

Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecinde 11 Ekim 1990’da Başkurdistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı ile bağımsızlığını ilan eden Başkurtlar, yaklaşık iki yıl sonra Rusya Federasyonu ile “*Federasyon Anlaşmasını*” imzalayarak Rusya’ya bağlanmıştır. Başkurtlar başlangıçta Rusya ile herhangi bir müzakerede bulunmamış, Tataristan’ın bazı ayrıcalıklar elde etmesiyle harekete geçmiş ve neticede Rusya Federasyonu’na bağlı özerk bir anayasa ve hukuk sistemine sahip, vergilendirmenin sınırlı olduğu ve doğal kaynaklara sahip özerk bir cumhuriyet olarak tanınmıştır.⁸¹⁸

Başkurdistan’da 12 Aralık 1993’te gerçekleşen ilk cumhurbaşkanlığı seçimlerini Murtaza Rahimov kazanmış, Başkurtlar 24 Aralık 1993’te kendi anayasalarını kabul etmiştir. Başkurt yönetimi, bir yandan Rusya ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışırken diğer yandan da egemenliği güçlendirmeye çalışmıştır. Rusya ile 3 Ağustos 1994’te imzalanan “*Moskova ve Ufa Arasında Kurumların Konu ve Yetkilerinin Sınırlandırılmasına Dair Anlaşma*” ile Başkurdistan’ın Rusya Federasyonu içerisinde eşit bir yapıya sahip egemen bir devlet olduğu kabul edilmiştir. Başkurtlar ilgili anlaşma ile Rusya’dan bağımsız devlet organlarına, hukuk sistemine ve yasalara, kendi doğal kaynaklarına sahip olmak ve dış

⁸¹² Topsakal-Şahin-Yıldırım-Tanrıverdi-Yıldırım, *Rusya’daki Türkler*, 145.

⁸¹³ Detaylı bilgi için bakınız: Ahmet Taşağıl, “Karakalpaklar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2001.

⁸¹⁴ Saray, *Başkurt*, 130.

⁸¹⁵ Özbay, *Geçmişten Günümüze Başkurdistan Cumhuriyeti*, 2033.

⁸¹⁶ Topsakal-Şahin-Yıldırım-Tanrıverdi-Yıldırım, *Rusya’daki Türkler*, 146-147.

⁸¹⁷ Demir-Civan, *İdil-Ural Türkleri – Milli Uyanışın Bayraklaştığı Coğrafya-*, 39.

⁸¹⁸ Erhan Aktaş, “Sibiry Türk Toplulukları”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, 217.

lkeler ile ilişkilerde bulunmak gibi imtiyazlar elde etmiştir. Başkurtlar için önemli bir adım olan bu anlaşma ile kazanılan haklar uzun sürmemiş 1997 yılı itibariyle Yeltsin yönetimi verdiği hakları geri almaya ve Başkurdistan'ın egemenliğini kısıtlamaya başlamıştır. Vladimir Putin'in, iktidarı ile ülkedeki federal sistemin değişmesi ile ilgili çalışmalar başlatılmış, Putin ilerleyen on yıl içerisinde federal hiyerarşı kurarak bütün federe birimlerdeki anayasa ve kanunların federasyon anayasa ve kanunlarına uygun hale getirilmesini sağlamıştır. Başkurtlar da federal yönetimin egemenliği azaltma politikasını kabul etmek zorunda kalmıştır.⁸¹⁹

uvaşistan Cumhuriyeti: Rusya'ya bağlı bir başka zerk Türk Cumhuriyeti de uvaşistan'dır. Başkenti eboksarı olan uvaşistan'ın nüfusu, 2020 sayımında yaklaşık 1 milyon 186 bin olarak belirlenmiştir.⁸²⁰ Tatarca "ıvaş" ve Türkçe "yavaş" olan Çuvaş adı, "sakin, alçak gönüllü ve barışsever" anlamına gelmektedir. uvaşların kökeni ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır.⁸²¹ Bu görüşler arasında en çok kabul edilen görüş uvaşların İslamiyet'i kabul etmiş İdil Bulgarlarının yerli Fin-Ugor kabileleri ile karışmasıyla ortaya çıkmış olabileceği görüşüdür. Bunun dışında uvaşların Türkleşmiş Fin-Ugor kabilesi olduğu, uvaşların, Hazarların veya Burtasların kalıntıları olduğu,⁸²² Hun Türklerinin soyundan geldikleri görüşleri de mevcuttur.⁸²³ Çuvaşlar ise çok eski zamanlarda Karadeniz'in kuzey sahillerinden geçerek bugünkü yaşadıkları bölgeye geldiklerine inanmışlardır. uvaş dili özellikleri ve tarihi ile ilgili yapılan araştırmalarla uvaşların, İdil Bulgarlarının soyundan geldiği kanıtlanmıştır.⁸²⁴

uvaşlar; Bulgar, Altın Orda ve Kazan Hanlığı hâkimiyetlerinde yaşamıştır. Günümüz uvaşistan cığrafyası, "Korkunç" lakaplı Rus arı IV. İvan'ın 1552'de Kazan Hanlığına son vermesiyle Rus hâkimiyetine girmiştir. Rus kaynaklarında Çuvaş adına da bu dönemde rastlanmıştır.⁸²⁵ Rus kaynakları, haraca bağlanan Bulgar kökenli halk için "haraca bağlanan vaşlar" ifadesini kullanmış, vaş kelimesinin ifti anlamında kullanılan bir terim olduğu dşnlmştir.⁸²⁶

⁸¹⁹ zbay, *Geçmişten Günümüze Başkurdistan Cumhuriyeti*, 2039-2040.

⁸²⁰ <https://rosstat.gov.ru/>, (Son Erişim: 8.06.2024).

⁸²¹ Nuri Yüce, "Çuvaşlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, 1993, 388.

⁸²² Topsakal-şahin-Yıldırım-Tanrıverdi-Yıldırım, *Rusya'daki Türkler*, 148.

⁸²³ Demir-Civan, *İdil-Ural Türkleri –Milli Uyanışın Bayraklaştığı Coğrafya-*, 354.

⁸²⁴ Yüce, *Çuvaşlar*, 389.

⁸²⁵ Emine Yılmaz, "Çuvaşlar ve Çuvaşça", *Türkler Ansiklopedisi*, XX, 2002, 191.

⁸²⁶ Topsakal-şahin-Yıldırım-Tanrıverdi-Elvin Yıldırım, *Rusya'daki Türkler*, 149.

Çuvaşlar, başlarda Ruslara karşı isyan ederken, 1556'da teslim olmuştur. Böylece Çuvaşlar üzerinde günümüze kadar sürecek olan Rus hâkimiyeti başlamıştır. Kazan Hanlığı döneminde İslamiyet'i kabul eden Çuvaşlar, Rusların Hristiyanlaştırma çabalarına önce direniş göstermiş ancak Rusların başarılı girişimleri neticesinde Ortodoks Hristiyanlığı benimsemişlerdir.⁸²⁷

Çuvaş Özerk Cumhuriyeti, SSCB'nin dağılma döneminde 24 Ekim 1990'da egemenliğini ilan etmiş, 13 Şubat 1992'de Çuvaş Cumhuriyeti ismi kabul edilmiştir. Ancak Rusya Federasyonu ile 31 Mart 1992'de imzalanan federasyon anlaşması ile Rusya'ya bağlı federe bir cumhuriyet halini almıştır. Çuvaş Cumhuriyeti'nde 1994 yılı seçimlerini kazanarak devlet başkanı seçilen Nikolay Federov, 27 Temmuz 1996'da Boris Yeltsin ile Çuvaş Cumhuriyeti ile federal merkez arasında yetkilerin paylaşmasını öngören anlaşmayı imzalamıştır.⁸²⁸

Hakas Cumhuriyeti: Sibirya'nın güneyinde yer alan Hakas Cumhuriyeti'nin başkenti Abakan'dır. Nüfusu 2020'deki sayıma göre 534 bin civarındadır.⁸²⁹ Yenisey Irmağı çevresinde ikamet eden bu topluluk, göçlere katılmayarak bölgede kalan Kırgız bakiyelerinden oluşmuştur. Hakaslara 6. yüzyıla ait Bizans kaynaklarında "Kherkhir" denilmiştir. Aynı döneme ait Çin kaynaklarında da "Hia-kia-sseu" olarak verilen Hakasların, Kırgız kökenli olduğu vurgulanmıştır. Hakas adı 8. yüzyıla ait Tibet metinlerinde ise Hir-kis, Hir-tis, Kher-ged olarak kullanılmıştır. Ruslar, bölgeyi ele geçirmeden önce diğer Türk topluluklarına olduğu gibi Hakasları da Tatar olarak isimlendirmiştir. Ruslar ancak Sovyetlerin kuruluş döneminde Hakas ismini resmi olarak kullanmaya başlamıştır.⁸³⁰ Hakas toprakları tarih boyunca Hun, Göktürk, Uygur, Moğol ve Çin gibi devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir.⁸³¹

Güney Sibirya Türkleri Altay, Hakas ve Şorlar, 1980 itibariyle kendi tarihsel birliğini yeniden canlandırmak amacıyla "*Sibirya Kültür Merkezi*"ni kurmuşlardır. Hakas Türkleri, 1988'de öncü teşkilat anlamına gelen "*Tun Teşkilatı*" isimli bir teşkilat kurarak bağımsızlık faaliyetlerine başlamıştır. Bu teşkilat 1990'da Hakas Halk Kongresi düzenlemiş, kongrede Hakas Özerk Bölgesinin Hakas Özerk Cumhuriyetine

⁸²⁷ Yüce, *Çuvaşlar*, 389.

⁸²⁸ Topsakal-Şahin-Yıldırım-Tanrıverdi-Yıldırım, *Rusya'daki Türkler*, 203.

⁸²⁹ <https://rosstat.gov.ru/>, (Son Erişim: 8.06.2024).

⁸³⁰ Sarali, *Başkurdistan, Altay ve Hakas Özerk Cumhuriyetleri*, 57.

⁸³¹ Anar Somuncuoğlu, "Hakas Cumhuriyeti", *Türkler Ansiklopedisi*, XX, 2002, 332.

dönüştürülmesi kararı alınmıştır. Ancak, 3 Haziran 1991’de alınan kararlar Rusya Federasyonu’na bağlı Özerk Hakas Cumhuriyeti kurulmuştur.⁸³²

Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti: Kafkasya’nın kuzeyinde yer alan Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, Gürcistan, sınırında bulunmaktadır. Başkenti Çerkessk olan bu cumhuriyetin nüfusu 2020’deki sayımına göre 469 bin olarak belirlenmiştir.⁸³³ Kuzey Kafkasya’da Balkarlar ile birlikte yaşayan Karaçaylar, Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar ve Kıpçak gibi Türk kavimleriyle Kafkas halklarının etnik ve kültürel bütünleşmesinden meydana gelmiştir. Karaçaylar, Balkarlar gibi kendilerine Dağlı anlamına gelen “*Tavlu*” demişlerdir. Karaçaylara komşu topluluklar farklı isimler vermiştir. Karaşay, Kuşha, Akaraç, Karça, Mukrçay, Alani, Karaçiolu ve Asi bu isimlerden bazılarıdır.⁸³⁴

Karaçayların isimleri ve kökenleri ile ilgili çeşitli efsaneler ortaya atılmıştır. Bu efsanelerden biri, Karaçayların Anadolu Türklerinden olup Kafkasya’ya göç ettikleridir. Efsaneye göre; padişahın yanında bulunan Karça isimli bir beyin, padişahın gözündeki değerini kaybetmesiyle kendisine tabi olan halkı yanına alarak önce Kırım’a ardından Kafkasya’ya yerleşmiştir. Bir başka efsane de Karaçayların Çerkeslerle yapılan savaşta kaybederek dağlara sığınan Kırım askerlerinin torunları olduğudur. Ayrıca Karaçayların bölgede yaşayan çeşitli Türk boylarının oluşumundan meydana geldiği görüşü de vardır. Ruslar ise Karaçayların kökenini değiştirmek amacıyla onların, Alanların soyundan geldiği fikrini ortaya atmıştır.⁸³⁵

Karaçaylar da Stalin’in sürgün kararına maruz kalmışlar, 2 Kasım 1943’te evlerinden sürgün edilmişlerdir. Stalin’in ölümünden sonra, 14 yıl sonra Kruşçev döneminde anavatanlarına dönmelerine izin verilmiştir. Karaçaylar, Azret Orus liderliğinde “*Camagat*” isimli siyasi bir teşkilat kurmuştur. Bu örgütün çalışmaları neticesinde Sovyet yönetimi, 14 Kasım 1989’da Karaçayların sürgün kararının hatalı olduğunu kabul etmiş ve Karaçaylara yönlendirilen iddiaların asılsız olduğunu açıklamıştır. 7 Kasım 1990’da Karaçay Halk Temsilciler Meclisi’nin düzenlediği kongrede, Karaçay Cumhuriyeti ilan edilmiş, ancak bu karar Sovyetler Birliği tarafından

⁸³² Sarali, *Başkurdistan, Altay ve Hakas Özerk Cumhuriyetler*”, 58-59.

⁸³³ <https://rosstat.gov.ru/>, (Son Erişim: 8.06.2024).

⁸³⁴ Tavkul, *Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları*, 833-835.

⁸³⁵ Gurban Hüseyinov, “Rus Zulmünde Karaçay-Malkarlar”, *Social Science Development Journal*, 8 (35), 2023, 52-53.

reddedilmiştir. Karaçayların bağımsızlık ilan etmesi sadece Rusya tarafından değil, Çeçenler, Abazalar ve Ukrayna Tatarları tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Rusya Federasyonu sınırları içinde yer almıştır. Ruslar, Karaçay-Çerkes bölgesine özerklik statüsü vermiş ancak bu Karaçayların bağımsızlık arzularını azaltmamıştır. Karaçay Halk Meclisi 1992 yılı Ağustos ayında Rusya'dan bağımsızlık kararı almıştır. Söz konusu karara ilk destek Çeçen Cumhurbaşkanlığından gelmiş, Çeçen Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Çeçenlerin her zaman Karaçayların yanında olduğunu bildirmiştir.⁸³⁶ Rusya ise 1 Aralık 1990'da Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Karaçay-Çerkes Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Rusya Federasyonu kurulduktan sonra da 3 Temmuz 1992'de alınan kararla Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi, özerk cumhuriyet statüsüne yükseltilmiştir.⁸³⁷

Boris Yeltsin, Moskova'da yaşanan gelişmeler nedeniyle önceliğini otorite sağlamaya vermiş, bu nedenle Kafkasya ile ilgilenememiştir. Ancak Çerkesler ve Çeçenlerin bağımsızlık arzuları üzerine harekete geçen Boris Yeltsin Çeçenistan'a savaş açmıştır. 1994 ve 1999 yıllarında tüm Rusya'yı etkileyen Rus-Çeçen çatışmaları devam etmiştir. 2000'de iktidara gelen Vladimir Putin, federasyonu sağlamlaştırmaya hız vermiş ve 2009'a kadar Kafkasya'da kontrolü ele geçirmiştir.⁸³⁸

Saha (Yakut) Cumhuriyeti: Rusya Türk özerk bölgelerinin en doğusunda yer alan Saha Cumhuriyeti'nin başkenti Yakut olup, nüfusu 2020 verilerine göre yaklaşık 995 bindir.⁸³⁹ Saha Cumhuriyeti soğuk iklim şartları, yağışın az olması ve donmuş toprakları nedeniyle tarıma elverişsiz Sibiry'a da yer alsa da dünyanın en zengin topraklarına sahiptir. Saha bölgesinde önemli altın, gümüş, doğal gaz, uranyum, bakır ve kömür yatakları bulunurken dünya elmas üretiminin % 25'i bu bölgeden sağlanmaktadır.⁸⁴⁰

Saha Türklerine günümüzde Rusya tarafından verilen “*Yakut*” adı bir Mançu-Tunguz kabilesi olan Evenklerden gelmiştir. Evenkler, Saha Türklerine “*Eko*” adını vermiş, Rusya ise Saha Türkleri ile ilgili ilk bilgileri bu kavimden aldıkları için onların verdiği Eko adını Yakut olarak değiştirmişlerdir. Aslen Saha Türkü olan bilim insanı

⁸³⁶ Tavkul, *Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları*, 848.

⁸³⁷ Türkoğlu, *Karaçay-Balkarlar*, 381.

⁸³⁸ <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-i-karacay-cherkes/>, (Son Erişim: 25.06.2024).

⁸³⁹ <https://rosstat.gov.ru/>, (Son Erişim: 8.06.2024).

⁸⁴⁰ <https://www.gzt.com/jurnalists/dunyanin-en-soguk-bolgelerinden-yakutistana-dair-merak-edilenler-2911847>, (Son Erişim: 1.07.2024).

Ksenofontov, 1924 yılında Saha Cumhuriyeti Anayasa Komisyonu'na Türkçe olmayan Yakut ve Yakutistan ifadelerinin yerine Saha ve Sahastan/Saha Yeri ifadelerinin kullanılmasını teklif etmiştir. Ancak o dönem bu konu üzerine çok fazla durulmamıştır.⁸⁴¹

Sahaların etnik kökeni hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmış olsa da esas kabul edilen görüş Sahaların, Tölös aşiretlerinden olan Kurıkanların, Kırgız Türkleri ile kaynaşmasından meydana geldiği görüşü olmuştur. Saha Türkü bilim adamları kökenlerini Orhun Kitabelerinden elde edilen verilere göre 7-8. yüzyıllarda üç boy halinde yaşayan Kurıkanlara bağlamıştır. Saha Türkleri beş dönem geçirerek meydana gelmişlerdir. Bu dönemlerin ilki Eski Türk Çağı olarak da adlandırılan Hun Çağı, ikinci dönem 6-10. yüzyıllar arası Kurıkan dönemi, üçüncü dönem 10-12. yüzyıllara tarihlenen Moğol dönemi, dördüncü dönem 12-15. yüzyıllar arasında geçen göç dönemi ve beşinci dönem ise 15-16. yüzyıllardaki Sahaların birleşmesi dönemidir. Bu dönemde Moğolların bölgeyi ele geçirmeleriyle Saha Türkleri, Lena Havzası'na kadar çekilmiştir. 16. yüzyılda Baykal Gölü kıyılarında kalan Sahalar da Lena Havzasına göç etmiş, böylece 17. yüzyıl öncesinde Saha Türkleri meydana gelmiştir.⁸⁴²

Saha Türklerinin Ruslar ile ilk karşılaşmaları 1617 tarihinde Lena ve Yana nehirleri çevresinde olmuştur. Ruslar bu tarihten itibaren bölgeyi kuşatmış, bölgeye çok sayıda askeri istihkâm noktaları kurmuş ve tüm Sibiry halkına uygulanan vergilerle bölge halkını baskı altına almışlardır. Saha Türkleri, bir yandan Rusya'nın inşa ettiği askeri noktaları tahrip ederken diğer yandan da yasak vergilere karşı isyan etmiştir. Yaklaşık 60 yıl süren bu isyanlar her defasında Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Tüm bu baskı politikalarına Çar I. Petro'nun emriyle asimilasyon politikası da eklenmiştir. Çarlık rejimi Saha Türklerine zorla Hristiyanlığı kabul ettirmeye çalışmış, Hristiyanlaşan Saha Türkleri vergilerden muaf tutulmuş, kendi dinlerinde ayin yapma ve kitap bastırma gibi ayrıcalıklar tanımıştır. Saha Türkleri, Çarlık baskılarıyla resmîyetle Hristiyanlığı kabul etmiş olsalar da eski inançlarını devam ettirmişlerdir.⁸⁴³

Rusya'nın işgal ettiği tüm Türk uyguladığı gibi Saha Türklerinin yaşadığı bölgelere de coğrafyalarında demografiyi kendi lehine çevirmek amacıyla bölgeye Rus köylüleri

⁸⁴¹ Jelobtov F. Fedotoviç, "Saha Yeri ve Saha Türkleri", Saadetin Gömeç (Haz.), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16 (27), 1992, 227.

⁸⁴² Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları*, 528-529.

⁸⁴³ Aktaş, *Sibiry Türk Toplulukları*, 317-318.

yerleştirmiştir. Rusların bölgeye gelmesiyle çiçek hastalığına bağışıklığı olmayan ve ağır vergiler nedeniyle fakirleşen halk yeterince beslenemediği için bünyeleri zayıf düşmüştür. Saha Türklerinin çiçek hastalığına kolayca yakalanmaları nedeniyle bölgede salgın hastalıklar yayılmıştır. “*Sibiryâ Doktoru*” isimli bir derginin 19. yüzyılda nesli tükenmekte olan halklara Saha Türklerini dâhil etmesi bölgede durumun ciddiyetini göstermektedir. Söz konusu dönemde Kalıma bölgesinde 1872’de halkın yarısı çiçek hastalığından hayatını kaybetmiştir. Saha bölgesinde 1890’da ölüm oranı % 20 iken 1904’te ölüm oranı % 49,3’e yükselmiştir. Bu dönemde Saha Türkleri arasında ticaretten zenginleşen burjuvazi sınıfının doğması ve güç kazanması yaşanan bu olumsuzluklara rağmen güçlü millî bir aydın tabakasının meydana gelmesini de etkilemiştir.⁸⁴⁴

Saha Türkleri, 1905 İhtilalinin meydana getirdiği özgürlük havasında anadillerinde yayınlar çıkarmaya başlamıştır. Ayrıca Rus Dumasını ülkeden göndermek, Rus köylülerin el koyduğu toprakları geri almak ve Saha Türklerinin kendi kendilerini yönetmesini amaçlayan Yakut Milli Birliği’ni kurmuşlardır. Bolşevikler, 1 Temmuz 1918’de Saha coğrafyasına gelerek bölgede Sovyet idaresini, 27 Nisan 1922’de de Saha Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ni kurmuştur. Saha Türkleri ise 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında Ruslara karşı “*Saha Omuk*” ve “*Saha Aymak*”⁸⁴⁵ isimli iki millî örgüt kurmuştur. Sovyetler, 5 Ağustos 1920’de bu örgütlerin faaliyetlerini yasaklamıştır. Örgütlerin faaliyetleri 1928 yılına kadar gizli olarak devam ettirilmiştir. Sovyetlerin, Saha Türklerinin “*Omog Teşkilatı*” adı verilen geleneksel boy sistemine izin vermesi Saha kültürünün korunması açısından önemli olmuştur.⁸⁴⁶

Gorbaçov’un uygulamaya koyduğu Glasnost ve Perestroyka politikaları Saha Türkleri arasında millî bilincin uyanmasında etkili olmuştur. Saha Türkleri, 27 Eylül 1990’da Saha-Yakut Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını ilan etmiş, 20 Aralık 1991’de Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Cumhuriyetin “*Yakutya*” olan adı “*Saha-Yakut*” olarak değiştirilmiş, devletin adı daha sonra “*Saha Cumhuriyeti*” olarak kabul edilmiştir.⁸⁴⁷

⁸⁴⁴ Anar Somuncuoğlu, “Saha Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, XX, 2002, 204.

⁸⁴⁵ Saha Omuk Saha Milleti, Saha Aymak ise Saha Kavmi anlamına gelmektedir. <https://turkcetarih.com/tarihte-turkler/saha-yakut-turkleri/>, (Son Erişim: 12.12.2024).

⁸⁴⁶ Ahmet Taşağıl, “Yakutlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIII, 2013, 296.

⁸⁴⁷ Fedotoviç, *Saha Yeri ve Saha Türkleri*, 240-241.

Tataristan Cumhuriyeti: Rusya'ya bağlı Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Kazan olup 2020 nüfus sayımına göre nüfusu 4 milyon 4 bin civarındadır.⁸⁴⁸ Günümüzde Volga boyunda yaşayan Kazanlılar ve Özbekistan'da sürgünde yaşayan Kırım Türklerine "Tatar" adı verilmiştir. Çarlık Rusya döneminde ise tüm Türk boyları için Tatar ismi kullanılmıştır. Ancak Tatar ismi bir Moğol boyunun ismi olması nedeniyle zamanla bu kullanımdan vazgeçilmiştir.⁸⁴⁹

Tataristan'da Hunlar, Göktürkler, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar, İdil Bulgarları, Altın Orda ve Kazan Hanlığı hâkimiyetleri yaşanmış ise de ilk devlet teşkilatını İdil Bulgarları kurmuştur. İdil Bulgarları 922'de İslamiyet'i kabul etmiş ve İdil-Ural bölgesinde Türk-İslam kültürünün gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. İdil Bulgar Devleti'ne Cengiz Han'ın torunu Batu Han 1236'da son vermiş, Batu Han'ın kurduğu Altın Orda Devleti'nin de İslamiyet'i kabul etmesiyle bölgede İslam kültürü tümüyle yerleşmiştir. Timur Devleti'nin seferleriyle zayıflayan Altın Orda Devleti'nin yerine Kazan, Kırım, Kasım, Astrahan ve Sibir gibi hanlıkları ortaya çıkmıştır. Bölgede Kazan Hanlığının 1552'de Ruslar tarafından yıkılmasıyla Türk hâkimiyeti de sona ermiştir.⁸⁵⁰

Sovyetler Birliği kurulduktan sonra, 1920 yılı Mayıs ayında Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Sovyetler, İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatarları bu cumhuriyetin dışında tutmuştur. Böylece kurulan Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içerisindeki Tatar nüfusu, tüm Rusya'daki Tatar nüfusunun üçte birini, kendi cumhuriyetleri içindeki nüfusun da yarısını teşkil etmiştir. Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde 1926 yılı verilerine göre nüfusun % 48.7'i Tatarlardan ve nüfusun % 43'ü de Ruslardan meydana gelmiştir. Tatar Özerk Cumhuriyetindeki bu nüfus oranı Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar devam etmiştir.⁸⁵¹

Tataristan'da 1988'de İlimler Akademisi ve Kazan Devlet Üniversitesi mensubu yaklaşık 100 aydın, "*Tatar İçtimai Özeği*" isimli siyasi bir teşkilat kurma kararı almıştır. Kazan'da, 17-18 Şubat 1989'da çoğunluğu Komünist Partisi üyelerinden oluşan 586 delegenin katıldığı kuruluş toplantısında; siyasi ve ekonomik egemenlik, din özgürlüğü ve Kırım Tatarlarının vatanlarına geri dönmesi kararları alınmıştır. Teşkilatın 17-19 Şubat

⁸⁴⁸ <https://rosstat.gov.ru/>, (Son Erişim: 8.06.2024).

⁸⁴⁹ Nadir Devlet, "Tataristan Cumhuriyeti", *Türkler Ansiklopedisi*, XX, 2002, 84.

⁸⁵⁰ İsmail Türkoğlu, "Tatarlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, 2011, 163.

⁸⁵¹ Topsakal-Şahin-Yıldırım-Tanrıverdi-Yıldırım, *Rusya'daki Türkler*, 162.

1990 tarihleri arasında düzenlediği ikinci kongreye ise yaklaşık bin kişi katılmıştır. Bu kongre bölgedeki siyasi atmosferi değiştirmiştir. Tataristan Parlamentosu, 30 Ağustos 1990'da egemenlik ve SSCB'nin on altıncı cumhuriyeti olduğunu ilan etse de Sovyetler, bu kararı kabul etmemiştir.⁸⁵²

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla da Tataristan bağımsızlık elde edememiştir. Ancak egemenliği güçlendirmek için adımlar atılmaya da devam edilmiştir. Tataristan'da 12 Haziran 1991'de devlet başkanlığı seçimleri yapılmış, seçimleri kazanan Mintimer Şeymiyev ilk devlet başkanı olmuştur. Yeni yönetim, 1991 yılı Kasım ayında devletin bayrağı, 1992 yılı Şubat ayında arması, 1993 yılı Ağustos ayında da marşı kabul edilmiştir. Ülkenin adı ise 1992'de Tataristan Cumhuriyeti, ülkenin resmi dili de Rusça ile birlikte Tatarca olarak kabul edilmiştir.⁸⁵³

Tataristan'da 31 Mart 1992'de gerçekleştirilen bağımsızlık referandumuna nüfusun %80'ni katılırken seçmenin %62,5'i bağımsızlıktan yana oy kullanmıştır. Ancak referandum Moskova yönetimi tarafından kabul edilmemiştir. Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle Rusya Federasyonu'na bağlı üye cumhuriyetlerin cumhurbaşkanlarının halk tarafından seçilmesi uygulamasına son verilmiştir. Böylece özerk cumhuriyet devlet başkanları, parlamentoların seçtiği adayların Moskova tarafından tayin edilmesi uygulamasına geçilmiştir. Tataristan'da Mintimer Şeymiyev, yaklaşık yirmi yıldır yürüttüğü Tataristan Cumhurbaşkanlığı görevinden 2010 yılı Mart ayında kendi isteğiyle ayrılmış ve yerine Tataristan Parlamentosu tarafından seçilen Rüstem Minnihanov getirilmiştir.⁸⁵⁴

Tuva Cumhuriyeti: Asya kıtasının merkezinde yer alan Tuva Cumhuriyeti'nin başkenti Kızıl olup, Tuva Cumhuriyeti'nin nüfusu 2020 verilerine göre yaklaşık 336 bindir.⁸⁵⁵ Tuvalar, 6. yüzyılda Çin kaynaklarında “*Tu-po*” adı ile geçmektedir. Bu da onların Göktürkler döneminde yaşadığını göstermektedir. Tuvalar kendilerini “*Tıva*” olarak isimlendirirken Tıva adı 19. yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklarda da geçmeye başlamıştır. Tuvalar, Soyon, Soyot, Uranhay ve Uranhay Tuba gibi isimlerle de anılmıştır. Tuvalara mensup Baykara, Deleg (Telengit), Hertek, Höyük, Kuskun, Oyun,

⁸⁵² Türkoğlu, *Tatarlar*, 164-165.

⁸⁵³ Topsakal-Şahin-Yıldırım-Tanrıverdi-Yıldırım, *Rusya'daki Türkler*, 171.

⁸⁵⁴ Türkoğlu, *Tatarlar*, 165.

⁸⁵⁵ <https://rosstat.gov.ru/>, (Son Erişim: 8.06.2024).

Sat, Sayan, Tumat ve Uygur gibi kabileler de mevcuttur.⁸⁵⁶ Tuva topraklarında Hunlar, Cücenler, Göktürkler, Uygurlar, Yenisey Kırgızları Moğollar⁸⁵⁷, Mançular ve Ruslar hâkimiyet kurmuştur.⁸⁵⁸

Çarlık sonrası dönemde Tuva'da, 18 Temmuz 1918'de toplanan ilk kurultayın ardından hız verilen bağımsızlık çalışmaları neticesinde 1921 yılında Tuva Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Tuva Halk Cumhuriyeti, ilan ettiği anayasanın ilk maddesine göre Tuva Halk Cumhuriyeti içişlerinde serbest, dışişlerinde Rusya'ya danışarak hareket etmiştir. Bu yönetim 1944 yılına kadar devam etmiştir.⁸⁵⁹ Tuva Halk Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı döneminde 17 Ağustos 1944'te SSCB'ye katılma kararı almıştır. SSCB ise bu kararı 16 Ağustos 1946'da onaylamıştır. Sovyetlerin bölgede uyguladığı asimilasyon politikası, Tuvalar arasında toplumsal yankılanmalara ve 1989 yılında da Tuva aydınların örgütlü hareket etmelerine sebep olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce Biçeldey Kara-ool, "*Tuva Halk Cephesi*"ni kurmuştur. Bu hareket Tuva Türklerinin millî birliğinin oluşmasında etkili olmuştur. SSCB'nin dağılması neticesinde siyasi olarak örgütlenen Tuva Türkleri, 15 Ağustos 1991'de Tuva Halk Cumhuriyetinin bağımsızlığının 70. yılını kutlamıştır. Tuvalar, 21 Ekim 1993'te de bir anayasa kabul edilmiştir.⁸⁶⁰

16. yüzyılın başlarında Altın Orda Hanlığının yıkılmasıyla, Türkistan coğrafyasında Astrahan, Kazan, Kırım, Sibir, Buhara Hive ve Hokand Hanlıkları kurulmuştur. Bu dönemde söz konusu hanlıkların birbirleri ile olan mücadeleleri ve Osmanlı Devleti'nin bu süreçte bölgeye olan ilgilsinin azalması, Rusya'nın bölgede ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti ile Rusya, 1917 yılında Çarlık rejiminin yıkılışına kadar arkası kesilmeyen bir mücadele dönemine girmiştir. Ruslar bu süreçte Osmanlı Devleti'ne karşı başarılar elde etmiş, Anadolu'da Elviye-i Selase,⁸⁶¹ Erzincan, Erzurum, Trabzon'a kadar ilerlemiştir.⁸⁶² Osmanlı-Rus mücadelesi Rusya'da yaşayan

⁸⁵⁶ Ahmet Taşağıl, "Tuva", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek-2, 2019, 612-613.

⁸⁵⁷ Anar Somuncuoğlu, "Tuva (Tiva) Cumhuriyeti", *Türkler Ansiklopedisi*, XX, 2002, 276.

⁸⁵⁸ Topsakal-Şahin-Yıldırım-Tanrıverdi-Yıldırım, *Rusya'daki Türkler*, 373.

⁸⁵⁹ Taşağıl, *Tuva*, 613.

⁸⁶⁰ Aktaş, *Sibirya Türk Toplulukları*, 324.

⁸⁶¹ Osmanlı Devleti'nde Kars Ardahan ve Batum'a verilen isim olup "Üç Liva" anlamına gelir. 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Rus işgaline girmiştir. Mahir Aydın, "Elviye-i Selâse", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XI, 1995, 68.

⁸⁶² Haydar Efe-Murat Kızıl, "Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın "Sıcak Denizlere İnme Politikası" Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırlar", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (17), 303-325.

Türk topluluklarının Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini de etkilerken Ruslar, Osmanlı ile mücadele ederken Türkleri baskı altına almış, Osmanlı Devleti'ne eğitim için gelen aydınların faaliyetleri Çarlık yönetimi tarafından engellenmiştir.⁸⁶³

20. yüzyılın ilk yarısında hem Rusya'da hem de Anadolu'da rejim değişiklikleri yaşanmıştır. Rusya'da 1917 yılı Ekim İhtilali ile Bolşevikler Çarlık rejimine son vererek Sovyet yönetimini kurmuştur. Anadolu'da ise 31 Ekim 1919'da imzalanan Mondros Mütarekesi, İtilaf güçlerinin Osmanlı topraklarını işgalini kolaylaştırmıştır. Bu gelişme, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Milli Mücadele'nin başlamasına yol açmıştır. Bu dönem, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle sona ermiştir. Söz konusu dönemde, Anadolu hareketi ile Sovyetler arasında bir yakınlaşma yaşanmış, taraflar 16 Mart 1921'de Moskova Anlaşması'nı imzalamışlardır. Moskova Antlaşması'nın 4. maddesinde "Doğu uluslarının özgürlük ve bağımsızlık haklarını ve diledikleri hükümet rejimiyle yönetilmek haklarını sağlayacaklardı." hükmü yer almıştır.⁸⁶⁴ Ancak bu anlaşmasının imzalanması, Kafkasya'daki Türk toplulukları için hayal kırıklığına neden olmuştur.⁸⁶⁵

Sovyetler Birliği, Türkistan coğrafyasında idaresini tesis ettikten sonra Türkiye ile Türk dünyası arasındaki kültürel bağların kesilmesi amacıyla bölge halklarına Rus alfabesini zorunlu tutmuştur. Stalin'in Turancılıkla suçlayarak Türkiye ile Türk toplulukları arasındaki bağları iyi bilen aydınları öldürtmesi bu bağların zayıflamasına neden olmuştur. Sovyetler ayrıca Türk topluluklarına "Türk" adının sadece Anadolu halkı için kullanıldığını savunarak onlara "Türk dilli halklar" isimlendirmesi yapmıştır. Bu isimlendirme ile Orta Asya Türklerine, Anadolu ile tarihi ve kültürel bağlarının olmadığını, aralarında sadece bir dil bağının bulunduğunu vurgulamayı amaçladığı söylenebilmektedir.⁸⁶⁶ II. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Sovyetler, Türk dünyası üzerindeki baskı politikalarını arttırmıştır. Bu dönemde Almanlarla işbirliği yaptıklarını gerekçe göstererek çok sayıda Türkü katlederken, 2 Kasım 1943'te Karaçay, 8 Mart

⁸⁶³ Berber, *Türkiye-Rusya Türkleri İlişkileri*, 723-733.

⁸⁶⁴ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/moskova-antlasmasi/>, (Son Erişim: 8.07.2024).

⁸⁶⁵ Berber, *Türkiye-Rusya Türkleri İlişkileri*, 738.

⁸⁶⁶ Ahmet Kanlıdere, "Türkiye ve Türk Dünyası", Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, 356.

1943'te Balkar, 21 Mayıs 1944'te Kırım ve 31 Temmuz 1944'te Ahıska Türklerini zorunlu bir göçe tabi tutmuştur.⁸⁶⁷

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya 1991 yılında SSCB'nin dağılışına kadar sürecek olan Soğuk Savaş sürecine girmiştir. Bu dönemde Sovyet hâkimiyetinde yaşayan Türkler bağımsızlık üzerinde yoğunlaşmıştır. Sovyetlerden ayrılmak zorunda kalan aydınlar, “*Türk Dili*”, “*Türk Kültürü*”, “*Emel*”, “*Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*” ve “*Türk Dünyası Tarih Dergisi*” gibi yayınlar aracılığıyla Türk dünyasının millî kimliğini korumaya ve bağımsızlık arzusunu canlı tutmaya çalışmıştır.⁸⁶⁸

Ancak söz konusu döneme bakıldığında Türkiye ile Rusya idaresinde yaşayan Türkler arasında bir bağ kurulamadığı görülmektedir. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nde Stalin'in iktidarda olması ve Türkiye'nin Sovyetler ile iyi ilişkiler geliştirmeye çabalaması etkili olmuştur. Bu durum Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra değişmiş, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türkiye'nin önüne geniş ufuklar açıldığını dile getirmiştir. Sonraki süreçte Turgut Özal ve Bülent Ecevit de benzer söylemleri dile getirmiştir.⁸⁶⁹

Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti ile Rus hâkimiyetindeki Türkler ile ilişkilerine bakıldığında Rusya Federasyonu'nun denetiminde ilerlemekte olup ilişkiler ekonomik alanda geliştirilmeye çalışılmaktadır.

3.7. TÜRKİYE-SURİYE TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (1991-2021)

Orta Doğu coğrafyasında yer alan Suriye; Türkiye, Lübnan, İsrail, Ürdün ve Irak ile komşudur. Ülke nüfusunun % 8-9'luk kısmını oluşturan Suriye Türkleri; Lazkiye, Humus, İdlib, Halep, Rakka, Hama ve Tartus şehirlerinde yaşamaktadır. Suriye'de ilk yerleşimler MÖ 5000'li yıllardan itibaren başlamıştır. Suriye'de sırasıyla Fenike, Babil, Pers, Roma, Emevi, Abbasi, Fatimi, Eyyubi, Tolunoğlu, İhşid, Selçuklu hâkimiyetleri yaşanmıştır. Suriye, I. Selim döneminde Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Suriye toprakları, 30 Ekim 1918

⁸⁶⁷ Gürkan Polat, *1943-1944 Yıllarında Sovyetler Birliğinden Sürgün Edilen Halkların Sürgününün ve Geri Dönüş Düzenlemelerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi; Ahıska, Kırım ve Karaçay-Malkar Sürgünleri Örnekleri*, (Uzmanlık Tezi), Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2014, 44-70.

⁸⁶⁸ Kanlıdere, *Türkiye ve Türk Dünyası*, 359.

⁸⁶⁹ Berber, *Türkiye-Rusya Türkleri İlişkileri*, 747.

tarıhli Mondros Mütarekesi kapsamında Fransız işğaline uğramıştır.⁸⁷⁰ Suriye'nin bir kısmının Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alması nedeniyle, Türkiye bu işğale tepki göstermiştir. Ancak söz konusu dönemde Anadolu'daki işğallere karşı mücadele yürütüldüğü için Suriye'deki durumla ilgilenmek güçleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk milleti işğaller karşısında önemli başarılar elde etmiştir. Bunun üzerine savaş haline son vermek isteyen Fransa ile Türkiye arasında 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi imzalanmıştır. Bu anlaşma Türkiye-Suriye sınırını belirlemiştir.⁸⁷¹ Ancak sınırların son şeklini alması, Ankara İtilafnamesi ile özel bir statü kazanan Hatay'ın 29 Haziran 1939'da anavatana katılmasıyla olmuştur.⁸⁷²

Fransa'nın bölgeden çekilmesinden sonra siyasi olarak istikrar sağlanamayan Suriye'de Hafız Esad, 1968 yılında bir darbe ile iktidarı ele geçirmiştir. Böylece 1946'da bağımsızlık elde eden Suriye'de siyasi istikrar tesis edilmiştir. Hafız Esad döneminde Türkiye ile Suriye ilişkileri zayıftır. Türkiye'nin 1980'de başlattığı Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)⁸⁷³ ve PKK iki ülke ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Türkiye'nin Fırat Nehri'ni sınır aşan sular kapsamında değerlendirerek GAP'ı faaliyete geçirmesi iki ülke arasında krize neden olmuştur. Suriye, Fırat Nehrinin uluslararası sular hukuku kapsamında değerlendirmesi gerektiğini savunarak söz konusu projeye karşı çıkmıştır.⁸⁷⁴ Bu krizin üzerine bir de Suriye'nin PKK terör örgütünü desteklemesi iki ülke arasındaki ilişkilerin iyice gerginleşmesine neden olmuştur. Bu dönemde PKK terör örgütünün Türkiye sınırlarından Türkiye topraklarına girerek eylemlerini arttırması üzerine Mesut Yılmaz Hükümeti 23 Ocak 1996'da Suriye'ye bir nota⁸⁷⁵ göndermiştir.⁸⁷⁶ İlki ülke ilişkilerinin gerginleşmesi üzerine taraflar karşılıklı diplomatik çabalar içerisine girmiştir. Bu gayretler sonucunda Türkiye ile Suriye arasında 20 Ekim 1998'de Adana Mutabakatı imzalanmıştır. Adana Mutabakatı ile Suriye, Türkiye'nin güvenliğini ve istikrarını tehdit

⁸⁷⁰ Karakulak, *Irak ve Suriye Türkleri*, 268-269.

⁸⁷¹ Ömer Osman Umar, "Suriye Türkleri", *Türkler Ansiklopedisi*, XX, 2002, 1022.

⁸⁷² Metin Erendor, *Suriye ve Türkmenler*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2016, 113-115.

⁸⁷³ Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde barajlar ve hidroelektrik santralleri ve sulama tesisleri kurulmasını bu suretle kentsel ve kırsal alanlarda altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık ve diğer hizmet sektörlerinin gelişmesini kapsayan entegre bir projedir. <http://www.gap.gov.tr/gap-nedir-sayfa-1.html>, (Son Erişim: 18.12.2024).

⁸⁷⁴ Karakulak, *Irak ve Suriye Türkleri*, 270.

⁸⁷⁵ Notada Türkiye'nin PKK ile giriştiği örtülü savaşta maruz kaldığı can ve mal kaybının sorumlusunun Suriye olduğunu ve bu ülkenin Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve siyasal özgürlüğüne karşı kuvvet uyguladığını bu nedenle BM Terörle Mücadele kararı gereği barış ve güvenliğe karşı ağır suç işlediği vurgulanmıştır. Ayrıca Suriye topraklarında PKK faaliyetlerine derhal son vererek Abdullah Öcalan ve yardımcılarını Türkiye'ye teslim etmesi gerektiğini aksi takdirde Türkiye Suriye'ye karşı önleme hakkına sahip olduğunu ve bu hakkı uygun gördüğü zaman kullanacağı yer almıştır. Umut Karabulut-Engin Eryılmaz, "PKK Terör Örgütü ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkileri (1991-2003)", *Belgi Dergisi*, (11), 2016, 32-33.

⁸⁷⁶ *Milliyet*, 21 Eylül 1998.

eden hiçbir faaliyete ve PKK ve diğer terör örgütlerinin topraklarındaki icraatlerine izin vermeyeceğini PKK terör örgütü elebaşının Suriye'ye girişinin yasaklanacağını kabul etmiştir.⁸⁷⁷ Hafız Esad yönetiminin, Türkiye ile gergin ilişkiler yürüttüğü bu dönemde, Suriye Türklerine baskıyı arttırmıştır. Hâlihazırda devlet kademelerinde yok sayılan Türkler, siyasi, iktisadi ve eğitim alanlarında da yok sayılmış ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeye başlamıştır. Hafız Esad, bununla yetinmeyerek Türkiye sınırına 10 kilometrelik alanda yaşayan Türkleri bölgeden çekerek yerlerine Kürtleri ve Arapları yerleştirmiştir.⁸⁷⁸

Hafız Esad'ın 2000'de vefatı üzerine yerine oğlu Beşar Esad geçmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in, Hafız Esad'ın cenaze törenine katılması iki ülke ilişkilerinin yumuşamasında etkili olmuştur. Ayrıca dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Suriye'yi ziyaret etmesi Türkiye-Suriye ilişkilerinde normalleşme sürecini başlatırken Suriye Türkleri için yeni fırsatlar doğmasında da etkili olmuştur.⁸⁷⁹

Beşar Esad, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgal etmesi üzerine Türkiye ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir.⁸⁸⁰ Bu bağlamda Esad 6-8 Ocak 2004'te Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Esad bu ziyaretinde Suriye'nin Hatay üzerindeki hak iddialarından vazgeçtiğini içeren bir anlaşma imzalamıştır.⁸⁸¹ 16 Ekim 2007'de tekrar Türkiye'ye gelen Esad Türkiye'nin PKK terör örgütüne yönelik yürüttüğü faaliyetlerine karşı aldığı kararların meşru hakkı olduğunu vurgulamıştır.⁸⁸² Esad'ın söz konusu iki ziyaretinde de taraflar Suriye Türkleri ile ilgili bir hususa değinmemiştir.

Türkiye ile Suriye arasındaki iyi ilişkileri uzun sürmemiş, Orta Doğu'da etkili olan Arap Baharı, Suriye'yi de etkisi altına almıştır. Rejimin değişmesini isteyen halk gösterilere başlamış, yönetim bu halk hareketini sert yöntemlerle bastırmaya çalışmıştır. Esad yönetiminin halka sert tavrı Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Konu ile ilgili açıklama yapan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Suriye'deki olaylar karşısında sessiz kalınmayacağını, Suriye ile iyi ilişkilerin ilelebet sürmeyeceğini söylemiştir. Erdoğan'ın bu açıklaması Türkiye-Suriye ilişkilerinde kopma sürecini başlatmıştır. Ancak ilişkilerin

⁸⁷⁷ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46996917>, (Son Erişim: 8.05.2024).

⁸⁷⁸ Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Tarihi*, 550-551.

⁸⁷⁹ Karakulak, *Irak ve Suriye Türkleri*, 270.

⁸⁸⁰ Erendor, *Suriye ve Türkmenler*, 131.

⁸⁸¹ *Milliyet*, 7 Ocak 2004.

⁸⁸² *Cumhuriyet*, 18 Ekim 2007.

tamamen kopmasında dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 9 Ağustos 2011'de Suriye'yi ziyaret ederek ordunun şehirlerden çekilmesini ve reformların en kısa sürede yapılması talebine Esad'ın olumsuz yaklaşması etkili olmuştur. Ayrıca Türk ordusunun 5-13 Ekim 2011'de Hatay'daki tatbikatının Suriye tarafından müdahale olarak yorumlanması üzerine Suriye'deki Türkiye konsolosluklarına saldırılması ve Türk bayrağının yakılması iki ülke ilişkilerini koparmıştır.⁸⁸³

Suriye'de yönetimin sürekli baskı altında tuttuğu Türkler, Arap Baharında ön saflarda yer almıştır. Rejimin olayları kanlı bir şekilde bastırmaya çalışması, halkın da kendisini korumak amacıyla silahlanmasına neden olmuştur. Türkler de rejime karşı silahlanmaya gitmiştir. Esad yönetimi, Suriye Türklerini Türkiye'nin bir uzantısı olarak görmüştür. Bu nedenle Türkler kanlı müdahalelere en fazla maruz kalan topluluk olmuştur. Ancak Türklere yönelik bu katliamlar ne Arap medyasında ne de uluslararası kamuoyunda dile getirilmemiş, olaylar Nusayri-Sünni çatışması şeklinde lanse edilmiştir.⁸⁸⁴

Suriye'deki iç savaş ortamı, Türkiye ile Suriye'yi zaman zaman savaşın eşiğine getirmiştir. Suriye'den ateşlenen patlayıcı mühimmatların Türkiye'de sınıra yakın bölgelere düşmesi, pek çok kişinin hayatını kaybetmesine ve çok sayıda insanın yaralanmasına neden olmuştur. Ayrıca 22 Haziran 2012'de Malatya'dan havalanan bir keşif uçağı Akdeniz açıklarında Suriye askeri unsurları tarafından düşürülmüş, iki askeri pilot şehit düşmüştür.⁸⁸⁵ Bütün bu yaşananlar Türkiye'yi harekete geçirmiştir. 26 Mart 2012 tarihinde Şam Büyükelçiliğini kapatan,⁸⁸⁶ 23 Temmuz 2012 tarihinde de Halep Başkonsolosunu geri çağırır⁸⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti, 30 Mayıs 2012'de Ankara'da bulunan Suriye diplomatlarının ülkeden ayrılmasını istemiştir.⁸⁸⁸ Ayrıca sınırlarının güvenliğini sağlamak isteyen Erdoğan Hükümeti, 2 Ekim 2014'te TBMM'de sınır ötesi operasyon izni çıkarmıştır.⁸⁸⁹ Ayrıca DAESH terör örgütünün bölgedeki saldırılarını arttırması üzerine Türkiye'nin Suriye'deki tek toprağı olan Süleyman Şah Türbesi,⁸⁹⁰ 21

⁸⁸³ Abdullah Aydın, *Kopuştan Günümüze Suriye Türkleri (1918-2014)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, 112-115.

⁸⁸⁴ Erendor, *Suriye ve Türkmenler*, 281-282.

⁸⁸⁵ *Milliyet*, 23 Haziran 2012.

⁸⁸⁶ <https://www.trthaber.com/haber/gundem/sam-buyukelciligi-kapatildi-34092.html>, (Son Erişim: 7.05.2024).

⁸⁸⁷ *Hürriyet*, 23 Temmuz 2012.

⁸⁸⁸ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/05/120530_syria_turkey, (Son Erişim: 7.05.2024).

⁸⁸⁹ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141002_tezkere_canli, (Son Erişim: 13.03.2024).

⁸⁹⁰ Fransa ile Türkiye arasında imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İhtilafnamesi gereği Caber Kalesi mevkiinde bulunan Süleyman Şah Türbesi ve çevresi yaklaşık 8.797 m²'lik arazi Türk toprağı olarak kabul edilmiştir. Bölgede

Şubat 2015'te Şah Fırat Operasyonu ile Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından Türkiye sınırına 180 kilometre yakınlıktaki Eşme köyüne taşınmıştır.⁸⁹¹

Türk ordusunun sınır ötesi operasyonla Suriye'ye girmesi, Suriye yönetimine muhalif olan Halep ve Lazkiye Türklerinin askeri olarak yapılanmasını sağlamıştır. Türkiye'nin desteklediği Suriye Türkleri, 2 Mart 2014'te "*Suriye Milli Hareket Partisi*"ni kurmuşlardır. Suriye Türkleri, böylece hem siyasi hem de askeri olarak örgütlenmiştir. Suriye'nin en kalabalık muhalif askeri mücadele kanadı "*Özgür Suriye Ordusu*" içerisinde yer alan Türklerin, grubun çok geniş kitlelerden meydana gelmesi nedeniyle başarıları sönük kalmıştır.⁸⁹²

Türkiye, uluslararası hukuk temelinde, BM Sözleşmesi'nin 51. maddesinden kaynaklanan meşru müdafaa hakkı ve BM Güvenlik Konseyi'nin terörizmle mücadeleye ilişkin kararları uyarınca, sınıra komşu Suriye topraklarında üç önemli terörle mücadele harekâtı gerçekleştirmiştir. İlk harekât, 24 Ağustos 2016 tarihli Fırat Kalkanı Harekâtı olup DAESH'e yöneliktir ve amacı sınır güvenliğinin sağlanmasıdır.⁸⁹³ İkinci harekât 20 Ocak 2018 tarihli Zeytin Dalı Harekâtı olup PKK, KCK, PYD-YPG'ye yöneliktir. Harekâtın amacı ülkenin güneyinde oluşturulmak istenen terör koridorunu parçalamak ve terör örgütlerini etkisiz hale getirerek sınırların güvenliğini sağlamaktır.⁸⁹⁴ Üçüncü harekât ise 9 Ekim 2019 tarihli Barış Pınarı Harekâtıdır. Bu harekâtın amacı da sınır güvenliğinin sağlanarak ülkenin güneyinde terör koridoru oluşturulmasını engellemektir.⁸⁹⁵

Suriye'de Fransız idaresinde Türklerin haklarının korunması amacıyla herhangi bir tedbir alınmamıştır. Bu durum Suriye Türklerinin siyasi ve kültürel haklarının siyasi bir zemine oturtulmasını engellemiştir. Türkiye ise 1946 yılına kadar Türklerin daha fazla

koruma görevini 1922 yılında Türk Jandarmaları üstlenmiştir. Suriye Hükümeti 1966'da Fırat Nehri üzerinde Tabka barajının yapılması ve Caber Kalesinin sular altında kalma riski nedeniyle Türkiye ile türbenin taşınması için müzakerelere başlamıştır. Neticede 1973'te Türkiye türbenin Caber Kalesi'nden taşınmasını kabul etmiş ve türbe Karakozak'ta 10.096 m²'lik araziye nakledilmiştir. Yakup Kaya-Görkem Ozan Özalp, "Cumhuriyet Döneminde Süleyman Şah Türbesi'nin Taşınması Sorunu", *Turkish Studies*, 10 (5), 2015, 248-259.

⁸⁹¹ Karakulak, *Irak ve Suriye Türkleri*, 271, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/suleyman-sah-kimdir-nasil-oldu-suleyman-sahin-turbesi-nerede,WirIAqJRMEObW6U-Bz13GQ>, (Son Erişim: 13.03.2024).

⁸⁹² Karakulak, *Irak ve Suriye Türkleri*, 271.

⁸⁹³ <https://www.msb.gov.tr/FiratKalkani>, (Son Erişim: 13.03.2024).

⁸⁹⁴ <https://www.msb.gov.tr/ZeytinDaliHarekati>, (Son Erişim: 13.03.2024).

⁸⁹⁵ <https://www.msb.gov.tr/BarisPinariHarekati>, (Son Erişim: 13.03.2024).

baskıya maruz kalmamaları için bir girişimde bulunmamıştır.⁸⁹⁶ Bağımsızlık ilanından sonra Suriye, uluslaşma çabası içine girmiş ve etnik grupları yok saymıştır. Türkleri ise Türkiye ile tarihi ve akrabalık bağları olması nedeniyle baskı altında tutmuştur.⁸⁹⁷ Hafız Esad döneminde de Türkiye'nin muhtemel ajanı olarak görülen 1000'e yakın Suriyeli Türk aydını, Türkiye'ye ajanlık yaptığı iddiasıyla tutuklanmıştır.⁸⁹⁸

Türkiye-Suriye ilişkilerinde 1996-2011 yılları arasında gözle görülür bir iyileşme yaşanmıştır. Bu süreçte taraflar güvenlik, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. İki ülke arasındaki bu iyileşme Suriye Türklerini de olumlu etkilemiştir. Bu dönemde Suriye üniversitelerinde Türkçe Öğretim Merkezleri açılmıştır. Türkiye'den Suriye'ye gelen akademisyenler aracılığıyla lisansüstü eğitim için Türkiye'ye gidebilme fırsatı yakalayan Suriye Türkleri, diğer taraftan da Türk tarihi ve kültürü ile ilgili yayınları Türkçeye çevirmeye başlamıştır. Ayrıca Suriye'ye giden Türk akademisyenler de Suriye Türklüğünü tekrar keşfetmiş, Suriye Türklerinin tarihi, sosyal ve kültürel yaşamlarına dair akademik çalışmalar yapabilme imkânı bulmuştur.⁸⁹⁹

Türklerin, Suriye'de iç savaşın patlak vermesiyle ortaya çıkan siyasi ve askeri örgütlenme ve Suriye muhalefetine etkin bir rol almak gibi bazı sorunları, Astana ve Soçi Zirveleri sonrasında Türk dış politikasını yakından ilgilendirmeye başlamıştır. Bu dönemde Suriye'deki Türk varlığından ilk kez dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan bahsetmiştir. Erdoğan, 2012 yılı Temmuz katıldığı bir televizyon programında Kuzey Suriye'de sadece Kürtlerin değil hatırı sayılır oranda Türk ve Arap nüfusun yaşadığını vurgulamıştır.⁹⁰⁰ Erdoğan'ın açıklamasından yaklaşık 5 ay sonra 15 Aralık 2012'de İstanbul'da "*Suriye Türkmenleri 1. Toplantısı*" gerçekleşmiştir. Toplantıya dönemin TBMM Başkanı Cemil Çiçek ile Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu katılmıştır.⁹⁰¹ Ertesi gün, Başbakan Erdoğan, Suriye Türkmenleri Onursal Başkanı ve MHP Grup Başkanvekili Mehmet Şandır'ın da bulunduğu Suriye Türk heyeti ile bir

⁸⁹⁶ Ziya Abbas-Tuğrul Kormaz, "Türkiye-Ortadoğu Türkleri İlişkileri", Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, s. 710.

⁸⁹⁷ Erol, "Türk Dış Politikasında Suriye Türkmenleri", Firuze Yağmur Gökler-Habib Hümlü (Haz.), *Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu: Eylül 2014-Ankara: Bildiriler* (ss. 121-139), Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2014, 124.

⁸⁹⁸ Ülküm Gözde Gündoğdu, "Suriye İç Savaşı Döneminde Türk Dış Politikasında Türkmenler", *Avrasya Dosyası*, 14 (2), 233.

⁸⁹⁹ Erol, *Türk Dış Politikasında Suriye Türkmenleri*, 125-128.

⁹⁰⁰ Yusuf Ziya Bölükbaşı, "Etnisite, Kimlik ve Dış Politika: Türkiye'nin Suriye Türkmenleri Politikası", *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 113.

⁹⁰¹ <https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-turkmenleri-platformu-1-toplantisi-ndan-izlenimler/>, (Son Erişim: 7.05.2024).

görüşme gerçekleştirmiştir.⁹⁰² Bu gelişmeler Suriye Türklerinin siyasal oluşumlarının temellerini atmaları ve Türkiye ile Suriye Türkleri arasında ilk resmi görüşmelerin başlaması açısından önem taşımaktadır.

Suriye Türkmenleri Platformu'nun girişimleri neticesinde 28-30 Mart 2013 tarihlerinde Ankara'da "*Suriye Türkmenleri Meclisi Kuruluş Toplantısı*" gerçekleştirilmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun da katıldığı 30 Mart tarihli oturumda "*Suriye Türkmen Meclisi*" kurulmuştur. Bu toplantıya Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanlık düzeyinde katılması Türkiye'nin Suriye Türkmen Meclisi'ni Suriye Türklerinin meşru temsilcisi olarak kabul ettiği ve Suriye Türklerine her türlü desteği vereceği anlamı taşıması bakımından önemlidir.⁹⁰³

İç savaşın başlamasıyla Suriye'de muhalefetin askeri kanadında en etkili grup Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) olup başlangıçta ile bunlarla birlikte hareket eden Türkler ilerleyen dönemlerde ÖSO'nun organize olamaması nedeniyle İslami Cephe ile birlikte hareket etmeye başlamıştır.⁹⁰⁴ Suriye Türkleri ÖSO ve İslami Cephe içerisinde gerek Suriye rejimi gerekse DAESH karşısında önemli başarılar elde etmiştir. DAESH, 2014 yılı başlarına İslami Cephe karşısında Halep'te ağır kayıplar vermiştir. Bunun üzerine kendisine hedef olarak Suriye Türk birliklerinin üs olarak kullandığı Çobanbey kasabasını seçmiş, 27 Ocak 2014'te Çobanbey üzerine saldırmıştır. Yaklaşık on gün içerisinde bölge DAESH kontrolüne geçmiştir. DAESH saldırılarının başlamasının ardından çatışmalardan kaçan yaklaşık 5 bin Türk, Türkiye sınırını geçerek Kilis, Gaziantep ve Şanlıurfa'daki kamplar ile sınır hattındaki köylerde yaşayan akrabalarının yanlarına yerleşmiştir.⁹⁰⁵

Bölge halkı, 2015 yılı Aralık ayının ilk gününe Rus jetlerinin Türkmen Dağı'nı vurmaya başlaması ile uyanmıştır.⁹⁰⁶ Rus bombardımanından kaçan yaklaşık 15 bin Türk evlerini terk ederek Hatay Yayladağı sınırına yakın köylere gelmeye başlamıştır. Bu kişiler Türkiye Cumhuriyeti tarafından gönderilen çadırlara yerleştirilirken Türk

⁹⁰² *Yeni Asır*, 16 Aralık 2012.

⁹⁰³ <https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-turkmen-meclisi-2-genel-kurul-sonuclari/>, (Son Erişim: 7.05.2024).

⁹⁰⁴ Erol, *Türk Dış Politikasında Suriye Türkmenleri*, 135.

⁹⁰⁵ *Sözcü*, 3 Şubat 2014.

⁹⁰⁶ <https://www.trthaber.com/haber/dunya/rus-jetleri-turkmen-dagi-bolgesini-vuruyor-219528.html>, (Son Erişim: 7.05.2024).

Kızılay'ı ve AFAD da bölgeye ihtiyaç malzemesi göndermiştir.⁹⁰⁷ Dönemin Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, dönemin Rusya Federasyonu Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov'u Dışışleri Bakanlığı'na çağırmiş, kendisine Rusya'nın eylemlerinin terörle mücadele olmadığını, Rusya'nın Türk köylerini bombaladığını, bu durumun ciddi neticelere neden olabileceğini vurgulamıştır. Çavuşoğlu, Türkiye Cumhuriyeti olarak Rusya'dan bu operasyonlara derhal son vermesini istemiştir.⁹⁰⁸

Rusya'nın bu hareketi, Türk-Rus ilişkilerinde de gerginliğe neden olmuştur. İki ülke arasındaki gerilim 24 Kasım 2015'te Türk hava sahasını beş dakika ihlal eden bir Rus savaş uçağınınTürk F-16'ları tarafından 10 kez uyarılmasının ardından vurulmasıyla iyice tırmanmıştır. Olayla ilgili açıklama yapan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya'nın DAES ile mücadele etmediğini, Rusya'nın bombaladığı bölgenin Bayırbucak Türklerinin yaşadığı coğrafya olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰⁹ Türkiye, Rusya'nın Türk bölgesini vurmasını ağır bir şekilde eleştirirken, İngiliz Guardian Gazetesinde bu dönemde çıkan bir haberde; Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya ile Suriye Türkleri arasında kaldığı ifade edilmiştir. Bu durum da Türkiye'nin Suriye Türklerine verdiği önemin ve desteğin, Türkiye ile Rusya ilişkilerindeki etkisini ortaya çıkarmıştır.⁹¹⁰

Türkiye'nin 24 Ağustos 2016'da başlattığı Fırat Kalkanı Harekâtı sonrasında bölgede özellikle Türkler için yeni bir dönem başlamıştır. Suriye Türkleri, harekâtan önce “*Ana vatanımız Türkiye'dir*” ifadesini “*Öz vatanımız Suriye'dir ve mutlaka Suriye'ye geri dönülmesi gerekmektedir*” şeklinde değiştirmişlerdir.⁹¹¹ Suriye Türklerinin 18 Kasım 2018'de Çobanbey'de gerçekleştirdikleri Sancak Kongresi sonucunda alınan kararla Suriye Türklerinin sancakları belirlenmiş, böylece Suriye'de dağınık halde yaşayan Suriye Türkleri beyaz ve turkuaz zemin üzerinde kırmızı hilal ve yıldızdan oluşan bayrak altında birleşmişlerdir.⁹¹² Suriye Türkmen Meclisi, 8 Temmuz 2019'da

⁹⁰⁷ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-ve-rusyanin-saldirilari-15-bin-kisiyi-evinden-etti/488450>, (Son Erişim: 7.05.2024).

⁹⁰⁸ https://www.mfa.gov.tr/sc-28_-20-kasdisisleri-bakanligi-sozcusu-tanju-bilgic-in-suriye-deki-turkmen-koylerinin-bombalanmasina-iliskin-bir-soruya-cevabi.tr.mfa, (Son Erişim: 7.05.2024).

⁹⁰⁹ Cumhuriyet, 25 Kasım 2015.

⁹¹⁰ Bölükbaşı, *Etnisite, Kimlik ve Dış Politika: Türkiye'nin Suriye Türkmenleri Politikası*, 117.

⁹¹¹ Gündoğdu, *Suriye İç Savaşı Döneminde Türk Dış Politikasında Türkmenler*, 237.

⁹¹² *Yeniçağ*, 19 Kasım 2018.

yayımlanan iç tüzük değişikliği ile meclis yönetim merkezini Ankara'dan Çobanbey'e taşımıştır.⁹¹³

Suriye krizine çözüm bulabilmek ve bölgede ateşkes sağlanabilmesi amacıyla Türkiye ve Rusya'nın çabalarıyla 2017 yılı Ocak ayında Astana'da görüşmeler başlatılmıştır. Türkiye, Rusya ve İran'ın katılımı ile 4-5 Temmuz 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilen beşinci görüşmede “*Gerginliği Azaltma Bölgesi*” kurulması kararı alınmıştır. İlerleyen dönemde bu bölgenin İdlip olmasına karar verilmiştir.⁹¹⁴ Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, 17 Eylül 2018'de Soçi'de Güvenliği Azaltma Bölgesinin durumunu görüşmüş ve neticede taraflar “*İdlip Gerginliği Azaltma Bölgesindeki Durumun İstikrarlaştırılmasına İlişkin Muhtıra*” imzalamıştır. Astana'daki üçüncü garantör ülke olan İran da bu muhtıraya destek verdiğini açıklamıştır.⁹¹⁵

Suriye iç savaşının başlamasına kadar olan dönemde Türkiye dış yardımlarının en fazla olduğu bölgeler Orta Asya ve Kafkasya iken iç savaşın patlak vermesinin ardından Türkiye'nin dış yardımlarında ilk sırayı Suriye almıştır.⁹¹⁶ Türkiye iç savaşın başlamasının ardından savaştan kaçan Suriyeli Türklere kapılarını açmıştır. Türkiye Suriyeli sığınmacılara TSK, TİKA, Kızılay ve AFAD gibi resmi kurumlar ve Sivil Toplum Kuruluşları aracılığıyla yardımlar yapmıştır. Bundan başka Suriye'den ya da başka ülkelerden gelen sığınmacıların ikametleri ile diğer resmi işlemleri ile ilgili işlerin yürütülmesi amacıyla İçişleri Bakanlığı Bünyesinde bir Göç İdaresi Başkanlığı ile buraya bağlı olup, illerde Valilikler bünyesinde faaliyet gösteren Göç İdaresi Müdürlükleri teşkil edilmiştir. Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti, Suriye'de kontrolü altında bulunan bölgelerde toplan 457 cami, 44 hastane, 48 sağlık tesisi, 75 enstitü açarken 1425 okul onararak ya da yeniden inşa edilerek 446 bin öğrencinin eğitim imkânlarına yeniden kavuşmasını sağlamıştır.⁹¹⁷

⁹¹³ <https://t24.com.tr/haber/ankara-da-kurulan-suriye-turkmen-meclisi-nden-vatana-donun-cagrisi.829629>, (Son Erişim: 8.05.2024).

⁹¹⁴ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/astana-sureci-turkiye-ve-rusya-nin-garantorlugunde-devam-ediyor/2614403>, (Son Erişim: 9.05.2024).

⁹¹⁵ <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa>, (Son Erişim: 9.05.2024).

⁹¹⁶ Hakan Keskin, *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) Türk Dış Politikasındaki Rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, 86.

⁹¹⁷ <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/firat-kalkani-harekatinin-7nci-yil-donumu/2975059>, (Son Erişim: 8.05.2024), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/baris-pinari-harekatinin-uzerinden-2-yil-gecti/2386326>, (Son Erişim: 8.05.2024).

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti, Çin'den Avrupa'nın ortalarına, Sibiry'a'dan Orta Doğu'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk dünyası için önemli bir konumda yer almıştır. Türk dünyası ise Türk dış politikasının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, gerek 1991'den itibaren özellikle de Ak Parti iktidarından sonra yürüttüğü diplomasiyle gerekse de TİKA, TÜRSOY, Yunus Emre Enstitüsü ve Maarif Vakfı gibi sivil kuruluşlar aracılığıyla Türk dünyası ile ilişkiler geliştirmiş, gerçekleştirdiği projelerle Türk dünyasına önemli yardımlarda bulunmuştur.

SSCB'nin dağılması, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya politikalarında yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlık ilan eden Türk Cumhuriyetlerini resmi olarak tanıyan ilk devlet olmuştur. Başlangıç döneminde Türk hükümetlerinin benimsediği "ağabey devlet" anlayışının ilerleyen süreçte "merkezi güç" ifadesine dönüşmesi, taraflar arasındaki ilişkilerin diplomatik ve stratejik ortaklık seviyesine çıkarılmasını sağlamıştır. Söz konusu cumhuriyetler ile ilişkiler "*İki Devlet Tek Millet*" anlayışı ile geliştirilmiştir. Taraflar arasında zaman zaman bazı sorunlar yaşansa da sorunlar kısa süre içerisinde çözüme kavuşturulmuş, ilişkiler geliştirilerek ve derinleştirilerek sürdürülmeye devam etmiştir. Bu çerçevede, paydaşlar karşılıklı çıkarları doğrultusunda güvenlik, eğitim-kültür, ekonomi, enerji, sağlık, ticaret, turizm ve ulaşım gibi birçok alanda çeşitli işbirliği anlaşmaları imzalamışlardır.

Balkan Türkleri de Türk dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye, bölgede Türk varlığının korunmasında kritik bir rol üstlenirken, Balkanlar'da yaşayan Türk topluluklarının mevcut durumlarıyla daima yakından ilgilenmiş ve bu meselelerin çözüme kavuşturulması için girişimlerde bulunmuştur. Bu toplulukları yaşadıkları ülkeler ile Türkiye arasında bir "köprü" olarak kabul eden Türkiye, teşkil ettiği kuruluşlar vasıtasıyla bu topluluklara eğitim, kültür ve sağlık başta olmak üzere çeşitli yardımlarda bulunmuştur.

Kıbrıs ise Türkiye için stratejik ve ulusal çıkarları açıdan büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle Kıbrıs konusu, Türkiye'nin aktif bir politika izlediği önemli bir mesele olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs politikası 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından, Kıbrıs Türklerinin güvenliği, refahı ve hakları üzerine şekillenmiştir. Adaya ayrıca, Türklerin

ekonomik kalkınması ve hayat şartlarının iyileştirilmesi amacıyla çeşitli yardımlar yapılmaktadır. KKTC'nin ilanı sonrasında, bu cumhuriyetin uluslararası arenada tanınması için de çaba sarf edilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti, diğer Türk topluluklarıyla ise ortak kökene sahip olması nedeniyle güçlü bağlar kurmaya gayret etmektedir. Türkiye, gerek bu toplulukları hâkimiyeti altında tutan devletler ve gerekse uluslararası arenada Türk topluluklarının sosyal-siyasal haklarını koruyan ve taleplerine destek veren ülke konumundadır. Türkiye Cumhuriyeti, Türk dünyasında eğitim seviyesini, ekonomik durumları, stratejik amaçları, bölgesel istikrarı ve güvenliği arttırmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti gerek Türk topluluklarıyla gerekse bu toplulukların bağlı olduğu ülkeler ile kültürel, ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda işbirlikleri yapmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk dünyası ile olan ortak kültürel mirasın korunması, ekonomik, ticari işbirliğinin geliştirilmesi, bölgesel güvenliğin sağlanması önem arz etmektedir. Bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti, Türk dünyasına yönelik kültür, eğitim, faaliyetleri ve öğrenci değişim programları arttırılmalıdır. Güvenlik, savunma ve istikrar sağlayacak yeni anlaşmalar imzalanmalı, ortak güvenlik stratejileri ve savunma projeleri geliştirilmelidir. Enerji projeleri arttırılarak Türk dünyası ile ulaşım ağlarını geliştirmek amaçlanmalıdır. Bu suretle Türk dünyası ile olan ilişkiler güçlendirilebilir ve gelecekteki ilişkiler derinleştirilebilir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİVLER

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 775, Gömlek: 563, Sıra: 7, 08.04.1994.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 813, Gömlek: 712, Sıra: 2, 07.06.1995.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 819, Gömlek: 735, Sıra: 2, 10.08.1995.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 707, Gömlek: 284, Sıra: 2, 4.03.1992.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 888, Gömlek: 3, Sıra: 4, 05.08.1997.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 850, Gömlek: 862, Sıra: 5, 24.07.1996.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 941, Gömlek: 192, Sıra: 2, 26.06.1998.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 941, Gömlek: 191, Sıra: 10, 26.06.1998.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 246, Gömlek: 666, Sıra: 30, 11.04.1932.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 668, Gömlek: 735, Sıra: 14, 22.01.1935.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 888, Gömlek: 3, Sıra: 2, 05.08.1997.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 8, Gömlek: 774, Sıra: 6, 17.11.1995.

B. SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet, 20 Temmuz 1974.

Cumhuriyet, 23 Temmuz 1974.

Cumhuriyet, 26 Temmuz 1974.

Cumhuriyet, 27 Temmuz 1974.

Cumhuriyet, 2 Eylül 1974.

Cumhuriyet, 14 Şubat 1975.

Cumhuriyet, 22 Ağustos 1991.

Cumhuriyet, 22 Aralık 1991.

Cumhuriyet, 4 Nisan 1993.

Cumhuriyet, 4 Ekim 1993.

Cumhuriyet, 17 Ocak 1995.

Cumhuriyet, 18 Ocak 1995.

Cumhuriyet, 21 Ocak 1995.

Cumhuriyet, 8 Aralık 1995.

Cumhuriyet, 15 Nisan 1996.

Cumhuriyet, 6 Mayıs 1997.

Cumhuriyet, 12 Temmuz 2000.

Cumhuriyet, 19 Ekim 2000.

Cumhuriyet, 13 Mart 2001.

Cumhuriyet, 2 Mart 2003.

Cumhuriyet, 22 Nisan 2003.

Cumhuriyet, 17 Ekim 2003.

Cumhuriyet, 13 Aralık 2003.

Cumhuriyet, 16 Aralık 2003.

Cumhuriyet, 18 Ekim 2007.

Cumhuriyet, 1 Eylül 2009.

Cumhuriyet, 8 Haziran 2010.

Cumhuriyet, 10 Şubat 2014.

Cumhuriyet, 25 Kasım 2015.

Cumhuriyet, 17 Ocak 2017.

Dünya, 27 Haziran 2012.

Dünya, 3 Eylül 2018.

Habertürk, 26 Ekim 2007.

Hürriyet, 19 Eylül 2000.

Hürriyet, 8 Temmuz 2009.

Hürriyet, 9 Mart 2011.

Hürriyet, 23 Temmuz 2012.

Hürriyet, 30 Eylül 2012.

Hürriyet, 12 Haziran 2014.

Kırcaali Haber, 2 (4/5), Nisan 2008.

Kırcaali Haber, 4 (58), 13 Ekim 2010.

Milliyet, 12 Mart 1991.

Milliyet, 26 Ağustos 1991.

Milliyet, 31 Ağustos 1991.

Milliyet, 5 Eylül 1991.

Milliyet, 10 Aralık 1991.

Milliyet, 17 Aralık 1991.

Milliyet, 28 Aralık 1991.

Milliyet, 18 Şubat 1992.

Milliyet, 29 Nisan 1992.

Milliyet, 17 Şubat 1993.

Milliyet, 18 Şubat 1993.

Milliyet, 19 Şubat 1993.

Milliyet, 19 Eylül 1993.

Milliyet, 20 Eylül 1993.

Milliyet, 3 Haziran 1994.

Milliyet, 4 Haziran 1994.

Milliyet, 24 Haziran 1994.

Milliyet, 4 Mayıs 1995.

Milliyet, 25 Temmuz 1995.

Milliyet, 26 Temmuz 1995.

Milliyet, 27 Temmuz 1995.

Milliyet, 30 Aralık 1995.

Milliyet, 27 Ocak 1996.

Milliyet, 25 Ağustos 1997.

Milliyet, 8 Temmuz 1998.

Milliyet, 21 Eylül 1998.

Milliyet, 19 Haziran 1999.

Milliyet, 18 Temmuz 1999.

Milliyet, 19 Temmuz 1999.

Milliyet, 14 Şubat 2000.

Milliyet, 26 Ağustos 2000.

Milliyet, 16 Ekim 2000.

Milliyet, 9 Ocak 2003.

Milliyet, 7 Ocak 2004.

Milliyet, 9 Mayıs 2004.

Milliyet, 26 Ekim 2007.

Milliyet, 11 Temmuz 2009.

Milliyet, 23 Haziran 2012.

Milliyet, 13 Haziran 2014.

Sabah, 8 Ağustos 2002.

Sabah, 13 Mayıs 2005.

Sabah, 30 Eylül 2011.

Sabah, 20 Eylül 2014.

Sabah, 30 Nisan 2018.

Sözcü, 3 Şubat 2014.

Sözcü, 22 Şubat 2019.

T.C. Resmî Gazete, 21106, 9 Ocak 1992.

T.C. Resmî Gazete, 21149, 21 Şubat 1992.

T.C. Resmî Gazete, 21246, 2 Haziran 1992.

T.C. Resmî Gazete, 21284, 14 Temmuz 1992.

T.C. Resmî Gazete, 21531, 21 Mart 1993.

T.C. Resmî Gazete, 21559, 21 Nisan 1993.

T.C. Resmî Gazete, 21624, 1 Temmuz 1993.

T.C. Resmî Gazete, 21630, 7 Temmuz 1993.

T.C. Resmî Gazete, 21784, 10 Aralık 1993.

T.C. Resmî Gazete, 22199, 11 Şubat 1995.

T.C. Resmî Gazete, 22675, 23 Haziran 1996.

T.C. Resmî Gazete, 23070, 4 Ağustos 1997.

T.C. Resmî Gazete, 22996, 22 Mayıs 1997.

T.C. Resmî Gazete, 23360, 2 Haziran 1998.

T.C. Resmî Gazete, 23403, 15 Temmuz 1998.

T.C. Resmî Gazete, 24051, 16 Mayıs 2000.

T.C. Resmî Gazete, 24557, 18 Ekim 2001.

T.C. Resmî Gazete, 24422, 4 Haziran 2001.

T.C. Resmî Gazete, 26953, 31 Temmuz 2008.

T.C. Resmî Gazete, 27631, 4 Temmuz 2010.

T.C. Resmî Gazete, 27889, 29 Mart 2011.

T.C. Resmî Gazete, 31087, 2 Nisan 2020.

Türkiye, 29 Ekim 2003.

Yeni Asır, 16 Aralık 2012.

Yeni Şafak, 17 Ekim 2000.

Yeni Şafak, 5 Aralık 2013.

Yeniçağ, 19 Kasım 2018.

C. RESMÎ YAYINLAR

TBMM ZC, D: XXIII, c. XCVI.

TBMM, ZC, D: XXII, c. CXLIII.

TBMM, ZC, D: XIX, c. LXV.

Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi, Dışişleri Eğitim Merkezi, Ankara 1994.

Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, Dışişleri Eğitim Merkezi, Ankara 1994.

Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi, Dışişleri Eğitim Merkezi, Ankara 1994.

Dışişleri Bakanlığı 1994 Tarihçesi, Dışişleri Eğitim Merkezi, Ankara 1994.

Dışişleri Bakanlığı 1995 Tarihçesi, Dışişleri Eğitim Merkezi, Ankara 1995.

Dışişleri Bakanlığı 1996 Tarihçesi, Dışişleri Eğitim Merkezi, Ankara 1996.

Dışışleri Bakanlığı 1997 Tarihçesi, Dışışleri Eğitim Merkezi, Ankara 1997.

Dışışleri Bakanlığı 1998 Tarihçesi, Dışışleri Eğitim Merkezi, Ankara 1998.

Dışışleri Bakanlığı 1999 Tarihçesi, Dışışleri Eğitim Merkezi, Ankara 1999.

Dışışleri Bakanlığı 2000 Tarihçesi, Dışışleri Eğitim Merkezi, Ankara 2000.

D. KİTAPLAR

Adıbelli, Barış, *Doğu Türkistan*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

Cafersoy, Nazım, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

Çeçen, Anıl, *Türkiye ve Balkanlar*, Astana Yayınları, Ankara 2016.

Demir, Ramazan-Civan, Özcan, *İdil-Ural Türkleri Milli Uyanışın Bayraklaştığı Coğrafya*, Palme Yayınevi, Ankara 2021.

Erendor, Metin, *Suriye ve Türkmenler*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2016.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri c. 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953.

Göktürk, Turgay Bülent, *Enosis'in Doğuşu ve Düşünce Eyleme Geçiş-1931 İsyanı*, Ajans Yayınları, Lefkoşa 2009.

Gömeç, Yağmur Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklar Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötürken Neşriyat, İstanbul 1997.

Kara, Abdulvahap, *Turgut Özal ve Türk Dünyası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012.

Kasım, Kamer, *Türkmenistan*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016.

Kemali, Usame-Sinjar, Ammar M., *Irak Yönetimi Altında Türkmenler (1918-2003)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

- Özlem, Kader, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, Dora Yayınları, Bursa 2020.
- Özlem, Kader, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Dora Basın-Yayın Dağıtım, Bursa 2019.
- Saatçi, Suphi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.
- Saray, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- Sönmezoğlu, Faruk, *Son Onyillarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, Der Yayınları, İstanbul 2016.
- Şimşir, Bilal N., *Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerine Yapılan Ziyaretler Hakkında Rapor (12-29 Eylül 1991)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021.
- Şimşir, Bilâl N., *Azerbaycan: Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2011.
- Şimşir, Bilâl N., *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021.
- Topsakal, İlyas-Şahin, Leysen-Yıldırım, Kürşat-TANRIVERDİ, Mustafa-Yıldırım Elvin, *Rusya'daki Türkler*, Akademik Kitap, İstanbul 2015.
- Zengin, Eyüp, *Bağımsızlığının 30. Yılında Azerbaycan (1991-2021)*, c. 1, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2022.
- Zeyrek, Yunus, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, Ankara 2001.

E. MAKALE VE BİLDİRİLER

- “Haberler”, *Bizim Ahıska*, Sayı: 10, Ankara, Eylül 2011, 50-56.
- “Milletvekilllerinden Batı Trakya Türklerinin Haklı Davasını Destekleme Kampanyası”, *Batı Trakya'nın Sesi*, (61), İstanbul, Nisan 1994.
- Abbas, Ziya, “2003 Sonrası Irak Türklerinin Hukuki Statüsü”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (2), Adana 2021, 74-86.

- Abbas, Ziya-Kormaz, Tuğrul, “Türkiye-Ortadoğu Türkleri İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, (ss. 691-722), Ankara 2021.
- Abdullayev, Cavid, “Azerbaycan’da Anayasalaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği”, *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı*, 7 (1), İstanbul 2001, 109-131.
- Acaroğlu, M. Türker, “Gagauzların Kökeni”, *Belleten*, 63 (237), Ankara, Ağustos 1999, 453-488.
- Aktaş, Erhan, “Sibirya Türk Toplulukları”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 315-340), Ankara 2020.
- Alasya, Halil Fikret, “Kıbrıs’ta İngiliz İşgali ve İdaresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Anlara 2022, XXV, 79-382.
- Alp, İlker, “Batı Trakya Türkleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11 (33), Ankara, Kasım 1995, 613-652.
- Alpdoğan, Hilal-Akal, Mustafa-Hasanov, Gunduz, “Türkiye ile Azerbaycan’ın Dış Ticaret Gelişimi”, *Journal of Business and Trade*, 1 (1), Sakarya, Aralık 2020, 16-26.
- Amirbek, Aidarbek-Anuarbekuly, Almasbek-MAKHANOV, Kanat, “Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), Ankara, Aralık 2017, 164-204.
- Arıkan, Sühendan-Çelebi, Ercan, “Türkiye ve Azerbaycan Arasında İmzalanan Uluslararası Anlaşmalar (1991-2016)”, Mehmet Serhat Yılmaz-Cevdet Yakupoğlu-Namıq Musalı (Haz), *I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu: 12-14 Mayıs 2016-Kastamonu: Bildiriler* (ss. 416-429), Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu 2016.
- Aruçi, Muhammed, “Kosova”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2002, XXVI, 219-221.
- Askerzade, Aygün, “NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları”, *Karadeniz Araştırmaları*, (20), İzmir, Kış 2009, 1-17.

- Aslanlı, Araz, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25 (1), Manisa, Nisan 2018, 15-27.
- Aydın, Mahir, “Elviye-i Selâse”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1995, XI, 68.
- Aydın, Mustafa, “Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası* Cilt: III, , İletişim Yayınları, (ss.463-531), İstanbul 2013.
- Ayhün, Erşahin Ahmet, “Anılarla 18 Mayıs 1944 Sürgünü”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2), Eskişehir, Mayıs 2015, 91-112.
- Balcı, Meral, “Ege Denizi’ndeki Hâkimiyet Mücadelesi: Kardak Kayalık Krizi”, Arzu Al, Meral Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilerde Güncel Çalışmalar I*, Akademia Yayınevi, (ss. 21-36), Kütahya, 2018.
- Balım, Çiğdem-Gürbüz, Y. Emre, “O’zbekiston Respublikasi: Özbek Modeli”, Ayşegül Aydıngün-Çiğdem Balım (Ed.), *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dili Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, (ss. 223-311), Ankara 2012.
- Batmaz, Nihat, “Türkiye-Kazakistan Arasındaki Ticari-Ekonomik İlişkiler, Türk Müteşebbislerinin Bu Ülkede Yaptıkları Yatırımların Boyutu ve Karşılaştıkları Sorunlar”, *Bilig*, (29), Ankara, 2004, 83-104.
- Baykal, Bekir Sıtkı, “100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, 52 (202), Ankara, Nisan 1988, 195-208.
- Bedir, Ömer, “Gagavuzların Anadolu’ya Göç Ettirilmesine Yönelik Türk Diplomatların Girişimleri (1930-1940)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), İzmir, Mart 2023, 378-410.
- Berber, Oktay, “Türkiye-Rusya Türkleri İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, (ss. 723-758), Ankara 2021.
- Bilgiç, Tuba Ünlü-BİLGİÇ, Bestami S., “Kosova Türkleri: ‘Sıradışı’ Bir Türk Diasporası,” *Bilig*, (62), Ankara, 2012, 41-62.

- Birer, İsmail-Dokuzlar, Bircan, “Türkiye-Türkmenistan İlişkileri”, Mustafa Aydın (Der.), *Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989-2006*, Nobel Yayın Dağıtım, (ss. 325-367), Ankara 2007.
- Bozkurt, Saynur Giray, “Bağımsız Devletler Topluluğu’nda Renkli Devrimler-Kırgızistan Örneği” Akademik İncelemeler Dergisi, 1 (1), Sakarya, Eylül 2014, 118-138.
- Bölükbaşı, Yusuf Ziya, “Etnisite, Kimlik ve Dış Politika: Türkiye’nin Suriye Türkmenleri Politikası”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), Sakarya, Şubat 2018, 105-123.
- Bulut, Remzi, “Türkiye-Gagavuz Türkleri İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, (ss. 569-591), Ankara 2021.
- Büyükkıncı, Erhan, “Sovyet Sonrası Orta Asya’da Türkiye’nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan ile İlişkiler”, Faruk Söylemezoğlu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, (ss. 798-804), İstanbul 2004.
- Caferoğlu, Oktay, “Küresel Ekonomik Sistem ve ABD’nin Orta Doğu Politikası: 1991 ve 2003 Irak Müdahalesi”, Ümit Güneş-Eyüp Sami Yavaş (Ed.), *V. Lisansüstü Çalışmalar Kongresi: 12-15 Mayıs 2016- Isparta: Bildiriler II*: (ss. 113-124), İlmi Etüdler Derneği, İstanbul 2016.
- Cafersoy, Nazim, “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya”, *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı*, 7 (1), İstanbul 2001, 286-316.
- Cafersoy, Nazim-Aslanlı, Araz, “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, *Ermeni Araştırmaları*, (53), Ankara, Mayıs 2016, 239-260.
- Çakan, Varis, “Tarihte ve Bugün Doğu Türkistan Meselesi”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (Cumhuriyet’in 100. Yılına Armağan Özel Sayısı), Ankara, Aralık 2023, 1-6.
- Çayırılı, Necati, “Makedonya Türkleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, XX, 752-773.

- Çelik, Muhittin, “İran’daki Kaşkay Türkleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (5), Ankara, Haziran 1998, 204-213.
- Çelik, Mustafa Edip-Çelik Recep, “Soğuk Savaş’ın Bilinmeyen İsyanı: Jeltoksan Ayaklanması”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), Kahramanmaraş, Ekim 2018, 735-750.
- Çelik, Vasfiye-Çelebi, İlker, “1960’da Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Kuruluşundan 2004 Annan Planına Kadar Olan Süreçte Kıbrıs Meselesi”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6 (2), Kırıkkale, Aralık 2020, 168-193.
- Çelikpala, Mitat, “Son Yirmi Yılda Türkiye’nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna’ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri”, İsmail Aydıngün-Çiğdem Balım (Ed.), *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, (ss. 311-401), Ankara 2012.
- Çotaev, Zakir, “Kırgızistan Dış Politikasında Türkiye ile İlişkilerine Genel Bakış”, *Reforma*, (91), Kırgızistan, Ekim 2021, 51-61.
- Daban, Emine Zeynep-Daban, Cihan, “Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveytin İşgali ve ABD’nin Irak’a Müdahalesi”, *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), Kırşehir, Mayıs 2018.
- Deliömeroğlu, Yakup, “Hakaslar ve Tarihleri”, *Bilig*, (3), Ankara, Aralık 1996, 53-59.
- Demiray, Erdinç, “Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri”, *Turkish Studies*, 7(3), Ankara, Summer 2012, 877-885.
- Demirtaş Coşkun, Birgül, “Kosova’nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”, *Uluslararası İlişkiler*, 7 (27), Ankara, Güz 2010, 51-86.
- Demiryürek, Mehmet, “Kıbrıs Türkleri”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 163-186), Ankara 2020.
- Deniş, Hasan Emre-Akçay, Ekrem Yaşar, “Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, Hasan Acar (Ed.), *Türkiye-Kazakistan İlişkileri*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 189-210), Ankara 2021.

- Derman, Giray Saynur, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Siyasi ve Ekonomik Boyutları ve Kamu Diplomasisi”, *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), Ankara, Haziran 2022, 123-140.
- Devlet, Nadir, “Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XX, 23-82.
- Devlet, Nadir, “Tataristan Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XX, 84-111.
- Devlet, Nadir, “XX. Yüzyılda Tatarlarda Milli Kimlik Sorunu”, *Belleten*, 60 (227), Nisan 1990, 191-202.
- Devrışheva, Khalida, “Ahıska Türklerinin Bitmeyen Göçü”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (45), Konya, Nisan 2019, 333-352.
- DİA, “Kırım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2022, XXV, 447-449.
- Dilek, Mehmet Sait, “Rusya Federasyonu’nun Kırım Hamlesine Analitik Bakış”, *Turkish Studies*, 10 (14), Ankara, 2015, 245-272.
- Doğan, Nejat, “1980-1999 Dönemi Türk Hükümetlerinin Dış Politika Anlayışları”, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Barış Platin Kitap, (ss. 743-755), Ankara 2008.
- Doğan, Soner, “Irak Türkmenleri”, *İNSAMER Araştırma*, İstanbul, Haziran 2018, 1-28.
- Dönmez, A. Sait, “Güvenlik Sorunları ve Bağımsızlaşma Kıskaçında Özbekistan-Rusya İlişkileri (1991-2013)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (28), İstanbul, Güz 2013, 318-339.
- Durdular, Arzu, “Çin’in Ortaklık İlişkileri ve Türkiye-Çin Stratejik İşbirliği”, *Avrasya Etüdleri*, 53 (1), Ankara, Mayıs 2016, 117-144.
- Efe, Haydar-KIZIL, Murat, “Osmanlı’nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya’nın “Sıcak Denizlere İnme Politikası” Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırlar”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (17), Kars, 2018, 297-334.

- Emet, Erkin, “Doğu Türkistan”, *Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002, XX, 474-483.
- Erarslan, Fatih-Özdemir, Fatma Nur, “Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 129 (255), Kasım-Aralık 2021, ss. 315-334.
- Ercilasun, Konuralp, “Doğu Türkistan Türkleri”, Muhammet Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 187-205), Ankara, Haziran 2020.
- Eren, Erdem, “Bütüncül Teori İnşası: AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası’nın Analizi (2002-)”, *UPA Strategic Affairs*, 2 (2), İstanbul, Ağustos 2021, 4-30.
- Ergun, Ayça, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, Mustafa Aydın (Der.), *Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989-2006*, Nobel Yayın Dağıtım, (ss. 241-268), Ankara, Eylül 2007.
- Erol, Mehmet, “Türk Dış Politikasında Suriye Türkmenleri”, Firuze Yağmur Gökler-Habib Hümezli (Haz.), *Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu: Eylül 2014-Ankara: Bildiriler* (ss. 121-139), Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2014.
- Fedotoviç, Jelobtsov F., “Saha Yeri ve Saha Türkleri”, Saadettin Gömeç (Haz.), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16 (27), Ankara, Mayıs 1992, 227-241.
- Fırat, Melek, “Yunanistan’la İlişkileri”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt: II, İletişim Yayınları*, (ss. 102-124), İstanbul 2010.
- Fırat, Melek-Kürkçüoğlu, Ömer, “Arap Devletleriyle İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt: II, İletişim Yayınları*, (ss.551-568), İstanbul 2013.
- Gökçe, Hüseyin-Çelik, Muhittin, “Kaşayların Türk Kültürü İçerisindeki Yeri”, *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), Ekim 2021, 24-34.
- Gökçe, Mustafa-Tombuloğlu, Tuba, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, (ss. 49-81), Ankara 2021.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız, “Hamse Türkleri ve Ağzı”, *Diyalektolog- Ağız Araştırmaları Dergisi*, 3, Denizli, Temmuz 2016, 1-9.

- Gömeç, Saadettin Yağmur, “Tarihte ve Günümüzde Saha Türkleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19 (30), Ankara, Mayıs 1997, 175-203.
- Gül, Osman Kubilay-Demir Necati, “Kırım Tatarlarının Efsane Lideri Mustafa Abdulcemil Kırımoglu'nun Liderlik Özellikleri”, M. Sahil Mercan-Januzak Alimgerey (Ed.), *I. Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: 19-21 Ekim 2018-Nevşehir: Bildiriler* (ss. 303-309), İksad Yayınevi, Nevşehir 2018.
- Gündoğdu, Abdullah-Güler, Cafer, “Kazakistan’ın Bağımsızlığının Tanınma Süreci ve Türk Kamuoyundaki Yankıları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36 (61), Ankara, Mayıs 2017, 75-94.
- Gündoğdu, Ülküm Gözde, “Suriye İç Savaşı Döneminde Türk Dış Politikasında Türkmenler”, *Avrasya Dosyası*, 14 (2), İstanbul, Ocak 2024, 231-250.
- Güngör, Ferhat, “Ortadoğu Denklemine Irak Türkmenleri ve Geleceği”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1 (2), İstanbul, Aralık 2014, 14-43.
- Gürbüz, Cengiz, “1 Mart Tezkeresi’nin Türkiye-Ortadoğu ve Türkiye-Abd İlişkilerine Yansımaları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (89), Ocak 2024, 131-143.
- Gürbüz, Y. Emre, “Demokrasi ve Otoriterlik Sarkacında: Kırgızistan”, Ayşegül Aydıngün-Çiğdem Balım (Ed.), *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar ve Türkiye ile İlişkiler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, (ss. 134-219), Ankara 2021.
- Hacısalihoglu, Mehmet, “Makedonya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2003, XXVII, 437-444.
- Halaçoğlu, Yusuf-EREN Halit, “Batı Trakya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 1992, V, 144-147
- Hut, Davut, “Milli Mücadele Döneminde Musul Vilayeti”, *Milli Mücadele’nin Yerel Tarihi 1918-1923 (c. 9)* Mustafa Göleç, Zeynep Kevser Şerefoğlu, İlhami Danış (Ed), Türkiye Bilimler Akademisi, (ss. 473-502), Ankara 2023.
- Hüseynov, Fuad, “Bağımsız Devletler Topluluğu’nun Oluşumunun Hukuki Boyutları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (4), Ankara 2003, 387-401.

- Hüseynov, Gurban, “Rus Zulmünde Karaçay-Malkarlar”, *Social Science Development Journal*, 8 (35), Ocak 2023, 50-62.
- Işık, Hasan-Doğan, Ahmet, “Türkiye-Kırım İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, (ss. 641-657), Ankara 2021.
- İbrahimoğlu, Tacibayev Raşid, “Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı”, Hasan Tosun, M. Fatih Sezgin (Haz.), *Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu 1-2 Kasım 2013- Almatı: Bildiriler* (ss. 111-124), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.
- İnayet, Alimcan, “Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Türk-Uygur İlişkileri Üzerine (1861-1934)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (IV), İzmir, 2000, 319-324.
- İnbaşı, Mehmet-GÜLSOY, Ersin-GÜNEŞ YAĞCI, Zübeyde, “Güçlü Sultanlar Dönemi”, Tufan Gündüz (Ed.), *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, (ss. 61-278), Ankara 2017.
- İsakov, Abdrasul, “Kırgızistan Cumhuriyeti”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 117-140), Ankara 2020.
- Kanlıdere, Ahmet, “Türkiye ve Türk Dünyası”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 341-366), Ankara 2020.
- Kara, Abdulvahap, “Kazakistan Cumhuriyeti”, Abdulvahap Kara-Fahri Solak (Ed.), *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, (ss. 73-131), İstanbul 2017.
- Karabulut, Umut-Eryılmaz, Engin, “PKK Terör Örgütü ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkileri (1991-2003)”, *Belgi Dergisi*, (11), Denizli 2016, 17-40.
- Karakulak, Mesut, “Irak ve Suriye Türkleri”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 259-274), Ankara, Haziran 2020.
- Karıptaş, Gevher Nesibe, “Dünden Bugüne Ahıska Türkleri”, *Ahi Evran Akademi*, 2, (1), Kırşehir, 2021, 91-107.
- Karpat, Kemal H., “Gagauzlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 1996, XIII, 288-291.

- Karpat, Kemal, “Dobruca”, *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1994, IX, 482-486.
- Kavak, Nuri, “Kırım Türkleri”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 225-240), Ankara 2020.
- Kaya, Mehmet, “İran Türkleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 91 (180), İstanbul, Mayıs-Haziran 2009, 137-148.
- Kaya, Yakup-Özalp, Görkem Ozan, “Cumhuriyet Döneminde Süleyman Şah Türbesi’nin Taşınması Sorunu”, *Turkish Studies*, 10 (5), Ankara 2015, 248-259.
- Keser, Ulvi, “Doğu Akdeniz’de Güvenlik ve Kıbrıs Adasının Stratejik Pozisyonu”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), Ankara 2012, 57-80.
- Kılıç, Sezen, “Musul Sorunu ve Lozan”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXIV (71), Ankara, Temmuz 2008, 319-340.
- Kırımlı, Hakan, “Gaspıralı, İsmail Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1996, XIII, 392-395.
- Kırımlı, Hakan, “Kırım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2022, XXV, 457-465.
- Kızlasov, L. R., “Kadim Türkler ve Hakaslar”, *Türkoloji*, 1 (3), Ankara, Şubat 2003.
- Koç, Dinçer, “Özbekistan Cumhuriyeti”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademi Yayıncılık, (ss. 43-78), Ankara 2020.
- Köylü, Murat, “Türkiye-Kırgızistan İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, (ss. 217-246), Ankara 2021.
- Kurmangalıyeva Ercilasun, Güljanet, “Kazakistan Cumhuriyeti”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademi Yayıncılık, (ss. 79-115), Ankara 2020.
- Küçük, Cevdet, “Balkan Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992, V, 23-25.

- Marufoğlu, Sinan, “İrak Türkleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XX, 1031-1046.
- Metin, Ömer, “Balkan Türkleri”, Muhammet Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 275-294), Ankara 2020.
- Moghanırahımı, Samad, “Tarihten Günümüze İran’daki Türkler ve Türk-İran İlişkileri”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), Ankara, Aralık 2021, 213-220.
- Namal, Yücel-Çalik Orhun, Fatma, “Türkiye-Balkan Türkleri İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, (ss. 443-519), Ankara 2021.
- Nejat Doğan, “1980-1999 Dönemi Türk Hükümetlerinin Dış Politika Anlayışları”, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Barış Platin Kitap, (ss. 745-757), Ankara 2008.
- Oduncu, Tunahan, “1999 Kosova Krizi ve NATO’nun Kosova Müdahalesi”, Bucak İşletme Fakültesi Dergisi, 2 (1), Burdur, Mayıs 2019, 1-15.
- Ödemiş, Zeynel, “Kuzey Makedonya’da Türk Varlığı ve Günümüz Varlık Mücadelesine Kısa Bir Bakış”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12 (1), Bursa, Mart 2023, 443-472.
- Öncü, Ali Servet, “1991-1995 Yılları Arası Türkiye-Moldova İlişkileri ve Gagauzlar”, *Gazi Türkiyat*, 1 (15), Ankara, Eylül 2014, 87-104.
- Özbay, Fatih, “Geçmişten Günümüze Başkurdistan Cumhuriyeti”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 2 (Türk Dünyası Özel Sayısı 1), Ankara, 2013, 2031-2045.
- Özcan, Kemal, “Kırım Türklerinin Sürgünü”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XX, 349-379.
- Özcan, Kemal, “Türkmenistan Cumhuriyeti”, Abdulvahap Kara-Fahri Solak (Ed.), *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, (ss. 187-246), İstanbul 2017.
- Özel Cengiz, “Yumuşak Güce Bütünsel Bakış”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7 (1), Ankara, Mayıs 2018, 1-27.

- Özersay, Kudret, “Kıbrıs Konusu”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt: III*, İletişim Yayınları, (ss.632-689), İstanbul 2013.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Lurlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2019, Ek-2, 161-162.
- Özkan, Murat, “Türkmenistan Cumhuriyeti”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 141-161), Ankara 2020.
- Özlem, Kader, “Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), İstanbul, 2008, 341-371.
- Özyurt Ulutaş, Selcen-Yavuz, Rengin, “Bulgaristan’da Komünist Rejim Sonrası Türklere Yönelik Propaganda ve Algı Çalışmalarına Örnekler”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 13 (2), Konya, Temmuz 2020, 920-941.
- Özyurt, Davut-Saka, Abdulkadir, “Kolektif Başkanlık Teorisine Göre Yüksek Sovyet: İcra Kurulu Olarak Yüksek Sovyet Presidyumu ve Hükümet Organı Olarak Bakanlar Sovyeti”, *Ankara Barosu Dergisi*, 79 (2), Ankara, Ağustos 2021, 81-116.
- Sadıgov, Ramin, “Azerbaycan Cumhuriyeti”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademi Yayıncılık, (ss. 1-42), Ankara 2020.
- Salihi, Emin, “Dış Politika Yapımında Akraba Devlet ve Akraba Azınlık İlişkilerinin Yeri: Türkiye-Irak Türkmenleri İlişkileri Örneği”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 8 (2), İstanbul, Eylül 2020, 297-323.
- Sarali, Naziye, “Başkurdistan, Altay ve Hakas Özerk Cumhuriyetleri”, *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, 1 (1), Erzurum, Aralık 2022, 53-61.
- Saray, Mehmet, “Başkırt” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 1992, V, 130-131.
- Saynur Bozkurt, Giray, “Geçmişten Günümüze Romanya’da Türk Varlığı”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 5 (17), İzmir, Bahar 2008, 1-31.
- Seferoğlu, Paşali, “Haberler”, *Bizim Ahıska*, (1), Ankara, Eylül 2011.
- Somuncuoğlu, Anar, “Altay Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XX, 244-257.

- Somuncuoğlu, Anar, “Hakas Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XX, 332-340.
- Somuncuoğlu, Anar, “Saha Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XX, 203-226.
- Somuncuoğlu, Anar, “Tuva (Tıva) Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XX, 275-295.
- Sönmezoğlu, Faruk, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Kıbrıs Sorunu”, Faruk Sönmezoğlu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, (ss. 573-583), İstanbul 2004.
- Sümer, Faruk, “Tatarlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2022, XL, 168-170.
- Şahin, Enis, “Doğu Türkistan”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (3), Erzurum, 1995, 95-123.
- Şahin, Fethi Kurtiy, “2014 Sonrasında Kırım Tatarları ve Ukrayna: Ortak Bir Düşman Karşısında Yeniden Kurulan İlişkiler”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, (19), Ankara, Ocak 2019, 137-176.
- Taşagıl, Ahmet, “Tuva”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2019, Ek-2, 612-614.
- Taşagıl, Ahmet, “Yakutlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2013, XLIII, 295-296.
- Tavkul, Ufuk, “Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XX, 832-881.
- Tekcan, Münevver, “İran Afşarları”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 4 (6-7), Ankara, Aralık 2015, 45-65.
- Temizel, Ali, “Birinci Dünya Savaşında İran’da Kaşkay Türkleri’nin Mücadelesi”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), Bilecik, Ocak 2018, 81-96.
- Tosik Dinç, Fadime, “Türkiye-Ahıska Türkleri İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, (ss. 353-407), Ankara 2021.

- Tuncer, Tekin, “Doğu Türkistan Bağlamında Osmanlı’dan Günümüze Türkiye-Çin İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, (ss. 521-568), Ankara 2021.
- Turan, Ömer, “Makedonya’da Türk Varlığı ve Kültürü”, *Bilig*, (3), Ankara, Aralık 1996, 21-32.
- Turan, Ömer, “XX. Yüzyılda Türk Toplulukları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XX, 564-614.
- Türk, Hatem, “Kırım Mecmuası”, *Karadeniz Araştırmaları*, 18 (18), İzmir, Ağustos 2008, 71-81.
- Türkoğlu, İsmail, “Karaçay-Balkarlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2001, XXIV, 280-281.
- Türkoğlu, İsmail, “Tatarlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 2011, XL, 163-168.
- Umar, Ömer Osman, “Suriye Türkleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, XX, 1017-1030.
- Vatansever, Müge, “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (Özel Sayı), İzmir, Temmuz 2010, 1487-1530.
- Yalçın, Emrullah, “Kıbrıs’ta Türk Mukavemet Teşkilatı ve Rauf Denktaş”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (58), Ankara, Nisan 2016, 279-301.
- Yalçinkaya, Fatih, “Türkiye ile Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler-Hükümetler üstü Kuruluşlar (1992-2010)”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), Edirne, Haziran 2010, 1-13.
- Yanar, Şenay, “İran Türkleri”, Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *Çağdaş Türk Dünyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 241-257), Ankara 2020.
- Yavuz, Celalettin, “Türkiye-Kazakistan İlişkileri”, Hasan Acar (Ed.), *Geçmişten Günümüze Türkiye-Orta Asya İlişkileri*, Nobel Akademi Yayıncılık, (ss. 31-74), Ankara 2020,

- Yıldırım, Cihat, “Tarihi Süreçte Kıbrıs Meselesi’nin Seyri ve Kıbrıs-Türkiye İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu,-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi, (ss. 121-216), Ankara 2021.
- Yılmaz Serdar, “Türkiye-Kazakistan İlişkileri”, Cihat Yıldırım-Fatih Tuğluoğlu-Mustafa Gökçe-Osman Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri*, Pegem Akademi Yayınları, (ss. 84-119), Ankara 2021.
- Yılmaz, Emine, “Çuvaşlar ve Çuvaşça”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XX, 189-202.
- Yılmaz, Eren Alper, “Batı Trakya Türklerinin Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), Mart 2019, 252-260.
- Yılmaz, İlhan, “Geçmişten Günümüze Irak’ta Türkmen Politikası”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), İzmir 2006, 127-142.
- Yılmaz, Meşkure, ““Demokrasi Adası”nın Demokrasi ile Sınavı Devam Ediyor”, *TURAN-SAM*, 12 (48), Ankara 2020, 265-273.
- Yılmaz, Meşkure, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kosova Türklerine Yönelik Politikaları”, Gonca Bayraktar Durgun-Tuğrul Korkmaz (Ed.), *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi: 12-17 Eylül 2017- Priştina-Kosova: Bildiriler* (ss. 12-18), Gazi Üniversitesi Matbaası, Ankara 2017.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan, “Türkiye-Türkmenistan İlişkileri”, Hasan Acar (Ed.), *Geçmişten Günümüze Türkiye-Orta Asya İlişkileri*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 75-85), Ankara 2020.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan-ŞEN KALFA, Zeynep, “1989 Zorunlu Göçü Sonrası Bulgaristan Türkleri”, Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu-Mehmet Hacısalıhoğlu (Ed.), *Sürgün ve Hafıza*, YTB Yayınları, (ss. 339-358), Ankara 2023.
- Yiğit, Yegane-Durmuş, Merve, “Rekabetten İş Birliğine: Türkiye’nin 1991-2001 Yılları Arasındaki Orta Asya Politikası Üzerine Bir Değerlendirme”, *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), İstanbul, Ekim 2021, 215-232.

Yüce, Mehmet, “Kazakistan’ın Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri”, Hasan Acar (Ed.), *Türkiye-Kazakistan İlişkileri*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 211-243), Ankara 2021.

Yüce, Mehmet, “Türkiye-Kırgızistan İlişkileri”, Hasan Acar (Ed.), *Geçmişten Günümüze Türkiye-Orta Asya İlişkileri*, Nobel Akademik Yayıncılık, (ss. 177-218), Ankara 2020.

Yüce, Nuri, “Çuvaşlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara 1993, VIII, 388-392.

Yücel, M. Yaşar, “Çoban Oğulları Beyliği”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23 (1), Ankara, Ocak 1965, 61-73.

F. TEZLER

Akdoğan, Seçkin, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri (1991-2000)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, Haziran 2007.

Akten, Fatih, *Türkiye’nin Gagauzya Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2020.

Altınok, Volkan, *Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki Enerji Stratejileri Bağlamında Kıbrıs Adası’nın Jeopolitiğinin Önemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kapadokya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Nevşehir 2021

Arslan, Eren, *Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Kıbrıs Politikasının Zaman İçinde Değişen Seyri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2002.

Arslan, Mesut, *Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası (2009-2014)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2017.

Aydın, Abdullah, *Kopuştan Günümüze Suriye Türkleri (1918-2014)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

- Başdağ, Yusuf, *Kıbrıs Türk Federe Devleti'nden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Türk-Kıbrıs Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021
- Bayramov, Firiddin, *Ahıska Türklerinin Anayurda Dönüş Mücadelesi ve Fergana Olaylarının Türk Medyasına Yansıması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Buntürk, Seyfeddin, *20. Yüzyılda Ahıska Türkleri*, ((Yayımlanmamış Doktora Tezi)), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- Çelik, Recep, *20. Yüzyılda Balkan Türklerinin Siyasal ve Toplumsal Örgütlenmeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, Haziran 2006.
- Çiçek, Ali, *Kamu Diplomasisi ve TİKA Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, Haziran 2015.
- Dalkılıç, İlknur, *Azerbaycan'ın Bağımsızlık Süreci ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1991-2000)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, Aralık 2015.
- Erdoğan, Nuray, *BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) Ham Petrol Boru Hattının Siyasî Boyutu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.
- Güler, Hakan, *Türkiye-KKTC İlişkileri: Kıbrıs Barış Harekâtı ve Doğu Akdeniz Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2020.
- İşcan, Ahmet, *Türkiye'nin Irak Türkmenlerine Yönelik Dış Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- Jabrayılzade, Elvin, *Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Siyasal, Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2021.

- Karadeniz, Radiye Funda, *Türk Dış Politikası'nda "Dış Türkler": Karşılaştırmalı Teorik Bir Çalışma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Karaman, Cemal Celil, *Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Keskin, Fahriye, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Dış Politikası'nda Entegrasyon Sürecinde Orta Asya ve Özbekistan*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.
- Keskin, Hakan, *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) Türk Dış Politikasındaki Rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2017.
- Kılıncarslan, İsmail Yasin, *Türkiye-Kazakistan İlişkileri (2003-2017)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2017.
- Kır, Alpaslan, *Türkiye'nin Makedonya Politikasının Balkan Politikası İçerisindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul, 2008.
- Küçük, Hakan, *1989 Zorunlu Göçü'nün Türkiye-Bulgaristan İlişkilerine Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2020.
- Metin, Ömer, *Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.
- Öge, Akın, *Türkiye'de Resmi Milliyetçiliğin Türklük Kavrayışı Dış Türklerden Sorumlu Devlet Başkanlığı ve Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

- Özkan, Ümit, *Millî Mücadele Dönemi'nde Kırım Türkleri (1919-1922)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2022.
- Özlem, Kader, *Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2010.
- Pancu, Ana-Maria, *1991 Sonrası Gagauz Yeri Özerk Bölgesi ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti Arasındaki İlişkilerin Kurulması ve Gelişmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, Eylül 2018.
- Polat, Gürkan, *1943-1944 Yıllarında Sovyetler Birliğinden Sürgün Edilen Halkların Sürgününün ve Geri Dönüş Düzenlemelerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi; Ahıska, Kırım ve Karaçay-Malkar Sürgünleri Örnekleri*, (Uzmanlık Tezi), Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, Nisan 2014.
- Rahmanov, Azat, *Türkiye-Türkmenistan İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, Temmuz 2004.
- Sargın, Hakan, *Ahıska Türkleri ile İlgili Politikaların Stratejik Boyutu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Sarı, Burak, *Saparmurat Türkmenbaşı Dönemi Türkmenistan-Türkiye İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun 2018.
- Saygın, Selami, *Irak Türkmenleri (1918-1926)*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2010.
- Şahin, Mehmet Fatih, *Türk Dış Politikasında Ahıska Türkleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Tansoy, Tarkan Renan, *Sürgünden Kırım'ın Rusya Tarafından İlhakına Kırım Türklerinin Sorunları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2018.

- Tutak, Eda, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Yeniden Yapılanması ve Bu Süreçte Türkiye İle İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, Eylül 2014.
- Türkmen, Murat, *Dış Türkler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, Temmuz 2008.
- Ulaş, Mehmet, *Turgut Özal Dönemi Türkiye-KKTC İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2018.
- Ulus, Taner, *Türkiye-Doğu Türkistan İlişkileri (1923-2009)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, Temmuz 2019.
- Ünal, Levent, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Kırgızistan İlişkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Yazgan, Elif, *20. Yüzyılda İran Siyasetinde Azerbaycan Türklerinin Rolü (1900-1979)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük, 2019.
- Yusupova, Nasiba, *İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye-Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış:1991-2016*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2022.

G. FAALİYET RAPORLARI

- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) 2014 Faaliyet Raporu.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) 2017 Faaliyet Raporu.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) 2018 Faaliyet Raporu.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) 2019 Faaliyet Raporu.

H. İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-kunyesi.tr.mfa>, (Son Erişim 26.07.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/4556/turkiye-cumhuriyeti-ile-azerbaycan-cumhuriyeti-arasinda-imzalanan-anlasmalar>, (Son Erişim 2.08.2023).

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul>, (Son Erişim 10.08.2023).

<https://www.bbCilt.com/azeri/region-44798810>, (Son Erişim 2.08.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/6204/turkiye-cumhuriyeti-ile-azerbaycan-cumhuriyeti-arasinda-ortak-bildiri>, (Son Erişim 2.08.2023).

<https://www.bbCilt.com/azeri/region-44798810>, (Son Erişim 3.08.2023).

<https://www.bbCilt.com/turkce/haberler-turkiye-59802160>, (Son Erişim 3.08.2023).

https://www.mfa.gov.tr/eylul_.tr.mfa, (Son Erişim 4.08.2023).

<https://cbddo.gov.tr/haberler/4690/turkiye-azerbaycan-yuksek-duzeyli-stratejik-is-birligi-konseyi-8-toplantisi-gerceklesti>, (Son Erişim 4.08.2023).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanin-zafer-kazandigi-2-karabag-savasinin-uzerinden-2-yil-gecti/2695589>, (Son Erişim 4.08.2023).

<https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-daglik-karabag-zaferini-askeri-gecit-toreniyle-kutladi/2072445>, (Son Erişim 7.08.2023).

<https://www.mfa.gov.tr/kazakistan-kunyesi.tr.mfa>, (Son Erişim 6.09.2023).

<https://tr.euronews.com/2021/12/26/sovyet-birligi-neden-coktu#:~:text=Burada%20g%C3%B6stericilerin%20%C3%BCzerine%20ate%C5%9F%20a%C3%A7%C4%B1ld%C4%B1,resmen%20ayr%C4%B1lan%20ilk%20%C3%BClke%20oldu>, (Son Erişim 8.09.2023).

https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_.tr.mfa, (Son Erişim 8.09.2023).

<https://astana-be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, (Son Erişim 8.09.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/5743/kazakistan-cumhurbaskani-nazarbayevin-ulkemize-yapacagi-resmi-ziyaret>, (Son Erişim 13.09.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/5755/kazakistan-cumhurbaskani-nursultan-nazarbayev-ile-heyetlerarasi-gorusmelerden-sonra-basina-yaptiklari-aciklama>, (Son Erişim 13.09.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari--abdullah-gul-/1723/14892/kazakistana-yapilacak-resmi-ziyaret>, (Son Erişim 13.09.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari--abdullah-gul-/1723/14896/kazakistana-hareketlerinden-once-basina-yaptiklari-aciklama>, (Son Erişim 13.09.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/7888/cumhurbaskani-gul-turk-kazak-kardesligi-butun-dunyaya-ornek>, (Son Erişim 18.09.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/8561/kazakistan-ve-turkiye-arasinda-stratejik-ortaklik-anlasmasi>, (Son Erişim 18.09.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9021/kazakistan-turkiye-avraya-cografyasinda-buyuk-is-birligi>, (Son Erişim 18.09.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9104/cumhurbaskani-gulun-kazakistan-ziyareti>, (Son Erişim 18.09.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9192/turk-dili-konusan-ulkeler-zirvesi-oncesi-ikili-gorusmeler>, (Son Erişim 18.09.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9379/cumhurbaskani-gulun-agit-zirvesi-temaslari>, (Son Erişim 18.09.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/30159/avrayanin-iki-buyuk-ulkesi-turkiye-ve-kazakistanin-buyuk-potansiyeli-var>, (Son Erişim 19.09.2023).

<https://www.cnnturk.com/dunya/basbakan-davutoglu-kazakistandaydi>, (Son Erişim 19.09.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/42545/13-islam-zirvesi-oncesi-turkiye-kazakistan-ortak-bildirisi>, (Son Erişim 19.09.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83368/feto-ile-mucadelemizi-dost-ve-kardeslerimiz-guvenligi-icin-de-yurutuyoruz>, (Son Erişim 19.09.2023).

<https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-5-anlasma-imzalandi-384524.html>, (Son Erişim 25.09.2023).

<https://tr.euronews.com/2019/03/19/kazakistan-cumhurbaskani-nursultan-nazarbayev-gorevinden-istifa-etti>, (Son Erişim 25.09.2023).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/kazakistan-tecrubeli-diplomat-tokayeve-emanet-409030.html>, (Son Erişim 25.09.2023).

<https://www.bbcil.com/turkce/haberler-dunya-47637799>, (Son Erişim 25.09.2023).

<https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyeden-kazakistana-tibbi-malzeme-yardimi-501284.html>, (Son Erişim 25.09.2023).

<https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-akar-kazakistanda-askeri-torenle-karsilandi-526094.html>, (Son Erişim 25.09.2023).

<https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/turkiye-ile-kazakistandan-uzay-alaninda-is-birligi-523481.html>, (Son Erişim 25.09.2023).

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/kazakistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>, (Son Erişim 25.09.2023).

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (Son Erişim 26.09.2023).

<https://www.trademap.org/>, (Son Erişim 26.09.2023).

<https://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-kunyesi.tr.mfa>, (Son Erişim 2.10.2023).

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/kirgizistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>, (Son Erişim 5.10.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/7081/kirgiz-cumhuriyeti-cumhurbaskani-kurmanbek-bakievin-ulkemizi-ziyareti> (Son Erişim 11.10.2023).

İsmail Türkoğlu, “Kırgızistan’daki Halk Ayaklanması” Türk Yurdu, sa. 273, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1946>, (Son Erişim 11.10.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10035/cumhurbaskani-gul-kirgizistan-cumhurbaskani-otunbayeva-ile-gorustu>, (Son Erişim 12.10.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10106/kirgizistan-cumhurbaskani-atambayev-cankaya-koskunda>, (Son Erişim 13.10.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10107/ara-donemi-geride-birakan-kirgizistan-guvenli-adimlarla-yoluna-devam-ediyor>, (Son Erişim 13.10.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/11644/turk-konseyi-iv-zirvesi-bodrumda-basladi>, (Son Erişim 13.10.2023).

<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kirgizistanin-5inci-cumhurbaskani-ceenbekov-yemin-etti/5a17e5d501a30a0bb488ed76>, (Son Erişim 13.10.2023).

<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kirgizistan-cumhurbaskaninin-turkiye-ziyareti/5accb47c01a30a1184fac1ea>, (Son Erişim 16.10.2023).

<https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskanligi-goreve-baslama-torenine-22-devlet-baskani-katilacak/1198053>, (Son Erişim 16.10.2023).

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/erdogandan-istanbul-havalimaninda-29-ekim-resepsiyonu/1297266>, (Son Erişim 16.10.2023).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-daki-siyasi-kriz-cumhurbaskani-sooronbay-ceenbekov-u-istifaya-goturdu/2008540>, (Son Erişim 16.10.2023).

<https://tr.euronews.com/2021/01/10/k-rg-zistan-secim-komisyonu-sad-r-caparov-oylar-n-yuzde-80-ini-alarak-cumhurbaskan-secildi>, (Son Erişim 16.10.2023).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-cumhurbaskani-caparov-kirgizistan-turkiye-nin-uluslararasi-alanda-oneminin-artmasindan-memnuniyet-duyuyor/2268626>, (Son Erişim 17.10.2023).

<https://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-kunyesi.tr.mfa> (Son Erişim 6.09.2023).

<http://taskent.be.mfa.gov.tr/Mission/About>, (Son Erişim 27.10.2022).

<https://www.deik.org.tr/turkiye-avrasya-is-konseyleri-turkiye-ozbekistan-is-konseyi>, (Son Erişim 7.09.2023).

https://www.bbcilc.co.uk/turkish/news/story/2005/08/050826_uzbek_bases.shtml, (Son Erişim 10.09.2022).

https://www.bbCilt.com/turkce/haberler/2010/06/100613_kyrgyz_update, (Son Erişim 3.11.2022).

https://www.mfa.gov.tr/no_-138_-23-haziran-2010_-kirgizistan-ve-ozbekistan_a-acil-insani-yardim-gonderilmesi-hk_.tr.mfa, (Son Erişim 3.11.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ozbekistan-iliskilerinde-yeni-donem/144188>, (Son Erişim 3.11.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ozbekistan-iliskilerinde-yeni-donem/144188>, (Son Erişim 3.11.2022).

https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-ozbekistan_da.tr.mfa, (Son Erişim 3.11.2022).

<https://www.bbCilt.com/turkce/haberler-dunya-37254545>, (Son Erişim 4.11.2022).

<https://tr.euronews.com/2016/09/03/islam-kerimov-memleketi-semerkant-ta-topraga-verildi>, (Son Erişim 4.11.2022).

https://www.mfa.gov.tr/no_-310_-5-aralik-2016_-ozbekistan_da-gerceklestirilen-cumhurbaskanligi-secimleri-hk_.tr.mfa, (Son Erişim 4.11.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ozbekistan-dis-politikasinda-aciklik-ve-iyi-komsuluk-donemi/945184>, (Son Erişim 7.10.2022).

<https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/61064/ozbekistan>, (Son Erişim 4.11.2022).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/85047/ozbekistan-cumhurbaskani-savkat-mirziyoyevin-ulkemizi-ziyareti>, (Son Erişim 4.11.2022).

<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/mirziyoyevin-turkiye-ziyareti/59f72a7b01a30a1eac28ee44>, (Son Erişim 4.11.2022).

<https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/92828/ozbekistan>, (Son Erişim 4.11.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/politika/turkiye-ozbekistan-diplomatik-iliskilerinin-tesisinin-30-yili-kutlaniyor/2523625>, (Son Erişim 4.11.2022).

- <https://www.turkkon.org/tr/haberler/ozbekistan-cumhuriyeti-cumhurbaskani-sn-sevket-mirziyoyev-19-20-subat-2020-tarihleri-arasinda-turkiyeye-resmi-bir-ziyarete-bulunmustur> 1968, (Son Erişim 4.11.2022).
- <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ozbekistan-cumhurbaskani-mirziyoyevin-ilk-duragi-turkiye-624679.html>, (Son Erişim 4.11.2022).
- <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/ozbekistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>, (Son Erişim 27.09.2023).
- <https://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (Son Erişim 18.10.2023).
- <https://www.gzt.com/jurnalist/turk-dunyasinin-kiskandiran-yeralti-kaynaklari-2797842>, (Son Erişim 18.10.2023).
- <https://www.turksam.org/detay-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik>, (Son Erişim 25.10.2023).
- <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/turkmenistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>, (Son Erişim 25.10.2023).
- <https://www.voaturkce.com/a/a-17-a-2003-01-09-12-1-87928417/817724.html>, (Son Erişim 27.10.2023).
- <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/7833/turkmen-devlet-baskani-turkiyeyi-ziyaret-etti>, (Son Erişim 30 Ekim 2023).
- <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9340/cumhurbaskani-gul-turkmenistana-gitti>, (Son Erişim 30 Ekim 2023).
- <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9740/cumhurbaskani-gulun-turkmenistan-ziyareti>, (Son Erişim 30 Ekim 2023).
- <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10198/cumhurbaskani-gul-turkmen-devlet-baskani-ile-turkmenistan-parkini-acti>, (Son Erişim 31.10.2023).
- <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10195/turkmenistan-devlet-baskani-berdimuhamedova-devlet-nisani>, (Son Erişim 31.10.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10963/turkiye-ile-turkmenistan-arasinda-12-is-birligi-anlasmasi-imzalandi>, (Son Erişim 31.10.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/11575/cumhurbaskani-gul-turkmenistana-gitti>, (Son Erişim 31.10.2023).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/11641/turkmenistan-ile-iliskilerimizi-bir-millet-iki-devlet-siarindan-hareketle-her-alanda-guclendiriyoruz>, (Son Erişim 31.10.2023).

<https://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa#:~:text=T%C3%BCrkiye%20ve%20Yunanistan'%C4%B1n%20taraf,civar%C4%B1nda%20M%C3%BCsl%C3%BCman%20T%C3%BCrk%20Az%C4%B1nl%C4%B1k%20bulunmaktad%C4%B1r.>, (Son Erişim 24.07.2024).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/garbi-bati-trakya-cumhuriyeti/>, (Son Erişim 24.07.2024).

<https://www.bttdd.org.tr/sorunlarimiz/yasak-bolge-uygulamasi.html>, (Son Erişim 30.07.2024).

https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-yaptigi-yurtdisi-ziyaretler-ve-katildigi-uluslar-arasi-toplantilar.tr.mfa, (Son Erişim 2.08.2024).

https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-bati-trakyalı-soydaşlarımıza-hitaben-yaptıkları-konusma_gumulcine_--5-aralik-2007.tr.mfa, (Son Erişim 2.08.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/politika/meclis-yunanistandaki-turk-azinligin-sorunlarini-inceledi/1945279>, (Son Erişim 2.08.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/8068/bulgaristan-cumhurbaskani-parvanov-cankaya-koskünde>, (Son Erişim 5.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/8737/cumhurbaskani-gul-bulgaristan-basbakanini-kabul-etti>, (Son Erişim 5.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9796/cumhurbaskani-gul-bulgaristana-gitti>, (Son Erişim 6.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9799/cumhurbaskani-gul-bulgaristanda-iliskilerimizi-daha-da-gelistirme-inancindayiz>, (Son Erişim 6.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9805/cumhurbaskani-gul-onuruna-aksam-yemegi>, (Son Erişim 6.09.2024).

https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9808/bulgaristandaki-musulman-turk-azinlikla-gonul-baglarimizi-guclendirmek-icin-burad_ayiz, (Son Erişim 6.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/123166/-bulgaristan-la-aramizdaki-dostluk-ve-muttefiklik-iliskisi-temelinde-hak-ve-ozgurlukler-hareketi-nin-yaninda-olmayi-surdurecegiz->, (Son Erişim 6.09.2024).

<https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/turkiye-nin-komrat-baskonsoloslugu-acildi-238554>, (Son Erişim 11.07.2024).

<https://tika.gov.tr/>, (Son Erişim 11.07.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/davutoglundan-tarihi-ziyaret/368536>, (Son Erişim 12.07.2024).

<https://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi- zurich 11-subat-1959 .tr.mfa>, (Son Erişim 24.11.2023).

<https://www.mfa.gov.tr/ittifak-antlasmasi- zurich 11-subat-1959 .tr.mfa>, (Son Erişim 24.11.2023).

<https://www.mfa.gov.tr/kibris-sorununun-uzerinde-anlasmaya-varilan-nihai-cozumun-temelini-aciklayici-muhtira londra 19 subat-1959 .tr.mfa>, (Son Erişim 24.11.2023).

<https://www.mfa.gov.tr/kibris.tr.mfa>, (Son Erişim 25.11.2024).

https://www.mfa.gov.tr/kibris-cumhuriyeti_nin-kurulusuna-iliskin-temel-antlasma- -1960_ingilizce .tr.mfa, (Son Erişim 24.11.2023).

<https://www.mfa.gov.tr/akritas-plan.en.mfa>, (Son Erişim 24.11.2023).

https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1983MilletvekiliSecimi/1983_Secim_Sonuc_ari.pdf, (Son Erişim 13.12.2023).

[https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi -bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa](https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa), (Son Erişim 14.12.2023).

<https://www.dw.com/tr/cenevreden-sonu%C3%A7-%C3%A7%C4%B1kmad%C4%B1/a-14798059>, (Son Erişim 23.01.2024).

<https://www.tuicakademi.org/cenevre-zirvesinin-ardindan-kibris/>, (Son Erişim 23.01.2024).

<https://www.ab.gov.tr/46688.html>, (Son Erişim 24.01.2024).

https://www.evrensel.net/haber/282903/kibrisli-gencler-akpnin-ofisini-reddediyor#google_vignette, (Son Erişim 24.01.2024).

https://www.bbCilt.com/turkce/haberler/2015/04/150427_erdogan_akinci_polemik, (Son Erişim 24.01.2024).

<https://www.sondakika.com/dunya/haber-kibris-ta-araflar-el-sikisti-7300094/>, (Son Erişim 24.01.2024).

<https://haber.sol.org.tr/toplum/guney-kibris-enosisi-okullarda-kutlama-karari-aldi-185341>, (Son Erişim 25.01.2024).

<https://mfa.gov.ct.tr/tr/burcu-butun-basliklar-masada/?form=MG0AV3>, (Son Erişim 25.01.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/basbakan-davutoglu-kktc-cumhurbaskani-akinci-ile-ortak-basin-toplantisi-duzenledi/484106>, (Son Erişim 29.01.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kibrista-cozumden-yana-tavrimizi-surdurecegiz/43201>, (Son Erişim 29.01.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktcde-demokrasiye-destek-mitingi-duzenlendi-/622423>, (Son Erişim 29.01.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktc-cumhurbaskani-akincidan-meclise-ziyaret/630150>, (Son Erişim 29.01.2024).

<https://kibrisgazetesi.com/mont-pelerin-sonusuz-kald-bm-araflar-adna-aklama-yapacak/>, (Son Erişim 26.11.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-abye-girmeden-abnin-burada-hicbir-hakki-olamaz/692852>, (Son Erişim 2.02.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktc-cumhurbaskani-akinci-kibris-turk-halki-turkiyenin-guvencesinin-devamini-istiyor/727410>, (Son Erişim 2.02.2024).

<https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakan%C4%B1-cavusoglunun-ziyareti-KKTCİLT:tr.mfa>, (Son Erişim 2.02.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1323/cumhurbaskani-erdogan-kktcye-gitti>, (Son Erişim 2.02.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/94788/cumhurbaskani-erdogan-kktc-de>, (Son Erişim 2.02.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/147835/cumhurbaskani-erdogan-kktc-de>, (Son Erişim 2.02.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-kktc-arasinda-sahil-guvenlik-alaninda-is-birligi/1515865>, (Son Erişim 3.02.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kapali-maras-46-yilin-ardindan-kademeli-olarak-acildi/1998407>, (Son Erişim 3.02.2024).

<https://tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-suleyman-demirel/1717/3624/kosovanin-mamusa-sehrinde-soydaslarimiza-hitaben-yapacaklari-konusma-hk>, (9.09.2024).

<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kosova-siyasi-iliskileri-tr.mfa#:~:text=T%C3%BCrkiye%2C%2017%20%C5%9Eubat%202008%20tarihinde,ilan%C4%B1ndan%20sonra%20B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7ilik%20d%C3%BCzeyine%20y%C3%BCkseltilmi%C5%9Ftir>, (Son Erişim 10.09.2024).

https://www.disisleri.gov.tr/duyuru-no_18---29-aralik-2008_-disisleri-bakanimiz-sayin-ali-babacan_in-kosova-ve-bosna-hersek_i-ziyareti-hk_tr.mfa, (Son Erişim 11.09.2024).

https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kosova-meclisi-genel-kurulu_nda-yapmis-olduklari-konusma.tr.mfa, (Son Erişim 11.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari--abdullah-gul-/1723/15858/kosova-cumhuriyeti-cumhurbaskani-sayin-sejdiunun-ulkemizi-ziyareti>, (Son Erişim 11.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari--abdullah-gul-/1723/15860/kosova-cumhurbaskani-ile-duzenledikleri-ortak-basin-toplantisinda-yaptiklari-aciklama>, (Son Erişim 11.09.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-kosova-kosova-turkiyedir/209538>, (Son Erişim 11.09.2024).

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdoganin-cagrisi-kosovada-yanki-buldu-2228333>, (Son Erişim 11.09.2024).

<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/makedonya-turklerinin-dil-bayrami/63a2c07101a30a12201c0850#:~:text=Resmi%20bayram%20oldu,T%C3%BCrklerin%20milli%20bayram%C4%B1%20kabul%20edildi>, (Son Erişim 7.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/4571/makedonya-cumhurbaskani-boris-trajkovski-ile-telefon-gorusmesi>, (Son Erişim 8.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/4576/makedonya-turk-demokrasi-partisi-genel-baskani-erdogan-saraci-kabul>, (Son Erişim 8.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/5843/makedonya-cumhurbaskani-boris-trajkovskiyle-gorusmelerinden-sonra-yaptiklari-aciklama>, (Son Erişim 8.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/Search?s=makedonya&p0=makedonya&p1=-1726--1723--1724-&sT=1&p2=28.08.2007&p3=28.08.2014&presidentId=11&page=2>, (Son Erişim 9.09.2024).

<https://tika.gov.tr/faaliyetlerimiz/>, (Son Erişim 9.09.2024).

<https://www.hayat.ro/haber/romanyanın-nufusu-azalıyor-5218.html>, (Son Erişim 12.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/4741/romanya-ziyaretinden-donusunde-esenboga-havaalaninda-basina-yaptiklari-aciklama>, (Son Erişim 15.09.2024).

https://www.haberler.com/dunya/cumhurbaskani-gul-un-romanya-ziyareti-haberi/?ref=amp_more#news, (Son Erişim 15.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari--abdullah-gul-/1723/17142/romanya-cumhurbaskani-sayin-traian-basescu-ile-duzenledikleri-ortak-basin-toplantisinda-yaptiklari-aciklama>, (Son Erişim 15.09.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/99136/-romanya-nin-ab-donem-baskanligi-iliskilerimiz-acisindan-onemli-bir-firsattir->, (Son Erişim 15.09.2024).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ah%C4%B1ska_T%C3%BCrkleri, (Son Erişim 27.02.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9012/cumhurbaskani-gul-ahiska-turkleri-ile-bulustu>, (Son Erişim 18.04.2024).

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/113892/-herkes-sessiz-kalsa-da-biz-her-platformda-ahiska-turkleri-nin-davasini-savunmaktan-geri-durmayacagiz->, (Son Erişim 18.04.2024).

<https://tr.euronews.com/2023/07/05/cin-in-dogu-turkistan-da-bar-sc-l-gosterilere-kanl-mudahalesinin-11-y-l-donumu>, (Son Erişim 3.06.2024).

<https://tccb.gov.tr/haberler/410/32891/cumhurbaskani-erdogan-buyukelcilerle-iftar-yapti>, (Son Erişim 4.06.2024).

<https://tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/33979/sayin-cumhurbaskanimizin-cin-halk-cumhuriyeti-ve-endonezya-ziyareti>, (Son Erişim 4.06.2024).

<https://www.pazar53.com/mesut-yilmazin-gizli-genelgesi-12147h.htm>, (Son Erişim 5.06.2024).

<https://www.trthaber.com/haber/gundem/basbakan-erdogandan-iki-ilk-birden-35851.html>, (Son Erişim 5.06.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/beklentimiz-cin-catisi-altinda-uygur-kardeslerimizin-huzur-icinde-yasamasi/1545057>, (Son Erişim 5.06.2024).

<https://www.msb.gov.tr/PenceSerisiOperasyonu>, (Son Erişim 14.03.2024).

<https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-ye-yonelik-turkmen-gocu-ve-turkiye-deki-turkmen-varligi/>, (Son Erişim 19.04.2024).

<https://www.bbCilt.com/turkce/articles/cgreyr87gr4o>, (Son Erişim 30.04.2024).

https://t24.com.tr/haber/iscalden-gunumuze-irak,165#google_vignette, (Son Erişim 30.04.2024).

<https://onedio.com/haber/bugun-irak-in-abd-tarafindan-iskalinin-11-yildonumu-272741>, (Son Erişim 1.05.2024).

<https://www.iha.com.tr/haber-davutoglu-turkmenler-irakin-asli-unsurudur-315464>, (Son Erişim 1.05.2024).

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/06/140610_musul_isid, (Son Erişim 1.05.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirim-in-yasa-disi-ilhaki-7-yil-once-26-subat-olaylari-ile-basladi/2157735>, (Son Erişim 27.03.2024).

<https://emelvakfi.org/emel-kirim-vakfi-hakkinda/>, (Son Erişim 16.05.2024).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/ukraynanin-nukleer-silahtan-vazgecme-imzasi-budapeste-memorandumu-658423.html>, (Son Erişim 17.05.2024).

https://www.bbCilt.com/turkce/haberler/2014/03/140321_ukrayna_ab, (Son Erişim 17.05.2024)

<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/kirimli-tatar-liderlerden-cumhurbaskani-erdogana-tesekkur/59f1e3aa01a30a6554da85b7>, (Son Erişim 17.05.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/>, (Son Erişim 21.05.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mustafa-abdulcemil-kirimoglu-kirim-tatarlari-turkiyeye-minnettar/1104626>, (Son Erişim 21.05.2024).

<https://rosstat.gov.ru/>, (Son Erişim 8.06.2024).

<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/ozerk-turk-cumhuriyeti>, (Son Erişim 12.06.2024).

<https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-i-kabar-dey-balkar/>, (Son Erişim 13.06.2024).

<https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-i-karacay-cerkes/>, (Son Erişim 25.06.2024).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/moskova-antlasmasi/>, (Son Erişim 8.07.2024).

https://www.bbCilt.com/turkce/haberler/2014/10/141002_tezkere_canli, (Son Erişim 13.03.2024).

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/suleyman-sah-kimdir-nasil-oldu-suleyman-sahin-turbesi-nerede,WirIAqJRMEObW6U-Bz13GQ>, (Son Erişim 13.03.2024).

<https://www.msb.gov.tr/FiratKalkani>, (Son Erişim 13.03.2024).

<https://www.msb.gov.tr/ZeytinDaliHarekati>, (Son Erişim 13.03.2024).

<https://www.msb.gov.tr/BarisPinariHarekati>, (Son Erişim 13.03.2024).

<https://www.trthaber.com/haber/gundem/sam-buyukelciligi-kapatildi-34092.html>, (Son Erişim 7.05.2024).

<https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-turkmenleri-platformu-1-toplantisi-ndan-izlenimler/>, (Son Erişim 7.05.2024).

https://www.bbCilt.com/turkce/haberler/2012/05/120530_syria_turkey, (Son Erişim 7.05.2024).

<https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-turkmen-meclisi-2-genel-kurul-sonuclari/>, (Son Erişim 7.05.2024).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/rus-jetleri-turkmen-dagi-bolgesini-vuruyor-219528.html>, (Son Erişim 7.05.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-ve-rusyanin-saldirilari-15-bin-kisiyi-evinden-etti/488450>, (Son Erişim 7.05.2024).

https://www.mfa.gov.tr/sc-28_-20-kasdisisleri-bakanligi-sozcusu-tanju-bilgic-in-suriye-deki-turkmen-koylerinin-bombalanmasina-iliskin-bir-soruya-cevabi.tr.mfa, (Son Erişim 7.05.2024).

https://www.bbCilt.com/turkce/haberler/2014/01/140128_suriye_f16_saldiri, (Son Erişim 8.05.2024).

<https://www.kkk.tsk.tr/firat-kalkani.aspx>, (Son Erişim 8.05.2024).

<https://www.msb.gov.tr/ZeytinDaliHarekati>, (Son Erişim 8.05.2024).

<https://www.bbCilt.com/turkce/haberler-dunya-46996917>, (Son Erişim 8.05.2024).

<https://t24.com.tr/haber/ankara-da-kurulan-suriye-turkmen-meclisi-nden-vatana-donun-cagrisi,829629>, (Son Erişim 8.05.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/firat-kalkani-harekatinin-7nci-yil-donumu/2975059>,
(Son Erişim 8.05.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/baris-pinari-harekatinin-uzerinden-2-yil-gecti/2386326>, (Son Erişim 8.05.2024).

<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, (Son Erişim 9.05.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/astana-sureci-turkiye-ve-rusya-nin-garantorlugunde-devam-ediyor/2614403>, (Son Erişim 9.05.2024).

<https://www.msb.gov.tr/BaharKalkani>, (Son Erişim 9.05.2024).

<https://www.milliyet.com.tr/molatik/tarih/soguk-savas-nedir-soguk-savas-donemi-ve-nedenleri-nedir-77609>, (Son Erişim 8.12.2024).

<https://www.cnnturk.com/kultur-sanat/proaktif-ne-demek-tdk-sozluk-anlami-nedir-proaktif-olmak-ne-demek-1822698>, (Son Erişim 8.12.2024).

<https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei-.tr.mfa>, (Son Erişim 8.12.2024).

<https://www.mfa.gov.tr/asyada-isbirligi-ve-guven-arttirici-onlemler-konferansi.tr.mfa>,
(Son Erişim 8.12.2024).

<https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-eit-.tr.mfa>, (Son Erişim 8.12.2024).

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc048/kanuntbmmc048/kanuntbmmc04800556.pdf, (Son Erişim 8.12.2024).

https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_Mukavemet_Te%C5%9Fkilat%C4%B1#cite_note-Emircan2-4, (Son Erişim 8.12.2024).

<https://www.ab.gov.tr/p.php?e=267#:~:text=Nihai%20olarak%20Yunanistan%20ve%20Kuzey,yeni%20ismini%20AB'ye%20bildirmi%C5%9Ftir,> (Son Erişim 8.12.2024).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuzey-makedonyadaki-ic-karisikliklari-sonlandiran-ohri-cerceve-anlasmasin-23-yili/3301463>, (Son Erişim 8.12.2024).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/balkan-antanti/>, (Son Erişim 8.12.2024).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/balkan-pakti-28-subat-1953/>, (Son Erişim 8.12.2024).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Irak_ve_%C5%9Eam_%C4%B0slam_Devleti, (Son Erişim 8.12.2024).

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140321_putin_kirim, (Son Erişim 12.12.2024).

<https://turkctarih.com/tarihte-turkler/saha-yakut-turkleri/>, (Son Erişim 12.12.2024).

<http://www.gap.gov.tr/gap-nedir-sayfa-1.html>, (Son Erişim 18.12.2024).

EKLER

Ek 1. Türk Dünyası Haritası (<https://millidusunce.com/uyan-imdi-turk-dunyasi/>, (Son Erişim 04.09.2023))

Ek 2. Türk Devletleri Liderleri 1994 (Soldan sağa Saparmurad Niyazov Türkmenbaşı, Haydar Aliyev, Süleyman Demirel, İslam Kerimov, Nursultan Nazarbayev ve Askar Akayev)(https://turkicstates.org/tr/haberler/turkiye-cumhuriyeti-9-cumhurbaskani-sayin-suleyman-demirelin-vefati-sebebiyle-genel-sekreterin-taziye-mesaji_489, (Son Erişim 12.03.2024)).

Ek 3. Türk Devletleri Liderleri 2001 (Soldan sağı Askar Akayev, Haydar Aliyev, Ahmet Necdet Sezer, Saparmurat Niyazov Türkmenbaşı Nursultan Nazarbayev)
<https://www.yenisafak.com/arsiv/2001/nisan/27/gundem.html>, (Son Erişim 28.10.2024)

Ek 4. Türk Devletleri Liderleri 2014 (Soldan sağı Almazbek Atambayev, Abdullah Gül, Gurbanguli Berdimuhammedov, İlham Aliyev)
<https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/turkbukude-turk-bulusmasi,ryCPd3J0yUS2YNEGpOOu2A/JY3okYEVlkCmWTnrWQd30Q>, (Son Erişim 28.10.2024)

Ek 5. Türk Devletleri Liderleri 2022 (Soldan sağa Sadır Caparov, Kasım Cömert Togoyev, Recep Tayyip Erdoğan, Şevket Mirziyoyev, Gurbangulu Berdimuhammedov, İlham Aliyev ve Victor Orban)
(<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/3-soruda-2022de-turk-dunyasi/2779293>, (Son Erişim 15.08.2024))

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Venhar AYDIN
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Yüksek Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
İletişim	
E-Posta Adresi	